

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.N.

Coll. No. 481

Title Karmapradipa Bhāṣya

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 481 Subject : Vedic lit.

Title : Karmapradipa Bhāṣya

Author : Āśāditya Miśra Scribe : —

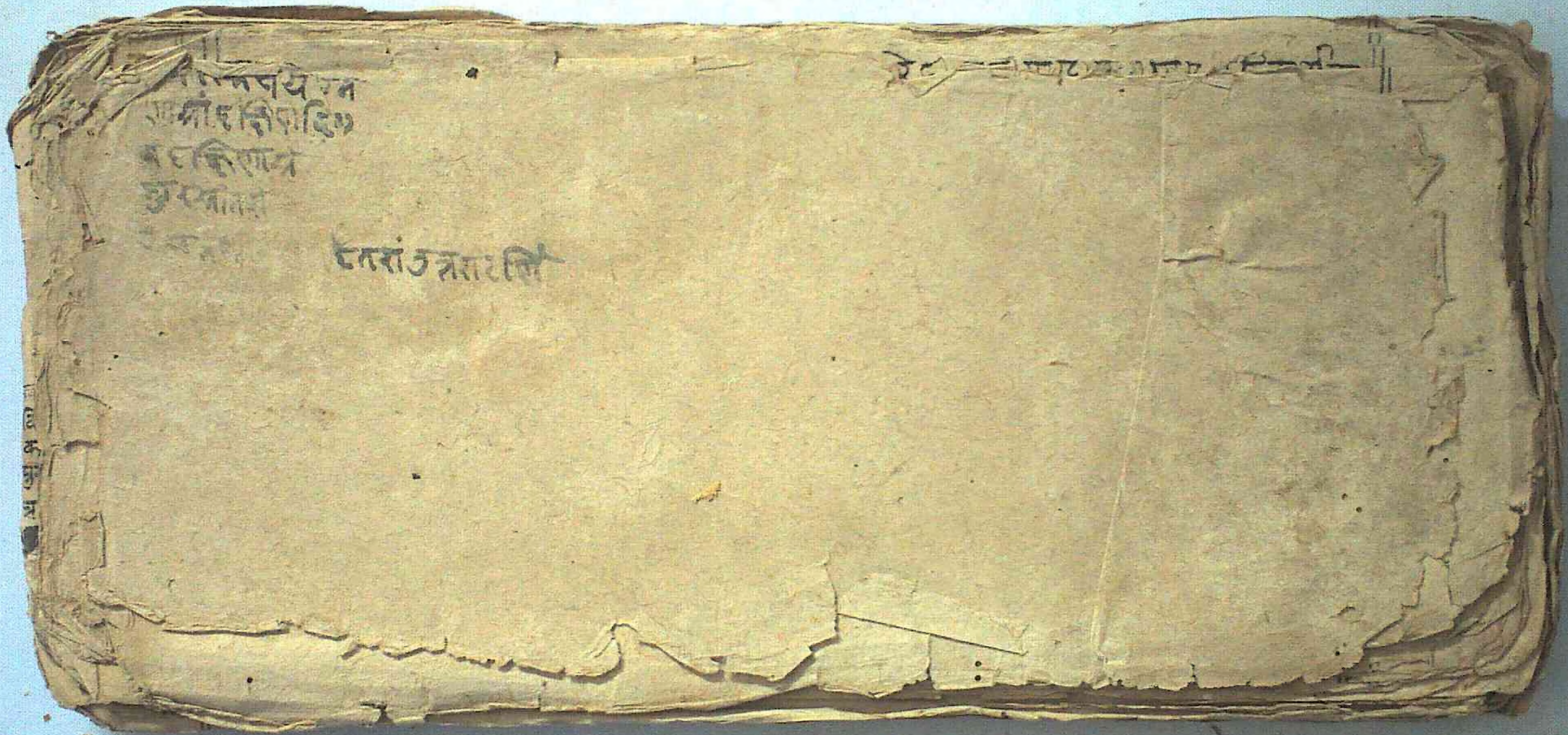
Date of the work : — Date of the Ms. : V.5.3444

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11.1" by 4.8" Extent : 200 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : —

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
श्रीगणेशाय नमः
श्रीगणेशाय नमः
श्रीगणेशाय नमः

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

गायि

५०॥ नमः श्रीसामवेदाय ॥ ५॥ त्वविश्वस्य बीजं प्रणवमयमिह प्राप्तिहेतोः फलानां कर्मव्राह्म
 श्ररत्तप्रवृत्तिर्निर्जडतत्प्रदं मुनीनां विहितं कर्मदीपप्रवरविवरणं संविद्युस्तमित्यं क
 र्त्तव्यं तावत्कर्मप्रवरवरमधियांशास्त्रमाशां कर्त्तव्यं ॥ १॥ तं वा दाराय एनोमियोसो जेमिनये
 दादो। कर्मकां उपरं सप्तमामनामनिर्दिष्टं ॥ २॥ जेमिनिमुनिना दूतं मूलं साध्यां मंगोमिवं न त्वा
 कर्मप्रदीपार्थविचारः क्रियते मया ॥ ३॥ इह तावत्संसाधमार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थान्वन्ति त
 पां वधमो मुख्याः न च पुरुषार्थं न साधारण्य दृष्टो दयोपि मुख्या न्वन्तीत्याशंकनीयं धर्मश्चार्थ
 श्रका मश्वाभाक्षश्चैव प्रजायता तस्माद्दर्ममदा मेवेदिति यासम्पराणं अपि च यो जीश्वरः अर्थ
 शास्त्रात्तु बलवद्दर्मशास्त्रमिति स्थिति रिति अर्थशास्त्रग्रहणे काममोक्षावपि प्रत्यक्षोक्तिः किं वा य
 द्यथे तेषामितरतराण्यन्तस्थित्यापि स्मृतं न तन्मुख्यतया पुरुषार्थग्रहणाच्चार्थविशेषना
 पि धर्मो नुष्ठेयः सवश्यातस्मात्तन्नेदादिनेदः तत्र श्रोते तदाधिकारी स्याद्यदा गन्धीनादिस्मा
 त्त्रधर्मसंस्तुतो ब्राह्मणो न्वति इतरथा श्रोतनस्मात्त्रोहिबस्थाना वेदोचितो धर्ममूलमिति
 स्मृतेरिति मतां तत्र वेदोचितो धर्ममूलमिति यदुक्तं तत्राखिलराष्ट्रे न स्मृतिपुराणादीनि

यतः

१

स्मृत्यनितिवक्तव्यं यतो हि प्रकरणमात्राधान्यो गकारे द्वाहायादस्य गाद्वरितायता ॥ ३ ॥
 ए
 धर्मशास्त्राणि त्रिधीयन्ते ऊत एतत् पुराणं न्यायमीमांसा धर्मशास्त्राणि त्रिभिः ॥ वेदां स्मृ
 नानि विद्यानां धर्मस्य वचुर्दृष्टोति यागीश्वरस्मृतेः न विवंसति प्रथमं गन्धीनादिस्मृति
 विहितधर्मसंस्तुतस्य यागादिश्रोतधर्मो धिकारदर्शनात्स्मात्त्रैश्यात् न विवमस्ति तस्मात्त्रा
 त्रैश्यात् पुरुषारणरूपत्वादिदिकस्यैव प्राधान्यं अतो यागीशः संस्कारकरणकालं कथयित्वेति
 स्मृतिमन्वयात् एवमेव शमयाति बीजगर्भममुद्भव इति एनमिगते सति श्रोते धिकारी
 न्वतीत्यर्थः श्रुतिरपि यदाग्रिहोत्रं जुहोत्यथ दशगृहामधिनः श्रान्नोत्येकयारात्रेत्याह ॥
 अथ चामन्वादिनिश्चत्वांश्च संस्काराः स्मर्यन्ते तेषां विष्णुयोनिरूपयत्विद्यादिमंत्रवि
 नियोगदर्शनादिदिका एव अतो मनुः विदिकैः कर्मभिः पुराणैर्निष्क्रियैः काद्यैर्द्विजमनां का
 र्यैः शरीरसंस्कारः मुख्याय प्रेयस्वदेति प्रेयपरलोके तस्मात्स्मृतिपुराणां कृतधर्मेषु
 विदिकधर्मबाह्यतामनाशंक्यतामाचारदेवायथाह मनुः ॥ आचारादिभ्यो विप्रो न वे
 दफलमश्नुते आचारेण तु संयुक्तः संस्तुत्यै फलनाकस्मृत इति स्मृतिश्चदिविद्यासाध

रिणीविशेषिकी च। मन्त्राद्यामाध्यासी। स्वशाखागृह्यतत्तणाविशेषिकी। तत्र त्र्यंशो गशा-
 स्वादयोऽपि गोत्रिणाचार्योक्ता गृह्यास्मृतिः॥ तदुपर्यप्यष्टकर्मज्ञापनाय कात्यायनेन कर्म-
 दीपाङ्गं परिशिष्टमकारितदेके गृह्यांतरं त्वादुः॥ तदसत्। यत आचार्येण यज्ञोपवीतिना वा-
 तोदकेन ज्ञेयं। मधुपर्कप्रतिगृहीयादिति नृपितां नृयज्ञोपवीत्याचमनमधुपर्कौ द्विकर्म-
 णां क्रमकर्तव्यताविधिरुक्तः। सवाग्निनाम्ना विरादोदश्यते। यथा। एव दृष्टं तं कार्यं। त्रि-
 प्राप्योदिरुन्मृत्वा। अर्चं दक्षि मधुभ्यां न्विति। अतः परिशिष्टं स्पष्टं तदधुना गृह्यासंग्रहना-
 द्यायनश्चादिगृह्यवाशिष्ठमन्त्रविष्णुहारीतत्त्वोद्धानयोगीश्वरपिठेन सिद्धाह पदवे-
 शुवादीनि शास्त्राणि त्रिविष्टपथीतो वा स्मायते। अथ नाम प्रसूकतायन परिशिष्टवि-
 चारप्रसंगात् गृह्यादीनि शास्त्राणि अनिविष्टयेति वचनमनर्थकमिति मतं। तन्नयतः। उ-
 क्तानि प्रतिषिद्धानि यथा संभावितानि च। सावधानि रवदानि मुनिवाक्यान् नैकम्। इति
 स्मरणं। अतस्तत्रैकैककरणयगृह्यादिशास्त्रविवासेनोपार्थकः। स्मृतं च। आर्पणं कर्मा

२

पदे शं च वेदशास्त्राविशेषिना। यस्तर्कैलानुसंधत्ते सधर्मो वदनेतर इति॥ ठ॥ उ॥ अथा-
 तो गोत्रिलोका नाम न्येषां विवर्कर्मणां। अस्पष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत्। अ-
 र्थत्रयद्योतनायाथशब्दः। अष्टौ तावदथेति मंगलार्थ इति तद्वत्। अनुकारस्याथशब्दश्च द्वौ वे-
 त्तिब्रह्मणः। उराकं वं नित्वा अनुयातो तस्मां मांगलिकबुद्धिः। इति पुण्यवचनाच्च। आ-
 नंतयोर्थावा। सर्वतावन्माध्यं दिनशाखाशुभाद्यर्थैर्दिकमुक्तं। मां प्रतं त्र्यंशो गशास्वानुसा-
 रेण स्मात्रैकमौ बत्वं वा दर्शयति शेषः। कारणगर्जो वा। आचार्येण यस्मात् यज्ञोपवीतादि-
 कर्मणां स्पष्टता नोक्ता। अथाहं तस्य स्पष्टं तां दर्शयिष्ये। अतः शब्दोद्धानो। यतस्तत्सूत्रमतिग-
 हनत्वा तन्न ज्ञायते। अतो हं शास्त्रांतरं यथा गोत्रिलोका गहनकर्मविधिं सम्यक् यथार्थं तथा-
 तदर्शयिष्ये। नवकेवलं गोत्रिलोका स्पष्टकर्मविधिं। किंतु। अन्येषां च। मन्त्रपूजनादि-
 सर्वशाखासाधारणानां वेत्तार्थः। कथं दर्शयिष्ये इत्याह। प्रदीपवदिति। यथा प्रदीपस्तमा-
 प्रणुद्यगृहो तवस्तु दर्शयति। एवं अहं दर्शयिष्ये इति यावत्। एव शब्दो निश्चयार्थः। ए

वा५

विष्णु

विद्यया न व वै त्रिदिति श्रुतेः ॥ ५

चतुर्थोऽध्यायः

वं प्राज्ञां विधाय यज्ञोपवीतिग्रहं दर्शनाकर्षकं त्रैविद्याचार्यैः कृतं। प्रथममुपवीतस्य रूपमाह।
 त्रिवृत्तद्वैतं कार्यं तं त्रयमाधत्तं। त्रिवृत्तस्योपवीतं स्यात्तस्मिन्कोशं चिरिष्वात्। रा॥ अयमर्थः॥ परि
 धिस्य तासु त्रयं त्रयं त्रयं त्रयं तदपि तं त्रयं त्रिवृत्तं त्रिगुणं विधाय त्रिवृत्तं कार्यं। त्रिवृत्तं
 शब्देन नान्यथा नमृतत्वं मेतीति रहस्यब्राह्मणादिदृष्ट्या तददर्शनां शिरःपादवुञ्चेत्। एवं नव
 तंतवो न वंति। तच्च त्रिवृत्तं त्रिगुणं यदा न वति। तदा उपवीतसंज्ञां कं स्यात्। तस्मिन् विधाय उपवीतस्य
 एकोग्रंथि प्रवरदृष्ट्या तं विधाय तद्व्यर्थः। नमृतं च। यज्ञोपवीतं कुर्यात्तस्मिन्नेव न वतं तं वमिति। आ
 चार्यैः एतान् त्रिगुणं उपवीतविशेषो दर्शितः। यज्ञोपवीतं कुरुते स्म त्रयमयमित्यर्थः। काशे ब्रह्मचारी गृ
 हस्थोऽपि स्त्रिकं करोति। तदभावे पिवा वस्त्रं द्वितीयो वा राक्षसार्थः। विष्णो न स सुकृशरश्चुमेव। स जटश्च
 राजिनवासा न वतीति नियमात्। तस्य ग्रंथो वस्त्रादेव स्त्रं न भि कारात् त्वत्तुर्थं च स्त्रं वस्त्रं कृशरश्च
 नामन्यतमं करोति। तस्य सोपवीतिरूपवीतिरिति त्वत्तु नियमात् नोक्तं। एवमुक्तं तत्तुल्ये के
 न उपवीतिब्रह्मचारियतिना तु उपवीतिरिति न वतः। गृहस्थवनगोऽनुदाभ्यां यतः उपवीतं वाता एकादित

प्रथमोऽस्मृतः एकमेव यतीनां तद्वति स्मरणं। एवं च द्वितीयवस्त्राभावात् त्रीणि स्मर्यते। अतः ब्रह्म
 वारिण एव त्रयस्मान् प्रवृत्तितद्वयं। तृतीयं चोत्तरीयं स्यादस्त्राभावे तृतीयकमिति स्मृतः। किं च। दि
 त्रिगुणः
 गुणैवापि एकग्रं धियुतं विदुरिति स्मृतं रुतरीयोऽत्रावात् गृहस्थवन्नाबुपवीतत्रयमप्यकग्रं धियु
 रयतः। वर्षिणामपि मन्त्राविशेषस्मृतः। कार्यसमुपवीतं स्यात् विप्रस्योद्धृतं त्रिवृतं। शणस्त्रम
 यं राज्ञो विरयस्याविकमुच्यते। इति नवतान्तवमिति परिसंख्यानं स्मृतं। त्रुकाशगिनामसोमपितृप्रजाप
 त्पनितान्तकविश्वेदेवा इति नवतं उदवताः। ब्रह्मविष्णुमहेश्वरादिभ्यः। सूत्रोत्पादनत्रिगुणीकरण
 त्रिभिर्मंत्रणकत्तोरइति ध्यायता। ततो यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य चोपवीतेनोपनह्यामीति। शारवांतरोक्त
 मंत्रेणान्निमंत्रपरिदध्यादिति। ॥ इहं तं सकलीकरणं सत्त्वेदानीं शरीरे तद्वाराणमांयोदा माहा। ॥
 तं शो वनाभ्यां वधुतं यद्विंदातकरिं। तद्वर्षमुपवीतं स्यात्। नातो तं बं न वोद्धितं। ॥ ३॥ यदुपवीतं सव्यांसदे
 शश्चित्सत्करिं विंदात्। प्राप्नोति न केवलं सव्यांश्च तं किंतर्हि। ॥ ४॥ ऋषिर्वैशेवधुतं। तथा नाभ्यां वधु
 तं च। एवं रूपमुपवीतं यद्ववति तद्वर्षे स्यात्। धारणयोग्यं भवेत्। अस्मात्मानात् अतिलंबं न। ॥

धनेर

येन प्रकृतिं चेत्यर्थः किंवा अतः शब्दात् स्तनाद् द्वेनात्रे श्वाधोऽनकर्त्तव्यं कृत एतत् स्तना
मधोनात्रेनेकर्त्तव्यं कथं वना स्तनाद् द्वेनात्रे श्वाधोऽनकर्त्तव्यं कृत एतत् स्तना
मुपवीतं कदापरिदृष्ट्वा दिव्याह मधोपवीतिनात्राद्यं सदा बद्धशिष्येन च विशिष्यो व्यपवीतश्च यः करोति
नतस्तत् ॥ ४॥ तदुक्तं नवति सावित्रीग्रहणादश्रमयावत्परहंसपरिव्राट् नवति तावत्सदिवोपवीत
युतेन नवितव्यं तथोपवीतश्चरणावत् बद्धशिष्येन च अथ बंधो गानांतर्हि ब्रह्मनार्योपि किं न शिष्यीया
दित्यपि न वक्तव्यं यतः आचार्यः स्तनादप्यतेषां शिष्यावपननिषेधमाह केशरश्मश्रुजो मनस्वान्नि
वापयीत शिष्यावर्जो भिति तथाप्यमपि स शिष्यवत्पनं कार्यमास्त्रनाद् ब्रह्मचारिणा भिति वक्ष्यति तद्वा
द्विस्तुपुराणेषु जडं नरन ग्राहं कुरुकाशाचिराजं न बटवः सामगा इवेति तस्मान्नि तदिति एवं शि
ष्योपवीताकरणे दोषं दर्शयति विशिष्य इति शिष्यावर्तत इति विशिष्यः शिष्याशब्देन ब्रह्मग्रंथि
रुच्यते न केवलं विशिष्यः किंतु व्यपवीतश्च किं नोपवीतश्च यः किमपि धर्मं तत्पं करोति नतस्तत् नव
ति नतत्पत्तनागीत्याशयः अतः स्मृतं गोत्रित्तेन बद्धशिष्यीयजोपवीतीति स्मृतमपि अतत्तापा

चिन्ता २

॥ आवतोपामुविजिवेत् ॥ इति तद्वदेतद्योषश्रवणाध्यायश्चात राप । वगायज्ञापवीतेना ॥ १० ॥

दशोचंउतिष्ठं नृपु कशिरवोपिवाविना। यज्ञोपवीतनं चूं केउ ब्राह्मणो यदा। स्नानं तत्त्वोपवासं च
 द्यवीतिसं वत्तो तावेदितया। तस्माद्यदोपवीतिर्नो बद्धशिरवे न भवितव्यं। सदाशब्दात्कदाचिदपि
 परिहितं सन्नो नारयेत्। कथमप्यतार्येव मंत्रवदभ्यारिदध्यात्। स्मृतं यतः। मंत्रोपवीतं यत्रो
 रत्तकदावनः। मोहाद्विजस्रुदुहृत्पुनर्मंत्रणक्षरयेत्। इति पुनर्मंत्रणत्रिमंत्रणयोग्यत्वसिद्धावत्रि
 मंत्रणीय इव स्याम्यसंनवान् यत्रोपसम्यं वाहुस्तु द्वयं करोति। तत्र त्वंदोगाजं वचनां दोष इति। ए
 वं परद्वतमपि न परिदध्यात् इति स्मृतं मनुना। उपानहौ च वस्त्रं वधृतमन्त्रिर्न क्षरयेत्। उपवीतमत्वं
 कारं स्रजं करकामवेति॥ ७॥ इत्युपवीतलक्षणमुक्तेदानीमाचार्योक्तं। मावमनविध्यधिकारमावि
 र्जीवयन्नाह॥ त्रिः प्राश्यामोदिरन्मृज्य मुखमेतानुपस्मृशेत्। आस्यनासाक्षिकसौश्वनानिर्वृत्तः शि
 रोऽंशकात्॥ ५॥ एतदुक्तं भवति। ब्राह्मेण विप्रस्त्रीर्येन नित्यकालमुपस्मृशेत्। इति मन्त्रादिस्मरणा
 त्वास्त्रयमवहिर्जात्रवस्तुदकमाचम्य वास्त्रयमुदके निवाचमनां गत्वात्। त्रिंशुष्टु मूलेन
 मुखमप्यन्मृज्य एतान्यथाक्रमेणोदके निवस्मृत्यंतरोक्ता निरंगुली निरुपस्मृशेत्। स्पर्शने

न्यु

कुपोतुब्रह्मतीर्थेवमनुराहः। अंगुष्ठमूलस्य तले ब्राह्मतीर्थे प्रवक्षत इति। अथ कान्स्मृत्योदित्य
 त आह। आस्यनासाक्षिकर्णान् न केवलं तान् किंतु नात्रिवक्षः शिरोऽंशकांश्च। अपांग्रहणं गोमू
 त्रं वाचमननिषेधार्थं। अत्रार्थस्मृतेरिदियोपस्यर्शनक्रमविशेषः। यतस्तेनाक्षणीनासिकेककर्णौ
 विति। इदियस्यर्शनक्रमकरणस्य कृतं तदपहत्यास्यनासाक्षिकर्णानात्रिवक्षः शिरोऽंशकपक्षस्थी-
 कारकरणं किमिति। यदत्रोच्यते तत्रार्थस्येदियोपस्यर्शनक्रमकर्तव्यता तात्पर्येतासाक्षिकर्णौ किं किं
 दियान्यदिः संस्मृत्योदित्यत्र तात्पर्यं। यतस्तद्वचः सत्त्वं स्तवनास्त्रमिति वनिरक्तिरियवगत्येतका-
 त्यायनोक्तक्रमविषयेऽप्येदं दत्तादयः स्मरन्ति। प्रज्ञात्पहस्योपादिवन्तिः पिबेदंबुवीक्षितं संस्मृत्यो
 ष्टमूलेन हिः प्रमृज्यात्ततो मुखं। संहतानि स्त्रिभिः। चर्वे आस्यमेवमुपस्मृत्योत्। अंगुष्ठेन प्रादशिखा
 द्वायेपश्चादनेतरं। अंगुष्ठानामिकाभ्यां च वक्षः श्रोत्रं पुनः पुनः। कनिष्ठां अंगुष्ठयोर्नोभिंदेयं ततले
 नत्वे। सर्वानि स्त्रुशिरः पश्चाद्वाङ्माग्रेण संस्मृत्योत्। इति तद्वक्तव्यं। शुचौ दशे आसीनो दक्षि
 णे बाहुं जान्चंतरे तत्वायज्ञोपवीत्यामलिवंधनात्पाणिप्रक्षाल्य वाग्यतो हृदयं स्मृशस्त्रिंशत्

वीप आचमेत्। आत्मानं मधुद्वं मन्वानश्च उर्द्धा आचमेदित्यर्थः। अथ वा संध्यं संबन्धि मंत्रव
 दावमनपरमिदं वचनं। अथिवा अथातः उपस्यर्शनविधिं व्याख्यास्यामः। सुप्रज्ञावितपा-
 णिः पादः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वासीनः। शुचौ दशे दक्षिणे बाहुं जान्चंतरे तत्वायज्ञोपवीतीव
 द्दशिखीनासनपादौ ऊर्यादिति। वसिष्ठः॥ आचार्यश्च कं विदिशेणमाह। नोपस्मृद्वं जन्त्रति
 ष्टनूनहमनू नविलोकयन् प्रणीतो नांगुलीनिर्जातीर्घनयस्य शब्दानानवेक्षितं न बाह्यां सोनो
 तरीयेकदेशस्य कन्ययित्वा तरीयतां नोप्राप्तिर्नैसर्गिकेनाग्निर्नैव सोपानकः क्वचित्कामक्ति को-
 गत्येव हः वरणौ न प्रमाथीति। एतेषां चासनस्थोर्द्धं स्थितसोपानकानवेक्षेत्तोल्लादिवचसाम
 पवादान् मनुमरीविद्यमणो जित्वा आहुः। तथा। आसनाच्छु वरणो नावापन्नजपे क्वचित्। अ
 क्तासनस्थोप्यावापदिति। तथा। जालुभ्यामूर्द्धमावम्यजलेति सुत्रदुष्यति। नाभ्यामधस्तथाति।
 ष्टनावामेतविवक्षणा इति। तथा। राजांगु रणादवा नांगुण्येदं तिकेचरन्। आजालुमात्रव
 रणस्तथावमनकर्मणीति। आजालुमात्रवरणादृतराष्ट्रे नमोजडीपरिक्षरपितिवोके प्रसिद्धं

रात्राववेदितेनेवशुद्धिरुक्तामनीषिभिः। उदकेनाउराणोवतपोप्लेनोप्लापायिनामितिमत्ता
 चमनमात्रादवयववित्रताभवति। घ्राणापीन्यालुतेसुप्तलुकेरण्याप्रसर्पत्। आवांतःउनरा
 वापेदासोपिपरिक्षयित्वति। एतदुक्तावमनंहोमजपजोनादिकात्वेमेव नियमेनद्रष्टव्यं। अत्र
 ब्रह्मतादिसंनवेनियमोनास्ति। कुतएतदिति वेदिकन्यांतरदर्शनात्। लुतेनिष्ठीवतेचैवस्मृष्टेदंत
 प्रलेतथा। पतितानां चसंनराण्यदक्षिणंश्रवणंस्पृशेदिति। पराशरः॥७॥ अथुनाचार्योक्तं। वाचमना
 दिकर्मकरणाथं हस्तदिशुपवेशनमंदहापोहार्थमिदमाह॥ यत्रोपदिश्यातकर्मकर्तृरंगंनकृत्य
 तो। दक्षिणस्तत्रविज्ञेयाकर्मणंपारगः करः॥६॥ यत्राचार्योदिशिराचमनादिकंकर्ममात्रमुपदि
 श्यते। कथ्यात। ननुतकर्मकर्तृरंगंदक्षिणमंदितरं विवक्ष्योयात। तत्रदक्षिणः करोहस्तः कर्मणः
 करणेपारगो विज्ञेयः॥ यत्रसमो नब्रह्मादीनांदर्शनिरसनादीन्यथोतातानितेनेवकृत्योदिति।
 कुतः। सामान्यशास्त्रतोत्तनंविशेषोबलवान्नवेदितिवचनात्॥७॥ योदिशियमोनस्याजपहोमा
 दिकर्मस्तु। तिस्रस्तददिशः प्रोक्ताएंडीसोम्यापराजिता॥९॥ यत्रकर्मणिपूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तर

३४

५

३२

दिदिशियमोनास्तिविहितः। केषुजपहोमादिकर्मणिआदिशब्देनाचमनसंध्योपासनादीन्यपिकर्मा
 णिगृह्यांत। तत्रतस्मिन्कर्मणिक्रियमाणमिति। सोदिशः प्रोक्ताएंडीस्रवोपराजिता। कुतः। एंडीशो
 तिर्नवेदितिस्मरणंतरवचनात्। सोम्योत्तरा। तस्यांश्रीयशः सुतात्रवयुरितिवा। अपराजिता
 त्थर्थः॥ तत्रवसकलकामाप्तिरिति। अयंचत्तवावेविकल्पः। यत्रयथासुखः तथामित्याचार्योदि
 दर्शितो नियमः यत्राग्र्यादिषुखरेवविषयमिति॥८॥ किंवतिष्ठन्नासीनः प्राङ्मागनियमोयत्र
 नेदशः। तदासीनेनकर्तव्यंनप्रक्षेपननिष्ठता॥९॥ यत्रकर्मण्यचार्योदिविहितइतिनियमोनास्ति
 तिष्ठन्नुर्द्ध्वः कुर्यात्। आसीनउपविष्टोवाप्रक्षेपाकिंनैर्द्विस्तोवति। तकर्मोसीनेनोपविष्टेनक
 र्त्तव्यंविधेयंनप्रक्षेपनवतिष्ठतेतिशेषः॥ यत्ररूपोढायादित्युपनिष्ठत। एवमादीनाचार्यो
 दिषुनिक्वांसिमेतानितथेवकृत्योदिति॥७॥ इति साधारणकर्मकरणमुक्तेदानीमाचार्यो
 क्तमाधनादिमंगलरत्येषुमारुहजनविधिंदशोपिपुराह॥७॥ कर्मोदिषुउसार्वभुमातरः स्या
 णाधिपाः स्रजनीयाः। प्रयत्नेनस्रजिताः स्रजयंतिताः॥८॥ आधनादिसकलमंगलकर्मोदिप्रारंभे

इति

विह

इति

कः
मुक्त
प्रदे

पुमातरः पूजनीयाः। उराद्योऽन्यादिकर्मप्रारब्धनिषेधयति। परं सगणाधिपाः। एतेन गजमु
 स्वा पूजनेन निजमंगलहेदाः संभावितव्यतः विनायकः कर्मविघ्नमिदं विनियोजितः।
 गणनामाधिपतो वरुदेण ब्रह्मण तथेति योगीशस्मरणं। एवंचात्रिः पूजितात्रिः किमित्याह। पूजि
 ता इति यत इत्याध्याहास्मात्मातरः पूजिताः संन्याः पुनः पुनः पूजयितारं नयन्। पुनः पुनः पूजयितारं नयन्।
 पूजयंतिसंवर्द्धयंतीत्यर्थः॥ ८॥ अथ ताः पूजाः परं पुनः कथं वेत्त्याह। प्रतिमासु च शुभ्रासु निखिला
 वापरादिषु। अपि वा दत्तं पुत्रेषु निवेद्येत्। अथ ग्निषेः॥ १०॥ शुभ्रासु रजनमस्कृतादि मयीषु प्र
 तिमासु मूर्तिषु विषये व पूजनीयाः वाराहः पूर्वश्लोकोक्तमाह पूजनवीश्यां। अथ पटादिषु
 निखिला आदिशब्दात्पटादिस्थानेषु निजवाहनायुष्मादिव ह्येषां ता निखिला पूजाः
 अपि वा दत्तं पुत्रेषु यव न व पुष्टिषु इदं कर्त्तव्यं कल्पनं कल्पनं परं। अथ कथं पूजयितव्यानि वे
 द्येत्। अथ ग्निषेः निवेद्यंत इति निवेद्यानि गंध पुष्प धूप निवेद्यतां कर्त्तव्यानि। वराहा
 तृणेषु पुष्पादि निस्त्रा पूजाः ततो मंडक पूरिता मोदक पर्पटादि दद्यात्तानेन नृपयिषेः स्वतः

वि३

९

त्वचि क्षान्ता नुरुणेः पूजाश्चेति॥ ८॥ एवंचाः कदा कति किं नाश्रय पूजा इत्याह। गौरी पद्माश
 वीमथासावित्री विजयजया। दवसेना स्वध्याहा मातरो लोकमातरः॥ ११॥ दृतिपुष्टिस्तथा उष्टि
 रात्मदेवतया सह गणेशेनाधिकार्येता वृद्धौ पूजाश्च उद्देशाः॥ १२॥ एताश्च उद्देशा मदेवतया
 ऊवदेवतया सह गणेशेन गणपतिः प्रथिकाह द्वावग्राधाना दभ्यादये संपूर्णः। कास्ताः गौरी
 पद्माः सवीरमथाः सावित्री पविजयाः जया। दवसेना स्वध्याहा मातरो लोकमातरः॥ १३॥
 दृतिपुष्टिः॥ १४॥ एवंच उद्देशा मातरो लोकमातरः विशेषणं व सर्वलोकमातरः वा वकां ही
 तिस्य प्रार्थः। एकेचित्तद्वा कथं द्वयं द्वेष्टमावर्त्तते। तच्च विचार्येति। एवंचाः संपूर्ण किं कर्त्तव्य
 मित्याह॥ ८॥ उद्यमश्रावसोर्द्वारं सप्तधरां च तेन ननु। काराय तं वक्ष्यं रं वानातिनी बां नवो वि
 तां॥ १५॥ ता मातरो यत्र पटादिषु नवं तित्तं उद्यमश्रां चित्तिनश्रां वसोर्द्वारं सप्तधरां च वृत्त
 ननु उत्र शिष्यादिना कारयेता एतेनास्वकरण नियमो निरस्तः। उराद्यो दृत्तं विद्यमानत्वं
 तित्वादि नितकरण निषेधार्थः। अविद्यमानत्वं तित्वादिनापि कारयतो न दोषः। अपि उकरण

१४
 विनायको धि
 कः पूज्यः
 उक्तं कर्त्तव्यं
 यदेवनामने

स्मा

फलं न वेद वा कुत एतत्। सपिच्छे तं दधिपयश्च वायव्यं वचनात्। तद्वदाज्यं वायदिवा तिलं प
 यो वायदिवा दधि। आज्यं शोभने च युक्तं नामाज्यं शब्दे विधीयते। इति आरणात् परं सत्रं अरं वा
 पंच अरं वा अथं तत्प विवक्ष्यः॥ तां च नानिनी तां कारयेत्। मातृणां प्रथमादि सार्थः तथा नामा
 कृतां वा अमा कृतां न कारयेदित्यर्थः॥ ८॥ एवं तावन्मातृ पूजने विधिमुक्ते दानीं च द्वि
 वे चैत्र युग्मानां शयेत् स दक्षिणं पवारो यत्वे सि नार्थ इत्यनाख्यात विस्तर मन्त्र दयशा
 द्व विधिं दिदृशे। पुष्टिद माह। आयुष्णाणि च शां त्पर्थं ज्ञा तत्र समाहितः॥ ९॥
 पिष्टं स्र दनुं नृत्वा आह सुपक्रामत्॥ १०॥ तदनुं मातृ पूजनादनुं शां त्पर्थं मायुष्णा
 एय बोध्यं दीनि सामानि च तत्र तस्मिन् प्रसावे जपत्। अथ कथं तां मायुष्णाणी क्त्या
 ते। एतेषामेक मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुज्यात्। शतं वेष्णीणि जीवतीति विधिः। ह्ये
 अते एवा न्ये वायुष्णाणि अत एता निजं प्रा निपिष्टु पिता मह प्रपिता मह प्रपो माता मह
 प्रमाता मह चतुः प्रमाता मह न्यः स्वपिष्टं न्यो नृत्वा समागाहितं चित्रः सन् आह कर्त्तु

७

सुपक्रमेन चारयेत्। तिनवाशा क्षने वृद्धि आह करण मनुपपन्नमित्यपि स्मरणान्तर विरोधः
 तया यत्। अथाक्षना त्रिपेकादा विष्ठा प्रतीदिके तथा। वृद्धि आह प्रकृती त आश्रम ग्रहणे पितृ
 ति स्मरणं इष्टे यागादौ। प्रत्ने वाणादौ। आश्रमादीनां ब्रह्मचर्यात् अन्त्र दयशा द्वादनुं किं न मातृ
 यजनं स्यादित्यपि वक्तव्यं। यथा ह वत्तु विंशति मत्। ब्रह्माण्याद्यास्तथा सप्तदशोश्च सगणाधिपाः
 वृद्धौ वृद्धौ सदा पूज्याः पश्चात्तादी सुखान् पिष्टुं नृदति ब्रह्माण्याद्याः सप्त सकल वयोपराः। अथैव
 मावसीयाः अत्रा न्य आह वत्ति च पिष्टं नागत्तु जो मातरो न न वंतीत्यतस्तस्मात् आहं पृथगे व विवक्ष्य
 यं। कुतः। अत्र च कर्त्तु वृद्धौ वगयायां वक्ष्येदिति मातृ आहं पृथक् यो दन्यत्र पतिना सहेति स्मृ
 तः। तथा अत्र च कर्त्तु वृद्धौ वृद्धि हतुं पिष्टुं पृथक् प्रदातव्यं स्त्रीषु पिष्टं सपिष्टं नृदति पुराण
 कथनात्। तन्मातृ आहं कर्म सर्व दिने तदिने वा करणीयं। कुतः। मातृ आहं तत्पृथक् कर्माहं न्ये
 वापिष्टं मातृ महं वोत्र एव वृद्धौ आह त्रयं स्मृतमिति मनु स्मृतौ। मातृः प्रथमेन गामाद
 य आह मर्कवा एस्य किमिच्छा ह वत्तु विंशति मत्। अतन्वा मातृ याजं च यः आहं परि वेण
 = १२ दिने तदिने वा मातृ आहं प्रथमेन दानुष्टेयै। मातृ आहं तत्पृथक् कर्माहं न्ये तदने तरे। ततो
 = नाता महानां च वृद्धौ आह त्रयं स्मृतमिति स्मृतं। १२

दानीं नृ

येन तस्य कोऽपि समाविष्टा हिंसा भिन्नं ति मातर इति स्मृतेः। पितृणां मया देवं वाक्यैः धृतं
 स्मर एव पितृरूपिणो देवा इत्येव स्मृतं निरूपयितव्यं। अतः किं देविकदिजस्य नो जनादिनां ३२
 शीलीयत्वं कर्म विष्णुसुराणामेव देवविहीनं तु केविदिहंति मानवा इति किं सदेवपक्षे
 वादेविकदिजं जन्मं सर्वं प्रवक्तुं शक्यं। अतः स्वस्मात्वाचनप्रश्नप्रसंगादेव वाचयित्वेति वासि
 ष्ठस्मृतेः। तथा मातरुः प्रथमं हृत्पाः पितरस्तदनंतरं। ततो माता महाराजन् किं देवास्तथै
 व चेति। तथैवाच्यत आर्द्धदेवत्वं मित्यर्थः। नानिष्टा च पितृन् आर्द्धविदिकं किं विदाचारत्
 तेनोपि पितृमातरः पूर्वं हृत्नीयाः प्रयत्नतः। इति शातातपादिभ्यो निवचनविप्रतिपत्तेः। पट
 पितृग्रहणमनर्थकमिति एतदाशङ्कितं सामगानां मसमीचीनं। बहुश्रुत्या मपि स्वशास्त्राविहि
 तं कर्मानां चरन्धः पारकं तत्र स्यात्। अस्यादिति वक्तव्यत्वात्। अथ तथा स्मृत्तं त्वोक्तं स्मृति
 वियर्थमिति मतं ब्रह्मनामन्यशाखासु स्यात्। अस्यादिति वक्तव्यत्वात्। अथ तथा स्मृत्तं त्वोक्तं स्मृति
 त्वपक्षं तरेण केवलं पितृपक्षे दास्यामानत्वात्। न वा तत्त्वाभावात् यागां चिति स्मरणं भयात्

मातृयागमत्त्वात् पितृभ्यो न देयमेवेति मंतव्यं। अंदोगानामेतस्यान्यार्थत्वात्। तत्राप्यमर्थः
 गोप्यो दिव्यं देवमातृणां यजनमन्तत्वात्। पितृभ्यः आर्द्धं न दयं। किंतु। कर्मादिषु तु सर्व
 णु मातृ। संक्षेपे पितृन् हृत् जयेत्। इतरथा दोषो न वेदेव। यदेतानि न वस्मरणानि सर्वशाखा
 आभारणानि भवन्ति। तथा अंदोगानां पितृण्डे स्तवकस्य कात्यायनवचसोऽनर्थकपातसा
 त्। अथैतत्पटपितृग्रहणं सर्वशाखासु आभारणं न पितृसमानीतमातृकनरपरं वेदनी
 यं। अतो विशेषवचनाभावादतेषां मय्यभ्यर्चय आर्द्धं मातृपूर्वं स्यादिति पितृसमसमानीतां
 तरमधिकृत्येति वक्ष्यति नयोपि इः। अथ गद्यादवमानदिना दृष्टं। अतः स्मरणं कात्यायन
 स्थनमात्रम्। अथ कश्चाद्वैरपि नः। परिकीर्तितं पितृपिंडोदके पात्रे साधीतत्राई हरिणीति
 अथाई हरणे किंतु कारणमिति चेत्। न त्वैकत्वं गतत्वादि त्विदम्। अतः साधीतत्राई हरि
 णीति स्मृतेः। तथा च पण्डितश्रुतं। एकत्वं सागतां भर्तुः पिंडो ज्ञेयस्तत्केन नृथ कृपिंडो
 नंतु तस्मान्न नीषु सस्यता इति उक्तं। अतः अंदोगाः पित्रादिभ्यः पूज्याः

रुद्र

पितृभ्योऽभ्यर्चयार्त्तमाह प्रथमतया नवदेवतां आह मातरं त्रेयुरित्यपि युक्तं अत्र
 पितृपितामहप्रपितामहादिरूपेण च द्वप्रपितामहादिरित्युक्तं आह मा
 जगदिति ज्ञातव्यं अतः अस्य आह मा नदीमुखत्वात् कथं ततः पितृपितामहादिरित्युक्तं
 पितृपितामहः त्रयोदशमुखत्वादेते पितरः परिकीर्त्तिताः तेभ्यः सर्वतया ये वप्रणाः वेनः मुखेति वेनः
 ताते नदीमुखत्वात् नदीद्विरितिकथ्यते प्रसन्नमुखसंयुक्तं मंगलीयास्तनसुत इति
 हस्तसंयुक्तं नात् मा कौडयुक्तं संप्रत्येयः पितृपितामहादिरित्युक्तं नदीमुखत्वात् इति ॥ ७ ॥ एवं
 ण्डाः पितृभ्योऽभ्यर्चयार्त्तमाह प्रथमतया नवदेवतां आह मातरं त्रेयुरित्यपि युक्तं अत्र
 क्तविधिः तस्माद्रूपं त्रयि शमिषः अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १५ ॥ अ-
 चाहायोदिमाभरण आह विधिर्विशिष्टः क्तविधिः सप्तः समग्रोऽत्र अभ्यर्चय
 आह द्रष्टव्यः वसिष्ठस्मृतिः आह कल्प उच्यते परमत्र कथं रूपो विधिः निशमिषो मां स
 दानरहित इत्युक्तं भवति मां स आह कर्त्तव्यताधिकारिभिः क्षत्रियैरपि अभ्यर्चय आह मा

१०

ना

तत्र

मिषेण कर्त्तव्यं इति तस्मिन्मिषेण पितृकर्त्तव्यमिति अत्रावाकं यात्रीणस्य मांसे नृत्तिर्द्वादशवर्षिकी
 मांसेऽष्टादिवर्षीयानां परात्रिंशदाहुताः पितृणामपि दद्यान् आह विधिवन्तरिति स्मृतं एतच्च
 तिरिक्त आह विप्रिषा मिषमावश्यं कर्त्तव्यमिति एतदसात्विकान्निष्पन्नं यतः सत्त्वगुणप्रधानं
 नो विप्राणां रणमाकादिमुच्यते त्रयोदशमांसे मिषेण आह करणमयोग्यं स्यादित्यवगताह न विष्णुः
 पुराणं न दद्यादमिषं आह न रोधमर्थं तत्त्ववित् मुच्यते स्यात्परा ग्रीतिर्न तथा पश्चाद्विंशत्या इति
 तस्मादेवोपपन्नेन मुच्यते त्रिधर्मवित् संतुष्टो हरहः कुर्यान्निदान्निमित्तिकाः क्रिया इति मुच्यते
 निशमिष कर्त्तव्यं लादीनि निशमिष आह दिनिवाः पार्वण आहानि निमित्तिकाः अणो वंस्ति तसाधारणस्य
 मिषदानस्मरणस्थानार्थकमिति तन्निवन् क्षत्रियस्य मुखत्वेन तस्मात्पुण्यदर्शनात् अतः पुनस्तथादि
 स्मरणोपनासपुण्यस्मृतमेतद्विषये विज्ञानेनादित्रिरपि प्रपंचितमिति नवपुराणां कर्त्तव्यं सत्त्वसा-
 वैवर्षिकं किं तु नृशब्दोपि विप्रवाचक एव कथ्यत इति वेत् ॥ उक्तं हेतो रिति ब्रूमः अतो मा कौडय
 पुराणे रविरित्याह न मस्येह पितृरविप्रिषा तत्तु विप्रिषा वन्ये आहैर्यताहारैरिति तथा

नि
 कोलेनशा केनमहर्षिबोधि रितिवा अथावगंतयं विप्रादिवर्षविषयेष्टयन्विषयतयोपात्तानि
 स्मरणं दृश्यते अत्र निशमिष्यश्च शमाधारणादर्थमनिरिक्त आद्वेषुपिष्टु अतिरकदशो
 नादिप्रसाम्यामिषेण आद्वकरण विकारेयुक्त इति निवेवं यद्येकमपि मुनिस्मरणं वर्षविषय
 व्यवस्थायां न संयोज्यत तदा न मांसं न चोपे दोषः पंचपंचनखा न च पादिसमरलैः माधारणमात्रो ६ सा
 दर्शना दिवातिप्रसंगिप्रसज्येतमानं न च नापि विप्रिर्मुखात्त्वनामिषं न दयं अनानाच्चादयमिति अव
 दंतं स्मृतं वा कंदहृत्पलात्रावे मांसा न्याहुर्मनीषिणः उष्णानि मुनिगीतानि वक्ष्यामि गवयं विना
 इति स्मृत्वादिना केन विद्वद्वा नीतानीत्यर्थः एवं मैत्रीपादितं न कनोक्तं तदपि कृतः मध्यादिने च
 शत्रौ च आद्वं भुक्त्वा वसा मिषमिति मानवस्मरण दोषदर्शनात् अथ मनारसे नियुक्तं सुयदि आ
 द्वेदेवेवा मांसं मुसृजता यावन्ति पशुप्रापाणिता वन्नरकमु भुज इति देवै विशोदात्ता अथवा ११
 यज्ञकर्मणि इति वसिष्ठस्मरणं न वदोषदर्शनात् अत्र आद्व नियुक्तो विप्रो मांसं मश्रीयादिति
 एतदपि मनुस्मृतिविरोधादपार्थमेव तर्हि वसिष्ठस्मरणं विप्रो मिति वेत्तु मैवं व्यापन्नवि

यदि
 प्रविष्यतयापि चटनात् कृत एतत् यत्तेरा गतेराज्ञा कनकादी तखंस्तु प्रतिग्रहेण होस्ति अथ
 काशंका प्रकात्रादिप्रतिग्रहोस्ति अथापत्रोत्रतीत इति प्रवसमांसमश्रीतीति मनीषेवं आद्वं
 तमपीडयन्निति योगीश्वरस्मरणान्मृत एवैतन्मांसमेव तदा द्राणमात्रेण विवृतं भंगो न भवतीति
 स्मृतं मधुमांसं निवृत्तानां आद्वे कर्मणि वर्त्ततां पात्रं स्तं गंधमाद्रायपि दृष्ट्वा मन्त्रेण भवेदिति
 त्याजं प्रसंगेन किंचा यो वसिष्ठोक्तो न्याहापोदि आद्व विधेरिहा भ्यदय आद्वे विशेषो नवति तं
 मृतः परमतं न चै प्रकटीतं त्ववच्यामि कथं दृष्ट्वा मीति वाक्यार्थः इत्योपासनिकश्रीमन्नकथ
 शत्मज मिश्र आशादि मृतं लोक कर्म प्रदीपत्राये प्रथम प्रपाठकस्य प्रथमा कंडिका ॥ ७ ॥
 ॥ अथ कोमो विमिरित्याह ॥ ७ ॥ प्रातरामं त्रितातु विप्रान् युष्मांश्च नयतस्तथा उपावश्यं
 शान्दद्यान् ननु निवदिपाणिना ॥ ८ ॥ यद्ददन्मत्राभ्ययं विकल्पः स्मर्यते निमंत्रणीतं त्रि
 द्युः पूर्वोक्तानुद्धिजसत्मान् अप्राप्नोतदिने वापि हिवायोपि त्रसंजिनामिति द्विजसत्
 मोविप्रः योपि त्रसंजी ब्रह्मवर्षरहितः तापेवाभ्यदये आद्वे चर्वदिन निमंत्रितानुविप्रान्

कि २

(युष्मन्नुत्तमस्तथा उपवेश्य कुर्यान्मन्त्रं) प्रातरुपवेश्य आङ्कुर्योदिति। अयं तावदेकः कुर्यात्
 अतएतस्वीकारकरणं परराणां अपि न होषः स्यादित्येव गम्यते कृतएतत्। कर्म पूर्वदिनमिति गो
 योदिमाहृणा माह्वानं विधाय तदनुपित्रादिपि विधिं पूजनाय विप्रसंत्रणानि चोजनदानइष्टे
 उपवेश्य मन्त्ररदिने आह्वकरणार्थं मन्त्राति मीटवदाह्वानमवा। अथवायमर्थः। प्रातः कालनिमंत्रि
 तानुर्विधं विप्रान् प्रातरुपवेश्य आङ्कुर्योत्। अयं वत्सर्वदिने करण संनवा मन्त्रद्विती
 यः। इहामंत्रणो हावोपादेयविप्रविषयी लीवा मिष्टादि स्मरणानि संतीत्यतो निवृत्तं वस्यति वयतः
 इदं साध्वं न गृह्णावति। न चात्यंतस विप्रसंपत्तौ व्याधितव्यं जादि होषदूषिता नु विप्रान् विहायामं
 त्रज्ञानपिमंत्रयेदिति शंकनीयं। यतो यमः। अथ वेमंत्रविधेः क्तोशाशिते रपि दूषणेः। अदूष्यं तं यमः
 प्राहपंक्तिपावन एवमइति। शरीराप्यक्षिणे जादी निनत्र उर्वगनागमनादीनां तितणां प्रायश्चित्तं स्मृ
 तेरित्यलमतिप्रसंगेन। विप्रग्रहणं च त्रियादिभ्यः आह्वानप्रविष्यार्थं तेषां प्रतिग्रहप्रतिष्य
 तस्मृतं वाचनारः। अथवाः। नृणां देवे आह्वेन सर्वदा। वा उग्रश्रमबाह्येभ्यः आह्वनेन प्रदापयेदिति

नापुग्मा २

दिवे विश्वेदेविके बाह्याः क्षत्रियादयः॥ अथ वा कापालिकादयः रतिस्त्रितिश्च परिव्राजकस्यामंत्रणयो
 ग्यत्वमत्र आह विचार्य विधेयं॥ सर्ववामंत्रणीया॥ परमन्य आह वंस्त्रुमो न किं तु युष्मानु एतदुक्तं न व
 ति प्रतिपन्नं द्वौ द्वौ अथ प्रतिपंक्तिमुच्यते॥ पितृपंक्तौ मातामहपंक्तौ च तथा सन्तः पंक्तिद्वया विशेष
 ज्ञापनार्थः॥ अथ वीर्यशब्दो देवपितृपंक्तेर्युग्मत्वज्ञापकः॥ स्मृतं च॥ त्रिषु षोडशे युग्मांस्तु ब्राह्मणान्नियतः
 शुविः॥ प्रदक्षिणं त्रयो नो जयेद्वचस्त्विति॥ दिवं सर्वं नो जयेदित्यर्थः॥ द्वादशा देवतकर्तृभिरपि दे
 वपंक्तिमनुमाह पंक्तिर्विधेयान्नतः॥ पितृपंक्तिस्तदनुमाती महीपंक्तिः॥ ततो मातामहानां च॥ माह
 वीर्यपितृपंक्तिस्ततो मातामहीस्तथा॥ मातामहोऽस्ततः केजोद्वयं युग्मांस्तु नो जयेत्॥ इति॥ वत्तुर्विशति
 मंतः॥ ७॥ अथ ब्राह्मणानां चैवामाह आह स्यात्माह तयोपमा स्यात्तसमाः॥ त्रयोपि त्रयाः॥ ज
 तः॥ माह आह उ विप्राणां मनोभेदजयेदपि॥ पतित्रयान्विता भव्या योऽपि तोऽष्टौ जना द्वा इति द्वाद
 शि स्मृतेः॥ अष्टग्रहणमनुकल्पपरं॥ एवं सर्वदिने परदिने वा ब्राह्मणानामं च वृद्धिनिमित्तत्वात्
 प्रातरेव आह विधेयं॥ अथ नाम प्रातर्द्विनिमित्तकमिति स्मृतिः॥ पुनरुच्चादिवृद्धार्थं यत्र पितृ
 णां दशानि तत्र सामर्थ्यं कं नवति॥ अथाध्यानाद्यन्यदयनिमित्तेऽपि द्वादशवत्परिचरदिति क्तव्य

चातुर्वर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 योऽपि त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 एत एवावर्ण्योऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 यदेवा एतन्मम श्रुते ॥ तस्मात्तन्मम श्रुते ॥ तस्मात्तन्मम श्रुते ॥ तस्मात्तन्मम श्रुते ॥
 धनेन देववत्परिवरेदित्यस्य परममदयनिमित्तेनापि पित्रुणां दत्तमानत्वात् अपराह ॥
 पित्रुणां भित्तिश्रुतिमपहृत्य ततः प्रातर्दोषयत इति ॥ एतन्नादतस्य दुरुक्तं यतः स्यादिति विधानेन
 पित्रुपरिवर्ण्यो दर्शनात् कावोपि दवासां भवेदवक्तुः ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 द्वपरत्वादिशेषमन्तव्यः ॥ तर्हि त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥

मद्य
 मयेन

श्राद्धं कुर्यादिति क्वचनमुपपन्नमिति चेन्नैवं यतः प्रातः कालस्यादित्योदयारम्भमध्यं दिनपर्यं
 तमाप्ते ॥ एतदंतः प्रातः कालस्यापि संभवात् ॥ इतरथा प्रातर्दोषयति निमित्तकमिति स्मृतित्वेन यथोचितं
 तत्र कुर्यात् ॥ अथ प्रातः कालरात्रे न दिनस्य को नागो नायत इति उच्यते ॥ प्रातः कालोऽस्मद्भूतो
 नृसीन् त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 तत्र न कारयेत् ॥ शस्त्रीणां नाममावेवागर्हिता सर्वकर्मसु इति मस्य पुण्यवचनात् पंचभागकरणे
 न व्यस्तस्य वा मस्य प्रथमाश्रयोऽस्तु ॥ प्रातः कालस्ततोऽस्तु तत्र यथापितया त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥ त्रिवर्गोऽपि त्रिवर्तानन्दोऽपि ॥
 शिवपरिः सततं ब्रह्मवादिभिः ॥ न वित्तं न वद्विश्च मया वश्राद्धकर्मणीत्यादिकानि यमान् संश्र
 यत एव तस्मात् प्रक्षालनमपि तत्वा पंक्तिर्देवमविष्मदग्न्यादिदोषरहितः स जुजुष्य यवोत्तरश्च
 मनेषु प्राङ्मुखानुपवेशयेत् ॥ अथ दक्षिणमुखानुपवेशयेत् ॥ अत्रेति चेत् ॥ मिवं च द्विश्राद्धश्च
 निषिद्धत्वात् ॥ स्मृतं च त्वरीतनमाह श्राद्धं उच्यते ॥ स्यात् स देवप्राङ्मुखेर्द्विजैरिति ॥ तत्र यमुञ्ज

विशेषः

केदिजः पंक्त्यामुच्छितायां कदाचन अहोरात्रोपितो नृत्वा पंचगमेन स्रज्वातीति संवत्तोदिमुनि
 विहितप्रायश्चित्तदर्शनात् पंक्तिनेदं विध्यं आह प्रथमं वेद्येदिति वक्तव्यं कृतः प्रश्नेषु पंक्तिः
 द्वेन पृष्ठेति विवक्षितं विहितं ववमोऽर्थः तापत्रेः पंक्तिनेदं विध्यं नेव पंक्तिभावात् को नृद्वेन पृष्ठेति
 अथ पंक्तिनेदः कथं म्यादि स्रज्वाते अग्निना न स्रज्वा वापि स्रज्वा न स्रज्वा न वा द्वा रात्रि क्रमणेनैव पंक्ति
 नेदः प्रकीर्तित इति तस्मादेव पवित्रा योक्तुं मे एवाह एण नृपावश्यां नृपापि पृष्ठेतीथौ दिरहितेन पा
 णिना हस्तेनादवनिजपिठगोत्रनामपुत्रसंवाह्य एण नामासनेषु स्नाहाकारेण दवतीर्थेनैव कुर्यात्
 दद्यात् कुर्यादनेन वा दवत्वा दक्षिण एव दत्तं त्रयामभागे स्मृतं यथाह आसनेन चासनेन दद्यात्
 मेवा दक्षिणे वापि पृष्ठे कर्मणि वा मन्त्रोदेवे कर्मणि दक्षिणे इति वा राह एवार्थः स जु पाणिग्रहणं
 कुर्यात् अपि नृद्वेति अथ किं पितृनामनेषु कुर्यात् न द्विजहस्तेषु पितृनामनेषु कुर्यात् तद्विनिववायं कृतः द
 र्शोश्चिवा सने दद्यात् नृपाणो कदाचन पितृदेव मनुष्याणां एवं तन्निर्दिष्टाश्चती वियमस्मृतं एवं
 राश्वत्थमंत्रेण क्रमणोपवेश्य तापे वा सनेषु कुर्यादनेन कर्तव्यं हीति निश्चयार्थः एवं ब्राह्मणा सने द

१४

कृता

काः

दानपर्यंतं तत्र मुक्तमिदानीमेतत्संज्ञेन देवयज्ञपितृयज्ञादिकर्मकरणमाधरण कुर्याद्योग्य
 तां वदति ॥ ७ ॥ हरितायज्ञियादर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः स्रज्वाः पितृदेवताः कर्माणा वि
 दविकाः ॥ १० ॥ ये दर्भा हरिता नीलवर्णा नवंतीति वाक्येण ते यज्ञियाः स्रज्वाः स्रज्वाः स्रज्वाः
 कर्मकरणे विशिष्टास्तदा ये पीतकाः पीतवर्णा स्रज्वा दर्शोऽस्ये मासश्रवणा कर्मादि पाकय
 ज्ञेषु प्रसक्ताः स्रज्वा स्रज्वा समीपं विताये हरिता दयो नवंतीति ते पितृदेवताः पितृकार्या हस्त
 र्थाः आवायोषाह उपनृत्य नृत्वाः पितृयज्ञा इति तथा वयमः स्रज्वा स्रज्वा नवे दर्भाः पितृणां आह
 कर्माणि स्रज्वा नवे कंजयति रात्रिस्थं महां तम इति एवं कर्माणाः कर्तृवर्णा वि श्रवदविकाः
 सर्वसाधारण देवकर्मकरण प्रसक्ता इति ॥ ८ ॥ दृष्टसाधारण कर्म तं तु विषयिणी कुर्यात् स्रज्वा
 र्शोऽस्ये मासश्रवणा कर्मादि पाकयज्ञेषु प्रसक्ताः स्रज्वा स्रज्वा समीपं विताये हरिता दयो नवंतीति ते
 स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा स्रज्वा

मयागादि
दे ३

क्रयक्रीते

याः परं कथं नृताः सपिञ्जराः सायाः अथवा मध्ये मंजरी सहिताः अथवा शया ये सगर्भो
शिष्टाचारत्वादनंतर्गन्निर्णयः कर्षाः ये च मंजरी मंडिता स्तेनत्वेन योज्या इति तथा च शुष्काः
इति स्याद्वैवर्त्रियमो निरस्तः परं शुष्का अपि स्त्रियाः रूक्षरूपा ये न स्मरित्यभिप्रायः समाहि
ताः सम्पत्तिविनाहिताः अपवादिताति निर्मल्यं विनापि स्मृतं यतः समिसुषु कुरादीनि श्रोत्रि यन्तानी ताः
यः श्रयमाहारतु श्रद्धा नीति स्म कर्म कर्तव्यतत्त्व इति तथा प्रमाणेन मर्षादयारत्रिमात्राः
बद्धमुष्टिकसेरत्रिः कथात ततया एवं यथापि तृतीयमभिहितं तथा न्यदयश्चाद्वा दोषि रतीर्थेन
संस्तुताः तस्मान्न स्तानेवार्थः एवं विधाः कुराः कर्मकरणयोग्या न वंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ एवं यो
ग्या बुद्धिदानो अनर्हो नाह पिंडार्थे पितृतादनीतर्पणार्थं तापे वना इतिः स ते व विष्णुत्वेना
पक्षेणां विधीयता ॥ ११ ॥ यद्यपीति स्मरणं दर्शः तस्मान्निर्गमं ब्राह्मणा स्म विष्णुयः निते नि
मो व्यतां योति योज्यमाना पुनः पुनः तथापि ये दर्शः पिंडार्थं स्मृता भवन्ति यदुपरि पिंडदानं त
तं न वतीत्या म्नायः तापे वतर्पणार्थं सुपकल्पिता ये च न वन्ति तर्पणशब्दे न पिंडदानार्थं स्मृतं

नार

ननु हारि

पिंड

शप्रसंगकपितत्वात्पिंडतर्पणं गृह्यते कथमेतदिति चेत्तुल्येः सतं पिंडतर्पणमिति स्मरणान्न
देवमनुष्यतर्पणकरणावशिष्टा योग्या भवतीति ज्ञायता एवं पिंडीति श्रविष्णुत्वे सते उरी
पो सगैस्तत्रोत्तरं ज्ञातं न वत इत्यर्थः एतच्च नीवी मध्ये पुये दर्श इति स्मरणान्नीवी बाह्यविष
ये कुरावावो वेदितव्यं अथवा स्मरणार्थता पत्तिः स्यात्तान्णापव विष्मनां कुरा नां व्यागो वि
धीयता परिमाणः कर्तुं योग्यो भवतीति तन्नाम्यश्चि कुरा विशेष निषेधः स्मर्यता यथा पथिना
ताश्चिते जीताः स्वाध्यापपिंडतर्पणे स्मरणं मनपिंडपुन ग्राह्या पञ्चवे कुराः इति चिति श्रय
नं अर्थात् शब्ददहनादशः कथं विदेवं विधेः कुरादेव पित्रादिकार्यो लिनु हि प्रतिपिडान्य न कायांतिप
कुरा संपत्तावतिरपि देवादि कार्योपिकरोति चेत्तुल्ये व कथं तर्हि आवायोदि मुनिनिपिडान्य
कुराश्च कुराण्यं कुरीर्य बच्चजमु तवत्तं नं शुभादीनि विहाय कारादूर्वा परिगृह्य देवादि कारा
योपिकरोतीति निरवद्यं इत्यभ्यदयश्चाद् पद्धतिनिमित्तत्वेन सकल यमं ग्राह्या ग्राह्य कुरा
स्वरूप निरूपणं विधाय संप्रतमेतत्प्रसंगो न्नेवादवादिकर्मसु सम्यतदितरजातुपातविधिं

न कायांतिप

शनि

वेत्ता दक्षिणादितरज्जात्वे

दिदृशौ पिबुरिदमादा दक्षिणं पातयेत्तानुदेवापरिवरम्भदा पातयेदितरज्जात्तु पिबुनपयि
चन्नपि ॥ २० ॥ दवापरिवरम्भग्रिहोमविश्वदेवदिजज्ञनादिभिः कर्माभिर्देवपरिवर्योऽर्चयेत्
सदा सर्वकालं दक्षिणं ज्ञानुपातयेत्तन्मूलप्रत्ययार्थः तथा वपिं दानादिभिः पिबुनपिपरिवर
नृदतरज्जात्तु पातयेत्तदक्षिणादितरज्जमपि तथै ॥ ननु किमिति देवपिबुनयेषु दक्षिणादितरज्जा
त्तु पातननियमः तत इत्येत्येतो प्रजापतिर्विन्ततान्मूपासीरन्तत्र ब्राह्मणौ देवा यज्ञोपवीति
नोन्मत्वा दक्षिणं ज्ञान्वा य प्रजापतिमुपासितवन्तः पितरश्च प्रावीणावीतिनोन्मत्वा मयं ज्ञा
न्वा योपासीरन्ति त्रिभूतेऽतः तत्परिवर्यो तत्र रूपेणैव कर्मा तूयतांस्ते स्वस्वरूपधराणा वतो
कनास्मीयंत इति ॥ ८ ॥ अथावा भूदय आदौ पिपातयेदितरज्जात्तु पिबुनपरिवरं चैतत्कृत्वा
द्वामजात्तु निपातो विधीयत इत्यनेन इत्याशंका समनार्थमिदमाह निपातो न हि सत्यस्य ज्ञानु
नो विद्यत कंचित् सदा परिवार इत्योपिबुनयत्रादववत् ॥ ११ ॥ अत्र अस्मिन् भूदय आदौ स
दा सर्वकालं पिबुनपि सद्यकरणेन वतीर्थो दिवि विना देववत् परिवारं नृपतः अपिबुनपि

१५

चोबंर

एते देवा एवातो हेतोः सद्यस्य ज्ञानुनो विहितो निपातः क्वचिद्विर्कीरादिष्वपीत्यर्थः ॥ ८ ॥ किं वा पिबुनय इति हेतो
षु सुपवेत्युक्तेषु तान् गोत्रानामनिरामं अपिबुनय प्रदापयेत् ॥ २१ ॥ देवपिबुनमातामहपंक्तिरुमेणाद
वेत्यः पिबुनो मातामहे नृदमासनं स्वाहेति वृत्तार्थः बहुवचनं हेतुश्चासन्नृदोषु तान् ब्राह्मणान्मूपाव
यन्मोवसे सज्जतौ दुर्गयति यद्वत्तवमसादीनिकामनाभूरुपं ब्राह्मणपुरुषो गोत्रिमादिभुवि विहितानि
पात्राण्यपकल्पयेत् पात्रेषु दानिवा कामनाश्च ग्रहस्मरणाय पुत्राणां जन्मानां यथा तस्य वसे प्रियमा
मोतिराजते पिबुनय ॥ अरोगितां धृपात्रेण सवीक्षिः स्वदुपात्रतः पात्राशे बहुवचनं आश्वत्थे रा
ज्यग्रागता सर्वभूताधिपत्यं वन्नक्षेत्रे निवसुदाहुतं नृगोपिबुनयि जेवबुदिः प्रजाधृतिः स्मृतिः
रक्षोद्यं वयसं वकार्षीं पात्रमुद्यात् तस्य भाग्यमुत्तमं लोके मधुके ॥ समुदाहुतं पात्रेषु पात्रेण उ
चोणः सर्वो कामानवाप्नुयात् बिब्वेवर्त्तमीव यो मेधां नित्यमायुष्यमेव वा पर्जन्यो वषात नित्यां वपु
पात्रेषु सवेतः ब्रह्मवृक्षः पुटेष्वेव मुनीनां वक्षन् नो न वेदिति एवमुपकल्प्य देवपात्रादिपात्रे
ष्वथ वक्ष्यमाण लक्षणे देवे पवित्रे दद्यात् ॥ २२ ॥ अथ शिवाकासु पिबुनपात्रे उपावर्णे एको दिष्टो

निराः १

वाकिको निधयो दक माहरेदिति स्मरणमपहृत्य पितृपात्रे देदे दध्यादिति किमिच्छन्तमिच्छ
 आता अथ आदस्य युग्मप्राधान्यात् पितृनयत्रादववत् परिवरेदिति प्राप्नुक्तहेतवशाद्देदे निद
 ध्यादव अत्रैयुग्मप्रादेषु उतिष्ठत्यरिति न दोषः अथ देवे पिदे दे कथं भवत इति चेत् द्वादपवि
 त्रे देवानां पात्रे नृत्वा क्षिपेदपः शत्रो देवी यवो मीति यवान् क्षिपेदिति स्मरणान् दिव कर्मत्वा
 द्वाज्योत्पन्नार्थमाचार्योऽपीत्याह तत एव बर्हिषः प्रादेशमात्रे दे पवित्रे कुरुत इति अतः सर्वेषु द्वाद
 पवित्रे निधाय शत्रो देवी रिति मंत्रेण एकैकस्मिन् पत्रे अर्पितं वेत्ता तावावाधियवया माद्विषायवया रा
 तीरिति मंत्रेण देवपात्रेषु यवान् प्रक्षिप्य वंदनादि निस्तदभ्यर्च्य तदनंतरं यवो मिसो मादवत्यो गो
 मादव निधितः प्रनमद्भिः नृत्वा स्वयं पितृनृत्वा कानुप्रीणा हि नः स्यादिति मंत्रेण पितृपात्रेषु यव
 नावपेत् अथ वितो सीति मंत्रेण किं न पितृपात्रेषु व प्रक्षेपेदिति मंत्रं निर्वचिद्यमान यवग्रहण द
 शी नति जो सीति प्रत्यक्ष विरोधात् तर्हि यवक्षेप मंत्रेण क्रियत इति चेत् न यत्वे स्ति लार्थो इति स्मरण
 त्रिजानी पात्र प्रक्षेपादिका योऽर्थो स यत्वे ननु यव मंत्राः अन्यथा देवपितृपात्रे यवक्षेप मंत्रे को पात्र

पात्रेषु

११

यवो सिसोम देवपशुनि मंत्रेण पितृपात्रेषु यवप्रक्षेपणं पुनस्तु कर्मिणि देवपात्रे यवक्षेपो

नेदारयो दोषः निषानः स्यात् तस्माद्यवो मीमने न ऊर्वत इति यवो मीति यवान् क्षिपेत् इति स्मरणान्
 एवं यवान् सर्वेषु पात्रेषु प्रक्षिप्य दध्यादि निरुमर्च्य पितृपात्रे तदनंतरं मुपावशन क्रम एव वसु सत्या
 दिमं ज्ञाया विश्वे देवा नावाह्य ततो द्वितीया बहु वयने नोरां तस्मान्निधी महीति मंत्रेण प्रदक्षिण यवविक
 रणेन पितृनावाह्य ततोऽर्च्य मध्यगत पवित्राणि ब्राह्मण हस्तेषु दत्वाऽर्च्य गृहीत्वा यादिया इति मंत्रं प
 रिजय गोत्र नाम त्रिदेव पितृभित्तो मह पंक्ति क्रमेण पृथक् पृथक् अर्पितं सं बोध्या मावेत ते चो यवा
 ति त्रत्वा मित्रं पितृत्वा स्वाहाकारेणार्थ मध्य न वंद्यं प्रदापयेत् प्रकर्षेण सर्वं मय्यदकं दत्त मिच्छेत्वा दरा
 नंद क्षिणादानं निनयनं पिंडदानं नमस्कार एव क्रयौ दिति श्रुत्या यवपरिशिष्टं ततो देवपात्र संश्रवान्
 पितृपात्रे निधाय दध्यादिशि पितृमाता महानां स्नानां पुनस्तु कर्मिणि निपात्राणि स्थापयेत् एकैवा
 वहायानंतरं पात्रत्रयमाहुस्तत्र स्वशाखा यमोः प्रमाणं मंत्रवद चैव पवेश्येति वदनाच्चा प्र
 थमोपवेशन काले चामन ऊरादान मंत्रास्त्वचितं तथा वादवीणां तिलोत्तर ऊना सीसै आनित्र
 पुनः

लोहवर्जितानां दाता वसुधा मनेष्वते विप्रानां वेशयेत् सुधीरिति । आवेशनमुपवेशनं । आवेके भण
ति । इह पिष्टृणां दववपरिचयमाणात्वा दुशंतस्त्वेति मंत्रावाहनमुक्तं । अतो दवावाहनमंत्रेण पि
त्रावाहनमिति । एतदसांप्रतं यस्मै देव रूपिणः पित्रसे भवंतं परं स्त्वपिष्टृणां त्रनामदास्यमानत्वा
दुशंतस्त्वेति मंत्रेण वाहनं गन्थायां किं वा यदि दवावाहनमंत्रेण पित्रावाहनमपि स्यात्तदा दवपं
क्तिपिष्टृपंक्तिने दोषो न स्यात् । अथ पित्रमंत्रेण परहितयवविकरणेनावाहयेदिति । मंत्रोपतन्त्रियाणां म
त्ररहितकरणान्निफलत्वप्रसंगात् । एवं च मन्त्रित-त्रज्यौ दिति चेन्न श्राद्धस्यांगविकल्पसंवादानात् न
हि पिष्टृमंत्राच्च दवणेऽप्यपि मंत्रेण प्रायश्चित्तादिना क्रिमिति वदन्नावावा मयतोऽनुदवणश
ब्देन मुख्येनोच्चारणं निषिद्धात् । अतो मंत्रमात्रापिष्टृमंत्रेण वाहनं युक्तं भवति । अथ वा पिष्टृमंत्र
शब्देन स्वस्वाकारस्वाहाकारो भवति । तदुच्चारणेऽप्यपि दर्शनं त्रज्यौ नृनपुनरुशंतस्त्वादि मंत्रोच्चारणं
ति । प्रवक्ष्यामीति निष्ठयेनाप्युच्यते न दोषः इति स्मृतं । ननु कुतोऽत्र विश्वदेवकी वस्तुसत्यसंज्ञो
क्त्ययते । इष्टं श्राद्धं कुतर्द्धतः । मत्तो नां दीमुखे वसु । नेमि त्रिके कालकामो काम्ये वक्षु निरोचनौ ।

उरुखाईवसनौपार्वणेसमुदाहुताविति। उरुस्मरणत्वात् अथतन्नामाज्ञानाकिंकरणीयां
रुस्मरणं नवमंत्रजापमपिक्रमः यतः उत्पत्तिनामचितेषां न विदुर्द्यद्विज्ञातयः। अथसुधारणी
यस्तेः श्लोकश्चंद्रासमचितेः आगच्छंमुमहाभागाविश्वेदेवामहाबलाः। अथत्रविहिताः आह माव
धानात्रवंउतइति॥७॥ किंवा नात्रापसम्यकरणंनपित्र्यंतीर्थमिष्यते। पात्रस्यपूरणादीनिदिवे
निवहिकारयेत्। अत्रान्यदय आहैर्चनानादिकर्मास्वपसम्यकरणंनिषिध्यात्। नविधीयातक
तुमहैति। तथा न प्रदेशिनीमूलमैर्वपित्र्यंतीर्थमपीति। एवंसतिकर्मेणः पितृर्थन्वात्पात्रपूर
णादीनिकथंस्फुरित्यत आह। दिवैनिवेतिदववत्यशिवर्यमापत्वात्। दिवैनां गुह्यग्रस्तेनतीर्थे
नकारयेत् न प्राजापत्यादितीर्थेनहीतिनिश्चयार्थः आदिराष्ट्रादूर्ध्वदानादीनिकर्माण्यपि
व्याख्यातानि एतच्छ्रौतगशास्त्रापरं वचनं न विदितयः। इतरशास्त्रानां प्राजापत्यमथाह। मावर्ज
यपुत्राणां नोदीपुत्रानां कर्तव्यं तप्राज्ञः पिंडोदकक्रियाः। प्राजापत्येनतीर्थेनयश्चकिंचित्प्रजापातशि
तिप्राजापत्येनकनिष्ठा मूलमनवो नैवार्थः एवमशब्दः संज्ञांतरकरणपरावर्णार्थोऽक्तं वशा

५ श्रौ

तातपेन अपसव्यं न ऊर्वा तन ऊर्वा प्रवक्ष्येणं यथेवोपवारदेवस्तथावृद्धिः पितृ न पीति। ए
वम ऊर्वा ता दोष माहु विष्णुः अपसव्यं वयो दद्यात्तु वृद्धि आह मविक्रमात् न तस्मादवाह्यं निति पि
तरश्चुयथा विधिरिति॥ ७॥ इह संवत्सरेः॥ यद न्य आदेषु प्रतिब्राह्मणामर्के कस्मै पित्रा दशर्षदा
नं विधीयते तदिहा पितृणां माहु नने वितर्ष माह ज्येष्ठोत्तर करान्युगमान् करग्राय पवित्रकान्
तत्वाह्यं संप्रदानं नैके कस्या न दीयते॥ २४॥ अत्रा भूदय आह स्तन्य आह वदे के कस्या ब्राह्मण
स्य हस्ते द्विजादिभ्योऽर्घ्यं न दीयते इति वाक्येण॥ कथं तर्हि युगमान् तत्वाह्यं दातव्यं कथं युगमान्
ज्येष्ठोत्तर करान् आद्यस्य कोरा द्वितीय ब्राह्मण करोपरि विद्यात् येषां ते तथा न के वलं तथा किं उ
स ग्राय पवित्रकान् करग्रे अंगुष्ठग्रे परिपवित्रा यं विद्यात्वा येषां ते तथा तानि चार्थः एतेनात्र दे
विकदि जायमानं वपि तर्षदा नं दर्शितं एवं संप्रदानं कर्तव्यता सम्यग्रवतीति एके च के का
दानं प्रविपंक्ति अत्र मन्त्रात् तदसमीचीनं यतः प्रातरा मंत्रेता नु विप्रान् युगमान् च न यत इत्यादि
नास्य युगमात्रा न्या त्रिके कस्या ब्राह्मण स्याद्यो न दीयते किं युगमान् तत्वादीयत इति मत्तं कात्या

४ त

वि
दत्त

यनस्या नन्यत्र विप्रविंता मात्रं विहाय पितृविक्रान्तिः अतः पितृथे विषण्ये अक्षधोदके ज्ये
वेति तत्र परिहारस्तदा एव क्षमाणे कथाया॥ अतो प्रतिपंक्ति त्रीणि त्रीण्यर्घ्यं पात्राणि स्फुरथ वा
कुलधर्मेतः षट्षडति न दोषः॥ ७॥ २४॥ इत्यर्घ्यं पात्राणि ब्राह्मण करालिदयानीत्युक्ते तदानीं
तद्वत्क्षणमाह अर्गं श्रिणां मायं कोरां विदत्तमेव च प्रादृशं तं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुर्वितुं
॥ २५॥ यत्रे विद्यात्तौ यत्र कुर्व विदत्त कर्म यतिरिक्तं यत्र कर्म स्वपि पवित्रमिति वक्ष्यमाणेन च
एवं विज्ञेयं इति किं अनेन ग्रीर्णं न विद्यात्तं तर्म्मध्यं गनौ यत्र तत्रथा तदपि न ग्रायं किं उमायं
तदेवं कीं किं न वनि कोरां कुरा नवं अयमर्थः कुरा संनवे सति द्वौ दिद्व्यांतरतं न नवतीति
पुनः किं रूपं दिदत्तं च वराहं पवित्रं गङ्गापकार्थः एकद्वराहं नमश्च भिन्नं च यात
तथा तं न ऊर्वात् किं दत्तद्वय सहितं गङ्गादीयादित्यर्थः अथ तत् किं प्रमाणं नवति प्रादृशमा
त्रं अंगुष्ठप्रदशनं मुनिप्रमाण परिमितं युतं एवराहो अथाकरण निशमार्थः॥ ७॥ २५॥
इति पवित्रवत्क्षणं विधाप्ये तत्प्रसंगेनावायौ नास्या तस्मीमंत करणादिकर्मसु पिंजलीलक्ष
न्या

विश्र
ग्रा

= कीनेतादिद्वर्गभूरगाद्वीपिंजीनीतस्यैतदेवजसहस्रसमुदाहृतं कि० ३१

एतदेव हि पिंजूत्यालक्षणे मनुदाहुतं आश्रयोत्पन्नार्थं यत्र दृष्टेतावादवतुर्दक्षि
 तत्सापि मध्यगन्तव्यं हितासायाकोशीदलनेदरीदेताप्रादेशप्रमाणोभवतीत्येतावदिति किं वा
 आश्रयस्यतिष्ठति आश्रयस्य होमीयचतस्रोत्पन्नार्थं यत्पवित्रं तदप्यनंतगन्तोदिसिद्धं सताम
 तावदेव स्यात्तर्हि यत्र कुत्र विहितयात्रिवचनादाज्योत्पन्नार्थं पवित्रलक्षणमुक्तं भवत्यतः कुत्र
 सत्पन्नार्थं कथनं व्यर्थमिति निवेकं तयत्र कुत्र विदितिरावृत्त्याद्विनिमित्तेनोत्पन्नं तस्यान्यत्र
 संभवात् अथाद्योत्पन्नार्थं पवित्रप्रमाणसावयेणाप्युक्तत्वात् किमस्यानुवर्तिनप्रयोजनमिति
 निवेत्ता अत्र कुत्र यत्र सत्पन्नार्थोदवकार्यत्वात् पवित्रद्वितयज्ञापनायाह ततएव बहिष्णा प्रा
 देशमात्रेण पवित्रे कुरुते निवर्त्यार्थः कात्यायनस्त्वेकोदिष्टा न्नादयश्चाद्याह्यार्थोदिमाधरणे
 कर्मकरणायेतद्वत्तलमुक्तवानिति न पुनस्तुतोपायसंभवात् ॥ ७॥ २६॥ तप्यति मध्यग्रा
 दिवत्तलपिंजूत्यसंपत्तौ सत्यां कथं कर्मकर्तव्यतेति तद्विषये मतीतरंदरीयति तत्प्रमाणं २०
 मवेकोकोशीमिवाहं मंजरी शुष्कां वाशीस्यैकुमुमां पिंजूसी परिवक्षान् ॥ २७॥ एकेमर्हपयः

गुर

एतत्प्रमाणमुक्तपवित्रप्रमाणं कोशीकुशमध्यमवामाद्वैमंजरीमवपिंजूतीमंजकां परिवक्षान्
 परिवर्तति आर्शनावेव शुष्कां नीरसांशीस्यैकुमुमां गलितपुष्पां वा वाश्व एवार्थः तेषामयं मा
 शयः शुष्कागलितपुष्पापि कुशमध्यगतमंजरीवकार्यो न पवित्रं तसंज्ञादितत्वादिति कात्याय
 नास्येव पवित्रस्य पिंजूतीत्वमिति न कुशमध्यमंजरी इति अणेतस्य तर्हि मतांतरावायेन को
 र्थः इत्येवोच्यते यदानंतर्गने साग्राहकत्वेन तलपिंजूत्यसंभवे भवति तदा शुष्कागलितपु
 ष्पाकुशमंजरीपिकायो न पवित्रपिंजूती संभवे मतीतरमंजरीदिविकल्पद्रव्यं भवेदिति सिद्धं
 मा ॥ ७॥ २८॥ किंच पित्रमंत्रानुद्वयं आत्मात्वेनैव धामदोणे आत्मवायुसमुत्प्रेषणमेव
 आपणे २९॥ माजोरि मृण्मयस्य शीतलप्रेकोयसंभवौ निमित्ते श्वेषु मर्त्येषु कर्मकर्तृत्वं प्रसृष्टं
 ता २९॥ द्विजो देवानां धर्मकर्मकर्तृत्वं ब्रह्ममालेषु निमित्ते श्वज्ञानादप्यतन्नेषु अपः स्फुरेत्
 उदकमर्हते त उदकग्रहणे दक्षणाद्येणादिनिष्पन्नार्थं कणु पित्रमंत्रानुद्वयं पित्रमंत्र
 उरंतस्तादीनि अथवा स्वयंकारः तदुच्चारणे आत्मात्वेनैव हस्तेन हृदयस्य शीतलप्रेकोयसंभवौ

न

नात्रे रक्षो देह मारो यथा ह्यसुः जर्दनात्रे यो निरुत्तानि निमेधानि स्रस्तशः। याच्ये स्नादमे
 धानि दिहा सर्वमना श्रुता इति मवाश्रेष्ठादयो द्वादश अथामक्षेष्टे रजस्रवां यजादिदशै
 ने। अथ वायुसमुत्तरे अथ स्नात्वा पानेन वायोः सम्यगुत्तरे मावने प्रहासे प्रकर्षणे रावृत्तवे
 हासे एते नस्मिन्नेरदोष इति दर्शयति। अनृतभाषणे सौवर्चने क्रोधसंभवे स्वेप्ते मत्ते। अस
 त्ववचनजल्यो माजोरि मृषक स्पृशे गृहविषयो चरः स्पृशे आकृष्ट आसमंततो नाषणे॥ नोवा
 वचने क्रोधसंभवे शेषोत्पत्तौ सस्यामनेषु सार्वेष्टि ति शब्द यथा यमपि कृतिरो दंडराक्षसं
 पि अमितादिते द्वादशो द्वाभे नासुरा नानु राक्षसानां निवारिकानां व्याहृत्या न भवतामानमपः स्पृ
 ष्णातदा चरदित्यादि स्मरणां तरो दिते श्वपः स्पृशे न विषये। यनुर्मध्यदिनस्त्रैसावेव माह गेडं
 राक्षसमासुरमात्रि वारिकं मंत्रमुक्तापि यमात्मानं वा न ज्योपस्पृशे दपक्ष स्पृशे दप इति त
 सक्तामस्पृशे विषयं कृतः अत्रोपस्पृशे न स्यात्तमनायत्वात् एवं स्थिते कामतो तमनो शुद्धि
 भवत्यपोपस्पृशे न कृत एतत् सार्वेष्ठा मंत्यजानीनां स्पर्शेणावमनं विदुः। यथा व्यावमनं

२१

वे

ध्रुव

नास्ति तेष्वास्नानं विधीयत इति। अंत्यजतयो निजवर्षे तोहीनाः यथा ब्रह्मणा तु सत्रियः स्नादतत्
 वम्पौरं रजकं चिवधी वरं नष्टमवच। एतां स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादावमेत्प्रयत्नापि सन्निति स्मरणाच्चे
 म्पौरादि अंत्यजादि स्पर्शे जाते सत्याचमादवादि ह्यवादि कर्मकरणमि कारो नवतीति चम्पौरादीना
 मंत्यजजातिसामान्ये सव्यं जाति नो रा नुमा विशेषेण गृहीतत्वात् यथाह रजकश्चम्पौरश्च नतो
 वरडो एव चाकिवत्तीपदमिन्द्राश्च सस्मिन्नेरदोष जा मता इति अतः स्मृतस्तेषामपि सामान्यतयां त्यजा
 तित्वं मोवेक्षयेषां न्यावमनं नास्तीति विशेषज्ञापकं चर्वमाहुक्तं नत्वेवमावमनं स्मरणविरोध इति
 वक्तव्यं यतश्चत्रायमर्थः चम्पौरादीनु द्विजो मोहे नास्तौ नेन स्पृष्ट्वा स्नातः स नु कर्मकरणार्थं मावा मितस्या
 त्वाय नावम्य किंचिन्नृयो दित्यावमनादपरमिदं स्मरणमिति अथ के पुनिमित्तेषु स्नानमिक्त्यते
 तत्राहुर्मत्वादयः नारं स्पृष्ट्वा स्निग्धं स्नात्वा विप्रो विप्रुद्यति आवा मोवे पुनि स्नेहं गार्मव्या कर्म
 द्यावमहापातकि संस्पृशे स्नानमेव विधीयते। संस्पृशे यदा लुंते ततः सत्वं तदा नत्वे न दिवा की
 र्तिमुदकां च पतितं स्नानं तिकां तथा। शबंतं स्पृष्ट्वा नत्वेव स्पृष्ट्वा स्नानेन शुध्यति। यस्तु जयां स्नानं

ये करणीयमिति आदिग्रहणादिति॥ प्रवृत्तमन्यथा कुर्यादिति मोहात् कथं न यतस्तदन्वयात्
 नूनं तत्तत् एव समापयेत् ॥ २३ ॥ समाप्तं यदि ज्ञानी यांमयेतदपचात्तत्ता वादवत् नूनं कुर्यान्ना
 दृष्टिः सर्वकर्मणः ॥ २४ ॥ ततो मयेतदंगमेतस्य कर्मणोऽप्युपायमिति तत्तत्कर्मसमदिकथं विज्ञा
 नीयात्तदवतावादवदिस्य च जपमहाव्याहत्यादिहा मा आचार्योदिति स्मृतं प्रायश्चित्तमात्रमिव
 पुनः कुर्यात् नूनं सर्वस्य कर्मणः आहृतिः रावर्त्तनं भवति आहृत्यकरणमिवार्थः तथा जकरणं च अर्थः
 जपमवत् नूनं तै कर्मण्यपि विधीयतां ननु प्रायश्चित्तमन्तं निवेत्तुं सर्वसंश्रवणं पिंडोपरि धारणविस्म
 रणे अश्लाघासादि तेषु पिंडेषु वकिं संश्रवणं पनाथं पुनः पिंडपातो निवेत्तं अथ वा वरोरुदय
 द्वासनादिहानौ मर्यादां प्रवृत्तं न होमेताव वकिं पुनश्च कार्यः तस्माद्वक्तव्यं वाक्यविशेषात् च यकिं विदे
 न्नादिति एवं च तै कर्मणं जाकरणां व्यवस्था मुक्ता धुना समस्तकर्ममध्यस्थे न्ततस्यां करणे किं स्यादि २४
 ति संदहोयाद्वा प्रथमस्या क्रियायत्र सांगं स क्रिया तत्र न तदंगस्या क्रियायां च नाहृतिर्निवेत क्रिया
 ॥ २५ ॥ यत्र यस्मिन् कर्मणि द्विजने जने पिंडदानं प्रथमं न होमाद्वा प्रथमस्य मुख्यस्या न क्रियाकरणं

पनिहा

रव्य

त्रेह

स्वभोक्तव्यं अथ प्राणाग्निहोत्रहोमरहितभोजनाद्विजन्मनां महोदेनोत्पत्तिश्च वराह
मिति चेत्तु त्वेवं गृह्येयावथ शक्नोति आह भोजने हावयेदिति वक्ष्यमाणत्वादर्थो यत्प्रा
णाग्निहोत्रहोमहानिर्भवत्येव तर्हि प्राणाग्निहोत्रस्य श्रोतत्वा कथं स्यात्तथापि पत्न्या निवृत्तिरिति
चेत्तु त्वेवं स्मृतके कर्मणां त्यागः संध्यधीनामिच्छये वक्तव्यत्वा संध्यधीनामादीनां श्रुत्यक्तकर्मणां क
थं स्यात्तर्हि निषेधदकरणं अथ तथापि श्रुतिश्च श्रुत्या न फलितः पारणहोमो विहित इति चेत्तु सुष्ठु
क्तं प्राणाग्निहोममपि श्रुत्या न फलितः कथं वेति मतिरिति विद्यानां तर्हि त्वेवमहोमः नास्ति चे
त्तन्मृतोपस्तरणमसिद्धहेति मृतोपस्तरणवमनां मपि न निवेतामेवं तत्राप्यमर्थः अमृतस्य
अज्यमानस्योत्पत्त्या स्तरणमसिद्धके वलं प्राणाहुतीनामिति किं च मयतः प्राणाग्निहोत्रहोमहा
निपापं भवत्येव ताहेतोः आमंत्रितो जपदोहानि त्यादीनि आह भोजनं प्रायश्चित्तान्यपि
विधायं तद्विप्रयोगश्चात्र यश्च आहोमेषु प्राणाग्निहोत्रहोमानकर्तव्यः तत्रात्रस्य पितृणां च
अत्वात्तु वतिदानवदिति ॥ ७ ॥ एवमश्वसु किं कुर्यादित्याह नवाश्वसु जपदत्र कदाचिदपि

त्र

उसंहितायां अन्य एव जपः कार्यः सोमसामादिकः श्रुतः ॥ १० ॥ यद्वदन्त्युद्देशेषु यद्वा उक्तिरिति सोम
त्यादिभिः सामविध्यैर्भूतसामभिः पितृसंहिताजपो विधीयता एव कदाचिदप्यत्राह यद्वदन्त्युद्देशेषु यद्वा उक्तिरिति सोम
जनं कुर्वन्मुदिजेषु पितृसंहितां न जपेद्यजमानः वराहो न्यत्र पितृसंहितां जपेदिति दर्शयति तर्हि किं
जपयंतदाह अन्य इति यतः सोमोपि देवः पितृराजतो यस्मै मद इति सोमसादिकः सोमो मंगलाहो
न्य एव जपः कार्यः आदिग्रहाणां दायुष्यसामानि जपेदिति दर्शयति एव वराहो नियमाया ॥ १० ॥ अथ भूत
यस्तुदिजेषु न विदुः कदा कथं वक्ष्यादित्याह यस्तत्र प्रकारे न स्याति न वक्ष्य वक्ष्या उक्तिं संनिक्षेपे
त्र तत्रेषु विपरीतकः ॥ १० ॥ तत्र तस्मिन्मयेदिज तत्रिज्ञानानंतरं यो न स्यात्तर्हि वदुक्तिं सत्रिष्ववका
आहोमेषु प्रकारे न वति सतप्येव कर्मकरणवदपसव्यादिविधिविपरीतको ह्येव दानादिवयवयुतो न वति
अपमर्थः दुर्गतिगतानामपि तिलनयदने पितृतीर्थोदियोग्यत्वं मान्दस्य आह स्य मंगलत्वात्तेपि दव
दवतिष्ठन्ति न वसतः सत्रदणादत्वा न्न विकरेदिति कर्तव्यं तत्रान्नज्ञात्वा न्न प्रकीर्येति वा सिष्णु
द्वकल्यात् स्मृतं वयोगीशेन अन्नमादाय तत्राह सेषं विवाहं मयि न तदन्नं विकिरेद्भूमौ दवा

पः सत्तसत्तदिति। क्रमेणेत्यर्थः प्रकरस्य प्रत्ययगनिर्देशस्य अपि यववदिति कीवत्यंगविशेषणंति
 ने गनेदेति ज्ञातव्यं किं तत्। विद्याः प्रमाणमिति आदिवत्। एके वास्ये वमर्थं व्यावृत्तत्वात् तत्राभ्युदयश्च
 आदिव्याख्याषु तत्रैषु योऽस्य प्रकरो भवति। स सर्वस्मादप्यतस्मादिपरीतको भवति। कथं विपरीतः ति
 अवत्तथा एव वदति। तान्नामिच्छित इत्यर्थः। एवं व्याख्यायमानेयविस्तिनार्थ इति नादीमुख्य आदया
 पकस्य गान्तिनवस्योऽर्थिता पातात्। अतश्च एवार्थो युक्त इति। २९॥ ततः सकृत् सत्तदा ज्ञातुं किं कुर्यादिति
 व्याहृ॥ संपन्नमिति उच्यते प्रश्नस्थाने विधीयतां। सुसंपन्नमिति प्रोक्तेशेपमन्त्रं निवेदयेत्॥ ४०॥ उच्यते
 इति प्रश्नस्थाने संपन्न इति प्रश्नं विधीयतां यजमानस्य नतो विधिः। सुसंपन्नमिति प्रकर्षणस्य शब्दः
 सुक्ते शेषः पञ्चमस्ति। तदनुज्ञायतामिच्छन्ना विधिनानि वेदयेत्। निवेदितवेष्टुः सहजुज्यतामिच्छादि
 कं विप्रवचनं। तस्यैव पावननीयं यथा हि उर्मन्नुयामो ततो नुक्तवतां तेषां शेषमन्त्रं निवेदयेत्। यथा
 ब्रूयुस्तथा ज्योतिषोऽज्ञातः सुते हि जिरिति एतेन तदज्ञातमन्त्रं नुक्ति चेत् तदाश्चाद्वैक्यं स्यात् २३
 तिगम्यते। कृत एतत्। इतरथा निवेदनेनापि कोऽर्थः। तथा च मन्त्रं दत्तुं गणं॥ आद्वैतद्विकल्पं भावदिति

इतरथा निवेदनेनापि त्रितोनापक्रामेदिति गोत्रितीयमतेन वासिष्ठस्य गणतथा केनितसु मथान्ता
 यंहयकये द्विजो मेजः। कथं विदयति क्रापयापः श्रुकरतां व्रजेत इति मानवस्मरणात्। कतितो नियु
 क्तः। एवमपतिता नृजो जीष्टुहस्तो भवतीति हारीतादिषु निमतदर्शनात् स्यपि उच्यते। आद्वैतविधाय परस्मै
 द्विजो न स उच्यते इति मन्त्रासमेवैकतः परस्मादेष्टुहस्तो भवतीति विद्वत्पतिताः पितरस्तस्य
 पुत्रपि जेदकुर्यादिति स्मरणदर्शनात्। तस्मादनुज्ञातमन्त्रं सो वेदिति सिद्धं। अथ मन्त्रं अनुज्ञातान्
 सेवनं पिंडदानादिकं कर्म कर्तव्यमिति। एतदप्यपार्श्वं कृतः। पिंडदानादिकर्म करणादवीक्ष्य आद्वैतममा
 त्रे। नवा ममात्रे कुर्यात्तस्य जेनं विधीयते। कर्तुं मन्त्रं वृत्तात्कां यवयं कुर्यात्। आद्वैतपिंडप्रदापनं
 तमिच्छतः वंमिच्छायां पिंडजिः सहमज्जति अनुज्ञावचनं। वचस्यपि उच्यते॥ ४१॥ ततः प्रागग्रे प्रथ
 मुच्चाधत्ते मन्त्रं मन्त्रं च वचनं। अपः क्षिपेत् मूलादशो वने निक्षेपेति पात्रतः॥ ४२॥ अथ संपन्नं
 आनंतरं उपविष्टे प्रागग्रपुद्वेष्टु हवीं मुख्याश्च तद्वेष्टु न च न दक्षिणाग्रेषु आक्षारमन्त्र
 मीक्ष्य पिंडगोत्रनामग्रहणेनाद्यं पितरं पूर्वावेवं धार्यदानकाले एव मन्त्रं संबोध्य पात्रतो हिरणा

तथैव २

वर्षपात्रातयनेमिप्रात्रापात्रांसिअवनेनिक्षेपितवदनकुशांतांमूलदेवोबुधोपरिहितपत्न्यज
तुइतिकरणेयाद्याद्याइत्याचार्योक्तमंत्रपाठदर्शनार्थं॥४२॥मन्त्रेयमाद्यपितरमवनेज्यकिंजयोदि
त्याहद्वितीयंवृत्तीयंवप्रथादशाग्रदशयोःमातामहप्रभृतिनेतेषामववामतः॥४३॥द्वितीयंभिता
महंवृत्तीयंवप्रपितामहंतथैवमथादशाग्रदशयोःचराब्देऽत्रपितृवसंबोध्यावनेजयेततएते
षांपित्रादीनांवामतोवागजगतेउपुगमातामहप्रभृतींस्त्रीनपितृद्वेवनागजिःसंबोध्यावनेजायतवा
मतावपिंशनामवययवाजावाकृष्टंजतोवदृष्टमाद्यद्वितीयवृत्तीयग्रहणात्तत्रेणवनेजनंदानंनिरस्त
त्रिग्रहणंवृत्तयोदिदंनप्रतिषेधार्थंप्रवमवनेजकिमित्याह॥४४॥सर्वस्मादनुमुद्यत्ययंजनेरुपसि
धसंयोज्ययवकर्चंधुदक्षिणिःप्राङ्मुखःसतः॥४५॥द्विजन्तुर्देवेषांस्वस्मादुविषोन्नमुद्यत्यपात्रांतरे
सत्त्वाद्यतमधुगंधादिवंजनेमूपस्कारेऽपमियासिकंतेत्वांसब्देन्यथानिधयतितदन्त्रयवकर्चंधु
दक्षिणिःसंयोज्यसंयुक्तंसत्त्वापिंशन्नूकयित्वाततस्तद्वानार्थंप्राङ्मुखःत्रवौनिमुखएवसतएतदुक्तंभव
तिपिंशदानमपिदक्षिणासुरैःमोक्षदितिनवमधुमेरवजनेरात्रप्रथमंमधुदानंनिरस्यातुतः॥

२

शास्त्रं मधुमं युक्तं बद्धं राशि यवास्तथा। मिश्राणि च चावन्नाशिपिंजः पूज्यापवसन्निभान् दद्यादिति ब्रह्म
पुराणं वचनात्कैवल्यसूत्रेन बद्धं राशि॥ ४८॥ ततः स्तोत्रिणः कथं देया इत्याह- अत्र नेत्रेन वन्निभान् दत्वा
बिचप्रमाणकान् तन्मात्रज्ञानेन भाष्यञ्च न रम्यवने जयेत्॥ ४९॥ यद्बद्धवने ब्रजं मातृद्वितीयं पि
रुक्मेण गोत्रनामं बौध्न्युतं कृत्वा मया गृह्येण पुदनापवं बिल्वसमप्रमाणकान् पिंजः पूदयेत्
पुदत्वा- अथानंतरं तथा त्रस्तान्नेन पुनरपि ~~पुदत्वा~~ वने जायतु। मंत्रेणावने जनत्वादित्याह- मस्य
पुराणं॥ प्रदक्षिणोपचारणदक्षिणतः फलोदकेः प्राङ्मुखो निर्वपेत्पिंजः पूदयेत्कृत्वा वृक्षेण वेति
अक्षतायवाः फलानि बद्धाः यद्यपि पिंजप्रमाणेऽगिरसा विशेषः स्मर्यते। कोऽसौ कपिलबिल्वमात्रो
शुद्धादामलकेः समाना कुकुटीरप्रमाणान् बौदरेण समानपिना विकेरसमाना अपि अधिकान् प्रदाप
येत्। प्रमाणमेतात्पिंजनामं गिरामनुरवतीत्। इति तस्यापेकात्मायनस्यात्र पिंजप्रमाणता बिचउत्वे
रेवेष्टा- अतो बिल्वप्रमाणकानि त्फले। आह- ब्रह्मपुराणं। उक्तमादाय पिंजं उतत्वा बिल्वफलो
पमं दद्यात्पितामहादिभ्यो हर्त्रेभ्यो यथाक्रमेण विभक्तिं गिरो वचनं च दद्यात्भावे सति आदिसाधारण

करणा

द्विजानुश्रवाकादिभ्यस्तमात्रमयेत् किंच ----- एवद्विजामंत्रण
 सनवावाहनार्थेदानार्चनाग्रिकार्ये चोजन ----- मपिउदर
 तद्वर्गादिकोविधिस्तान्वेदित्यनुषंगः अथ ----- दीयवादिरहितः
 दिजुक्तसम्यक्पूर्वकरणादवतीर्थेदक्षिणजानु ----- दि ----- अन्यत्राप्यप
 वेतिवदतः कात्यायनास्मिन्मन्त्रप्रवृत्तिरिति ॥ ५५ ॥ एवंयवादि ----- नातनात्वाहाय
 आद्वेषुक्तकथंरूपिउदानंकर्त्तव्यमिदमेवेतिवशाद्दक्षिणा ----- वाणदशेदक्षिणानिमुखस्यवदक्षि
 णायेषुएषाः मन्त्रविधिः स्मृतः ॥ ५५ ॥ दक्षिणात्रिमुखस्थितस्य ----- दक्षिणादिप्रवणानि
 मन्त्रप्रदेशेननगणेदक्षिणादिगनिष्ठस्याग्रमुत्तरेषुदक्षेषुएतदभ्युदयश्राद्धवातिरिक्तायाहायदिश
 द्वेष्टेवामवाममंत्रणादिकोविधिरुक्तावशाद्दक्षिणापसमादिपूर्वमेवंवशापनार्थः
 विविक्तं वजो मयेनोपलेपायतु दक्षिणाप्रवणं विवप्रयत्नेनोपपादायदिति न च भ्युदयश्राद्धेतिदे
 र्निर्दिष्टा किं न दक्षिणाप्रवणदेशे प्रागग्रासृतजोषुपिउदानादिकमुच्यते दक्षिणाप्रवण

शानकरणमितिषट्त्रिंशतिश्रमणप्रवणात्तद्वद्वत्पुत्रकश्राद्धेदक्षिणापरमष्टमादेशनिष्प
 तीत्याचार्येणापीत्यादिनासूचितत्वादभ्यश्राद्धेनाममंगलत्वादयंनियमः इदं प्रागप्यस्मिन्
 कात्यायनेनापिप्राक्प्रवणमहोत्तेवसूचितंभक्तकाकदंतपक्षीक्षणेन ॥ ५५ ॥ इत्येवमसंगत
 समस्तश्राद्धसाधारणविधिमन्त्रिष्यद्वदानीं हतमाह अथाग्रमन्त्रमिमांसितेनसुसंप्रोक्षितमस्त्रि
 शिवापःसंक्षितिवयुग्मानेवोदकेन ॥ ५५ ॥ अथपिण्डेषुसूत्रदानतस्त्रजनद्विजावमनदानानंतरं
 ग्रन्थमिद्विजनेजनस्नानादग्रभागमवांनुवंश्यामन्ततोसिंवेत्सुप्राक्षितमस्त्रिमेवमन्त्रकाग्र
 त्वाउदकेनसिंवेत्तवशाद्दक्षीनुदकेनाद्रीनुत्तवातेनोदकेनविप्रमेकः कर्त्तव्यः ॥ कृशाश्वतद्वक्ष्यते
 द्यानुक्तः माथ्यदिनश्रवणेनरम्यकृशरूपतयाश्वदीतत्वात् अतएवायंमंत्रदायसदाचारपरम
 वरितोदश्यतइति ॥ ५५ ॥ किंचातोमन्त्रमस्त्रित्वेषुप्रादानमनंतरं प्रक्षितंवाशिष्टवास्त्रित्वज्ञता
 नुप्रतिपादयेत् ॥ ५५ ॥ उक्तार्थमिदं अतनाययथा ॥ ५५ ॥ किंचअक्षोदकदानंउग्रवदानवदिष्य
 तोपप्राप्तुतनित्यंतकुर्वान्नवउत्थाकदावनइति ॥ ५५ ॥ पुण्याक्षनादीनुदत्वाततोयदक्षोदकदा

ब्रजेतक। ५५॥ ततः सुवसोदिद्वयं दक्षिणां दत्वा। इत्थाम्बुजकम्पनानियवांश्चाथनिवेदयत्॥
 तानेव दक्षिणार्थं उदयादिप्रभुसर्वदति। ब्रह्मपुराणवचोपि विक्षयततः स्वस्तिवन्तो ताभि
 तिप्रश्नेन चर्ववद्यप्राने द्विजानुस्वस्तिराहं वारयित्वा ततोऽगृह्यप्रकर्षेण ग्रहणोदिविक्रिज
 स्यां गृह्यग्रहणमंतराणधुर्यस्याद्यस्य पितृपेक्तिब्राह्मणस्य विक्षयसदेव सर्वकारमभ्यदयादिषु
 आद्वेषु तान् प्रणम्य संविमर्शवानुपश्चाद्ब्रह्मीमांयवद्वजेदिति। अत्रापि उप्रतिपत्तिरभ्युपिंजसा
 दायदियादिकावाचार्योक्तायसीत्यनोतानेन विवदिता। तथाच योगीशः पिंजं शुभो जपि प्रेमोदय
 दयौ जलेपिवेदिति। एवमभ्युपशो नो जकयो ब्राह्मणयो र्यथा --- मेषु न श्रमस्वाध्यायादीन्
 वजैर्यदिति वासिष्ठादुपलभ्यस्मिन्वाकृतः तावद्वदति। इदं शास्त्रं च गृह्यावति। तथाच स्मृतोऽत्र
 न कतिन मध्ययनं नारं स्वाध्यायमेषु नोदानं प्रतिग्रहं संध्यं आदनुकूलवृत्तं जीयदिति। अथ सं
 ध्यमनोपाभ्रहापापोत्यत्रिप्रसंगा किं कुर्यादिति चेत्। यमस्मृतिन वंप्रायश्चित्तमिति ब्रह्म। अष्ट
 त्तचः पिबेदोपायायानि मंत्रिताः। ततः संध्यमुपासीत जपचक्रुदयादिति। इहपि उदयादि

३२

तिवचनमभ्यस्य होत्रनावपरं। इतरथाऽज्ञातोऽप्राज्ञो जनइति वक्ष्यमाणस्य क्वसोऽभीक
 तास्यात्। न विवमस्ति। अत उक्तमेव वचनं युक्तं। इदानीमभ्यदिनार्थत। पितृस्य विद्याचार्यवचना
 साग्नितिः सर्वप्रादेभ्यः शर्वमवावेष्टादवः कर्तव्यः इति सर्वशास्त्रात् प्रतिपन्नं। अथानग्नितिः
 किं साग्निरवद्याहान्त्वं कर्तव्यउतांत इति उच्यं दुयातयतइति। मध्यपुराणे विश्वदेवं ततः ऊर्षी
 त्रिहृत्ते आदकर्मणि। इष्टेः सह ततः शातोऽनुजीतपितृसेवितमिति। ततोऽनुपासनिको निवृत्त
 एवितं करोति। पुराणवचसो मग्निपरत्वात् नवानाहिताग्रे एवमधिकारकथनादभ्यदय आ
 द्वेषु पश्चात् करोतीति वक्तव्यं। अत्र आदेयः पितृणामपि पाकः सोपि दवरूपिणामेव। अतो न
 विश्वदेवं निर्वृत्य ततः आद्वं ऊर्षीत अथ वसासाकारण केवलं पाकस्य पितृत्वात् तद्वा दत्तस्य
 निमित्तिकत्वाच्च तस्मादनग्निकेनाभ्यदय आहो विश्वदेवः कर्तव्यः। इतरत्र तदंत इति सि
 द्धं स्मृतं च। शाखायनपरिशिष्टे। आदो हवि प्रकृवीत मध्यं --- उपावर्णे। एकोदिष्टे निवृ
 त्तो विश्वदेवो विधीयतइति। मध्यवचनं शाखापरं॥ ७५॥ एवमाचार्योऽनुक्तविस्तरमभ्यदय

आदिविधिपदविमर्शाय सग्रहोक्त्यापि खोक्त्या विधेर्महिमानमाहा एष आदिविधि
 तस्य उक्तं सन्नेपतो मया। एवदंति नमुह्यति आदिकर्मसु तत्कवित्॥७॥ एवं त्वोक्तं
 पः आदिविधिमया सन्नेपतं तत्कः परंतथापि तस्य विधिः किमयं गेयं तत्कमिति नास्ति किंतु तस्य
 सांगोपात्तः इति सति। यथा आदिविधिः सवत्तं विधिं विदति ज्ञानंति तत् आदिकर्मसु न कवित्
 अपि न द्यति मोहं नानुवति। सन्नेपतं तत्क इति वचनात् आत्तरोक्तादेव युक्तादेव युक्तं ना
 प्यस्मान्निराहता। यत्पंचषट् वचनदर्शनात् तथा न मन्यते। त एव वेत्तार इति॥७॥ इ
 तिस्रोक्तविधिमहिमानमुक्तेरानी साधारणं वचनमाहा इदं शास्त्रं च गृह्यं च परिसंख्यानामव
 चनसिद्धौ त्वं च यो वेदमप्राह वदनेतरः॥८॥ आदिविधिविषये य एतानि वदजातानि
 कानि तानि इदं वमयोदितं शास्त्रं तथा वाचायी तं गृह्यं तथैव च परिसंख्यानां नामपरिमि
 ष्टं तथा गोत्रितीया नमता वस्मरणं वसिष्ठोक्तमिति वदुष्यं मप्राह वदजानातीतरेने ३३
 निः प्रनेन वकारात् शास्त्रांतरापि स्तोमाहा यथाह विसर्जनं मधिश्रमस्य उरापुं

मृषुवाजिनमिति प्रत्यगंश्च विसर्ज्यादिनि तथा वामदेवं गीत्वा प्रविशेदित्याह गोत्रि
 ॥८॥ इत्योपासनिकस्त्री च कथं रात्रमजमिप्र आरादित्य तत्ते। कर्मप्रदीपभाष्यप्रथम
 स्थं च धीकं इति॥७॥ एवं विद्वत्तया स्य वेत्तमनुक्तं तत्त एव हि पक्षीयं आदिसंज्ञाया
 दिकर्मोदिसर्वेषु मातृपूजा सर्वं भावति नि आख्याय इदानीमतदवदन्निदमाह असक्त
 याविकर्माणि क्रियन्तु कर्मकारिनिः प्रतिप्रयोगं नेतास्मात्तरः आदिसंज्ञाया नमस्तदस्य
 तत्तु वारं वारमित्यर्थः कर्मकारिनिर्दिजिः यानि विश्वदेव नित्यहोम। दीनिकर्माणि सक्त
 क्रियन्तु विधीयन्तु तत्र प्रयोगं प्रति एताः सर्वोक्तामातरानुनवेयुः तथा अहं यथा ब्रह्म वेति
 रोषसंज्ञाया अतस्मात्पि पूर्वतस्तथापकः एवरात्रो नियमार्थः॥८॥ अथाहोमवेत्त आदवा
 यस्तत्कर्मसु कथं मत्तकरापि मयाह आहोमयोस्त्वविवेकादेव तथैव च बलिकर्मणि दर्शे व
 र्त्तमाने तथैव च॥९॥ चययज्ञे च यज्ञज्ञावदं त्वं मनीषिणः। एकमेव न त वेत्त आदमतेषु न
 यत्कृत्तयत्कृत्तवेत्त॥१०॥ यज्ञज्ञायत्तविदो मनीषिणः प्राज्ञाः एवं वदन्ति एतत्पुत्रं मातेषु कर्मसु

कमेतश्चादं न वेत्तुः कृतः प्रणकर्मात्वेकश्चाद्विधानात् तथा तस्येतेषामपि गणकर्मात्तापत्तेः
 न विवमिष्टं सायमादि प्रातरंतरं कर्मात्तादिनेतेषां पृथक् कर्मात्तेनोप ॥ तस्य मानत्वात्तत्तत्
 कथं न वेत्तुः कथं केन एकं श्राद्धमाद्याधनेन त्वन्ये पुरण्यादिनाशेषु पुनराधानश्चित्थं एवं सायं
 प्रातयोमयोः कर्मात्तात्वाद्येकं नोपनः पुण्येनितदादिकरणादेवेतकरणमिति सर्वत्र संबंधः तथै
 वहोमसंबंधक्रियमाणतद्देवदेवनिमित्ते चैकं तदनुबलिकर्मात्तथैकं एकेन सार्थबलिक
 मर्मेनिमित्तं तदिवास्यायनतत्रैवेतकुर्वीति तदनुवां श्राधनहोमविश्यादवबलिकर्मादृशित्वा
 मासनवयज्ञोक्तानुक्रमदर्शनात् एवं विश्यादवबलिकर्मात्तः पृथग्यज्ञत्वेन वक्ष्यमाणत्वात् प्र
 पंवितामनदापदव्यग्ननिमित्तादितस्त्रनववामावगतयोः सार्पबलिनिमित्तं तद्दिश्राद्धं न विद्यते
 इति सार्पबलीनां नूनयज्ञत्वसाधारण्यादिह तानंतत्रापि चरितार्थत्वादिति प्रस्तुतम्यात्तायेवहो
 मवदृशोऽर्चमासायाः कर्मात्तात्वादाधनोतगयानेदर्शयथवाऽर्चमासेवेवेकं एवमायातेनवय २४
 शोचिक इहं न पृथक् पृथगागतिः ॥ १॥ इहं प्रथमप्रयोगेऽप्यं कर्मेणामादौ श्राद्धं निष्पन्नं न वि

दान्यन्निक्षयदानीयदादो न वेत्तान्याह नाष्टकाद्युत्तरेतश्चादं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यता न गोष्यंती
 जातकर्माप्रोपितागतकर्मास्तु ॥ १॥ अष्टकाद्युत्तरेऽपि प्रायेण पितृदवत्याः अतः प्रथमप्रयोगेऽपि त
 सुतावत्तश्चादं विक्षयहोमपार्वणश्राद्धे करणीयकिं नुतदंतरणापिकर्त्तव्यं तथा श्राद्धे पिंड
 पितृयज्ञे कर्मात्तेऽपि पितृत्वादवेष्टतइति एवं व प्रतिष्ठिते वास्तोपरिस्त्रीयोऽग्निमाश्रादुतीर्जुहोतीत्या
 दिकं यमोष्यंती कर्मात्तत्रापि तयतस्तत्र श्राद्धवशा कर्मात्तेऽपि न पुत्रादिजन्मापि न वेत्तुः अथवा पिंडो यो
 षिः त्रासापि स्यात् तथा यदास्मि कुमारं जानमावहती रिति जातजातकर्मात्तत्रापि न कृतः तत्राप्येते विनवे
 कुमारस्य नात्रिर तदादिपातसंनवात् अथवा नोऽज्ञां प्रायश्चित्तवचनाच्च तथा श्राद्धादौ प्राणितस्य
 त्यागतेजोऽप्युत्तरेऽप्योऽत्रान्यां पाणिभ्योऽर्द्धां न परिहृत्य जपदिति यत्पुनः पुत्रस्य प्रसूतकाद्यालकर्मा
 तत्रापि न यतस्तत्र मूर्द्धपि स्थिहापवप्रयोजनं नान्यदिति तस्मादतोऽप्येते नोत्तमवश्राद्धमिति ॥
 कात्यायनस्तु जातकर्माणि श्राद्धं न स्यादिति वानवकायवाद्युक्त्यात् यतः कात्यायनस्य श्राद्धस्यापा
 कप्रक्षान्यमतस्तदनंतरणा ----- श्राद्धं कर्त्तव्यं यथाह जातश्राद्धे न दद्याच्च एकात्रेव

ह्येतेष्विति यस्माच्चंद्रयणा - - - - - करणमिति तत्तत्पक्षा - - - - - नृस्यग्रहणदर्शनात्तद्व्या
 भावपृथक्चैव प्रवासैः पुत्रजन्मनि आमा आदं द्विजः ऊर्ध्वद्विजो येन सायदनिष्ठताहनीत्यर्थः एतेन
 ग्रहणे व्याख्यातं ॥ १८ ॥ इति आदं विना निकर्माणि कर्तव्यानि तान् कदापि नैकैः न आदेन यः कर्मसंस्त
 हस्यात्र माह ॥ विवाहादिकर्मणो यन्तु क्रोधा नृस्यं सवनांतः ॥ विवाहादौ वे कामव आदं ऊर्ध्व
 दिकर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ १९ ॥ यः कर्मणः सप्तहः विवाहावदर्शना समशनीया कर्तव्यादि प्रायश्चि
 त्तगृह्ये शब्दार्थकर्मपर्यंतः ॥ आचार्येण मन्त्रोक्तं सवनांतः उक्तः कथितः ॥ अतो विधिः गन्तव्य
 नृस्यं सवनांतं तद्यस्यो वितया गन्तव्यं सवनादिकर्म विधिरिति प्रायः तत्रादावोक्तं कर्मणः
 कर्मणः आदं न स्यात् न वेत् किं त्रयं तस्मान्निकर्माणि विवाहांगान्येवातो ॥ त्रिविवाहादौ वे कामवित
 त्रयोत एव ता न्यपि चरिता वीनित्रयेयुरिति ॥ अथ गणेष्वेकं परिसंहरनमिष्य बहिर्पूर्य दमाचरा
 गाविम्याचार्यवचनमिह विवाहादिगणकर्मण्यपि न वेदिति मन्येमेव यत एष्य कर्मसंस्त हो नित्र
 दशकावापेक्षोः तः परिसंहरनादिकर्मणि पृथक्चैव न वेद वा एतदाचार्यवचनं तस्य मशनीयादि

२५

गणकर्मसु सार्थकमस्त्विति अविस्मृत् ॥ २० ॥ किं व प्रदोषे आदमेकं स्याज्जोषाव प्रवेशयोः नृ
 दं युज्यत कर्तुं प्रथमं पुष्टिकर्मणि ॥ २१ ॥ गाः प्रकल्पनाय नृमंत्र एतद्व्याम विचिंत्यो वीर्यं इति गो
 गृह प्रवेशा मंत्र एव कर्म एतयोर्गो निष्काल प्रवेशकर्मणोः प्रदोषे निष्काले कर्म तन्निमित्तमथेकं स्या
 दं स्यात् अथ मारायः अत्राभादयाने निमित्तकर्मणोः तस्यानयो वीर्यं वं उक्तं बह - - - - - वाः सिंहादि
 तं त्रयोदशे सवनांतं करणं निरस्तं ॥ अथापरदिनः प्रातः समये तत्रियत इति चेत् ॥ मित्रं प्रथमदिन संबंधक
 मीति द्वितीयदिने आदं करणादनवस्थापानात् ॥ अतः प्रदोष इति विशेष उक्तं ॥ एवं पुष्टिकामाः प्र
 थमजातस्य वस्य प्रादुर्भावः प्रवेशना निक्षेपात् ॥ २२ ॥ ह्यनिजिह्वं श्लेष्माशीतियस्य मसो
 पुष्टिकर्म तत्र कर्मणोः न्यायिकं न्यात् आदं ऊर्ध्वं नृस्यं सवनीतरगो पुष्टिकर्मो द्वौ युक्त इत्य
 र्थः ॥ एतेन गाः प्रकाशमानाः ॥ आ पक्का ॥ २३ ॥ सवोपतिष्ठतां गोषु एतत्तस्यां स्पी दानं बहुना न

35

[illegible]

तत्तत्र तत्र च मातरो न वेद्युः। वराहो व्याख्यार्थः इदं वा भूदयश्चाद्व माधनादिप्रंजयकमोदिसा
 वाप्येणास्यष्टत्वेनोक्तत्वात्। प्रासंगिकं प्रसंगं न वंमया प्रोक्तं। आत्मा हेतोरतस्मान्नान - तत्तं प्र
 तमावायानुक्तमाधनात् रंधिका पितृदेवी लक्ष्मणश्चैव रिविशेष लक्षणादिकमुच्यते इति।
 प्रतिज्ञाकात्यायनस्य॥ ७॥ इति। अथानेकश्रीवत्तद्वत्तज आत्मादिभ्यस्तत्तत्कर्मप्रदीपनाय
 प्रथमस्य पंचमीकं जिकम्॥ ८॥ अथवा कापि वाग्दवी लक्षणाश्चैव सातिनी आत्मादिभ्यश्च
 न दर्शितां जस्य पद्विति॥ आधनकात्वाये प्रोक्तास्तथाया आश्रितो नयः॥ तदा अयो गिमादध्यादगि
 मानग्रजो यदि॥ यदि कश्चिदविदाधनात् रं ग्राधनकर्तुं श्यजः प्रथमज्ञातो भूत्वा अग्निमान् त्रता
 धनो न वति तदा चार्थोपायाधनस्य कोलाः सपयो विज्ञेया ये प्रोक्ताः कथिताः। यथोदग्रधन
 ब्रह्मचारी विदमधीयां सप्रिधम-आधनास्य गिमादयः॥ तदा द्विष्टा कुलो बरीषाध्याग्निमादया-
 दध्यादिभ्यः कायास्ते न वा गिमादया गिपरिग्रहकरणादशात्कताः तदा अयः स दुक्तका नयोना ३१
 त्रयः संनग्निमादध्यादायुः हरदिति अथ योय परिवेत्ता स विज्ञेयः। मो भूत्वा दाराग्राधनं करो

ति। तदेतस्य कानामविबद्धेत्याह। दाराधिगमनाधनेयः ऊर्वा दग्रजाग्निमः परिवित्तिः सु
 पूर्वजा विदज्ञानेधतोः परिवेत्तेति अग्रजनात्तुरं। ततदारग्रहणाधनात् सुखं तदग्नि
 मान् प्रथमो नत्वा वत्ता माणत्वाद तं वर्षत्रयं वा वदप्रतीत्य दाराधिगमनाधनेयः ऊर्वा
 वसुविता हाधने हरणयोग्योपि सन्ततचित्करणयाः नुजं प्ररयति। स एव तं च्रुः प
 रिवेत्ता विज्ञेयः। पूर्वजोऽग्रजः पुनः परिवित्तिरिति। स्मृतं वागिरसा दाराधिहोत्रसंयोगं ऊरुतेयो
 ग्राजस्मिन्। परिवेत्ताय विज्ञेयः परिवित्तिः सु पूर्वजः। इति एव तावेव पर्याहित पर्याधना रावपितावते
 तदाह। लोगातिः सोदयेति पृतिष्ठो यो आधनं करोति हि तयोः पर्याहितोप्यष्टः पर्याधनात् कनिष्ठक इति
 ॥ १॥ तर्हि परिवित्तिः परिवेत्ता न विद्वत्त्वादपि कोदोष इत्याह। परिवित्तिः परिवेत्तारो न रक्कं गतो ध्रुवं अपि
 श्रीसंप्रायश्चित्तोपादो न फलभागिनो॥ १॥ अथि शब्दोऽत्र तदकरण-हरदरी नार्थः परिवित्तिः पूर्वजः परि
 वेत्ता तदनुज्ञाश्च वाता इव पिध्रुवं निश्चयेन न रक्कं गामिना वदः। अथ विहित प्रायश्चित्तकरणेन श्रीर्षायाश्चि
 त्तं वा वरित प्रायश्चित्तं वा पिपापज्ञापादो न फलभागिनो न वतः। पापत्रिभागो जिना विन्यर्थः। ननु परिवि

त्रिः सत्त्वं दशरात्रं वरिन्वानिर्विशेषरिवेदकः सत्त्वं दशरात्रं रित्वा गां वग्येष्टे दत्वा नमः ॥ पुनर्विशे
 दित्यनेन वसिष्ठप्रायश्चित्ताग्रजो व्यापासंतरपरः वरणादनयाः पापो रामनमाहा कान्ता येन स वसि
 प्रायश्चित्तयोरपि पादोनफलभागित्वकथने स्मरणविशेषात्ताराक्षेधुनोतीति ॥ अत्रोच्यते यदि देशांतर
 गमनादि निर्मितं न्यग्रजे वर्षत्रयं प्रतीक्ष्य न्यग्रजे न दशरात्रे गमनायाः कथने न ते न दत्तं नो गते याति ॥ तदा
 पादं वा पुन्यं वा यदि विवक्तव्यं वा वस्यो युक्तः ॥ यदि प्रत्यक्षं होय सनांतरपराः सन्नितरं
 रयति ॥ इतस्त्ववक्तव्यं न्यग्रजे प्रतीक्ष्य वक्तव्येति ॥ तदा वशिष्ठादि विहितवीर्षे प्रायश्चित्तावपि द्वायस्य ॥
 पापत्रिंशद्भागिनो नवतः ॥ अथ पादो न दशस्य वक्तव्यत्वात् ॥ सन्नितरमाधनं करणाय प्रयति ॥ तदा
 तस्त्वन्नी संतुं कुर्वन् दौषी ॥ यथाह ॥ अग्रजं सुयदानं निरधिकार्ये नृजः कथं ॥ अग्रजं नमः ॥ ऊयोदग्निहो
 त्रं यथाविधि इति ॥ एतेन न्यग्रजे पिदारान् नृकुर्वीति ॥ त्रं ॥ एवं वपितर्ष्यं कृत्वा धनं गृहस्थं विवर्जयति
 सत्येन करणाद्वाप्यः स्मर्यतां षट्त्रिंशति ॥ ॥ जीवमाने उ-ग्राहिनिः सुतो यदि तप्येव त्रातरिजे ॥ ३७
 ॥ अथ ॥ त्रिविधाहापत् ॥ अनाहिनाग्रोपितरि-ग्राधनो वक्तव्येति ॥ अथ यद्भिः समारोपतदमथाद

विविक्ततः ज्येष्ठ-त्रात्रा न्यग्रजातः ॥ ऊयोदग्निपरिग्रहं ॥ अत्रुज्ञातोपि सन्नितरानादध्यात् मन्त्रुरब्रवीत् ॥ स
 दसत्त्वं मधिकारानधिकारतया स्मृतं वशांस्वन-नायोभरणपहेवादेशांतरगतेपि वा ॥ अधिकारी न वेत्तु
 त्राम-हापातकिनापि वेति ॥ इहापि देशांतरगमने न्यग्रजं वदन् द्वयं प्रतीक्ष्य पत्न्यं ॥ अथ पिकात्वाय
 नेनापि पात्राधिकारस्य वक्तव्यत्वात् ॥ अथ मपि विस्तारणापि देशांतरगमने न्यग्रजं वर्षत्रयं ॥ ६॥ इदानीमथ
 जाग्रिमो न्त्वा दशराधनाधिगमनात् परिवेत्ता स्यादित्येवमाह ॥ देशांतरस्थं वीविकृत्य पणानसा
 होदसन् ॥ कथयति सत्पतितं शृङ्खलयातिरोजिणः ॥ ६॥ नृदं म्कोधवधिरुद्धुवामनं कुंजकासनं ॥ अ
 तिहृद्धान-नायां ॥ तपिसकान् पश्यव ॥ धनं वृद्धिप्रसक्तं श्रुत्वा मतो कारिणस्तथा ॥ ऊ-ग्राह-मन्त्रे शंघप
 विंद-नृदं सति ॥ ११ ॥ देशांतरस्थोऽश्रुयमाणत्वा मयक्तिः ॥ कीवेन नृपुंसकः ॥ एकदण्डः ॥ ऊंजी ॥ अथ होदरः ॥
 संपन्नादि-ग्राहवः प्रवेताः पितृयः पुत्रान् ॥ ॥ त्रामनन्यनारी सुतांस्तथा ॥ दशरात्रिहोत्रमयोगान्नादाणीप
 रिवेदयन्निति ॥ वेण्या विमक्तो वारंगनारतः ॥ पतितो महापापेन ॥ शृङ्खल्यो न्त्वेन गोरक्षादिनोदीक्षित
 जीवनवृत्तिः ॥ स्मृतं वमन्नुना गोरक्षकान्वापिकांस्तस्याक-रुं कुसीलवान् ॥ प्रण्यान्वाहुं रिक्तं ॥ अथोद

प्राप्तुं च दत्तव्यं इति । अतिरोगी कुष्ठादिना जडश्चेष्टाहीनः शूलकोवासीनः अंधप्रसिद्धः । अक्षरः । कर्ष
द्वितीयहीनहीनः कुंडवामनो प्रसिद्धो । कुंडः पितरिविद्यमानस्य जारजः । अतिहृदोर्जरांगः । अनायोः । अतप
त्रीकः । तपिसंकोनर्थः । अतिकर्षकः । नृपसंकोशजसेवकः । धनवृद्धिप्रसक्तो द्रव्यवृद्धिरतः । कामतेकारीश
रीरसुरवक्त्रेण । कुलटः पारदार्यरतः । उन्मत्तो मदेन चोपरम्यहरः । वराहो वृषणीपत्न्यादीन्दर्शयति । सुवे
धमितरतः । एतद्धवनं वयसनासक्तत्वाद्वा शरीरस्यासमर्थत्वात् । ज्येष्ठस्याधिकारमात्रमवसाधयति । अ
न्यथा । न वस्त्रासज्येति । अन्धः । पिस्मरति । कुकुवा प्रनयं । तेषु मद्देष्टु जेटेषु च । ज्ञातं । अक्षुब्धं । अणु
दोषः । परिपरिवेदने । कीवेदेष्टांतरस्तेवपतितव्रजितेतथाप्यागशास्त्रनिष्पन्नदोषः । परिवेदने
उन्मत्तः । किञ्चिन्नीकुष्ठीपतितः । कीबवत् । राजयक्ष्मा मयश्चेवमदोषी । परिवेदयन्निति । ॥ ७१ ॥ किञ्च । अ
नवाद्धं पीकयज्ञसेवकं । कर्मकं तथा । प्रोषितं च प्रवीक्ष्येत । वर्षत्रये मपि चरन् । दाराग्रासनकराप्यनिमित्तं
त्वरन् । विषयं कुर्वन् । पिप्रसृतत्वाद्दन्तुजः । धनवृद्धिपरं चर्वजमित्यर्थः । राजसेवापरं तथा द्रव्यादिग्रहण
नगोरक्षादि । मयिजिः । पारणां कर्मकरं तद्वा दृष्टांतरप्रकर्षणं । पितं निवसमानं । अष्टस्वन्नित्यर्थः । वरा

द्वादतिरोक्तं नो नृतादयो मृहीनाः। एकोदशसंभृत्य नृत्वात्। वंशीणां त्रयं यावत्प्रतीक्षेत विहंगमान् त्रयः।
 अन्यत्र परिवेष्टादौ न वक्तव्यं। अपीत्याम्भनस्यादरायः ७३॥ किं च। प्रोषितं यद्यश्न एवान्मृदादंतसमा-
 चारत् ७३॥ यदि कथं वितुं प्रोषितं मयजमश्न एवानोपनुजस्तत्र द्वादंतवर्षे त्रयाद्द्वंद्वं दाराग्राभने समा-
 चारत्। आगते तु नृभस्मिन् प्रोषिते प्रमादादतंतदाराग्राभने आगते मतिः। आवरणे एते यत्र भेतम-
 शिशं संतीति श्रवणमिथ्यानिः। श्रव्या प्रायश्चित्तदर्शनादात्मश्रद्धार्थं प्रागुक्तं प्रायश्चित्तं स्येकं पादानिजं श्र-
 द्दार्थं च वारदिति। छबमित्यर्थः। वाराद् एवार्थः। विकल्पदर्शनात् नविकारात्। परिवेदनं दाण्यस्मरणं च प्रथम-
 विवाहाभनकरणपरं द्रष्टव्यं। अन्यथा न वस्तु प्रसंगस्यादिति। एतेनाग्रे दिक्षिष्णुर्ग्याताः तद्धरेत्क्षणं स्म-
 रणं यथा। ज्येष्ठाया मयन्ते छयां कां न्याया मुह्यन्ते नृजाः। सावाग्रे दिक्षिष्णुः। या। नृवां तु दिक्षिष्णुः स्मृतेति।
 अग्रे दिक्षिष्णुपरिणयनं प्रायश्चित्तं यथा। अग्रे दिक्षिष्णुपतिः। तद्धं द्वादशरात्रं नृत्वा विनिर्दिशेदि-
 तिवशिष्णुस्मृततामवादीयमिति ७३॥ इच्छं दाराग्राभनकलेखादिनांतरदि - - - प्रमादात्तामृ-
 यन्नाह। करणाधिकारमनिष्कयाधुना तं ताभनविषेद्धं। छद्विमग्निप्रणयनाय वदावयि। प्रागुद-

प्रवणदेशमिच्छाह। तत्तुल्ये प्रागतायाश्च प्रमाणं द्वादशं गुणं। तन्मूलस्य तापो दीवी तस्मात्प्रयोजनं
 त्रं ७५॥ अग्निप्रणयनायोपलेपनादिना तत्तुल्ये तन्मूलमिव विवेके प्रागतायाः पूर्ववदिकुसुमं गुणं ता
 याः द्वादशं गुणं तितस्मिन् प्रमाणं कर्तव्यमिति वाक्येण। यावत्तस्याः पूर्वगतायाः मूलस्य तापोपश्रित
 नागलया उदीयन्तरदिगा ता तस्यापि एतद्वादशं गुणं - नवोत्तरं नवत्रिंशु तिरथि कर्तव्यं। एक
 विशत्यं गुणपरिमितमितिशेषः संक्षिप्तं वाच्यं ७५॥ त्रं ७५॥ उदगतायाः संनशाशेषा प्रादेश
 मात्रिकाः सप्तमन्त्रां गुणान् सप्तमन्त्रोने वसुधैव कुटुम्बकम् ७५॥ शेषास्त्रिंशो वशिष्ठा प्रादेशो नागुष्टं प्रदशनी
 भवप्रमाणेन मात्राया सतातयोक्ताः नूलेनोदिगतायाः लेपायाः सप्तमन्त्राः यथा स्मरेवं प्रागताः स
 त्सप्तसंख्या किं गुणं तन्त्रितान् सप्तमन्त्रोदीर्घमायुः कुरो नु इति परिसंख्या न स्मरणादायुः द्वा
 दिकामा कुरो न सप्तमन्त्राश्च तत्ता उद्दिगता यथा स्मरेवं लिखेत्। स्वसंस्तुत्वा न लिखेदिति ता
 त्पर्यर्थः। एवं शब्दः। कुरो नियमाय ननु परिसंख्या न मित्या वष्टेति तस्मात्फलेन पुष्पेन पार्श्वे नाथ कु ४०
 रो नवा प्रादुर्भवेत् तत्तुल्यं तिस्रिदिकामस्तु सर्वदा इति। अत्र वक्तुं शानेवेति तदता फलादिद्वयांत

रकरणपरिहारेने विहितस्तस्मिन् कर्मितस्त्वयते। यत्ता जीवं नरा न द्वापि पश्यन्त्यतो म्पुस्य ता पा ५
 म्प्रादिमाधनं - न स्या जीवं न स्येव स्युख्यत्वमित्यत इत्यवोवत्। परिसंख्या न वचनं व फलादि निरिणि
 फलप्राप्तादिदर्शनाथं मण्डुष्टं तं वत्त एण करणादनंतरं यावदतिर्न स्थाप्ये तस्मात्पुनस्त्याव करणं
 तद्वा एतत्प्रादेशो स्थाप्य कर्तव्यं। कुतः। स्थापना निपा विद्यादितरणो महति संनवाच्। स्मृतं परिसंख्याने
 सद्यं नूलेनो प्रतिष्ठाप्योक्तिः खेदक्षिणे ननु। तावन्नोपस्थापयत्यालिं यावदग्निनिष्ठापयेदिति। अनेनैक
 न दक्षिण करेणाग्निमाग्निप्रणयनं दर्शितं ७५॥ अथ - लेस्वारणि सपिदिआमराण परिबिस्तुवस्तु कदीना
 म्पुस्य प्रादेशा बद्वादिनिः प्रमाणकर्तव्यं जमानो न वेदुत पत्नी पुत्रं त्रिंशदश इति संमयना सायाह ॥ मा
 नकियाया पुत्राया मनुक्ते मानकर्तृरिमानं यजमानस्या हि दुष्पामिष निश्चयः ७५॥ ननु - दयः दि
 द्दुहणं न केवलं सपतिपरिहारः सुखार्थमितरत् ७५॥ इदानीं विश्य कुना द्वादशीणा द्वाग्निमात्रत्वा
 भादष्टादपि वा तं मयित्वा भादमादित्याह त्वमं पिपसायकाः श्रेयानिवाहा उण्यामवा द्वाग्निम
 हिसर्वा प्रसमातो - अत्र कथं यत्तस्य काण्ये मन्त्री यते ७५॥ हिशब्दो हति हि यतः। तस्मात् सप्तमन्त्रो

सुनिश्चयेति चिः। अण्यः। अण्यरूपाग्निः कर्तुं प्रकर्षेणोत्तम्यते। अतः पुण्याग्निमादधीत। प्रमुक्तत्वादात्तम्यं
ततनविशेषकलादायाविश्वइति। अण्येतासां कर्ममपुण्यत्वमिति। वनाहर्वायोनिहर्वादिभ्यः।
दिनायोतिनिधमवाशनविश्यादीनामत्यदेशगमनप्रसंगात् यजमानस्यानुगमनप्रसंगात्। एवम
करणादग्निषोभोप्य। अनसंभवात्। यवधनसंभवात्। यवप्रायश्चित्तस्मरणत्वात्। अरण्यग्नियवध
नवत्। तस्मात्स्वतंत्रत्वात्। दारणेयस्याग्नयवपुण्यत्वमतस्वमादधीत। एवशाब्देनियमार्थः।
ननु पुण्यत्वेवानर्द्धकाभवतीत्याह। चार्थः। अतस्तदनर्धकत्वं कथमुत्तमदित्याह। अनर्द्धकर्त्रीमि
ति। तस्यापुण्याग्नेर्द्वैकत्वमनर्द्धकत्वं ता। यज्ञाश्च यज्ञादिभिः। काम्यैः कर्मभिः। शमनीयता। अ
न्यथा। चार्थः। मृत्तानां काम्यकर्मणा मृत्तानर्थक्यं स्यात्। नवकाम्यानां तर्हि नित्यत्वमित्यपि वक्तव्यं। एते
षां काम्यतया करणदर्शनात्। पुण्याग्नेः केवलमदृष्टमाधकत्वात्। तस्मादिदं। एतत्करणदयमन
र्द्धितत्। भवतीति स्मिन्नत्। ११॥ एवमुच्यते। यमं यमं नमस्तुरीतत्वात्। अण्यमाधनकारमाह।
यस्यादत्ता। यवकन्यावाचासात्पनकेनचित्। अंत्यासमिधमाधनस्य नादधंति वजान्यथा। १२॥

उपक्रमो लको ब्रह्मचारी विद्वत्तः स्यात् स गृही भवति यथाह तत्र नुदाहो वेदानधीत्यविदेवा
वेदवापि वया क्रमं उपश्रुत ब्रह्मचारी गृहस्थश्च ममाव तः स्वीकरोति यदा वेदव एतः विद्व
तानि च। ब्रह्मचारी भवता वद्वं स्मातो गृही भवति ते वक्ष्ये कस्य जाया पाणिजिह्वाहा येन केन
चिदागत्य वा वाचनेन मत्तेन कटि वयया कन्या दत्त्वा भवत् ब्रह्मचारी अथा ब्रह्मचर्य संबंधि
नी मंतदिनस्य समिद्धं यस्मिन्नेष्टे अथा स्यात् भवति तमादधीतकोटयमिति एव स
स्य भुव्यस्य ज्ञापनार्थः नात्र ते वा गृहपता वित्वादिभिर्यक्य कथ्यन्त्या अत आचार्योपीत्याह ब्रह्मचा
री विदमक्षस्य जायायाः पाणिं गृहीत् प्रिष्ठत्रयस्मिन्नाष्टे सददिमावां त्यां समिधमग्रा दधाति लाजादिद्र
वां च द्रुहोति तत्र ग्रिभ्रि संघादतः नित्यं होम विश्वदवादिकरणार्थमितिार्थः उक्तं वा अमाको वापीरा स्त
यित्वा विवाहो ग्निदुत्वा च वव उर्थिकां ततोऽस्मिन्नलिकमोदि ऊर्णो गृहो क्ता वा द्यातति एतन्न दारपरिग्र
ह पूर्वमपि मंथनं विषयां त्यां समिधं तत्राग्नौ दध्यादिति दर्शयति ७ वा किं वा ह्यन्य उक्तं साकं तां च
तं यद्विजलति ततथा वतलोपासतेनेवाभ्यां समुद्धरतः ७ वा उक्तं शकार्थः साकेन विद्वत्तः अत्राक्यो

अन्ते देवाणि विवाहिते वयदि प्रमादात् च त्वं याति परमं पंचायतं तदा संप्रदानादहं निशं प्रहं वाह्य
 त्रिरात्रं शीदयितुं मिति मरण करण विषयः अन्नामितरं कन्यां तनेवाग्निना सह सम्यग् ददाहृतं तथा प्र
 न्यां कन्यां यावतो न्याकात् विलंबादपि न व्रतलोपः स्यात् नाग्निश्च श्रूयन् नक्षत्रस्य व्रतस्य लोपो भवति इति
 अनाग्रमिदितरं कातो ग्निं न्याजदिति निवर्तयतः सत्यं वचनं दानमात्रादवतस्यांतपत्नीत्वं नास्ति किं
 उ। मयस्तु ह्योवति प्रवर्तकं कर्णकरणादाहारां वा शोचमात्रमवाकवत्करोति न च नित्याममिति उ
 तः यत्तस्मात्तस्यापत्नीत्वं दक्षिणेन पाणिना दक्षिणं पाणिं संयुज्य च्छ्वां गृहीत्वेताः पटुपाणिग्रहण
 याजपतीत्याचार्योक्तायाणि ग्रहणादवभवति अतो नित्येवास्यां समुद्राहदित्याह स्मृतं वरायपनि
 यमायनोदके न नवाक्षकन्यायाः पतिरुच्यते पाणिग्रहणं संस्कारत्रयं तंदारं नक्षत्रमिति अथ पतिव
 रं विदन्वा वाचमानो न न्यायात् तदा किं पुनर्गृहीतव्यं न वेदुत तेषां वस्तुतश्चिष्टे दुर्गराश्रमी भवदिति
 तदाह तस्या वचनं तान्नायाचमानोपि कन्यायांतमग्निमात्रं स्यात्तदा हि संस्कारद्वयं राश्रमी ॥ ८० ॥ अ
 थवाग्दत्तकन्यानां शांतेरप्रन्यां कन्यां यावमानं पुनरेता प्राप्नोति वरायः सादरतया याज्ञायापना

४२

र्वा तदा तपाहतमग्निमात्रं स्यात्तदा कर्णकरणादाहारां वा शोचमात्रमवाकवत्करोति न च नित्याममिति उ
 नवस्त्रोवायति श्वेन न वेदित्यर्थः न ब्रह्मवासीति स्मृतं वदन्त्या योगहोममास्थाय ब्रह्मवा
 री न वेत्सु न वनस्त्रोवायति श्वेन स सर्वो अमवर्द्धितः तथा न्याणामनुलोमं हि प्रतिजोमानं वि
 द्यात् प्रतिजोमानं यो यावि न तस्मात्पापं न मइति अथान्यकन्याकायास्तु न ब्रह्मवासी मान
 वत् पश्यन्तं राश्रमग्रहणं रहितं स्तोत्रेति श्रुतीति मतं तत्र दत्तस्मरणे विशेषदर्शनात् यतः अनाश्र
 मी नतिष्ठति दिनं मरुमपि दिनं प्राश्रमेण विनातिष्ठु प्रायश्चित्तं न वेदसौ इति तर्हि जपहोमस्या
 ध्यायवांशायणतयादिभिरतस्तोत्रेति श्रुतो न दोष इति चेन्नैव उक्तं जपहोमतथादाने स्या
 ध्यायेवारितः सदा नास्तीत्युक्तं मात्रोति ऊर्वालोपाश्रमश्च तदिति दत्तस्मरणेन देवतानमति
 प्रसंजेना ॥ ८० ॥ इत्योपासनिकश्रीवक्रधरमज आशादिभ्यस्तो कर्म प्रदीपनाये प्रदीपप्रथ
 मपष्टीकंठिका ॥ ८१ ॥ एवमग्रं यन न वं उ उर्यमग्निमादत्तादिति निश्चय इदानीं तत्करणं वि
 किं भावा न वेदित्याह अश्वच्छो यशमीगर्भः प्रशच्छासं उद्भव तस्याया प्रादुर्गवीशास्वापरेहं वीगो

वचनं च हो गप रमे व के व रं द त यं भा धं दि न दी नं दि नः प ग त सा स्वा ६

ईजापिवा ॥ ८१ ॥ अरलिस्तमयी प्रोक्ता तन्मये वो त रा र्थे ॥ सारवदरवा वा त्रामो वी वी व प्र रा
म्या ता ॥ ८२ ॥ शमी गर्जो श्रुत्वा व च ना ए त द रा ॥ मयः पवित्र मृच्छी मृच्छी वी न व ति र म सा वा द
वि न्त त त द र्थ ॥ त म्पि व वि ध गु ण म् ॥ या का वि त् प्रा ड् दु खी च र्व म् ॥ दि शि ग ता म् ॥ रा स्वा भ व ति त
मयी त का स्वा म या र लि रा वा र्थे ए प्रोक्ताः कथिताः अथ वो दी न य त्तर दि ग ताः अथ वो ई ग ते ति वा रा
वो ना व ज्ञा प कः अरलि शब्दे नाथ रा र लि र्वा ता ॥ उ त रा रा णं पृ थु णा द ना त् शि ष्य मा ए त्वा त् उ ई श
स्वा ग्र ह ण श्र व णा त् म्मा भू तिः आ श्रु च्छी म त रा र लि उ वी त श मी म यी म थ रा र लि मि ति मा धं दि न
श्रु ति श्र व ण द थ रा र लिः श मी म ये व न वे दि ति त द म्भुं द र त रं य त स्त त्वा पि श्रु ता वा श्रु च्छी म वो त रा
र लि उ वी ता श्रु च्छी म थ रा र लि म य स्व तो ग्रि यं ज्ञे रा ए व म आ म ति ॥ सि द्धां वि त म तः श मी रा स्वा न्ने
वा थ रा र लि न भ व ती ति ॥ अथ कि म थ रा र लि रा वा श्रु च्छी त किं त ई उ त रा र लि र पि त म ये व त ठा र्थो
त र ना ग न वा ज्ञे याः त व थ रा र लि क र ण का ष्टा ॥ ४ ॥ ना गे वा न वे त र का ष्ट सं न वे र्थः उ त र त्वं ४३
वा ग्रे सर न न स्व द द य क र णे न क तः ए वं वि धी य मा ने रा स्वा ने द प्र सं गा त् रा रा न्ने द

नाग चैव संनवात् निगर्जो वा ब्रह्म उ रा ण व व सा ये नि षि द्ध ता चे ति ए ते ना पि हू र्वे प को वा
ख्यातः किं वा सार व दि ति सार वं च त द्वा र व सा र व दा रु म र्वा सार त्वा श्रु यि य ॥ उ ख दि र इ त्थ र्थ ॥
त द्वा रं सार व दा र वं वा न म पि म य ना र्थं प्र स स्त न व ति न के व तं ता द व त म् य किं उ उं बी ती वे ति
वा त् रा णा त न का ष्ट वि शे ष ह त्थ र्थः ॥ ८३ ॥ अथ शमी गर्जो श्रुत्वा व च नां किं रूप म्पि ता ह ॥ सं स क्त मू लो पः रा
ष्ठा म् श मी ग र्जे उ च्या त ॥ अ वा ने यः श मी ग र्जो द र दे वा वि तं वि ता ॥ ८४ ॥ या पि ष्य तः श मी ग र्जे उ च्छ
म्य म म्भ ग वि ना ना वे न सं स क्त मू लो त ग द्दु ॥ अ न व ति म ए वं वि धः श मी ग र्जे सं स क्त उ च्या त ॥ अ ग्रा
ध ना त् रा णो वि तं व र हितः स न र णी ह र त्वा नो द ग य ना दि का व वि तं बी न वे दि त्थ र्थः आ ह वा श्रु
वा य न स्त तं त वृ मि ष्ठे न न स्त र म्भु च्छी म श मी ग र्जो द र णी आ हा र त द न पे च मा ए इ ति आ
ह र ण मं त श्र रा स्वां त र न वो त्रे व व द्ध व स्त रे य था योः श्रु च्छः श मी ग र्जे आ उ त र ह त्वे स वा तं वा
स मि व ह ण य ज्ञि योः के उ नि म हे ति मं ज्ञे ण नि मं ज्ञ ह र दि ति अथ क थं वि त द त नो य दि शो
त द किं मि ता ह ॥ आ ना ने ॥ प्रा णो प्र मु ख्या उ मी ग र्जे श्रु ॥ अ श मी ग र्जो दि त रा द किं वि ता ॥ ८५ ॥

यिवाथयनोयोपिद्विर्कनवनंभवतिप्रताप-पिपोपिदंगलनमाहमृद्विहोसर्व
 त्रालिकंधरावापिपंचमीअंगुष्ठमात्राएवतानिच्यंगुष्ठंवदुच्यता॥अंगुष्ठमात्रं
 इदयंयंगुष्ठसुदरंस्मृतंएकंगुष्ठाकारिहोयामदे॥वसिहोवगुह्यको॥असजंवे
 वाचउस्त्रोकेयथाक्रमं-प्ररूपवयवाहोतेयाजिकेपरिकीर्तिता॥१०॥अयमर्थ-प्ररूपय
 देशाक्षर्यमस्तकनयनअवयवस्त्वानिधवारिधतथाचकंसिधरमतीनिकंधराग्रवमर्थः
 सवापिपंचमीएताअंगान्येकेकांगुष्ठमात्रालिङ्गेयानिपंचपंचवदस्त्वमंगुष्ठद्वयप्रमाण
 भुव्याता॥इदयंयंगुष्ठकमात्रंविहोयंउदरमंगुष्ठत्रयमात्रंस्मृतं॥कठोरकांगुष्ठ
 प्रमाणाज्ञेया॥वसिहोनिनागोरंतयनदेजसोऽंगुष्ठद्वयसंख्या॥गुह्योयोनिहोपिअरु
 दयंजंघ्रादयंवपादद्वयंवचउर्जीमिनिः॥२॥केन२४वांगुष्ठेनयथाक्रमंगणनीयमिति।एवम
 रणिरपिपोपिदिज्ञातया॥नचारण्यप्रपरिमाणेभगणनंमूलाक्षरनेदिविक्तव्यांक्रतादृष्टं॥४५
 मूलस्यतत्पादतयादृष्टमानवात्तृतरयापादपश्चद्वेभंगप्रसंगप्रसज्येताएवमितदंशस्य

गुह्योयोनिहोपिदिज्ञातया॥नचारण्यप्रपरिमाणेभगणनंमूलाक्षरनेदिविक्तव्यांक्रतादृष्टं॥४५
 मूलस्यतत्पादतयादृष्टमानवात्तृतरयापादपश्चद्वेभंगप्रसंगप्रसज्येताएवमितदंशस्य
 गुह्योयोनिहोपिदिज्ञातया॥नचारण्यप्रपरिमाणेभगणनंमूलाक्षरनेदिविक्तव्यांक्रतादृष्टं॥४५
 मूलस्यतत्पादतयादृष्टमानवात्तृतरयापादपश्चद्वेभंगप्रसंगप्रसज्येताएवमितदंशस्य
 गुह्योयोनिहोपिदिज्ञातया॥नचारण्यप्रपरिमाणेभगणनंमूलाक्षरनेदिविक्तव्यांक्रतादृष्टं॥४५
 मूलस्यतत्पादतयादृष्टमानवात्तृतरयापादपश्चद्वेभंगप्रसंगप्रसज्येताएवमितदंशस्य
 गुह्योयोनिहोपिदिज्ञातया॥नचारण्यप्रपरिमाणेभगणनंमूलाक्षरनेदिविक्तव्यांक्रतादृष्टं॥४५
 मूलस्यतत्पादतयादृष्टमानवात्तृतरयापादपश्चद्वेभंगप्रसंगप्रसज्येताएवमितदंशस्य
 गुह्योयोनिहोपिदिज्ञातया॥नचारण्यप्रपरिमाणेभगणनंमूलाक्षरनेदिविक्तव्यांक्रतादृष्टं॥४५
 मूलस्यतत्पादतयादृष्टमानवात्तृतरयापादपश्चद्वेभंगप्रसंगप्रसज्येताएवमितदंशस्य

मस्तकतयोक्तत्वाच्चयथाहानिधनं। शिरोयशिरविरंभानामूलं बुध्नादिनामकदन्ति। एतन्ममा
प्रियमाणेन्द्रमंथनसंभवोपि स्यात्तद्वदरणोदीक्षणाशिरश्चत्वेमंगवकर्मनयिकारादिदोषद
र्शनाच्चयत्किंचिदाततयत्तुगीतामुन्नगवानाह। उर्ध्वमूलमधःशालवप्रश्वत्तं प्रादुर्गम्यं कंदं मिय
स्यपत्न्यो नियस्तावदभावदवित् इति। तादृदृष्टस्योपनिषन्मूलदर्शनात् इति। प्रस्तुतमत्र सवीत। ए
तदण्यवयवाः न केवलमस्मकल्पिताः किंतु यज्ञकर्तृभिरन्यैः। जिज्ञाः परिममेततो जावेन कीर्तितः।
हतीस्युदार्थः। ७॥ किंच यत्तदुत्पत्तिप्रोक्तं दवयो निरुसो व्याता तस्यां योजयात्। वृद्धिः। सकव्याण
तदुत्पत्तिः। १॥ यतो यो निनो तितं बिनीनां गत्री निगीतिर्न वत्यतो यत्तदंगुष्ठद्वयप्रमाणं गुह्यमिति सूत्रं
प्रोक्तं सादवस्योपर्युधस्यो निरुत्पत्तिस्तानमुत्पत्तिः। उरश्चोऽन्यस्तानमंथननेष्वर्थः। कस्मात्-प्रसा
यानियोवाङ्मेजीयात् उत्पद्यतां स यज्ञमानस्य कव्याणस्तन्मंगवकर्तृमहर्षिभिरुत्पत्तिः। कथ्यतां। ए
तेन तद्वर्जयति यथाह गृह्यांतरंगा यन्महारे ररणिं - प्रीयतकारमंथनं ऊर्यादिति। अत्र स्मरणं त
रं च। मूलस्योन्मा मष्ट्यं गुह्यं द्वादशांगुल गणनेनावसिष्टं चतुरंगुल मध्ये मयनं ऊर्यादिताह। अतएव

[The text in this image is extremely faded and illegible.]

मपि करणे न दोषः। अतः एव मपि बलियो निमंथनमं भवात्। अथ कात्यायनस्य बलियो मंथनमन
त्रिमंथनमिति चेत्। अतः अनेन प्रमथमो वननिमित्तं यो न गृहीतत्वात् किं तु प्रमंथ इत्युक्त्वादिना
स्ति मंथनमपि संभवत्येवेति॥४॥१॥ न च न मंथनकरणा किं स्यादित्याह। अनेषु ये तु मथं
रं प्रथमाक्रयुः प्रथममथने त्वेण नियमो नोऽऽराण्युवा॥२॥ अथ पुनरुक्तं किं तु न यं न मानयो नि
दसं परित्यज्य हृद्दीक्षे कर्षे वक्त्रादिषु अनेषु दशेषु मंथनं कुर्वन्ति ते त्वय कुप्यादिरोग नवं न य
मात्रयुरिति विषयवयवसंभवा नायां किं न प्रथम इति एष ग्रह्यादश मंथननियमः। उच्यते प्रथ
माथनमंथने न वति। नाग्निनाशादिनिमित्तादुत्तराश्वनिमपि ति॥ इदानीं प्रमंथनं तत्रारण्यक
स्यादुत प्रथमारणिना इति शंका निरासार्थः। उच्यते तत्रारणि निष्पत्तः प्रथमथ सर्वदा न वत् यो रिसंकर
दोषेण युज्यात्। ह्यन्यमंथनं॥२॥ मंथो मंथनकण्टं। उच्यते तत्रारणे निष्पत्तः संभूत सर्वदा सर्वमथने
षु न वेत्। न प्रथममंथन इति यो नित्यायादतस्मापि प्रथममंथननियमः किं तु दृष्टे दृष्टे यस्तु
रारणि जीव। एव नावदिति सदाशब्दार्थः इति यत्तत्रारणि संभवं तद्विहाय अनेनाथ रारणियेनेतेन

मंथनं करोति। स एव जतयो निःसरकरेण दोषेण पापनायुज्यात् युक्तो भवति हीति विश्वयाथः॥
॥९३॥ अथ च आद्रासुश्रुषिणो विवद्वर्णगीपाटिता तथा नहिता यजमाना मरुणिश्चोत्तरारणिः॥९४॥
अरुणिरथ रारणिः आद्राक्किना तथा पुष्पादिनिमित्तता मसुषिरासुषि विवद्वर्णगी आवर्त
भूमयुक्ता तथा पाटिता। निना एतेन एवास्वडे नारणि द्वयकरण निरस्तं तथा करणादगर्भत्वसंपत्तेः
एतेषां दोषाणां अथ नमदोष अनापियास्यासा एवं विषयजमानानां नहिता भवत इति वाक्यशे
षः न केवलं नहिता किं तत्र रारणिश्चाप्येवं रूपानिहितेति कुतः आद्राविदोष इषिता यामयुनुयति
तः पुनरुत्पारणिकरणयुतायां नंतरसंभवात् आह वब्रह्मपुत्राणं नित्रक्किना च सदीणा प्रभाणा
रहिता। स्फुटाः अरुणिस्तु परिध्याज्यानि वा वागेर्भवर्जितानि॥७॥९४॥ इत्योपासकश्चैव क्रुधरा
त्मज आशादित्य जतो कर्मा प्रदीप माष्य प्रथमस्य मन्त्रमीकडिका॥७॥ इत्यग्निमंथनार्थमरु
णिप्रमंथादीनां इव तत्करण प्रभाणे कथयित्वेदानीं क्रमप्राप्तं यजमानस्य तत्तत्शेषमाह॥
परिध्याहृतवासः प्राद्वन्यवयथाविधिः बिभृथात्प्राद्वृत्तो यत्र मादृतां वत्तमापयाः॥९५॥

यनमानि पंडित सन्नद्धित महतं वासः परिभाषय तथा च शब्दादहानि व इतर वासमा शिरोम
 सत्कं प्रवर्षेण कर्तव्यं कर्त्तव्यं दियुतमा दृश्यं वेष्टयित्वा वक्तव्यं विधानं निरूपयन्तो म्या परातिताये
 शुद्धिदिग्मुख रहितं प्राङ्मुख एव सन् अग्रं वक्ष्यमाणं यावत्ता परिपाद्या मंधनं मंत्रं बिन्दयत्
 च धाता द्वारयेदित्यर्थः न च परिधृतं वासमा शिरो विष्टं नीयमित्याशङ्कनीयं कृतं ब्रह्मणे वास
 मीतयेति वक्तव्यत्वात् ततश्चानंतरं शिवादिशस्त्रेति वदता चार्पणे तृतीयं नेन निरस्ता अतः
 कात्यायनेन द्वितीयं वस्त्रावाह रश्च सत्वेन क्रियत इति ॥ ८७ ॥ अथ कथं धारयेदित्याह वात्र बुधे
 प्रमथाय गच्छं तत्वा विवक्ष्यते तत्वा तस्य ग्रामरहितं दुधं मुपरि गमेत् ॥ ८८ ॥ मंधनं करणं विवक्ष्य
 त्वा दत्तः यजमानः प्रमथका श्रमं वात्र बुधे वात्र स्य मूले गच्छं निश्चलं तत्वा अक्षरं लिख्य
 द्दिग्गताया मुद किं रक्षा तत्वा तदुधं तस्य वात्र मूलं तस्य प्रमथका श्रमं मूलं तत्वा तयो
 निवृत्तौ परिधृतं तत्वा प्रयेदिति ॥ ८९ ॥ किं वा वात्राग्रः कीलकाग्रस्तो वीथी हृदगयकां वि ४८
 द्दनां द्वारयेष्वं न निः कपं प्रपतयु वि ॥ ९० ॥ शुचिर्वा ह्याभ्यंत राशौ च द्दय शुतो यजमानः

येन विसंस्तुवनादितीतिः प्रवर्षेण परः संनृवात्रायः कीलकेन लोहकीलकेन आसं प्रंतनो नावेन यथा प्रातं
 दग्निगाताया मोवीली तत्वा कं परिहितं येन यथा स्याद्वं विष्टं भाद्वलाद्वारणदिति ॥ ९१ ॥ ततश्चिरुद्धेष्टा
 दथनेत्रेण वात्रं पञ्चो हतां शुकाः ॥ ९२ ॥ सर्वं मथ्यापरिणेत प्रासाया स्याद्यथा कृतिः ॥ ९३ ॥ अथेत्यानेंतयर्थः
 एवं विवक्ष्य येन स्य यजमान धारणादनुः अथाहतां शुकाः अतित्रसन्नद्धित वसतद्वय धारिणो यजमान
 पञ्च उक्तः चिद्धेन नेत्रे वात्रं वात्रय मुद्धेष्टयित्वा अक्षरं रणेः ॥ ९४ ॥ वात्रं तत्त्वं वात्रं मथनं वर्षेण त्वंति
 कथं यथा येन प्रकारेण ग्रेविश्चान रस्य कृतिः पातः सरतः प्राची प्राणाता वात्रं नान्यदिद्वित्यर्थः प्रती
 बद्धवचनं बद्धं नार्यं यजमानाये हं ॥ ९५ ॥ अथ प्रथमा धर्मापनी स्याद्वितीयारति वद्धनी दृष्टुं मं वक्ष्यं
 नोपपद्यति दत्तं स्मरणं दिदृशनादितरपञ्चंतरिण प्रथम परणी तथा पञ्चा मंधनादीनि धर्माकार्योणि
 इति ततं निरस्ता ॥ ९६ ॥ निवृत्तापि निवृत्ता कार्या माधनं नार्ययादिनिः अततं तद्विज्ञानी या सर्वा नान्यस्त्रांति
 यत् ॥ ९७ ॥ बद्धयोषिद्वा विप्रप्रवृत्ति निदिदिजे ॥ एकयापि नार्यया पञ्चाचिना अंतपरा अंतरण अग्रा
 धानं न कर्त्तव्यं अपिशब्दे बद्धी निर्विना कारणं केन कर्त्तव्यं तिन मुक्ता तक्ति मित्याह अतत मितिया

दिक्कथं चिक्कवति तदा यदा धनं सर्वोपपन्नं ज्योष्ठपत्री मन्त्रपञ्चाचारं प्रति तत्तुर्वति तदा अक्षतं वि
 जानीयात् विफलत्वादि यत्तु पणः अथ दक्षादि स्मरणविशेष इति मतं मिव तस्या यमर्थः अरणिदा
 नादि धर्मकार्ये ज्योष्ठपत्री विद्यमानत्वे सति प्रथम मन्त्रा सोमान्नवतात् किं उवाच सर्वसाम पित्र
 वलितेति अथ तथापि दक्षस्मरणविशेषस्तदवच्छेदेति चेत् तदयुक्तं ज्योष्ठेतरयोऽपि स्मरणं पि
 तृश्राद्धादिकर्मक्रियाधिकारे पिमास्यादितिवत् न व म तं न्यामवावदा तस्मादेतस्मात्कार्या यनवनं
 विशेषपरमिति स्थितं उस्मरणं भर्तुः शरीरशुश्रूषां धर्मकार्ये चानेकं स्यादेव कुर्यात्सर्वेषां नान्यजा
 तैः कथं वनयस्तुत करयेन्मोहाच्च जात्या स्थितयान्यथा यथा ब्राह्मणवांजात् पूर्वदृष्टस्तथैव
 इत्यत्राप्यन्यवर्षास्तु यत्न निषेधो दर्शित इति १०॥ एवता वसति द्वारे रश्मिं मथनकरणं नियमोदा
 नीस्त्रिसौभाग्यतो ज्योष्ठमिति वक्ष्यमाणं शंका निरासयेत्करणेनासौ पश्चिममाह वर्षज्योष्ठे न व
 द्धी नि सवर्षा निश्च जन्मतः कार्यमग्नि यत्ने शान्तिः साध्या निर्मथनं च यत् १०॥ यदा विप्रादि निजैः ४९
 निजज्ञानि प्रथमतया बक्षः परिणीता भवन्ति तदा विप्रादि वर्षज्योष्ठ तथा निजानि साधु तस्वदि

ता निः प्रविशति कालं यावत् मथनं पृथग्रावेन कर्तव्यं एतेन दुश्चरित्रादि दोष दूषिता नाश्रमो
 ज्योतिर्दुर्ज्ञेयं समानवर्षाश्च यदिव द्वा म्भः तदा निजिभ्यो विवाह संभ्रतिः क्रमतः कर्तव्यमिति
 ॥ १०० ॥ इदानीं भाष्ये विशेष सत्वे सति प्रोक्तं वचनं प्रवदन्नाह नात्र श्रद्धा प्रयुंजीत न द्वाह दूषका
 रिणी निवा प्रनृणां नान्यत्र सावसहसंगता १०१ पुंयोगे वस्त्रीतां विवाहिता मप्यत्र मथनं कर्मणि
 न प्रयुंजीत तथा न द्वाहं विद्वेषकस्य परामित श्रमपितथापि व्रतानवस्थिताया नवतितामपि निव
 एव प्रितरेण सह संतं गतां ननु सामहयुंजीतति विशेषः एतेन स्वजाति प्रथमतया इतरवर्षकया
 द्विजे रूढयेत्कर्तव्यं स्यादतः श्रद्धा न्नं च क्षणसु श्रद्धावगृह्णामि नीवर्जितः पित्रादये
 श्रावणं यानि सद्भिर्जडति शानातपाह ॥ तद्वन्निमो वसति श्रद्धाद्वे तथैका यथाक्रमं ब्राह्मण
 क्षत्रियविमां नार्थः स्यात् श्रद्धा न्नम ॥ यदुच्यते द्विजातीनां श्रद्धाद्वारपरिग्रहः ॥ नतन्मममतं
 यस्मान्न ब्राह्मणाया तस्वयं इति योगीशमृति निषेधवत्तन्नाश्रद्धां विवाहयेदिति शंका
 त्वर्थमत्रोक्तं यदा विप्रदत्तविशं प्रथमोक्तः स्वजातियोगितः सुराणां प्रियवादिषु पण्डितान्

वंति तस्मै न्यां कन्यां निजवर्षे मेरावया च मानान्तरं यदा तदा श्रद्धादपि विवाहतां
 न दोषः कामतस्तु स्ववर्षायापि अथि वेदान दोषो भवेदव किञ्चित् आह विवाह ने दोष संभ
 ववि वाश यथाह योगीश एव सुगपी व्याधिता धूर्तो वंध्यार्थं प्रियं तदा श्री प्रसूत्या धिवेत्तमा
 उरणादपि लीतयेति एतेन एतदादि दोष रहिता अथि तदना दोषो भवेदेवेत्यर्थो नान्यथा भव
 याव यत एतदेतस्यावक्ष्यमाणमाह प्रभाकराचार्यः प्रमाणं बद्ध विज्ञाने यत्रार्थो नान्यथा भव
 तु अदृष्टं कथ्येदमनुसर्वापत्तिरुदाहृता अथ नात्र श्रद्धां प्रयुंजीति ततो प्रसूतकाव्याय
 नववनादपि श्रद्धाया विवाहयोग्यता संतरेण मंथनादिकर्मणि तत्प्रतिषेधोपनिष
 रते यतो योग्यस्येव निषेध इत्याहो दयनाचार्य का योग्यं बाध्यात शृंगं कुरुमानमना
 श्रयं इति न युंयोगे न श्रद्धाया करणविशेषवदनात्रेयमात्रं का युक्तेत्यतः स्वजातिप्र
 यमतया द्विजैरितरवर्षकन्या विवाहोति युक्तं श्रद्धां न च क्षाप्य श्रद्धित्यादिना शास्त्रा
 तप्यवचनं तदुच्ये प्रयोग परमविशेषः योगीशवचनं संभवपरिमित्यतो मनुना

५०

पिस्मृतं श्रद्धेव नार्यो श्रद्धस्य सावसावविशः स्मृताः नवसा प्रवृत्तमनुस्मर्यते ॥ ७० ॥ ततः
 राक्ततरापश्चादसामन्यतरापिवा उपवेतानां वा न्यतमामथेदग्निनिकामशः ॥ ७१ ॥ एवं वर्षे
 यागुणज्येष्ठाया मंथनारं च तस्मै तित तस्मै तो नंतरं समीपस्थिताना मासां पत्नीनां माध्याकादि
 ज्येष्ठपक्षे चोतरेकापि वामंथनकरणे प्रकर्षेण राक्ता समर्प्य भवति सानिकामशो यथेष्टमग्निं
 मंथेत् यथावपुन राक्षसांत करण स्मरणं यतः इष्टो गिर्यदि नश्येत् मथ्यमान उरः पुनः प्रा
 मासीमांतरं गाल्प्रत्यतो हव्यवाहनं अन्यस्मिन्ने व जुहुयादुदकेन मततः वज्रिंकारणेति
 तिः दुःशराधनमर्हति स्मादितत यदि नृवातोपनिनाग्निना राशं कातः ततः पुनर्मथनादस्य सि
 त्रयानुपत्ते प्रथमो दृश्यते तदा किं कर्तव्यमिच्छयात् प्रथमेऽष्टोमर्वे प्रायश्चित्तं कृत्या ततो
 द्वितीयमग्निं निजशरीरविशेषे नृवीमवहदिति ऊत एतत् अज्ञाना मंथिते च शो नृवीऽ
 गिर्यदि दृश्यते मथिनं समाशेय नृवीं हामा विधापयति स्मरणं ॥ ७२ ॥ इष्टो गिर्यदि नृवीऽ
 किं कर्तव्यमिच्छयात् जातस्य नृवाते तत्प्रणीय समिधं च प्राधाय समिधं च वज्रं हारं चोपव

शयेत्। मंथनाज्ञातस्याग्रेः स्थापनार्थं परिसम्पूहनादिकं नृसंस्कारस्यैव नक्षत्रं तत्वाततः
 क्रयादमग्निं प्रहिणोति दूरमि- जदं परिसंख्या न स्मृतत्वा पठित्वा तत्तन्मग्निं तत्र नृत्वेव
 स्वरित्यग्निं स्रुवं प्रणीयन्त नत इहे वाग्मि तशे जात वेदा इत्युत्तराद्वैमपि जपित्वा वतः स
 मिधं समिद्धं स्रुवं तत्वा च वक्ष्यमाण लक्षणं समिधं विवाधय दत्त्वा न ते गृह्णाग्राधनं करिष्ये
 तत्र त्वं ब्रह्म जवेति मंथ करण काल चर्वा निमंत्रितं ब्रह्माणं वाग्नेर्देक्ष्यमाणं दिशु पाव
 शयेत्। चराचुः प्रथमाधने चरादिविकल्प दर्शनार्थः॥ ७॥ १॥ किंच। ततः नृणां दुर्गतिं दुत्वा
 सर्वतंत्र समन्वितं। गां दद्याद्यज्ञं वास्त्वं तब्रह्माणं वा समीतया॥ ततो ब्रह्मोपावशाना नंतरे
 नृजपाद्य संस्कारादिसकला ज्यतंत्र समन्वितं चर्वा दुत्वा स्यामा दुर्गतिं दुत्वा समिधमाधय
 पर्युक्ष्यवा तत एव बर्हिषः कुशमुष्टिमादाया ज्येवाह विषिवाग्नि रव दध्मादित्या वागी कयज
 वास्त्व संस्तु कर्म कर्मणोऽत च ता य ब्रह्मणे दक्षिणा र्थं गां तथा च सरीरं स्वे वा समी दद्यात् ५१
 तेन तत्र नृत्वं पात्रं निरस्तं वा समीति द्विवचने वस्तु दयध्म रणं स्रुवितं एव मित कर्म करण

चरितार्थे तान वतीति इह संदेहः यज्ञवास्तुकर्म करणार्थं स्रुत बर्हिषः कुशमुष्टि शदीत इति। उत स्रुत
 करण दुर्गति भद्र इति न दुःखात् यतः कुशनिषेध प्रसंग हारी तस्मरति मिथ्याह। स्रुत स्रुत स्रुत
 पिति अतस्मृतानि वहीषि स्रुत स्रुत संस्कार विशेष संस्मृतत्वा दितर करणादा निर्देशा देव अतस्मरण कर
 णा देव विशेषयेदिति। स्मृतं वदात्परिसंख्या नाभ्यां स्मृतं न्योन प्रविचीया घनेया मस्मृतं हि नत्। स्मृतं
 शेषा समादाय यज्ञवास्तु प्रयोजय दिति। यचिते स्मरणे विशेष एतस्या वार्थस्योक्त्या नतर्था र्थस्य ततः। शब्द
 स्रुतस्मादेव स्मृता बर्हिषः कुशमुष्टिमादानं मन्त्रात्। नतिः साकं स्पष्टीणा- ति प्रसुत स्मृत्यात्। स्मृतिर्देहो म
 श्रुत्वा हाकारं तत्वा दुपविष्टे न कर्तव्यं ततः। तदा मने न कर्तव्यमिति। प्राप्नुक्तवचनात्। एवं स्वाहाकारं तत्वा
 ज्ययोक्ता मनेनेव माधं स्रुते यजति जुहोतीनां को विशेष म्निष्ठो तदवप द्वार प्रदावा या ज्यो प्रोवा क्यवतो
 यजतयः उपविष्टः होमः स्वाहा। कार प्रदाना इति तस्मादेत दुध्नं द्या न्योपि स्रुति होम म्निष्ठ ता ना हातय
 कृतः। नव स्वाहाकारं तत्वा दुपनीत नोपविष्टे न समिद्धोमः कर्तव्य इति। मंतव्यं कृतः। माधं दिन गृह्येति पृ
 स्मिधमावधातीत्यनेपविश न स्रुति पिद्वत्वात्। अथ सपारको धर्मस्ततो न प्रमाणमिति चेत्। निवं स्वाहाकार

रेणोपवेशनस्यापि नंग प्रसंगात् तथा र्थापत्त्यास्वशाखायास्तुल्यमानात् तथा हरम्यब्राह्म
 णोसत्यकामाख्यायिकायां शात्रुपुरुषसमिधमाध्यायपश्चादग्रे प्राङ्मुखोपविवेकोत्येवमादि-अ
 तः दुपवीतेन समं त्रसमिद्धोम सिष्ठोतिवकर्तव्य इति स्मृतां ॥ ३॥ अथ त्रसोदुति होमनिमित्तादाज्या
 दिद्रवद्रव्यद्रव्यं पाणिना स्नादु-नकारणतरेणेति तदर्थमाह होमपात्रे मनादशो द्रवद्रव्यस्रवः स्मृ
 तः पाणिरेवेतरं सिंघुं स्रविवा-त्रुहयत् ॥ ४॥ इति द्रवद्रव्ये होतव्ये सति हस्तः अवश्यादि होमपा
 त्रकरणपात्राणां अनादशो कथने होमकरणपात्रं स्रवो महर्षिभिः स्मृतः उक्तः उच्यते तस्मिन् ह्य
 माने यदि केन विद्रव्ये पाणिः कस्तु-करणपात्रं एवं शब्दे निश्चयार्थं ननु यस्मिन् निमित्तेनेतदुक्तं साध
 र्ण्येति केन दयात् इत्याह स्रविवेति अत्र उक्तं प्राधनकर्माणि त्रसोदुतिः स्रवा ह्यतः न स्रवा
 णेति एवेति पूर्ववत् स्रज्या मत्वा द्रव्यस्रवः पंचग्रहणमप्यर्थतः सिद्धं ॥ ५॥ अथेते श्रुतस्रवो किं न
 निोकति प्रमाणे वस्यतां मित्वाह शब्दो वायपासो वादिति सिद्धः स्मृतः ॥ अत्राहु मात्रविज्ञेया ५२
 वर्तुलाकार उक्त्या अत्र प्रयत्नः ॥ ६॥ एवं दिव्यं कथमादुत्तुनः उत्तरकरणमानमप्याह अत्राग्रे वा

एवत्स्वत्तद्व्युत्पत्तिपरिमंडलं सर्वस्वातंसविशोदस्रवस्यादौ पदं गुणं ॥ १॥ अथ काष्ठस्रवस्रव
 विवाहायादशो परिमंडलं वृत्तं लक्ष्मणमिस्ति तत्राशाखो तदवदं गुणद्वयप्रमाणं स्रवा
 तं नवति मथारस्वा संनवात् किं सर्वस्वातं हृतं विवाहसहितं अर्द्धवदं गुणप्रमाणं नवति
 मादौ पंचगुणप्रमाणमिवाथ अथवा अथमर्थः अथवा अथदशेयदं गुणद्वयप्रमाणं नवति
 परिमंडलं लक्ष्मणं नवति ततदग्रदेशादशारखाद्वयकरणेन द्वाणवत्त्वा तं कर्तव्यं स्रवस्रव
 रप्रमाणं लक्षणे-वीक्ष्य संप्रत्येतत्संज्ञेनेतदाह ॥ २॥ सर्वपात्राणां तस्य शेषमाह आकुराश्वे
 वत्तरेः कार्यः संप्रमात्रो बुद्धयता प्रतापनं न विज्ञानां प्रक्षाल्योत्तरण नवारिणा ॥ ३॥ बुद्धयता
 होमं कर्तुं मित्रता हतादि द्रव्यविज्ञानि श्रुतस्रवादीनि पात्राणि तस्मिन् नवारिणा वदकेन प्रक्षाल्यते
 ततश्च मूलादारभ्य आकुराश्वदशदशं लक्ष्मणं संमुखं तरेः समग्रार्जनं कर्तव्यं तददशो प्र
 तापनं वत्तरेः तस्योपपहतानां तद्वत्तरेः कर्तव्यं ततः दशारणां वत्तरेः कर्तव्यमिति योगीश
 स्मरणस्यान्यथा कर्तुं संप्रवृत्ता एव सहणादवमत्तत्वा कर्तव्यं कर्तव्यमिवायस्रवस्रवोत्तर

वचुतलेपसंभवात्। बहुवचनमनर्थकं मिति चेत्। अपेवं अयं स्थाव्यादिषु लेपसंभवात्। स्मृ
 तं वा गिरसा। अद्रिस्तु प्रोक्षणां च बहूनां त्वान्यवाससां। प्रहातनेन लिप्तानां अद्रिः शोचं वि
 धायात्। इत्येवमादीनि द्वयस्य द्विविधायकानि यानि सुनिवचनामिति। तानि गृह्यसूत्रं नयात्र लि
 ख्यं। ७॥ किं। स्थावरीपाकप्रसंगादाचार्येणोक्तं। अथ खदिरफलाशाद्यनिषिद्धं च न वेद्य
 त्। तद्यास्तरणाच्चैविशाखानि प्रनितनानुक्तान् तद्वदज्यस्थावरीपाकीयाच्चीहीत्वा यावाच्चावत्
 स्थावरीमक्षणां स्रग्वमनुयुत्रा अपइति उपकल्पयत यजमान इति। ननु तनेतदादिद्रव्याग्रहे
 शोदेशः कुतः तदर्थं प्रसङ्गोक्तिप्रसंगादतदाह। प्रवृत्तीवमुदगयेरुदगयं समीपतः।
 तत्र सादयेद्रव्यं यद्यथा विनियुज्यात्। ८॥ अंशुगन्तो। प्राङ्मुसैर्वा मंयतीति प्राचं न वदिसते ग
 तमिदं। यजमानो गेरुतरस्यां दिशि समीपतो व्यवधानं विना यस्य यस्य द्रव्यस्य यद्यविनियोग
 क्रियते। तद्रव्यं तथा तथा प्राचं प्राचं सर्वदिग्रन्तं तद्वदिग्रन्ताग्रमासादयेदिति स्मृतं च पाश्चि
 म्यानेन मेः सप्तदशतन्त्रागोमये गोपतिष्य च। इत्याप्युत्तरतः स्थाप्यदक्षी ऊर्ध्वोदुदक्षुस्वमिति।

५३

अथानादेशा प्रसङ्गोक्त्यादिहोमद्रव्यं किं स्यादित्याह। आहं हव्यमानादेशो नुहोतिषु विधीयतः।
 मेत्रस्यादेवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः। ९॥ प्रसङ्गोक्त्यादिकर्मसंबन्धे हवनीयद्रव्यस्याना
 देशो कथमेव नुहोतिषु होमक्रियासु होमकरणद्रव्यमायं विधीयते। विहितं न वति। गम्यं च तमि
 र्थः। यत्र त्वयह विष्णुस्य त्रस्याग्नौ जुहुयादित्यादिना वायोदशः तत्र तादवति। एवं च होमकरण
 स्थानादेशोऽकचन प्रजापतिः तथा देवतायाश्च प्रजापतिर्विधीयत इति शेषः। एतेन प्रजापत्या
 प्रसङ्गोक्तिर्न वतीति दर्शितं तद्वत्। तत्र राश्वमादिषु पियत्रत्वं ग्रये स्यादेत्येवमादिकसूत्र
 तयेवेति धर्मस्य स्थितिस्वस्त्वान्। १०॥ इत्यनुक्तं द्रव्यदेवता निरूपणं तत्वेदांनी क्रमयातं स मि
 करणस्य रूपमाह। नांशुष्ठादधिकाया ह्यामि न स्रलनया कवितु न विद्युक्तान् वा विवनसकी
 यानपाटिता। ११॥ प्रादेशा आधिकाभूतान वशाखा विशाखिकान सपसीन निवीर्यो होमसुत्र
 विज्ञान्यहीतयाः केन दोषाः स्थाव्येन यजमानस्यांशुष्ठाधिकादया इति। शुष्ठाधिमितरत् एते
 नाज्ञानेन कीटाद्यप्युक्ता ग्रहणाद्दोष इति उद्दिष्टं। अत्र नपाटिते स्य नदपवादमाह। पदिसं

रघ्याने प्रागयाः समिधोदयस्तोत्रकामेषु पाटिताः शांत्यर्थेषु संसृता विपरीता जिह्वां सयेति
 विपरीता प्राञ्जुवाः ॥११॥ किंवा प्रादशद्वयमिधस्य प्रमाणं परिकीर्तितं एवं विधायितार वेहसमि
 द्भिः सर्वकर्मसु ॥१२॥ इह सर्वेषु विधाना नादृशिमपु कर्मसु चार्वाकदोषरहितानि रवं विध
 निरेव समिद्धिः इधस्य प्रादशद्वयसंख्यं प्रमाणं विदद्भिः परिमाणं ततो न कीर्तितं कयिमिति स्मृ
 तं वपरिसंख्याने प्रादशमात्रं नवीत मेक्षणा समिधस्तथा इधसमानवृक्षाणां द्विप्रादशः प्र
 कीर्तितः ॥१३॥ इदानीं कर्मप्राप्तं कर्मस्वेत इह एव प्रमाणमाह ॥ समिधः प्रादशस्य प्रवदंति
 मनीषिणः ॥ दृष्टव्यं तेषां मासेव क्रियास्तं न्यास्य विंशतिः ॥१४॥ मनीषिणः प्राज्ञाः दर्शयन्ति चित्र
 स्थाती पाके वपुर्मासे निमित्ते स्थाती पाक इधस्यार्थ्याः समिधो न वंति ॥ अष्टादशसंख्या ॥ प्र
 का न वतीति प्रवदंति ॥ अग्रे न कर्मद्वयव्यतिरिक्ता सुक्रिया सुक्रियमाणा सुविंशति संख्या ॥ प्र
 वदंतीति विवेकः दर्शयामासा अग्रे क्रिया वाग्यतया नृणां दुतिश्रवणा कम्पीदी नृक्तानि ॥ एत
 रणद्वयग्रहणविषयवा यधुपकल्पयत इत्यादिना वाग्येणातिहितत्वा कात्यायने न न विव

५४

दितं यत्र रवादि रपाताशवाज्रे बिभीतकादि वृक्षवर्जने न सर्वे वनस्पतीनामिधमनवतीति मा
 धरण्यानाह वार्यः तत्र विशेषवृक्षोपादानं स्मरणं तत्र नृजातयं तथ्यपाताशफल्गुत्वाग्रे
 धनक्षेत्रविक्रं कता ॥ अदंबरस्तथा बिल्वश्च दनं यक्रियाश्रयसंज्ञोदवदासुश्च शाताश्व
 रवदिरस्तथा समिदये प्रशस्तस्य रे निचक्ष्वा विशेषतः ॥ अक्षोपा मार्गयोर्ग्रह्याः शमी वृक्षोद्वा
 श्रयाः ॥ अवका अत्रणाश्च वसादी कीटादिवर्जिताः सत्त्ववाग्रं पिरहिताः ग्राह्याः प्रादशसंमिते
 ति ॥ अनेनेधमपि विख्याताः ॥१५॥ अयोक्तृत्वरूपवती समिधोद्वा नृहोति ॥ पुनर्वेदित्याह ॥ स
 मिदादिषु होमेषु मंत्रदेवतवर्जिताः सुरस्तास्त्वापरिष्ठा ब्रह्म नार्थं समिद्धवेत् ॥१६॥ उपनीतादी
 नां समिदादिषु समिधप्रधानेषु पिहोमेषु सुरस्तास्त्वा मास्त्वर्वास्मिन्काले वसमिदानं न वेत् वश
 दृ इधवक्ष्यात् विशेषं न विवक्षाद्यर्थः ॥ तयोपरिष्ठादुपरित न काले च न विदिति ॥ काविवाते
 यत इव होमपि ति ॥ ननु साममंत्रदेवताया दुतित इह तस्याह यतः ॥ संध्यावार्थं मग्निदद्याथी मव
 केन तं न विदतो होममंत्रव्यागदेवतरहिता स्यादिति स्मृतं तं सत्त्वोपापवहोमानो समिदादौ

विधीयात्कर्मोऽग्रेवदेयास्याहोतृनकारयेदिति न च मंत्रविशेषरहितवाच्यजमाभादिव
दत्तामतापिदयेत्प्रांक्नीयंयनः समिद्धामविहोमसामान्यञ्चमस्ति एवहोमसमोनेनकर्तव्योऽ
वतिः अन्यथाश्रीदानिस्मरणायथाहः शातापेते स्वातस्यकरुणस्तेजो जुद्धतेऽग्निः श्रियहरतनुं जातस्य
मस्यायुतस्मान्नयाहारत्रिष्टिति तासमिद्धोमोपिमोनकर्तव्यमिद्धः ॥१५॥ इति समिद्धदेवसंकायहो
मकर्मोऽस्यीत्याख्यायेदानीमिधविषयकमणवप्राप्तोऽकिंविद्विशेषमाह ॥१६॥ येषामर्थमा
चार्यैर्विराडुतिषु स्मृतः यत्रवाच्यनिवृत्तिः स्यात्तस्य ष्टीकरवाणाहं ॥१७॥ एवमुक्त्वावितिआताय
द्वयमिध्यात एवमिधमेपि आवादिषुहविषामाहुतिषु गोत्रिनादित्रिशवाप्येरेरेवार्थैर्द्वयैस्मृ
तः प्रोक्त इति सति च यत्रयस्मिन्कर्मणि प्रत्यप्रतस्यैवमप्यनिवृत्तिनिवर्तनं भावतत्रनकर्मोवायो
नुक्तत्वादहोमष्टीकरवाणिप्रकटीकरोमिदिति प्रतिज्ञाकात्यायनम् ॥१८॥ अथकानिगनीत्याहः अंग
होमसमितंत्रमोष्यत्याख्योपकर्मसु ॥ यथावेतदुपर्युक्तं तपुतमुदशेषुवा अंगहोमाः सर्वप्रायश्चि
तादयसमितंत्रमुपनीतादीनां सोप्यंतीकर्मोमुखप्रसूत्येदिति प्रागुक्ताप्येपुकर्मसु क्रियमाणेषु

५५

मुतथायेषां कर्मणामध्यार्त्तादिष्वहोमं न नवति तदुपरितन्मोकेनोक्तमस्ति तेषु वक्ष्यमाणेषु तद्व
त्रसद्वत्तुपुत्रत्वेपुस्त्रिप्रहोमाग्निरहितपुयान्येप्यपि दध्मेन विवृत्तविधीयात् न युक्तो नवतीति ॥१९॥
अथकसु न नवतीत्याहः अहोमादिविपदिजानहोमादिकर्मणि कृत्वाहुतिषु सवस्तुनेतेष्विधु
विधीयात् ॥२०॥ अहोमः कर्मणाम्यानभारोहं त्यामन्त्रं गादिविपदिजातायाण्यायाइतिहोमस्तत्प्रादि
शब्दाश्चद्विभोः सादिगृहीताः तद्विषयमाह ॥२१॥ रात्रावविद्याग्निनिर्द्धवेनाग्निमात्रमवगाह्यास्ततंतु
लाभं गतेनाम्येन जुहुयाद्वाहेतुदकमथोहोमस्तदादिषु अत्रादिशब्दाज्जातकृतेण वादयकमा
रस्य मुखे जुहोति तया प्राग्बोद्धवायामानिकस्य वृत्तप्यत्पर्वतवारण्यगोमयेः सुदितो प्रता व्यापार्य
स्ततंतुला मंत्रं मनसा जुहुयात्सर्पिराशे न जुहुयादित्यादीनिवद्विज्ञानात्तत्पर्वतवारण्यगोमयेः सुदितो प्रता व्यापार्य
कथं समथ न वास्तु प्रज्ञातहोमाहुतिषु सर्वशब्दापि वक्षिहोमरहितेष्वहुतयौदिविधीयमानेषु न नव
दिति योतयति त्रिशब्दः परस्य रमतद्वनविद्वत्तापक एवेष्टकर्मसु पूर्वग्यात न क्षण इध्मनविध
यात्विहितो नवतीत्यर्थः ॥ इत्योपासनिकश्रीमन्नक्षत्रात्मज आशादित्यत्रतौकर्मप्रदीपभाष्यप्रथम

स्यात्प्रमीकंजिका ॥ ७ ॥ एवं तावत्सूक्ष्मं हुतिहोमनिमित्तेन समिद्धि-न विचयोज्यकर्तृनिरूप-
 णं तावत्तदानीं तुरासमयासुरोदयादिनादिमाचार्यणास्यमृतयोक्ताक्रमप्राप्तां प्राहुः करणकालमप्यो-
 माह ॥ १६ ॥ - अर्थ-स्तोत्रमप्राप्तेयस्त्रिंशद्विकथांशुतिः प्राहुः करणमग्निनां प्रातर्नीसां वदन्तीनाम् ॥ १७ ॥ प्रा-
 हुः करणं प्रठादनमस्यनोयेः प्रथमकरणं स्तार्य-आदित्येः समयं पर्वतं प्रत्यप्राप्ते सति अंगुलिः पटत्रि-
 रासंख्याकैरतस्मिन्तरिता मदा सर्वदा अग्नीनां प्राहुः करणं कर्तव्यं सादृककरांतरित इत्यर्थः अत्र
 ब्रह्मवचः प्रातस्माग्नीयपेक्षं एव उदयासूर्येण अंशं विहाय अरुणोदय-आसंदर्शनाच्च प्रातःकाले कर्त-
 व्यमिति ॥ ७ ॥ इति प्राहुः करणकथनादिदानीं क्रमप्राप्तमहोमदानस्यापिकाया विधिमाह ॥ हस्मादूर्ध्वं वि-
 द्यावत् ॥ जिह्विह्वागज उतितावद्दोमविधिः ॥ १८ ॥ नात्य-दितहोमिनां ॥ १९ ॥ उदयानंतरं यावदुदय-
 पर्वतं परित्यज्य गणनेनेकस्माद्दस्मादूर्ध्वं नागमादित्यो करोति तावदुदितहोमपक्षांगीकरणपराणं ॥ २० ॥
 होमस्य विधिर्नास्ति अतीतान्नवतीति यावत् अथ कथं करादिना गगनगणनमिति मत् ॥ उदयनमिनां ॥ २१ ॥
 चंतरं स्वं वितस्मागणयेदुधः वितस्तिरकाद्वयामस्यंशुतिर्वैदिका नवदिति एतच्चाहिताग्नीनामग्नि-

होमत्रहोमस्य कथं विदितं संज्ञादंतयं अथस्याव्याप्तिप्रसंगस्यादिति एतेनेवां मर्त्यादां विहाय
 तीतसमयः सन् अत्रुत्थो होमविधिर्भवतीति ॥ १९ ॥ किं च यावत्सम्यग्ग्राह्यां तन्मस्मृता लिमवतः नव-
 त्तिहितिमापेति तावत्सायं ब्रह्मयतो न च त्राणि सर्वतः सर्वोमुदिभ्युपि ददमिदमित्यत्रिभक्ताननायं तन्-
 तावत्तद्वययोग्यानि भवंति तथा प्रत्यदि जातलोहितिभारक्तिमात्रायावन्नापेति नापगतानवतिताय-
 सायं समये वा दृश्यत इति च शब्दो यथा दोषं दर्शयति कुतः मोहेनाथेत कालोपादतद्विषयविहितं प्रा-
 यश्चित्ताहापनाधिकात् अतः प्रातर्नतनुयास्मानमिनिवहति तद्वत्पूर्वो संस्थां सन्नत्रा मित्यादि निस्सरण-
 म्भिरूपितवानि प्रस्मादु विष्णुकायमथ एतहोमोदय इति स्मृतं वमामा नाधनासदीकायाः कात्याय-
 नास्यदेवताः वरामकादुतिः कलेनाकालेकोटि संमिता इति ॥ २० ॥ ननु निविमनीहारया नादिनिमिन्नवि-
 त्त्रिनमसिनेक्षत्ररक्तिमानामनवयोकनाहिमित्याह ॥ २१ ॥ रजोनीहारश्चात्र च हायां तदितेरवोमं
 धामुदिशं दुदयादुतमस्यनलुपात शरजोवातादिना नृमिसुष्ठं नीहारं हिमकातः धूमः प्रसिद्धं
 अत्रांमवः च हाय ग्रहणं नवनशाखो पक्षदार्थं एतेः कारणे रंतर्दीनं गतेरवोमं सम्येयादिहस्तप-

संकोचानुमानेन संख्यामुद्दिश्य जुहुयात् होमं कुर्यात् न सूर्ये नक्षत्र रक्षिमादर्शनमाकाक्षेदित्यर्थः
 एवमप्यतिहोमः यथोक्तकालवदुत्तावंहविर्ननुयात् न नोपसृपयातीति एतेन होमदानानंतरं आ-
 दित्यादिदर्शनादपि व्रतलोपो व्याद्या नृत्यं होमो न कर्तव्यः रजोनीहाशदिग्रहणाद्यादित्यादर्शनाद-
 ततोऽपि गृह्याद्यपाधिविना व्याख्याताः २१॥ किं न कुर्यात् प्रहोमेषु द्विजः परिसमूहं विरूपाक्षं
 वनजपस्यपदं च विवर्जयत् २२॥ हि प्रहोमानि ग्रहोमादयः तेषु परिसमूहं हि जो न कुर्यात् समंत्रक-
 मित्यर्थः अथ तदमंत्रयदपि न कुर्यादिति चेत्तुमिवं यद्ग्रिमुपसृपयात् परिसमूहोति सकलकर्म-
 विरूपाक्षं वनजोपेदिति वदता वशचेन एतं मंत्रजपस्येव परास्तत्वात् तर्हि विरूपाक्षमथ मंत्रवद-
 वेदिति मतीमिवं यद्ग्रिमुपसृपयात् परिसमूहोति सकलकर्मसाधारणमाचार्यवचनपरिसमूहं न म-
 स्ति तद्वदेरूपाक्षे तदनावात्वं सति च एकसाध्यं बहिर्हि स्थितिः अतस्तस्मीनावदिति प्रपदं च विवर्ज-
 यत् वशच्चादत्रापि यथाचुक्तं विरूपाक्षं हि प्रहोमेषु वज्रायदं प्रपदमपीत्यर्थः इदं शंसय विरू-
 पाक्षे प्रपदशब्दात्तया किमभिधीयते इति उच्यते न पश्चात्तत्रे आरभ्य न चैव स्वरो महोत्तमात्मा

५७

न प्रपद्यत इति प्राणस्यायमनेन यथाश्रयत् स प्रपदसंज्ञका ततो विरूपाक्षे आरभ्य समस्तं विरूपा-
 क्षमिति २३॥ अथ हि प्रहोम किं न वतीत्याह पर्युक्षणे तु सर्वत्र कर्तव्यमदितः स्थितिः अतव वाम-
 दक्षस्य गानं कुर्यात् त्रिवेर्बिवा २४॥ सर्वत्र हि प्रहोमश्चिपितुत्र न अदिते तु मन्यस्येति मंत्रेण अ-
 ग्रे पर्युक्षणे कर्तव्यं मंत्रकथनाप्युपि तुत्र न अदिते तु मन्यस्येति मंत्रेण अग्रे पर्युक्षणे कर्तव्यं मं-
 त्रकथनाप्यतस्मात्समूहं वक्तुं न विवृण्विषेधाय इतिकरणमनुमते अनुमन्यस्येत्यादिमंत्रप-
 र्युक्षणे दर्शनाथं एव मंत्रकर्मणां तव कथनश्चित्रानुवदिति वामदेवस्य नास्ति च वेवाप्यवि-
 कस्यानुविगानं कुर्यात् उद्गृह्ये न कुर्यादिति अथ मंत्रवपशे विकल्पः २५॥ अहोमकेषु पि न व-
 अथोक्तं चंद्रदर्शने वामदेव्यंगले श्रुतं बल्यं तविक्यादविको २६॥ वामदेव्यंगानं न वदिति वक्तुं
 ताकेषु अहोमकेषु ग्रिहोमरहितेषु पिकर्मेषु किं रूपं प्रथमं तृतीयं विवक्षया यथोक्तं स्वरूपं इहो-
 दाहरणमाह चंद्रदर्शन इति उभाभ्यां चंद्रदर्शनकर्मणि अहोमकेष्विति बहुवचनेन आद्विषु वि-
 प्रा ननु प्रयुज्य वामादयं जीत्वा प्रविशेदिति वासिष्ठ आदिकल्यादिप्रोक्ता न्यायान् पिकर्मणि दर्शयति

एवं गणेषु समशनीयश्रवणकर्मादिदवतास- ह्युह्यमानेषु- अतएतजानं- रावतनादुत्पा-
 दितिहोमानंतरमित्यर्थः- अथकृतः- एतजानमितिचेतुवामदवगानंशोमर्थमित्यावायेणे- कृतवत-
 सर्वत्रप्रीतिसंपन्नेः- श्रयानवा- सर्वदेवतांवेवांमदवामिति- नवगणेषु- तद्विवचनाद्विवाहा- कृत-
 गणकर्माणां- ततर्हितजानं- रावदिति- एवंवक्तव्यं- कृतः- तेषां- पृथग्देशकालविषयत्वात्- एवंवि-
 श्वदेविकेकर्माणि- बल्यंतवलिदानास्य- द्वितीयस्यकर्माणां- ततजानं- रावत- नादुतिहवना- त्रयस्य-
 सयुक्तसमाप्तावित्यर्थः- अथाप- तेकर्माणि- वामदेवगानमित्यावाये- वचनानामबल्यं- तवामदे-
 वगानदर्शना- द्विभादार- अ- ब- चंतामतादकं- कर्माति- मतमय- समंजसं- कृतः- प्रथमप्रयोगे- विश्व-
 दवबलिकर्माणि- आद- पृथक्- पादाना- न- ताद्वामोदेवो- बलिवी- त- इत्य- परिष्ठा- ह- ह्यमाणत्वात्-
 किं- वा- यदिबल्यं- तामत- क- द- कं- कर्मा- त- दांत- व- वामद- वा- स्येति- समा- न्यं- व- बो- नि- य- ब- ल्यं- त-
 विश्वदेव- इत्येत- स्य- पुन- स- क- दो- ण- द- ण- न- रावद- ता- नेत- त- अनु- ब- ली- नां- क- र्म- ने- दा- त्या- ग- नि- त- ता- ५८
 पि- स्था- दि- नि- वे- त- मि- वां- कृतः- गृह्या- कि- नि- ष- ने- ना- ने- न- द- व- न- त- पि- ट- म- नु- ष्या- ण- य- जा- नि- व- र्म- स्य-

यमपिसायेजानराशोतनोवा- शीयादिति- वक्तव्यत्वात्- स्मृतं- च- यो- जी- शे- न- द- ये- न- श्रु- ता- द- वा- ले- षा- त- न-
 त- ब- लि- ह- ए- त- अ- न- न- रो- ष- व- मा- न- वा- य- से- न- यो- वि- नि- शि- ण- त- इ- ति- अ- थ- म- न्ये- प्रे- ष- ति- वा- दी- नां- द- वा- ना- म- दी- य- मा-
 न- त- यो- के- व- रं- हा- म- मा- त- स्या- विश्व- द- व- सं- ज्ञा- मु- प- प- न्ने- ति- वि- वं- मं- त- यं- कृतः- सक- ल- पुरा- ण- स्य- रू- पे- षो- हो- मे- न- वि-
 श्वे- षां- द- वा- नां- नृ- षि- सं- न- वा- दि- ति- अ- तः- क- र्म- इ- य- मे- ता- द- वे- ति- सि- द्धं- २४॥ या- न्य- य- स्म- र- ण- प्रा- ना- त- त- पु- स्म- र- ण-
 न- व- त- ए- क- का- र्य- र्थः- सा- ध्य- त्वा- त- रि- धी- न- पि- वर्ज- ण- य- त- २५॥ या- नि- नि- त्य- विश्व- दे- वा- दी- न- ह- व- न- क- र्मा- णि- कु- शोः- स-
 मं- त- परि- स्मृ- ण- या- दि- त्या- वा- र्य- स्म- र- ण- स्ना- ना- स्म- र- ण- का- र्य- र्थ- स्य- सा- ध्य- मा- न- त्वा- त्पा- ता- शा- दि- वृ- द- न- वा- य- रि- धी-
 ने- ष्वे- त- पु- वर्ज- ण- य- दि- ति- ए- ते- ना- वा- र्यो- क्ता- स्म- र- ण- मं- त- र- ण- क- र्मा- णः- कर- णे- हा- म- वि- क- व- त्स्म- र- णा- द्वा- मा- दि-
 च- रि- ता- र्थ- ता- क- थं- स्या- दि- ति- उ- च्य- त- यः- परि- सं- ख्या- न- मि- त्या- दुः- परि- धी- मु- न- कु- र्वा- त- गृ- ह्य- क- र्म- सु- या- ज- कः- नृ- द- क-
 ज- त- य- नि- स्म- र्ते- वे- परि- धयः- स्म- ताः- इ- त्या- नि- र- त्ते- न- च- रि- ता- र्थ- ता- न- व- ती- ति- २५॥ ए- ता- व- नि- न्य- हो- म- विश्व- द- वा-
 या- स्म- र- णा- कर- ण- नि- रू- प- पि- ते- दा- नी- म- त- स्य- सं- ज्ञा- न- तो- मि- क- म- स्वा- दु- ति- श्रु- पि- कं- वि- दि- शो- ष- मा- त- ब- र्हिः- प-
 यु- त्त- ए- न्ते- व- वा- म- दे- य- ज- प- थ- स्म- था- नृ- वा- दु- ति- पु- स- वां- मु- त्रि- का- म- त- नृ- वि- द्या- ता- २६॥ य- श- कृ- द्म- नि- त- ण- पि-

निवस्य षष्ठीम तत् अथ यथेकस्मिन्काले व्रीहियवे प्रकृतेतामिति सुखत्वेन हविष्य इव विषयसं-
 दिग्धस्याचार्यवचसः स्पष्टीकरणार्थमिदमाह हविष्येषु यवानुख्यास्तदनुव्रीहयः स्मृताः मापको-
 वजोरादिसर्वाद्या विवर्जयत् २१॥ यवव्रीह्यादिषु हवेऽनेषु विद्यमानेषु होमार्थं यवानुख्याः प्र-
 क्षणाः तदनुयावयः पञ्चाद्रीहयोऽनुख्याः स्मृताः उक्ताः अनुकृत्वा मुनिभिः हविष्येष्विति बहुवचनं व्री-
 तादिद्रव्यापेक्षं यवानामिव गोधूमा इति वक्तव्यत्वात् तयोश्च न गृह्यते गोधूमशालियोग्यत्वमपि स्यादि-
 ति अथ यदि यवादिह विद्वद्वाचा वस्यता तदा यदत्र पुरुषो न वतितदन्नास्तस्यादवता इति स्मरणं मे-
 खाप्रहविष्य इव यानदशायां तदादीन्यपि कुतेदिति शंकापरिहारयन्नाह दृष्ट्यादिकमहविष्यं इव
 सर्वानामपि आचार्यैस्तयज्ञेयैषधिवत्स्यति फलप्राप्तायां च विद्वद्वाचा व्रीहयः स्मृता इति अ-
 त्यवस्यति यदत्र स्मरणं विशेष इति चेत् तत्रयमर्थः हविष्यं यवादि कर्मन्त्रं यादवप्रमानश्रुतितस्य
 दवा अतितदन्ना न वति ननु तद्विहाय माणादी तद्वययोग्या न वंतीति अत आचार्योपि स्यात् यव ५९
 ननु यवा नो जने निवता वस्यन्तु यादवयवाधिगळे सति जुहुयादते निवावकाशेन हव्यं वा हो

तारं वा विधेतापपवांततो जुहुयात् सर्वथा हविष्य इव यवानां दुदकमपि वद्विप्रये जुहुयात् नाह
 विष्य इवमित्यर्थः तथा च वाजसनेय्ये अथ वयं यदि योनस्याक्तेन जुहुयादिति नाहवनीय इमां तानु-
 कल्पना स्या यवतदुदकमपि जुहुयादिस्याह वक्तव्यं यवा अनावे व्रीहियवयोरिति अत उक्तामव-
 चनं प्रतिपन्नं प्रयोगश्चास्य यथ हविष्या न वा दहविष्यं न होतव्यं हविष्या न पादान् शूद्रा निषादि-
 ति स्मृतं २१॥ अथ होमार्थं यवादि कविन इव इव प्रहणं प्रमाणं किं स्यादित्याह पाण्यादुतिर्द्वादशाप-
 वृत्तिका कंसादिना वेतश्च वृत्तमात्रिका दिवेन तीर्थे न व हूयते हविष्यं गारिणि स्यादिति यवा वके-
 पाणिना करेण आहुतिपाण्याहुति करणार्थे तृतीया सायदास्ते तरस्मिन्निवत्वात् यवादि कहित इव प्रा-
 णो हूयते तदा तर्ज्या च युवी वतुष्टय न व द्वादशापवृत्तिका मापका हूयते इति कविन इव यवा-
 वंदर्शयति अथ सर्पिः शरादिद्रव इव यवाद्यं क्त्वा नावात् कंसापादिना वेत हूयते तदा सा-
 वररणा मात्रिक प्रमाणा हूयते इति शेषः आदिशब्दाच्च वरस्थाप्य गृह्यते तादतदुक्तस्वरूपक-
 रणविशेषोऽस्ति तं वहविः स्वे गारिणि शोभनांगारयुतं सर्वविषिज्ञात्वा माविनिविगं तद्धूमश्राव-

अथ यत्र देशे न दिवेन तीर्थे विशेषेण द्रव्यात न पित्रादि तीर्थावति ॥ २८ ॥ अथा गारहितमिहो
 मकरणा किमिह ॥ योर्विषिणु हो यगो यंगारिणि वमानवा ॥ मंदगिरामेयावी वदरिडश्च सनाय
 ता ॥ २९ ॥ योमानवो न विषिदीप्तिमति ॥ न के वन मस्मिन् किंतर्हि तंगारिणि वविगतां गारिण्यगो हवि
 णु होति वशब्दः मधूपिनिषेधयति ॥ स एव संज्ञता ॥ मंदगिरा नीयत ॥ मंदो न उरागिर्येभ्य म तथा ॥ न के
 वतं तथा अपि वा मया वी व वशब्दात् ॥ जाठराग्र नावात् ॥ रोमवान् यतः ॥ अग्निमूलं बलं तु सांबलमूलं
 वजीविने एषावेकि सा विद्या नां यदग्रे ॥ परिपालन मित्या युर्वदशां ॥ एवं ददि इत्यत्र यमाशयः ॥
 न मिठे दुता मनादि निदृष्टांता मंदवो निष्ठागो हो मा मंद इवो जायत इति ॥ प्रत्येकं संबंध्यः ॥ मां के
 यत्र यणं व हो मंददाति ॥ यो निष्ठा मम मिदं दुता शने निदं नो मंद वद्वि श्वते जो हीनः स जायत ॥ २९ ॥
 इति ॥ अथ यत्र होम न वदो पंदरी यित्वे दानी पुनः समिद्धो होतव्यमिति ॥ दृढीकरणार्थमाह ॥ त
 तस्मा समिद्धो होतव्यं ना समिद्धे कदावन आशेष्य मिठ ता युश्च क्रिय मात्यं तिकी तथा ॥ ३० ॥ तस्मादितुं
 दरी नादात्मनि ॥ आशेष्य मये प्रता मिठ ता यजमानादित द्वात्पा रशा दिकं वर्ष शत मायुश्च तथा ते

३०

निव प्रकारेण तं तिकी मति ॥ मदी तां श्रियं त स्मी च ॥ कदाच कस्यां विद व म्हायां असमिद्धः ॥ गो हवि
 होतव्यं ना समिद्ध एव होतव्यमिति ॥ अतिरथाह ॥ सु समिद्ध होतव्यमग्निर्वे सवी दवताः ॥ सुवा एव दे
 वताः पथं जु होतव्यमिति ॥ ३० ॥ न च गिरिः केन कारणेन समिद्धः कर्तव्य इत्याह ॥ जुहुषंश्च कुते विव
 पाणि मूर्पास्यदर्विनिः ॥ न कुर्यादग्निमम न कुर्यादवां जनादिना ॥ ३१ ॥ मानवो गो हविर्होतु मिठ न एते
 करण विशेषे ॥ अथ अर्द्धमनं प्रता स्त्रीकरणं न कुर्यात् ॥ विरक्तिः ॥ पाणि मूर्पास्यदर्विनिः ॥ पाणि करः ॥ सूर्ये प्र
 सिद्धं ॥ आस्यं वतुं दर्व्यं ॥ परिबृटनं ॥ इत्येवं तं दानु रोक्षत ॥ एत रित्यर्थः ॥ वशब्दात् वस्त्र कपादा द्या ॥ वि
 गृह्यता यथा विनिहति यदा स्वयामवाग्निः समिद्धो न स्यात्तदा यं जनादिना कुर्यात् ॥ आदि शब्दात्ता न्त्र
 कां म्यादि पात्रे रिति ॥ वशब्द म्या यमर्थः ॥ मयमग्नि समिद्धो यदा न वति ॥ तदा यज्ञेन न व आभि रिति ॥
 रिसं स्या नादि स्मरणं तरो क दोष दर्शनात्ते नापि धमन म ॥ दितरथा धामदिनि ॥ ३१ ॥ होतव्ये बहुते
 विति वा पाठो तरे ॥ तत्र हविषीत्यर्थः ॥ एवं निज मत्तः सिद्धं तमग्नि म्या धु ना धमन विष्णो मतो तर माह ॥
 मुखेनेके ध मं सग्निं धुखा ॥ पो ॥ यजायत नाग्निं मुखेनेति वयं लो किक योजयंति तत् ॥ ३२ ॥ हीतिह

नृपः यतोऽयं अग्निः सुखेनोपधमदिष्टादिना मन्त्रादीनां वयमुखधमनिषेधवचनं तत्रैव
 किंचित्प्रोक्तं जयंति युक्तं कुर्वन्तीत्यर्थः परिमंस्वानेव स्मृतं नपक्षकेणोपधमनसर्पणकदाचन
 सुखेनोपधमदग्निं सुखादग्निं राजयता तथापक्षकेण नवद्याधिः सर्पणधननाशं पालिनाम्
 तस्मादने सिद्धिना सुखतो नवत इति एवामवस्य सुखादग्निं राजयति ॥ इत्योपासनिक
 श्रीमच्छ्रुतधरात्मजमिश्र आशादित्येते कर्मप्रदीपभाष्ये प्रथमस्य नवमी कंडिका ॥ ७ ॥ श्रीः ॥
 ॥ एवंतावदग्निं प्रादुःकरणस्य करणकात्यादिकथनं मुक्तैर्दानीं सुते छित्तस्य स्नानं विना प्रादुःकर
 णहोमादिकर्मकरणनधिकारदर्शनादाचार्यानुक्तं तद्विधिमाविर्भावयं नह यथाह नितथा प्रातः
 नित्यं स्नायदनातुरः दंतान्मुक्षाल्य नद्यादिगृहवत्तदमंत्रवतः यथापन प्रकारेण अहनिदिनम
 ध्यासमयेन दीदवतस्वातादीन् गात्वा द्विजस्य स्नानं मुनिभिः विहितं तथा प्रातः समयः पिनद्यादा
 वनातुरो रोगरहितः वक्तव्यरूपेण दंतान्मुक्षाल्य नियमादिकं यत्र न विदध्यत प्रसुतत्वादेमस्तत् ॥ ५१ ॥
 अथ प्रातः स्नानं पथ्य द्वादिकं वक्ष्यमंत्रवशादिति प्रतं मिवंततः प्रातर्नुचुया स्नानमिति व

५१

क्रवत्वात् स्मृतं वयासेना प्रातः संक्षेपतः स्नानं शोवां ऊर्यस्तदिष्यात् विधिमंत्रसमायुक्तं म
 ध्याद्वैतु सविस्तरमिति अथ मृदुवरणादिमंत्रवशादितत्वात् पथ्यादिक स्नानेनोपमयाभाव
 इति चेत् निवन्तितया वरितार्थत्वात् स्मृतं व अस्नातस्तु पुमान्नाहं जयाग्रिहवनादिषु प्रातः
 स्नानं तदर्थं नित्यं स्नानं प्रकीर्तितमिति प्रातः शब्दश्चास्मत्प्रावी मवलोक्य स्नायादिति बोधा
 यनादिषु निस्संशयेः सूर्योदय पूर्वकावस्नानं स्नानज्ञापको ज्ञानयः मस्यापुराणा सुतेश्च आद्यादि
 परइति यथाह नीनिशब्दान् पथ्यादिक स्नानमथ वश्यं विधेयं अन्यथा निशब्दादुपमानोपमयाभाव
 स्यात् स्मृतं वदक्षेण अस्नात्वा वायुदुत्वादादत्वा नुं ते वयसुविदवादीनामृणी भूत्वा नरकं
 जतिवधइति योगयोगीशोपि गृहस्थस्य स्नानद्वयं नियत्वेनाह उभे मध्ये वस्नातयं ब्राह्मणेभ्यः
 हस्तिभिः तिसृष्वपि संध्यासु स्नातयं वत पश्चिनेति तिसृष्वप्रातर्पथ्याद्वयोयः स्नानं वानप्रस्थगृहस्थ
 योः यतस्त्रिणवणं स्नानं स तत्र ब्रह्मचारिण इति नियमिस्त्रिदंडी तत्र यतो विधिश्च मृत्तिलजुशो मया
 नुपकृत्यो तो वरूपः स्वशाखो वायं नापितो भावनीयः नवमध्याह्नकावत्ततस्नानतः प्रातः स ग्रात

52

[Faint handwritten text in Devanagari script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

-विधायां वचनं वचनं मध्यमकालपरमिति। अथ कथं मृतदिति चेत्। यतः पूर्वपरसंध्योः १

तिनिवन्। अथ स्मरणस्य तथादिस्मरणमध्यमकालपरत्वात्। अथ प्रातस्त्रात्रेऽपि कृतोत्प्रेवमिति। एतेन यो
गीशस्मरणे पिप्रातस्त्रात्रेऽनन्तराद्विमेकात्रावोगमिति। न च नाममेतस्मान् विधाय वचनं सर्वकालिकं मि
त्यपिशंकनीयं। कुतः बोधायनस्मरणत्वात्। यतः। अपोऽवगाहनं स्नानं विहितं। सर्ववर्षिकं। मंत्रवसो ह्ये
वादि विजातीनां विशिष्यत इति। द्विजाभ्यो वर्षाः। एतेन समत्वात् योषिदपि ग्राह्याता। एवं प्रातर्नतत्र
यास्मान्मिथादिनिशेवत्तयत्वात्। स्नात्वा स्नानांगतर्पणं जवस्तः। सत्तोतीर्य वस्त्रे परिधाय च म
वक्ष्यमाणं दण्डसंध्यं विधाय होमकाललोपनयनं कृतं विज्ञेयं। गृहनागस्य होमं दद्यात्। यत्र वेदमा
दिते आश्नयेति। तर्पणादवोक्तं ब्रह्मयज्ञं सपश्चान्ने होमकाललोपनया द्विजाजिजय रहितं। चित्रं स
य्योपस्थानं विधाय तीक्ष्णतैलं द्विद्विपिथादिशब्देनादवस्वातादयो दर्शिताः। नदीशब्दस्य प्रथमग्रह
णत्वात्। स्नानेन विशिष्टफलान्तिः। स्यादिति द्योतयति स्मृतं त्वं। त्रिशत्रुफलदानद्यायाः काश्चिदस
मुद्रगाः। समुद्रगास्तु पक्षमासस्य सतितां पतिरिति समुद्रइत्यर्थः। स रस्त्राने त्रिशत्रुस्नानादिफल
दास्फुरित्यभिप्रायः। वेदितिशंकायां। अथ प्रातस्नानत्वादमंत्रवादवस्नायात्। स्नाने तर्पणमंत्ररहि

३२

तमित्यर्थः। अनेन गृहस्नानादपि कृतोत्प्रेवतीत्याख्यातं। कुतस्तर्पणमिति चेत्। सर्वं तीक्ष्णतैलं स्नाने
यो वर्षाद्विजातयः। होमकाललोपनया द्वागृहे चेत् स्नाति। तथैव प्रातरुच्छायत्रवे प्रादवतापि तर्पणमि
ति स्मरणत्वात्। एतेन मध्यमकालं गृहस्नानमप्यमंत्रवत्स्मृतं। मंत्रवद्व्यात्। व्याक्रान्तादकस्नानं व्याक्रान्
प्रमवेदिकं। व्याक्रान्ताय दानं दद्यात्। युक्तमसाक्षिकं। इति स्मरणत्वात्। गृहेऽपि शीतं न साध्यादिति मे
वं। कुतः गृहे शीतोदकस्नानं बहिरस्नानं दकेन वा। यः करोति न रक्षस्य। फलं किं विन्नविद्यत इति। स्मरणत्वा
वहिनो दोषा फलं शरीरशुद्धिः। अथ तथा स्नानं सर्वस्मरणविरोध इति चेत्। मेवं कुतः। तत्र च तथा शब्द
स्य विशिष्टफलनिषेधार्थत्वात्। अतः तस्मात् न सा शरीरशुद्धिमात्रं न वतीत्याह। ब्रह्मो गपुराणं स्नानमा
वक्षितेन ततोप्यवपरवारिणां शरीरशुद्धिर्विज्ञेयानुस्नानफलं तत्रेदिति। पश्यं न सा शीतेन स्नायादि
त्याशयः। शान्तातापनापि स्मृतं। आपस्वनावतो मध्यमः। किंपुनर्वह्नि संयुताः। तस्मात्संतप्रसंसंति स्नानमु
क्तं वारिणा इति। उक्तोदकः स्नानं एतेषु निमित्तेषु न कर्तव्यं। याग्याह च उर्द्वानिमित्तं संक्रांतो ना
नुवासेव ग्रहणे वंद्यस्त्ययोः। मातापित्रोस्तथा आदेन स्नायादुपपन्नवारिणां। मातृजन्मनि संक्रांतो आ

देवाय न कर्मणि अस्मिन् शरीरे चैव न स्यात्तु पुनरिति । यत्तु कर्मण्येव न स्यात्तु अस्मिन् शरीरे चैव न स्यात्तु पुनरिति ।
 लादयः । शिरः स्नानविधानं वराहपञ्चकतः । अनात्र इत्युक्तं च । तथा ह जावातः अशक्तावशिरः
 स्नानं स्नानमप्यविधीयते । आर्द्राणामपि मातृमार्जकं देहिकं स्मृतं । इति । अथ मत्तं कंठस्नानादिभिः
 शिरः स्नानमप्यविधीयते । अतो रोमस्नानादिभिः फलानि रकाय शिरः स्नानमप्यविधीयते । एत
 दुयुक्तं । धर्मस्नादहाश्रयत्वात् । एह मंतरेण धर्मनाश प्रसंगाच्चैतत् । शक्तौ शिरः तरकं स्नानादिभिः
 शिरः स्नानफलं स्यादिति । भृगुणामृतं । वज्रुरोमीशिरः शिरः कंठ रोगी कफाधिकः । कंठस्नानं कुर्वीत
 शिरः स्नानमप्यविधीयते । अनेन हारादयो व्याख्याताः सर्वथा सामर्थ्यं च प्रेनस्नानमपि कर्तव्यं । यतः का
 लदोषादसामर्थ्यात् । न शक्नोति यदाहासो । अपि चिन्तु तदाहासं त्रेहं पुंनुमार्जकं । इत्यत्र मतिप्रस
 जेन ॥ ३३ दत्ताप्रसादस्य स्नायादित्युक्तं । इदानीं तत्प्रहास्यनार्थं करणविशेषमाह । नारदस्तु कते वा द्येदं
 सुखमपावितं । सत्त्ववंदं न काष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रक्षवायत् ॥ ३४ नारदाभिरुक्तं वृक्षतद्भवं नारदवाहं अंगु
 ल्याष्टकं प्रमाणं । अपादितं । आर्द्राणामपि मातृमार्जकं देहिकं स्मृतं । इति । अथ मत्तं कंठस्नानादिभिः
 शिरः स्नानमप्यविधीयते । अतो रोमस्नानादिभिः फलानि रकाय शिरः स्नानमप्यविधीयते । एत
 दुयुक्तं । धर्मस्नादहाश्रयत्वात् । एह मंतरेण धर्मनाश प्रसंगाच्चैतत् । शक्तौ शिरः तरकं स्नानादिभिः
 शिरः स्नानफलं स्यादिति । भृगुणामृतं । वज्रुरोमीशिरः शिरः कंठ रोगी कफाधिकः । कंठस्नानं कुर्वीत
 शिरः स्नानमप्यविधीयते । अनेन हारादयो व्याख्याताः सर्वथा सामर्थ्यं च प्रेनस्नानमपि कर्तव्यं । यतः का
 लदोषादसामर्थ्यात् । न शक्नोति यदाहासो । अपि चिन्तु तदाहासं त्रेहं पुंनुमार्जकं । इत्यत्र मतिप्रस
 जेन ॥ ३३ दत्ताप्रसादस्य स्नायादित्युक्तं । इदानीं तत्प्रहास्यनार्थं करणविशेषमाह । नारदस्तु कते वा द्येदं
 सुखमपावितं । सत्त्ववंदं न काष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रक्षवायत् ॥ ३४ नारदाभिरुक्तं वृक्षतद्भवं नारदवाहं अंगु
 ल्याष्टकं प्रमाणं । अपादितं । आर्द्राणामपि मातृमार्जकं देहिकं स्मृतं । इति । अथ मत्तं कंठस्नानादिभिः
 शिरः स्नानमप्यविधीयते । अतो रोमस्नानादिभिः फलानि रकाय शिरः स्नानमप्यविधीयते । एत
 दुयुक्तं । धर्मस्नादहाश्रयत्वात् । एह मंतरेण धर्मनाश प्रसंगाच्चैतत् । शक्तौ शिरः तरकं स्नानादिभिः
 शिरः स्नानफलं स्यादिति । भृगुणामृतं । वज्रुरोमीशिरः शिरः कंठ रोगी कफाधिकः । कंठस्नानं कुर्वीत
 शिरः स्नानमप्यविधीयते । अनेन हारादयो व्याख्याताः सर्वथा सामर्थ्यं च प्रेनस्नानमपि कर्तव्यं । यतः का
 लदोषादसामर्थ्यात् । न शक्नोति यदाहासो । अपि चिन्तु तदाहासं त्रेहं पुंनुमार्जकं । इत्यत्र मतिप्रस
 जेन ॥ ३३ दत्ताप्रसादस्य स्नायादित्युक्तं । इदानीं तत्प्रहास्यनार्थं करणविशेषमाह । नारदस्तु कते वा द्येदं

३४

र्पणकरणाकाशं न वेत् । तस्मिन् विधस्य मूलं विहाय । अग्रेण प्रक्षवायेत् । प्रक्षवः प्रकर्षार्थः । नार
 दस्तु निग्रहणं कौमादि सामशाखाचार्यत्वमेव । कत्रविट श्रद्धातीनां न वषट् वज्रं सुखमि
 ति गुरुस्मरणं कृत्वा प्रमाणविशेषदर्शनादष्टांगुलग्रहणं विप्रपरं । आदिशब्दादनामुनिमतस्य
 सामर्थ्यं कृत्वा निजतत्तास्य संकोचो दर्शितः । नारदश्च यथाह । अपावाशं विना नामपामार्गं शि
 रीषयोः । भक्षयेत्प्रातस्तु वाग्यतो दंतध्वनं । इति । पोलाश आघ्रातकः कंठकिनो बंदयदिय
 कीरिणः । उदं वरादयः । आदिशब्दादयथाश्रोतृमणिवथाह नरसिंहसुराणोऽप्यदिश्वदं ब
 वटस्तथा । एते सशस्ताः । कथिता दंतध्वनं कर्मणीति वज्रोश्च विष्णुराह । नपायां शंदंत ध्वनं स्या
 त् । अत्र प्रातकारिष्णुविभीतकधनध्वनं जनको विदारशमीपीलुपिष्णुवैदं शुगुलजं न वज्रं क
 चिजुं मीगिष्णुवित्तं कतिंदुकजं । नपादिनद्राफ्रका मोचकां शास्त्रादीनां जं न मधुरं नाभ्यनाथं
 च्छेपिरं । नरो यकनीनिका यममाच्छेत्त्यमकूर्वं द्वादशंगुलमिति विकल्पेनार्थः ॥ ३४ एवं प्रतिपि
 तरुहं न वज्रं स्वरूपं न दापदिताह । उच्छायनेत्रे प्रहास्य विन्तुत्वा समाहितः परिजयवम

त्रेण नक्षये दंतधवनोऽस्यावत्प्रमंत्रमक्षणा निषेधाय परिमंत्रतोभावेन धर्मरक्षणार्थं न वि
 त्तु त्रिर्यजमानः शयनस्थाना दुच्छायाऽन्येन चामेहनाद्यनंतरं एकालं मुदति स्मृतं न यो द्विच
 मृत्तिकरुति मृदादिग्रहणेन शुविः शौचवानुत्तत्वा नेत्रप्रक्षालनाचमनश्चरः सरं प्रत्यङ्मुखो
 वाङ्मुखो चोपविश्य वक्ष्यमाणमंत्रेण परिजप्य दंतधवनं कार्यं ईष्य कर्णाग्रं करणार्थं न दायतु
 ग्राहवमार्कं उयचुरालं प्राङ्मुखो वापि वाग्यतो दंतधवनं कुर्यात् नूतनं तन्त्रमक्षाय दन्तं वीरुध
 इति उच्छायेति वचनं वक्ष्यमाणं कावे दंतधवनं निषेधाय स्मृतं यत्नः प्रतिपत्तु दर्शपृष्ठीषु म
 ध्मक्षेत्रे न वमीषु च संक्रांत्यर्कदिने आदौ न कुर्यादंतधवनमिति मार्कंडेयप्रश्नोत्तरात् कश्चाप्रसा
 धनात्तर्वेदजितं दंतधवनं पूर्वोक्त एव कार्यं हि दंतानां च पूजनं इति नक्षणासंबोधे दंतसंयोगा
 जिणः अथ जपशब्दश्चात्र स्मरणं तरोक्तशौचकरणदर्शनार्थः कुतः जपमानस इति ध्यातोः तद
 जपस्य पानसत्वात् फलातिरिक्त्वा स्मरणं च श्रुतः स्मृतं प्रवारापेक्षुने विव प्रश्नावदंतधवनोऽस्मा ५५
 न नो जनकालेषु पद्भ्योर्न समावर्तते इति अन्येऽपि प्रातः वा वयमनंतरं दंतकाष्ठं नक्षाय

दिति स्मरणं तद्यथा उपाकावेऽमुं प्राप्ते शौचं कुर्यादिति ध्यातुततः स्नानं प्रकुर्वीत दंतधवनं प्र
 वेकमिति दंतधवनं तत्रादित्यर्थः न वदंतधवनं करणं यादृक्चिकमिष्यपि मंत्रं दंतप्रक्षाल्य
 तिनियमेनोक्तं चानुपयुषितस्य च कर्मफलदायकं अतो नृद्वयातातपस्मरणं मुखेपयुषि
 तनित्यं न वत्प्रयतो नरः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नक्षये दंतधवनं इति अथैवमावहीया प्रतिप
 दर्शपृष्ठीषु न वम्यां विवसत्तमा दंतानां काष्ठसंयोगाद्दहत्या सप्तमं कुलमिति स्मरणात् तद्वत्
 चैव स्वपि वज्रं यदिति नारतादि वचनात्तुतिषि श्वेतदं मुलीनिः क्रियत इति एतस्मात्तु दंतप्र
 द्युक्तस्मरणं निरस्तत्वा दुस्क्रियतः अमुक्या दंतकाष्ठं व प्रत्यसं व वलं तथा मृत्तिकानक्षणां न
 क्षणं विव उच्यते मांसं नक्षणादिति न हि दंतारणस्यायादियेतदपि पिपीनसि स्मरणात् प्रहित
 यवस्था यवस्था दर्शनात् न वक्तव्यं यत् अत्राने दंतकाष्ठानां निषिद्धायां तथा तिष्ठो अपांहादस्य
 हृष्ये मुखं शुद्धिर्न विवृणो इत्यतः पयुषितं मुखं स्नायमान एवेति स्थिते २५ अथ केन मंत्रेण परि
 जप्य नक्षयेदित्याह आयुर्वेदं यशोवर्चः प्रजापशुवस्तुनिवा ब्रह्म प्रजावामधं वचनोदहि वस्यते

न्वेषेज्जाधिकं वर्षातमायुरस्य न्यायिह एव वत्तादिष्वपि प्रत्येकमत्रिसेवंधः उक्तार्थमतः ॥ २६ ॥
 इच्छं प्रातरुत्थाय नदीस्नानस्य मुखत्वं दर्शयित्वा दानीकालविशेषादनदपवदन्नाह मासद्वयं श्रावणं हि
 सर्वा न रजस्वलाः तासु स्नानं कुर्वीत वर्जयित्वा सप्तद्रगाः ॥ २७ ॥ रवागंगा सरस्वती प्रचरतीः सप्तद्र
 संगतानदी वर्जयित्वा विहाय अन्धायाः काश्चन वसन्ति ताः सर्वाः श्रावणमासमारभ्य मासद्वितयं या
 वत् रजस्वलाः वर्षाया मृत्ते स्त्रीधर्मयुता मरिचार्थः अतस्तज्जः संसर्पेत्तया सुविषये स्नानं कुर्वीत
 सप्तद्रगा सुकवीतत्यर्थः एतन्प्रश्रवणादिषु स्नायादिति गम्यते सुमंत्रावस्मृतं सिंहकर्म
 योर्मध्य सर्वान्द्वोरजस्वलाः तासु स्नानं कुर्वीत वर्जयित्वा त्रिजगद्गवी इति त्रिजगद्गवी ग्रहणं सप्तद्रवा
 प्लवकाणां कृतः सप्तद्रगा इति बहुवचनं व्याप्तेः अहवब्रह्म सप्तं तपस्य सुतागंगा सप्तद्रवा
 ता सरस्वती रजसा नानि नृणां ता यवान्येतदसंघं का इति यथा दयमिति वा पाठः ॥ २८ ॥ अथ नदीशब्दे
 न प्रश्रवणादिकं वहमानं सकलं जलमुच्यते उत किं चित्रं त्रिजगद्गवी तस्मिन् मयि स्त्रीयाकां दूयन्नाह ॥ २९ ॥
 स्मरह श्रावणं पृष्ठावाता ये यासां न विद्यात न नानदी शब्दवहा गतोऽस्ति परिकीर्तिता ॥ ३० ॥ यासां न

दीकल्पानां दीर्घतया धनुषां अष्टौ सहस्राणि च संख्यायां ता यमुदकं न विद्यात नास्ति ता एव रूपानदी
 शब्दवहान् भवतीति विवकः किं तु तज्जः परिकीर्तिता मुनिविरिति पृष्ठे रजोभास्ति त्वास्नायादिति
 अष्टौ सहस्र धनुर्गृहणा व्याज नमुक्तं ॥ ३१ ॥ इदानीं कालविशेषादनदपवदन्नाह मासद्वयं श्रावणं हि
 ॥ ३२ ॥ उपाकर्माणि चोत्तमं प्रतस्नाने तथैव च वंद्यस्यैव हे विवरजो दोषो न विद्यात ॥ ३३ ॥ गर्जप्रश्रव
 णादीनामप्राज्ञावतेषु निमित्तेषु तथा रूपनदी स्नानेन स्नाकरजो युक्त नदी स्नानं न दोषः पापं न भव
 ति केषु च दोषा कर्माणि उक्तार्थमतः ॥ ३४ ॥ नन्वेतत्तु निमित्तेषु कुतो न दोष इत्याह ॥ सदा तं दां सि
 सर्वो लिब्रह्माद्याश्च दिवोकसः जगत्त्रिंशोऽपि पितरो मरीयाद्याश्च पर्ययः ॥ ३५ ॥ उपाकर्माणि चोत्तमं प्रतस्नाने
 नायं ब्रह्मादिना ॥ यियास्तु न उज्ज्वलं तिसं हृष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ३६ ॥ च दोषा कर्माणि तदुदुस्यैव स्नान
 करणार्थं च दवादिनो जं उमिदून शोत्वा वन्वा रो वेदाः तथा गायत्र्या दीनि सर्वो लिब्रह्माद्याश्च दिवोकसो देवाश्च एते
 दिका दिवोकसो देवाश्च एते न क्व वत्तमने किं तु अथ दिवा दयः पितरः तथा मरी विमिश्राद्या मह
 र्षयः एते सर्वे जगत्त्रिंशोऽपि पितरो मरीयाद्याश्च पर्ययः ॥ ३७ ॥ स्वशरीरिणो यो मय शरीरिणो नृणां अत्र प्रश्रवणं

लयाः भूत्वा अथ मस्योक्तपेषिणीतीति मन्त्रानाः सम- ल्युताः तेः सह तत्र गच्छन्ति गोत्रिते-
 स्मृतं ब्राह्मणं स्यात्तु मायां तं सद्गच्छन्ति दवताः पितरस्तत्र गच्छन्ति वायुः तत्र ता जलार्थिनः इति
 ॥४१॥ अथेतिर्गच्छद्भिः किमिवाह समागमस्युयन्त्रेणां तत्र हत्यादयो मन्त्राः तं सर्वं सपेया
 तिकिञ्चित्कं नदी रजः ॥४२॥ उच्यते यत्रादशे पूर्वोक्ता नाम तेष्वावदादीनां समागमः तत्र ब्र-
 ह्महत्यादयो मन्त्राः पापानि नूनं निश्चयेन क्षयं यांति नारायणं वन्दन्ति उतति विवेकी किमवन्दी-
 रजः क्षयं न याति अपि उत दपि यातीत्यर्थः ॥४३॥ एवं वदादिमहिमानमुच्चैः शरीराभ्याह-
 रणीणां सिंघमा नां मन्त्राणां समाश्रितः संपिबेद्यः शरीरेण परिभुज्यते तदा ॥४४॥ ब्राह्म-
 णादिभिः तर्पणार्थं सिंघमानां नामृणी लंघ्योऽन्तरालादशसम्प्राश्रितः स नृशरीरेण तत्त्वाप-
 रिसमन्ततो नोवेनति मुक्ता जन्तवः ॥ उदककटाः समूहा न सम्यगादशरूपिबेत् शरीरेण
 वचनात्सुखमादा नादिभिर्न पिबेदिति दर्शयति शरीराभिनिबद्धं वचनं सन्तोषनेक्षणं ॥४५॥
 तस्य किमिवाह विद्यादीन् ब्राह्मणः कामात्तरादीन् कन्यकाश्च वं प्राप्नुयि का एव पि सुखा याप्नुया-

३७

यात्रात्रयं सयः ॥४६॥ ब्राह्मणो हितत्रसादादिद्यादीन् कामानाप्नुयात् आदिशब्दो ब्रह्मवर्चसादिप्राप्ति-
 शोपनार्थः ब्राह्मणग्रहणं सर्वं सुखात्तु वचनेन एवं कत्री कन्यकापरिणीता वरादीन् कामान् ध-
 वं विभ्रितमाप्नुयादिति संबन्धः आदिशब्दो सुत्रं सो नाग्यादीनपि एवं कवयसिंहिका नि सुखा-
 नि प्राप्नुवादिति न किञ्च प्राप्नुयि का एव पि परलोकं न वानपि अपिशब्दः पूर्वोक्त प्राप्तिर्वी श-
 यो ब्रह्मणा क प्राप्तादीनि तन्मन्त्रं तदप्येतन्मन्त्रेण संश्रयः संदहो नास्तीति एतेन जन्तुसंश्रयः
 लो जविदानाददोषः कुतः नासिं वल्लः समुदकं तस्य परिष्ठादं कथं वा तत्कुतः प्रतस्मात्तन्मन्त्र-
 षड्याह ॥४७॥ अथ यश्च विना दत्तमा म्म लज्जतादिना अनिग्र्यं तदशाहास्तु प्रेतं रक्षासि-
 भुंजता ॥४८॥ अथ विरजो दोषयुतं यदुदकाद्यदयं अथ विना प्रेतस्तत्कादि नि मित्रिना स-
 ता नारणादत्तं आमं यथा मरणदिने पाक आद्यनियमे सत्यपि शब्दह न दिवसे शरीरादि-
 पात्राणामभ्युदयं अस्मज्जलादिना यथा पितृ तर्पणविधौ निधामं सत्यपि प्रतां जलिका नै लिय-
 ता नाकात्तविलंबयन्नति तदा नम आदिशब्दो नृणां नादद नोदकदानं दर्शयति एवमस्मज्जला

दिनादत्रं केवलं न मात्रमित्यपि प्रायः अनिर्गुणतदशाहः प्रेताः न विद्यातदहो द्वविमित्तपि
 उदानेन निर्गुणादशाहो यथा ततथा अदत्तदशपिंडा इत्यर्थः यतस्तप्रायसां विद्वद्भा-
 जः अतस्तत्तुं जनेनो गं कुर्वेति अतः प्रेतस्त्रानेन दोषः स्वसि इतरथा यद्यपि विद्वदः संन-
 शुविद्वयं मृताह-यामा-त्रं अतितं ज-रं वददति तदा पुनः स्वसि भुंजान-न उपित रदति ॥ ५५ ॥
 अथ गृहपरागोऽपि कौता न दोषः इत्याह स्वधु-य-नः समानिभ्यः सार्वल्यं नो सि-नृतये कप-संभ-
 पिसो मार्क ग्रहणे न त्रसं सयः ॥ ५६ ॥ सार्वल्यं नो सि-नृतये कप-संभ-
 संति तत्तद्वे गोह-वृद्ध परिवावी तानि सो मार्कयो ग्रहणकाले स्वधु-य-नः समानिभ्यः गंगा-
 न समानानि भवयुः इत्यवगत्य तत्रापि रजो दोषो नैति शेषः अतो रात्रिस्त्रान निषेधयका नाम
 ति पावित्र्यात् ग्रहण समायतत्रापि स्त्रायादिति परासर स्मरणं त दिवा करकरीः नृनं दिवा स्त्रा-
 नं विधायता अप्रसस्तं निशि स्त्रानं राहोरन्यत्र दर्शनात् इति एव पुण्यत्वात् प्रादुर्भावात् ॥ ५७ ॥
 वरणीयमित्याह पुण्यं सिंहे के यो यदा सोमं ग्रसते पर्वसंधिषु गजवापा उसा ज्ञेया तत्रा-

५८

द्वि-उत्पदिति एवमपि स्मरति स वै गंगासमातायं सर्वभास समादिनाः सर्वभूमिसमं दानं राहु-
 ग्रहे दिवा कार इति अतो रात्रिस्त्रानपि उदानादि दोष उपा-पिन स्यादिति ॥ ५८ ॥ इत्यो स नि-कृती व-
 क्तव्यं तज मित्राशादित्य-ततो कर्म प्रदीपनाप्य प्रथमस्य दशमी कुंडिका ॥ ७ ॥ गाउं जननिजो-
 नाप्य-न कविना शक्यं एव ददिनिः शास्त्रे चिन्त्रित विग्रहेण सुविधां वाता-विदाभाहा उक्तुधा-
 नि-तानि के रय सामान्य ल्यार्थमा मसात्ययोः संवारितान्यो विननुत संध्य विधिं संप्रति ॥ एवता न तु-
 प्रथम प्रपाठ के होमादिकर्म करणार्थमाचार्यो नारयान मुपवीत विधे रा-न्य स्त्रानां तं कर्म एफ के दा-
 नी मुपवीतिनः स्त्रातस्य प्रतत संध्य सहोमादिभ्य न भिन्ना रादे त स्मरण विधिं दिदर्शयिषु रिदमाहा-
 अतज द्वे प्रवक्ष्यामि संध्योपासनं कं विधिं अनर्हः कर्म एण विप्रः संध्य ही नो यतः स्मृतः ॥ १५ ॥ यतो ह तो-
 संध्य ही नो अष्ट विरिषादिना होमादिकर्म करणाय संध्योपासनं नाम विशेषं प्रकटीतं तव व्या-
 मीति एतेन सूतकादि निमित्त प्राज्ञा संध्योपासनात् प्रहोमादिकर्म सनर्हता स्यादित्यनुमीयता-
 संध्योपासनेन अहो रात्र संधिः यथाह मसीति अहो रात्रस्य संधिस्तर्पणं न च वर्जितः सा हि संध्य-

समाख्याता तत्र संख्यां समाचरेदिति न च संख्या अन्येन कारयितव्या यस्य नास्तीति दृष्टं चेति संख्या
महिम्ना अत्राता वयं कृतवत्वाद्दो मो नो नाथ हरहः सिद्धीति कुतः एतत् अन्यः --- दक
शिष्टादुतो वारं शिष्टोः शतकुता दो मान्दकः छत्रदुतो वरं पुत्रिः शतकुता दो न को ह्या म्दुतो व
र मिमदुत श्रुतिश्च कुत हो मन बकुल फल वियोकनात् अतो हो मलोपो हि गहिं त इत्ययमग्रे व सति
तथा वदहः संख्या कर्मावसाने उच्यते हो मो विधायते स्वयं हो म फलं यत्तु तदनेन न विद्यत इति ॥ ७ ॥
एवमवश्यं कर्तव्यतां विधाय सपदि करण विधिमाह सये पाणो त्रशान् रत्ना क्रयो दा व मन क्रियां कुम्भा
प्रवरणा यस्यः ऊसा दीर्घा बहिष्पः ॥ २ ॥ सये वा मपाणे प्रदेसादि प्रमाणिका नू कुम्भां स्त्रि संख्यादि
कानुलत्वात् ततः प्रथमं तावत् प्राप्नुत रूपमा वन क्रियां क्रयात् अथ दीर्घा अ- तदा दिक भैरव पण्या
गिनद्विः संकां शमय- त्राह कुम्भा रति कुम्भाः प्रादेसादि प्रमाणेन च- वः प्रतताः ऊसा एवः प्रवरणा
यस्यः संख्या दिक भैरव परिवरण निमित्तं न वयुः एवं उ उ नः दीर्घा स्त्रि विक्रमानाः अग्रिस्त रण कर ५९
एतार्थं यदा वा यो हि त्रिर्बहिर्विहितः तत्र स्प विमितं ताव सर्वत्र समूहा ग्राह्याः दीर्घा श्रुत दक्षिः क

भैरवामन मर्तनादिक मसौ कार्यो कर्तुं न शक्यते तद्वदग्रादि स्तरणं दुस्तेष्व- अतो विहित मा-
ना एवोक्त कर्म भुगुद्गीया दिति ॥ २ ॥ कुतः एतदित्याह द- र्भोः पवित्र मित्र क्त मतः संख्या दिक भैरवि
सव्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिण सपवित्रकः ॥ २ ॥ पवित्रि निः शताना मपा प रूपा त्व वे स्या यतीति पवि
त्रं ग्रहणं ग्रहः यतो यजुः अता विदमुक्तं अतः संख्या दिके कर्मणि सव्यो वा मरः सोपग्रहः क
रणीयः ग्रहणं ग्रहः उपमा मंत स्ये न ऊरा ग्रहणं ततं पन सतया एवं दक्षिणो वा मरः ॥ २ ॥ त्रि
क्त रूप पवित्र दपन सह वर्तते इति सपवित्र करः स्वार्थकः तथ्य वा र्यो आदि शब्दा दो मादि न
मो एय पि गृहीतानि स्मृतं --- स्थाध्याप्य पि नृ तर्पणं संख्या ता पश्च कर्तव्यो सपवित्रो
करो द्विजैरिति --- र्थः अथ कथं कारयद्दि- दिद नै पवित्र ग्रहण म
वगम्यत इति ॥ ७ ॥ व्यास स्मृतं --- पः व उ त्रिं द नै पिं जते ब्राह्म
ण स्य पवित्रकं एवेकं नून मुदिष्टं वल्ले यथा क्रमं यथोक्त संख्या सपवित्र संख्या संख्या
संस्मृतं कस्य पस्य निर्बल यज्ञादिक भैरव पवित्र पार विवेदितव्यं तच्च यथा संसृज्य विष्णु रं मा

ग्रंविधिसमृतं सत्तत्पदक्षिणी तत्पवित्रमन्त्रिष्यत इति अथाचः पिंजूरमपि पवित्रं स
 संख्यायेविकल्पिकं नवतितिमत्तं मेवं पवित्रयुक्तकरस्य संख्यादिम्या वमना नविकारस्य
 तनिर्वां धईष्टत्वात् एवं सवोपाणौ कुर्यान्तत्वात्कृत्वा वमनानंतरं दक्षिणाः सपवित्रकस्ततः
 कार्ये इत्यत्रापि क्रमात् पवित्रं यत्र कुर्यादिति वदता कात्यायनेनात्र प्रादशादि विज्ञितपवि
 त्रस्य ग्रहणं नस्तमिति ॥ ७ ॥ यतः ॥ रक्षायाद्वारिणात्मानं परिक्षिप्य समेततः ॥ शिरसो मार्जनं कुर्यात्
 शिः सोदकविंदुभिः ॥ ८ ॥ नतः करणयो सोपग्रहसपवित्रकरणदन्तरं समं विक्षिप्य हीनयथा स्या
 दवं अपहता अमुरारहां सिवदिषद् इत्यनेन स्मृत्युत्तरं कृत्वात् वायुदेकं सर्वास्त्रपिदिक्षु प्रद
 क्षिप्य परिक्षिप्य आत्मानं सुपमर्गोदिशमना यस्तयेत् तदनुवावाह्यादहुष्टुद्धि मंतराणतावशा
 वित्रीजपादा नयिकायदत्तयमंत्रे उदकविंदुसमेर्वाभिः कुर्यात् सकृदहं मुख्यात्वा शिरसो मम
 कस्य मार्जनं मन्त्रिष्ये कं कुर्यात् कर्तैति नत्र द्वाविशयो दहस्या पीति शिरोग्रहणं विंदुशब्दः प्रसूया १०
 दिनि रतत्यग करोति दक्षिणास्तत्र विज्ञेय इत्युक्तत्वाद्यमार्जनं नावमनादिकामातनवकर्तव्यं ॥

समंततः सर्वत इति वाक्यार्थः ॥ ७ ॥ ननु मार्जनं तस्मिन् न वेदुत मंत्रेरित्याह प्रणवो नृर्लुवः स च
 सावित्री वृत्तीयको अष्टवतस्य च ष्वेव वृत्तार्थ इति मार्जनं ॥ ११ ॥ प्रणवः प्रसिद्धः तद्वद् नृर्लुवः स
 स्थितवाद्यादुत यश्च वराहश्चैतासां महर्जनादि श्रुतिप्रकोण त्रित्वापक एवं व्याहृतित्रयानंतरं
 वृत्तं वैराग्यसंगगायत्री चेति शिरो निराद्या यत्तद्वत्तन उदकादेव वा स्मृतं आपो हिष्ठा मयो लुवः
 इत्यसौ च वृत्तार्थः वराहः शंभादद्यादियवच्छेदार्थः इति वृत्तं मार्जनं कुर्यादिति वाक्यशेषः ॥ ११ ॥
 तेनामंत्रत्वं निरस्तं यत्र शाखायन परिशिष्टा अपवमाह अणो हिष्ठा मयो लुवः
 उमे तेनामंत्रद्वारे प्रतिपदं सिं वदति तत्र स्मर्यं तत्प्राप्तं तव्यं ॥ १२ ॥ रक्षो निघाताया वच
 श्रितार्थे इदं प्रथमोक्तत्वात् ॥ १३ ॥ विनि अन्वयात् स्याथ नया पत स्यात् नवशाखांतरपरं
 तदित्यपि मंतव्यं कृतः ॥ तस्याप्याचार्यवचोनिः परिशिष्टत्वादिन्यंगी कर्तव्यतामायाशेयो किं वि
 दितं एवेति यमार्थः अथ कथा मतेन रक्षो निघेत इति वेत्ता योगयोगी श स्मृतः यथाह ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥ नागविरुद्धेन अमुराणां निषेधं सर्वनीशानिषेकं मुक्षिरसो मार्जनं नाइवेदिति ॥ ७ ॥ एवम

नपूतदहस्यमनः शुद्धार्थं प्राणायामवद्माह। नृराद्यास्त्रिंश एवेतामहायाहुतयोः श्रुतिः। म
हर्जनतपः सत्यं गायत्री वशिष्ठस्यथा। एतां मां ज्ञेयं नृराद्यास्त्रिंशं सत्यामहायाहु
तयोः। एवमश्वः प्रोक्ताक्रमसारकाः अथैववसेतासां गोरवंदरीयति। एवं महर्जनस्तपः सत्यं
मिथपिव्याहृतिवृष्टयंतदन्तः गायत्री वति। क्रमज्ञापकः तथा शिरोवक्षमाणा इत्येति। प्राणा
यामः कर्तव्य इति अथ शिरः किं तद्व्याहृतिः। अथ यंति तपः सत्यं मधुक्षरं ति सिंधवः। आपोज्योती
रसो मृतं ब्रह्म नृर्नुवस्वरिति वासिरः। हा। प्रतिप्रतीकं प्राणवंसुस्मारयेदंतवशिस्सः। आसो नृ
रादीनां मानसं सज्जयं व्याहृतीनां प्रत्येकं। प्रतिप्रतीकं मंत्रादाविवर्ण्यः प्राणवमोकारमुच्चारयेत्।
चंद्रात्ताटवदनमात्रं प्रवकेवलमुच्चरितुं मिच्छेत्। वायुनिर्गमनियामुखेन नोच्चरत् मनसा ज
पदित्यंति प्रायः एतेन नृरादीनां व्याहृतीनां चिंतनमात्रं विवक्षितं। यथा हविंतनं सर्वनावानो
मानसं तज्जपेद्विरिति। एवमुक्तस्य शिरसोऽंतवदशमप्राणवत्तरणया लुंकारमुच्चारय
दिति नवोकारज्ञावी व्याहृति निरवप्राणायामः। कर्तव्य इत्यपिशं कनीयं। एतस्या इतरत्र साम

७९

शास्त्रानः अवशास्त्रायां क्रतोनेति वेत्। अस्तु नाम परमाचार्यो शययहण ग्रथितस्य कात्यायनद
वस्यो विवदतापत्रेनेन आश्रमिति। ७॥ अथागन्ते प्राणायामो मुनिभिः स्मर्येत। यथा कर्म उ
राणं प्राणः स देहजो वायुसया मस्तत्रिरोधनमित्यतोः। त्रायेवं रूप एष नवतीति शंकां शमयन्
ह॥ ७॥ एता एतां सहाननतये निर्देशानिः सह। त्रिर्जपदायत प्राणप्राणायामसंनयत॥ ८॥
एताः प्रोक्ताः सप्त व्याहृतयः। एवामतां गायत्री किंरूपां। अनेनोक्तेन शिरसा सहितं तथा तेनेव
प्रकारेण। एनिर्देशा संख्येः प्राणवेः सह। आयन प्राणो नियगहीतनासा वायुर्वास्त्रयस्य स्य
ज्ज्ञाजपत्। स प्राणायामश्च संनवो महर्षिर्निरुच्यत इति एतेनात्रागर्जत्वं परास्तं प्राण
यामोऽप्येकवचो। येषु एवाप्रकाशे वसिदिः। यथाह संवर्तः। प्राणवेन संयुक्ता व्याहृतीः सप्त
नित्यशः। गायत्री शिरसा साहं मनसा त्रिः पठेद्भिजः। संनिगह्यात्मनः प्राणा प्राणायामो
निधीयते इति। एक इत्यर्थः। एवं विधा नृनिः पाणा पशमनाय त्रयः कार्यः। यथाह संवर्तः। मान
संता विकंपापंकाये निवृत्तयन्तं। तसर्वे नश्यति क्षिप्रं प्राणायामत्रयं तत्। इति नवागर्ज

प्रातः कालस्तत्र प्राणायामस्य मधुदिनादिसंबन्धिसावित्रीजपाधिकारः स्यादिति चेत् ५

परेण वचसा विशेषेण मंतव्यं ॥ गायत्री शिखा सा द्वैजपद्या इति पूर्विकां प्रतिप्राणवसंयुक्तं
त्रिर्यं प्राणसंयमः ॥ इति ॥ अथ प्राणायामकरणेन किं स्यादिति चेत् ॥ मानसादिभिः क्रिया
तपापभवनयभंगाद्वायत्रीजपाधिकार इति चेत् ॥ यथाह कुरु विंशतिमंतं प्राणायामे
नित्यं नूतोगायत्र्या जपमाचारत् ॥ इति स्यात् ॥ अतः येन शंखेन कर्मणा मनसा वा वायुदक्ता रतमे
न सं ॥ आसीनः उत्तरां संध्यं प्राणायामे वा पादतीति ॥ तथा कर्मणा मनसा वा वायुदक्ता रतमे
न सं ॥ आसीनः प्रथमां संध्यं प्राणायामे वा पादतीति ॥ एतसः उत्तराग्रिमा ॥ इह प्रस्तावे प्रा
णायामकरणनिमित्ताया तस्य ददोषोपशमायमं अवदुदकावमनं वशास्त्रांतारात् ॥ नवति
यथाह योगयोगीशः ॥ प्राणस्यायमनं त्वं आचरेत्प्रयतोऽपि सन् ॥ अंतरा खिद्यतयस्मात्तस्मा
कावमनमस्तु मिति मंत्रवद्विषयप्रवेता ॥ मर्यश्चामतिमंतराण प्रातरावनं स्मृतं ॥ आपः
पुनं तु मध्याह्ने सायमग्निश्चामतिवेति ॥ तथा रथावायनमस्तु ॥ मार्जनं च ॥ अण्णेत्यत्राप्रोक्तं ॥ १२
अस्यावामिति चतुमेवं ॥ विशेषाभावात् नवकालनेदां मार्जनं सुकृमिपि मंतव्यं ॥ अतो यथा

रणनादेशाद्दिनेनानुक्रमकाद्युक्त्या त्रेण कलेकवक्त्रे ॥ अथ निषेधाय ॥ सति तं जननना
स्तत्रादि ॥ उद्धृता दय ॥ तत्र तस्मिन् रक्तं जले वा पांसा वा वायुनिरोधेनायमा संयतं कं वा त्रिवारं त्र
यं ॥ अथ त्रिर्यं स्यात्संयमः ॥ अथ हासामर्थो मन्त्रादिकारः ॥ प्रायना सुखेति शेषः ॥ अथ वता सुखेति
वो सतदा संयमः ॥ अथ हासामर्थो मन्त्रादिकारः ॥ अथ मर्षणं नाम स्तुतं जपदिति चेति स्त्रान
कावे ॥ अथ तजपदृष्टो तार्थः ॥ एतेनेन जपान्तात्वातिरको गम्यते ॥ अथ मन्त्रं प्राणनाम निमंय
अत्रिः पठेद्वमर्षणं ॥ यथाश्चमेभवन्त्यस्तथा तमन्त्रवदीदिति ॥ ब्रह्मसुखं वा हयमाध्यायया
विप्राः सर्वपापहरः ॥ तथा वमर्षणं वा तस्मत्तं सर्वाध्वना नमिति ॥ ततः किमिच्छा ॥ उक्ता
यावत् प्रतिप्रोहे त्रिकेणां न निमंभसः ॥ अत्रिः मियुद्धयेनोपतिष्ठेदं तं शंभुना ॥ एवमवमर्षणं तं क
मेव ता उक्तायतिष्ठतो नृत्वा ॥ अंभसो वारिषः ॥ अंभनिप्रसृतिं प्ररयित्वा ॥ अर्कमादित्यं प्रविज्ज्वो
क्तेन प्राणवया इति ॥ अथ सावित्री त्र्यं न त्रिकेण तदंजनि जलं परिज्ज्वय प्रोहित प्ररयेदिति
र्थः ॥ उक्तायति ॥ वदन्न अथ मर्षणं ता निरुमो एकपविष्ठा

कावलोपत्रियात्तद्वयमात्रेणोपस्थानस्यदर्शिनत्वादलमिति विस्तराणां ॥ ७ ॥ इत्येतं
 निरूपणदानीमुपस्थानविधेयं विदित्वा तदसंदेहं कृतं कयादद्वैपादपि ज्ञेयं
 कृतं जतिर्विषयि ज्ञेयं बाहु रथापि वा ॥ ११ ॥ तच्छब्दः प्रोक्तोपस्थानपदमर्थो यतदुपस्थानं असं
 दृक्तपाप्मिः अत्रमावतग्रवरणद्वयपात्रात्प्रागः प्रथमेकपादस्य द्वेनागस्य ॥ एतदुक्तं वि
 कल्पाः अथवा कावत्रयान्नदादिति एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जतिर्विषयं जतिर्विषयं वेद्ये वाच्यं आ
 पीत्यामंतर्हस्तदन्तरं मध्यं द्वौ द्वौ बाहु द्वयं तज्जयोदिति प्रत्येवान्निसंबंधः तथा प्रसक्तं व
 त्तं जतिर्विषयं ज्ञेयं विषयार्थः विषये वाच्यं इत्येकं संध्यं त्रयेऽपि विषयैकत्वे कामतद्वाहुः त
 दभाषां जतोऽत्रेदोषात् एतन्निवतप्रयुक्तं यत्स्मृतं केनचित् सत्त्वोन्वाजिकारौ प्रातः सा
 यं वाक्मिमुखा तथा मध्यं द्वौ द्वौ हस्ताभ्यां जपपणविधिः स्मृत इति एवं विरोध इति च न भि
 त्तं स्मृतं ॥ स्वस्वशाखाभिर्मित्रादिति ॥ ७ ॥ अथिते तत्र तदुक्तं द्वौ द्वौ वाप्यानां ॥ ११ ॥ हीनिहेतो
 रितैरेव श्रेयोर्हिनिः सत्त्वोन्वाजिकारौ एतदवाप्यते अतो यत्र संध्यं दाव-यस्मिन्नपि कर्म

१४

णिदेहस्य तद्वन्नयः स्वस्यात्वेन बाहुन मनीषिणो धीमंतो ब्रूत ॥ परदृष्टांतः समतस्तु प
 नार्थः ॥ ७ ॥ एवं तावदुपस्थितो विशेषमाख्याय दानीं संध्यं त्रयपि किंसावित्री जपत्रयस्थानवि
 धविधेय उक्तान्यथा कथं विदितदर्थमाह ॥ तिष्ठेदोदयनात्पूर्वो मध्यमा मपिशक्तिः आसीत्ता
 दयना - ह्यंथां संध्यं पूर्वत्रिकं जपनाय स्यामादित्योदयः सा पूर्वोतां संध्यं सूर्यस्त उदयादुद्धम
 नात्पूर्वं उदयमाकांक्षतिष्ठेत्तजप-पूर्वं तिष्ठेदित्युपपन्नः अपीति संभावने मध्यमां मध्यं द्वौ द्वौ
 ध्यामपि जपनस्वशक्तिः तिष्ठेत् अयमर्थः ॥ शरीरस्य तत्रासामर्थ्यात्तां न शक्नोति वेत्ता तदोपवि
 श्यापि सावित्री जपदिति एतेन संध्यं दयादयत्र जपवदुयं दर्शितं ॥ एवमासीतोदयना ह्यंथां संध्यं
 एतान्नक्षत्राणां उदये अतो यस्या मंथाया मस्तं संध्यं रयं सा तथा ॥ तस्यां वासी न उपविष्टो न क्षत्राणां
 सर्वोन्नितो दयमाकांक्षेत् ॥ प्रणवो नृर्नुवः स्वस्वसावित्री च तृतीये केनि पूर्वोक्तं त्रितयं दशादि
 संख्याजपेदिति अथ कृतोऽत्राभिधानादपि जपसंख्या नियम इति मतं यत्र संख्या भिन्नजप
 जपमसंख्यातं तदा सुरं वतीति स्मृतारवं नियमः ॥ तस्माद्दोषादिकावलोपनयादवत्रयसं

कावलोपत्रियास्तद्वयमात्रेणोपस्थानस्यदर्शिनत्वादवसिति विस्तराणां ॥ इत्येतं
 निरूप्यदानीमुपस्थानविधेयं विद्विष्यमाह तदसंदेहं ॥ कयादद्विपादपि ॥ अथ
 कृतं जनिवोपि तद्विवाहुरथापि वा ॥ १॥ तद्विवाहुरथापि वा ॥ प्रोक्तोपस्थानपदमर्थोयतदुपस्थानं ॥ असं
 दृक्तपाप्मिः ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 पीत्यामंतयेतदनंतरं मध्यमं कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 दन्त्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 यं वाक्मि सुखो तथा मध्यमं कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 वं स्मृतं ॥ स्वस्वशाखाभिर्मित्रादिति ॥ ॥ अथिते तत्र तद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 हितैरेव ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ

१४

लिदेहस्य तद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 नार्थः ॥ ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 विधेयं तत्रान्यथा कथं विदितं तदर्थमाह ॥ तिष्ठेदोदयनात्पूर्वो मध्यमा मपिशक्तिः ॥ आसीता
 दयना ॥ हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 नात्पूर्वं उदयमाकांक्षतिष्ठेत्तत्र पञ्चदशतिष्ठेदित्युपगः ॥ अपीति संभावने मध्यमा मपिशक्तिः ॥ आसीता
 ध्यामपि जपन स्वशक्तिः ॥ तिष्ठेत् ॥ अथमर्थः ॥ शरीरस्य तत्रा सामर्थ्यात् तत्र न शक्नोति वेत्ता ॥ तदोपवि
 श्यापि सावित्री जपदिति ॥ एतेन संख्या दयादयत्र जपवद्वयं दर्शितं ॥ एवमासीतोदयना हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 एतान्न तत्रा एतदयत्र त्रयो यस्या मस्याया मसं संख्यारयं सा तथा ॥ तस्यां वासी न उपविष्टो न तत्रा एत
 सर्वो निवृत्तोदयमाकांक्षेत् ॥ प्रणवे नृर्भुवः स्वस्वसावित्री वृत्ती ये के नि पूर्वोक्तं त्रितयं दशादि
 संख्याया जपेदिति ॥ अथ कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथवाकावत्रयान्तरादिति ॥ एवं प्रातर्हस्ताभ्यां कृतं जनिवद्विवाहुरथापि वा ॥ अथ
 जपमसंख्या तंतदासुरं वतीति स्मृतं ॥ एवं नियमः ॥ तस्माद्दो मादिकावलोपनयादवत्रयसं

स्याद्वैवर्ज्येदिति स्मृतिर्वा दशत्रिंशन्मज्जनितं शातनवपुरातनं त्रियुगं त्रसहस्रेण गायत्री
 हंतिकिञ्चिपं इति न त्वेवं मंतव्यं संगायत्री न पंविष्य ब्रह्म यज्ञार्थं वदजयो बहुत्वेन कर्तव्य
 इति यतो यथा गायत्री न पः पापो हयति समर्थो न तथा वदः याताः स्मिन्वेदमातेत्युच्यते अतश्च
 मनुः न तथा ब्रह्मजायेन पापनिदहति द्विजः यथा सावित्री जायेन सर्वपापे प्रमुच्यत इति अथ
 हसंदिह्यः यावदुदयार्द्रिमादित्यो विहाय प्रातर्नयानितद्वदपरद्वेवान्नसोतो हिति प्रियो
 मिन नक्षत्राणि सम्यग्द्वितायां ततावद्भूयात अन्यथा काललोपनावा दोषाभावादिति पूर्वम
 न्निहितं अथ वप्रातर्नयानिदादित्यस्योदयनं स्यात् एवमपराद्वेवयावसंभाक्तन नक्षत्रविनोक्तं
 स्यात्तावत् गायत्री जपदिक्ष्यक्तं यथा हवमनुः त्रयोसंध्यं जपस्तिष्ठे सावित्री मार्कदर्शनात् पश्चि
 मां त्रसमासीनः सम्यग्दर्शविना वनादिति योगीशोऽपि जपन्नासीत सावित्री प्रत्यगातारकोदया
 त संध्यं प्राक् प्रातर्नयानिदादित्यस्योदयनं दर्शनात् इति एवं पलमपि स्मर्यते यथा त्रयोसंध्यं जप
 स्तिष्ठेन्नक्षत्रानो गपो हति पश्चिमां सी त्रसमासी नो सलं हंति दिवा ततं इति न चोत्रे च सिद्धिर्न संध्यं

१५

पासनसा प्राक् न्यस्त होमस्येति तदुच्यते यत एवमाह मनुः कृण्वो दीर्घसंध्यत्वा दीर्घमायु
 रवाप्नुयात् प्रजां यशश्च कीर्तिं च ब्रह्म वर्यं सामवचः अतः संध्यं पासनस्य प्राक् न्यस्त इत्यस्मि
 न्मतिः अन्यथा होमदानां नंतरमपि संध्यं पासनं स्यात् न विवमन्निप्रतापतस्यापि सतः उ
 त्ता अनर्हः कर्मणां विप्रः शक्त्युत्तत्वात् इत्येवमथाचार्येणानदियुतानुदितकला कालनयोर्मुख्य
 त्वेनोदितपक्षः स्वीकृतः यतः कालबहुत्वादीर्घत्वं च तदुच्यते न वदीर्घसंध्यत्वं स्मृतः संध्यं रंज
 सति काललोपत्रिया होमादिकर्मांतराणि कुर्यादिति वक्तव्यं कुतः नैकस्मिन् कर्मणि तनेकमन्यता
 यते यत इति त्वेव स्यात्मा एतान् न्यपि स्यात् अन्यथा त्वेन हावयेदिति चेत् मित्रं उक्तं हेतोः त
 द्वा न्निह पुराणेष्वशब्दोपादानाच्च अतः त्रयोसंध्यं सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकरं एवमाह्यदी
 र्घसंध्यं स्मरणमप्यक्तं जया सार्थकं विषय प्रातर्नुदिते नक्षत्रानवलोकतावलोकनकाले होमो
 दयः आह वनसिंहपुराणं गायत्रीमन्यसे तावथा वदक्षापि पश्यति तत वस प्राप्य होमं क
 र्योऽस्य बुधः इति ततः शब्दो नक्षत्रानवलोकनार्थः आननवलोकनं हि मापेतीति कथितं वा तदस्ति

मसंध्यमपिवाख्याताः अथसहायामनंतदीर्घसंध्यन्तस्मरणमग्रिमतो नोपयुज्यत इति तदस्य
 उच्चातकसुरव्यतयोक्तस्य दीर्घसंध्यं दस्मरणस्य सर्वाग्रिमिणामपिसाध्यं रणत्वात् न तारणा
 वितदधिकारोऽपीति स्मृत्यंतरे चानस्माद्विज्ञानां सर्वत्राग्रेऽप्यसंध्यमपामवसुखं योग्यता
 यामनुपासनायाश्चितीयत इति आह संवर्तैः संध्यं यदि नोपस्ते अग्रिकार्ये यथाविधि जायमा
 ष्टसहस्रं उजापस्वात्वा सपात इति प्रस्तुतमनुसयीत ॥ ७ ॥ इति संध्योपासनविधिं दर्शयित्वेदानीं प
 तदर्थो मिदमाह ॥ एतसंध्यत्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यत्र तिष्ठति यस्यास्मादरस्तत्र न स ब्राह्मण उवाच
 ॥ १ ॥ एतत्प्रस्तुतस्वरूपं आवापि नाख्यातं संध्यनां त्रयं प्रकटीतं त्र्योक्तं किं रूपमहिमं ब्राह्मणानां यत्र
 संध्यत्रयब्राह्मण्यत्र तिष्ठति ब्राह्मणा नावोक्ति ब्राह्मणशब्दो द्विजमुख्यनतयाशः इति विमृ
 श्य यस्याद्विज्ञेपास्यतः प्रोक्तं आदरो न विद्यत न स ब्राह्मणशब्दवाच्यो भवति एतेन श्रद्धावद्
 वती कर्तुं आह वमनुः नवतिष्ठति यः पूर्वो नोपास्ते विषयश्चिमां स श्रद्धावद् द्विः कार्यः स वस्मा
 दिन कर्मण इति आतासा मण्ये स्नानं विनापि संध्यं न जह्यादिति स्मृतं वा स्नानो वा यदि वा स्नानः

७६

संध्योपासनमाचारदिति ॥ ७ ॥ इत्यकरणदोषं ददर्शयित्वेदानीं फलान्तिरेकं दर्शयति संध्य
 लोपस्य वक्तुः स्नातशीलश्च यः सदा तंदोषानपसर्पति गरुत्तं तमिवोरगा ॥ १६ ॥ सावित्री ग्रह
 णादो रभ्यः सदा परमहंसाश्रमस्मरणकालं यावत् संध्योपस्य नापनवकितो नान्वितो यो
 वेत्तु सानसंध्यमप्रेयाति क्रमादिनिमित्तो पवकितः तथा सदा अहरहः स्नानशीलश्च न शब्द
 संध्ययवा दतस्त्रोपवकिता यो नान्वदिति तामवं नीयुतं तद्वज्रं रुत्तं तं ता ह्यं उरगाः सप्योनाम
 सप्येति समीये नागच्छति आत्मनाशनयादित्यनिप्रायः एवं दोषाः पापानि नोपसर्पेति सदा
 शब्दस्ततः ॥ किंपिमानसोपासनया संध्यं स्नानं नान्वज्रं योदिति दर्शयति यतः संध्यं स्नानपरि
 त्यागासंज्ञाहोस्तद्वतां ब्राजतु तस्मात्स्नानं वसंध्यं वसूतके पिहि न त्यजेदिति स्मृतं ननु सूतके
 कर्मणा त्यागः संध्यं दीनां विधीयत इति वक्तव्यविशेषः सूतकेऽपि संध्यं स्नानापरित्यागः कि
 मित्यत्रिमत इत्युच्यते सूतके पिहि न त्यजेदित्यपि शब्दादिति ब्रूमः ॥ अथसंध्योपासने कुर्यात् नृ
 त्यादिविधिनान्नतके फलपासीतनिवेत् ॥ मेषां मानसजपस्य स्मृत्यंतरोपदिष्टत्वात् यथाह

स्तुतकेभृतकेसिवसेयात्पत्तौ तथा धनिमानसी उजापसंधां ऊरावारिविवर्जितमिति ए
 नेतरथा प्रायश्चित्तीयत इति गम्यते स्तुतके वसं संप्रादीदव न वतीति अत्र न विदाम् दानी अ
 यचित्तातका सायने नो पश्चानादन्तावसा वित्री जपानि प्रतः गोत्रि न च्छेव माह आत्रव
 ने उ संप्राप्ते तर्पणं तदनंतरं गायत्री वज्रपेत्तु आत्मा यं वेव शक्तिः स्वात्मा यो ब्रह्म यज्ञ एव
 मकरणे दोष मयेव माह आत्रवने उ संप्राप्ते गायत्री जतपता उरा तर्पणं तर्पेत् पश्चात्स्नानमे
 व कृथा न वेदिति अत्र नयो परमार्थं विरोधे काव्य वस्ते च त्रोच्यते तदो जगत्ताखा अयं ह्यता रंत
 दुनयं सत्यं विदीर्षु स्तर्पणात्पूर्वा परभाग योर्ज पंतत्वा साकस्यं ऊयोत् अथवा गोत्रि न व व न
 स्थाय मर्थः आत्रवने स्नान कर्मणि संप्राप्ते स्तुते सति तदनंतरं स्नानादनंतरं तर्पणं स्नानां गं
 तत्वा पश्चात्ततो गायत्री वज्रपेत्तु वकारसंधां तत्वेति स्वात्मा यं ब्रह्म वरीयव नतः ऊयोत् स्वात्मा
 तदंगतर्पणं मरुत्वा संधा ब्रह्म यज्ञ युतां ऊयोदिति यश्चात्रवने प्राप्ते संधा ब्रह्म यज्ञो तत्वा स्ना ११
 नांगतर्पणं कथेति तस्माच्चानंदथा न वतीति तस्मा कात्यायने नोक्तं क्रम संधा वसानुव इति युते

॥ इत्योपासनिकश्री वक्रधरात्मजमिश्र आशादिद्यत्तोलोक प्रदीपनाये दितीयस्य
 प्रथमांकिका ॥ उक्तं संधात्रयकरणविधिक्रमः सांप्रतं प्राक्तकावस्य ब्रह्म यज्ञ पाधिकारमा
 रम्भात् वेदमादित आरभ्य शक्तितो हरद्वर्जयत् उपनिष्ठे ततो रुद्रमवावा विदिका जपात् १
 वेदोपे त्रब्राह्मणरूपः नमादितो मूलत आरभ्य शक्तिः स्वसामर्थ्यामाता यावत्सुरवेन समा
 प्यत एवमिति अन्यकर्मविरोधेनेत्यर्थः अहरहः प्रतिदिवसं ब्रह्म यज्ञ सिद्धिं जपत् अहरहः
 शब्देन यद्यदिनेष्वपि जपदिति दर्शयति आह वमनु ॥ वेदोपकरणे विवस्वात्मा यो विवनेत्येके
 नानु रोधे सधनध्याय होम मंत्रेषु विवहिति न्येके नास्थ नध्यायो ब्रह्म स्तत्रं हित स्मृतमिति
 वेदोपाकरणमुपाकर्म ततस्तदनंतरं रुद्रमीश्वरं संप्रज्या आवोराजानमधरस्य रुद्रमित्या
 दिनिरेकादशसामन्त्रिः तमुपनिष्ठे दुपस्थिता न वेदिति एतन्नात्रादिद्यगाणां शादिदवताः
 संप्रज्या तसंहिताजपः तदुपस्थानमपिकर्तव्यं ऊतः स्नात्वा देवाग्निं दृष्ट्वेव तपै यद्वर्वायत
 था ॥ वेदाथर्व उराणानि सनिहासानि राहितः ॥ नपराज प्रसिद्धार्थं विद्यां वाध्यात्मिकी जपे

होनमंत्रेण याजयति वाधपयति वा स्मृणुवर्तेति जर्तवा पयति प्रवामीयात पापीयात्रवर्ति यातया
 मान्यस्य ठंदां सिनवती रहस्यवाहस्योऽथ ययते संपुष्पे पयति सागाथादशी नवतीति तेनेतस्मा
 यत इति तत्त्वं निरस्तं एवमवकरारः — दिति वक्तव्यत्वाद्वाहो परमाता इदानीं क्रमप्राप्तं तर्पणं
 भिकारमाह अथादिस्तर्पयाद्वा सति तानिः पिष्टुनपि नामान्तर्पयामीति आद्योपमिति तत्र वरा
 अथ ब्रह्मयज्ञानंतरं अद्विस्तर्पणे ब्रह्मादी चक्षमाणां स्तर्पयदिति यदता के कन जलस्य दवतर्पणे
 स्त्रीकरणववयुतो वकिर्न तर्पणं कार्यं एतदभयं यतः पद्मपुराणमित्याह दवा ब्रह्मस्यैव
 तर्पयदज्ञातादोके इति अज्ञता यवा ब्रह्मर्षयः सकादयः तर्हि पुराणववसायवान्निष्कानादि
 रोध इति चेत् तामेवा अपि नृदेना नेन स्तर्पितत्वात् अथाप्यमपि स्वशाखोक्तमाचार इति चेतामेव
 यवग्रहणे विशेषनात्वात् तदनुक्तं तर्पणं प्रतारतां सिद्धं जन इति उक्तत्वाद्वा कं वचो न विरेध्य
 त इति अद्विस्तर्पणं दुग्धादिना निरस्यति बहुवचः प्रतुरजमतर्पणार्थं अपि यापिशब्दशुक्लति ७९
 मिलितजलांजलिदानेन वा नृनृपयदिति दर्शितमतेन तथा हयोगीयोगीशः शुक्ले सुतपोय

वान्मन्त्रप्यानुशब्दो मितिः पिष्टुं सुतर्पणं नृपिस्तर्पणं सर्वदादिजः इति त्विति देवादि तर्पणं
 स्नादिति तन्निषेधाय अथयोगयोगीशः स्मृतिविशेषेन पुराणववसायते इति देवतर्पणं कुरुत कर्तुं
 तन्निषेधित्वेत् सर्वप्रतिनिधित्वाद् अशिष्टाचारः प्रमाणं देवतर्पणं वमयादिविभिना कर्तव्यं
 स्मृतं यतः स्नानादनंतरं तावत्तर्पयतिष्टादेवताः सद्येन वापवीतेन संस्तुदत्रैण बुद्धिमानिति
 कुरदिगुणत एवेदेवा संतर्पयिष्यादि पिष्टुं तर्पयत् अथवा पिशब्दः सामाना मत्रमप्यमपु
 ष्यतर्पणं पराकरोति नवतर्पणस्य पिष्टुं प्राधान्यात् पिष्टुं संतर्पयेद्वादीश्च तर्पयदिति मंतव्यं ऊत
 अथादिस्तर्पयाद्वा तानि क्रमस्योक्तत्वात् आह तातातप तर्पणं देवतां च सर्वं सत्त्वा समाहि
 तः अधिकारी नवेत्यश्वत्थिष्टुणं तर्पणे द्विजः अपि वा पिशब्दः प्रातस्नानां तर्पणं मत्वा तत्र
 सति तन्निषेधार्थः कुरुत इति न मिति चेत् प्रातः स्नानेन कर्तव्यं कदाचित् तर्पणं जुनमथा
 नुकर्तव्यं केवलं कुरुवादिष्येति स्मृतः अपि वा शब्दः स्नानां तर्पणं करणादप्यस्यावश्यं कर्तव्यं
 पकः ऊतः कर्तव्यं पिष्टुं तर्पणं पणिकान् स्मृतिविशेषात् अत्र वशात्तातपः किं विदितं पमाह

स्वर्गमोक्षिकहस्तेन कर्तव्यं पितृ तर्पणं मणिको वनहस्तेन स्मृत्येन कदाचनेति वनोदीतरद
 नादायत्यर्थः इतिहासकश्चित् स्वर्गपात्रमंजलिं तत्त्वात्तद्वतोदकेन पिबुं स्पर्शयितुं इति पूर्वमता
 मवस्मृतं वदतीति एतादृशं दुस्तं एकैकं मंजलिं दवा इत्यादि स्मृति नवजतिर्देवि मपहाय
 पात्रांतरकरणप्रसंगात् नवेतदन्निमतमृणीणां अतः स्वर्गस्यां गुणीयकरणेन तर्पणं सादिति सि
 द्धं अथ कथं तर्पेदित्याह नामांत इति दवादीनां तात्त्रो ग्रहणोत्तमं जाकीर्तनं स्यादमान इत्यभिप्रा
 यः तर्पयामीति क्व वनं दवा स्पर्शयितुं तद्वद्वेनामानि व्याहारात्स्वैत्रमिति क्वं च तर्पणदिशि
 शेषः तर्पयामीति तदं तवा दवादि तर्पणं नमः स्मकारोत्त इति शब्दे वक्तव्यत्वाद्दितयाः का
 इच्छंता दवादि तर्पणं कर्तव्यतां समासेना यसां प्रतमुक्तं दवविषयिबहुवचस्पष्टीकरणार्थ
 माह ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वदंश्च दंश्चुषीं सुराणां नावायौ गंधर्वी जितरा मांसं वस
 रं सावयवं दवीं रश्मिं सादवानुगात्रागात्रागरात्पर्वतां स्मरितादित्यामनुष्या रितरा मनुष्या
 न्यस्तान्तां सि सुपत्नीं पिशाचां मृषिवीं मोषधीः पशून् वनस्पतीन् नृत्तं ग्रामं वज्रविं धनि

मां च धीनी ॥ ५ ॥ इति पूर्वोक्तं मप्रोक्तं दवतर्पणं सुपत्नीं तीसयां मस्थितो पवीतः ऊर्ध्वोदिति वा
 काशेषः उपवीति ववसा प्राङ्मुखो देवतीर्थं जुहोति दक्षिणं पातादिकमर्थतः सिद्धं सुखा
 र्थं त्रयोऽगः प्रक्षिप्य तत्र ब्राह्मणं तर्पयामितस्मिन्म एव विष्णुं तर्पयामि रुद्रं प्रजापतिं वदंश्च
 दंश्चि सपीन ॥ ५ ॥ एते वस्मृत्यंतरेषु यथोक्तास्तथावातर्पयतु तद्यथा मरीचिरं गिराश्चि वज्रं
 म्पः उत्तरं रुद्रं प्रवेतास्तव शिष्टं च नृगुणैरुद्वेति मरीचि मित्यादि एवं सुराणां नावा
 यौ नृत्रावायौ गोत्रित प्रभृतयः कुतः राणा यनी यमुख्य त्रयोदशानां मपसव्यं दानं विधना
 गंधर्वी नृत्तदितरां किं नरान् इत्यर्थः मांसं वसं सरं सावयवं अत्रावयवग्रहणादवयवनादिति
 नृत्तयावातर्पयदिति दवीः अश्वरसा दवानुगात्रागात्रागात्रागरात्पर्वतां स्मरिता एवं मनु
 ष्या तर्पणं साग्रे निवीतादि विधाय कृष्या माणत्यादि हो पवीत नमामान्यतयोक्तं कर्तव्यं दिव्यान्
 मनुष्यान् नृत्तं रा मनुष्यान् यक्षा दान् सि सुपत्नीं पिशाचां मृषिवीं मपधां पशून् वन
 नस्पतीन् नृत्तं ग्रामं वज्रविं धनि अत्रा पिवज्रं विधं नृत्तं शब्देन स्वेदजादि नृदेन वा तर्पये

दिति इति करणं दवतर्पणस्य संगन्गार्थः ॥ ८ ॥ किं च अथ प्राचीनावीती अथेति दवतर्पणाव
 त्रविपरीत्यज्ञापकः ॥ इति स्यादिति विविना दवां संतर्प्य अथानंतरं प्राचीनावीत्यपसमवा ॥ ९ ॥ अथ
 यनीय प्रच्यविनावायं ॥ अथो गस्तर्पणत्वेन यथाशक्त्या यनीयः सायम् ॥ १० ॥ आसो नागुरिः जी ॥ ११ ॥
 गो ॥ १२ ॥ अथवा नापमनावा काशटी मशको गाग्रः ॥ १३ ॥ अथमिः ॥ १४ ॥ आनि होत्रः ॥ १५ ॥ जिमि निरि
 ति ॥ १६ ॥ त्रयोदश पूर्ववद्वितीयकवचसि वसंतर्प्य दिव्यपिष्टं स्तर्पणत्वं प्राचीनावीतिन हाणं च ॥ १७ ॥ अथवा
 दुमुद्रुतेत्येवमादिनाववसा आवाप्येणात्यक्तमस्ती यतो नानेन निरुप्यात् ॥ १८ ॥ अहवमनुः ॥ १९ ॥ उ द्वातदक्षिणे
 पाण्युपवीत्यस्यातद्विजः ॥ २० ॥ सवे प्राचीनमावीती निवीती केठमज्जन इति उद्वातदक्षिणे पाण्यो ॥ २१ ॥ अथ
 वं कास्तर्पयदित्याह ॥ २२ ॥ यमेयमपुसुपान् ॥ २३ ॥ यमंतर्पयामितस्मिन् ॥ २४ ॥ अथ यमस्यादवांतर्गतत्वात् नम
 स्कारेण तदपि स्यादिति चेत् ॥ २५ ॥ मिवां प्राचीनावीतवचनात् ॥ २६ ॥ पिठनायत्वाच्चित्तस्य ॥ २७ ॥ एतन्नतिवादिरूपं
 सिद्धं ॥ २८ ॥ एवमपि यमपुसुपान् स्तर्पयामि स्म ॥ २९ ॥ पुसुपरादेन धर्मराजादयस्तदितरास्तु योदराः ॥ ३० ॥ तव यथा
 धर्मः राजः ॥ ३१ ॥ मृत्वा वित्रः ॥ ३२ ॥ वित्रपुत्रः ॥ ३३ ॥ इति त्रयोदशः ॥ ३४ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ३५ ॥ अदंबरः ॥ ३६ ॥ नीलः ॥ ३७ ॥
 १ अंतकः ॥ ३८ ॥ विवस्वतः ॥ ३९ ॥ कावः ॥ ४० ॥ सर्वज्ञततपः परमेष्ठी ॥ ४१ ॥ हृकोदरः ॥

परमेष्ठी ॥ ४२ ॥ हृकोदरः ॥ इति त्रयोदशः ॥ ४३ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ४४ ॥ यममर्थमणमग्निश्चात्रानुसोमपां
 बर्हिषदः प्राचीनावीतीतर्पणदिव्यनुवर्तते ॥ ४५ ॥ प्रयोगो यथा ॥ ४६ ॥ कथं वा तं स्तर्पयामि स्म ॥ ४७ ॥ एवं सो
 मं यमं अयेमणं ॥ ४८ ॥ अग्निश्चात्रानुसोमपीथान् बर्हिषदः ॥ ४९ ॥ एवं सप्तस्मृतिषु ॥ ५० ॥ कथं वा तं यमे ॥ ५१ ॥ यम
 मयेमणं तथा अग्निश्चात्रानुसोमपां पितरः स्मृता इति ॥ ५२ ॥ एके कथं वा तं यमे ॥ ५३ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ५४ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ५५ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ५६ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ५७ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ५८ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ५९ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६० ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६१ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६२ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६३ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६४ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६५ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६६ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६७ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६८ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ६९ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७० ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७१ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७२ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७३ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७४ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७५ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७६ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७७ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७८ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ७९ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८० ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८१ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८२ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८३ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८४ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८५ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८६ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८७ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८८ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ८९ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९० ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९१ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९२ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९३ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९४ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९५ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९६ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९७ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९८ ॥ कथं वा तं यमे ॥ ९९ ॥ कथं वा तं यमे ॥ १०० ॥

यत् सशब्दः पुत्रिका पुत्रः स्वपितृभ्यः अथ मंदहातीति दर्शयति तथेति मातामहंश्च वशब्दः
 पितृ तर्पणवादतः करणार्थः इति करणं नियमाया यथाह वशब्दः ॥ एकैकं मंजलिं दद्यात् ॥
 उसनकादयः ॥ अहंति पितरस्त्रीस्त्रीनस्त्रियश्चैकैकं मंजलिमिति नापि पितृसाधारण्यदर्शना-
 दिव्यपितृणामथं जतित्रयं दद्यादिति मंतव्यं ॥ अथ स्त्रीनपितृभ्यः सदिद्यनेन पूर्वेषामसा-
 मनिवृत्ते ॥ अत्र वपितामही समसमानीतमाहुः केलां जतित्रयं यदा नेन मातृपुत्रस्य त्रितयं तर्प-
 णं कर्तव्यं ॥ अथ स्त्री तर्पणस्यात्रानत्रिक्षणात् तत्रैक्योदिति चेत् तमेवं कात्यायनवचस्यापि पितृस-
 मसमानीतमाहुः केलां मातृ तर्पणं पृथक् न कर्तव्यं ॥ इतरणवैक्येति एवंचित्कथं मातृ-
 स्त्रिरिति चेत् तर्पणादहीतारित्वादिति चेत् ॥ अतः पितृपिंडोदकं पात्रे साधी तत्राहं हारिति स्मृत्या
 कृत्वा तत्र उदकं तर्पणं स्वादतस्त्रीणां एकैकं मंजलिं दानं स्मृतं तत्रादिति स्मृत्या मयेकैको ज-
 तिः स्यादिति मिवं अहंति पितरस्त्रीस्त्रियश्चैकैकं मंजलिं दद्यात् ॥ वशब्देनां जतित्रयस्या-
 व्यासेनैव चिन्त्यात् कथमेवं व्याख्यास्यादिति चेत् ॥ तद्वशात्तापः स्मृतः ॥ यथाह मातृपुत्रा

यास्त्रिस्तसो दद्यात् जलांजलीनां त्रीस्त्रीश्चैव अन्नासो दद्यात् केक मंजलिमिति मातामहादी-
 नां ॥ ॥ किंवा चैव ॥ पितृभ्यमाहुनाश्च तर्पणं दित्यनुवर्तते वशब्देनैतेषां

करणं संग्रहणं जतिदानं दर्शयति किं च तादृश्यात् येनान्य इति व्यक्तमेतत् अथेति आदयः ॥
 अथ स्त्रीकाह वक्तव्या इति वाक्यशेषः ॥ अथेति गद्यमाश्रयः ॥ अनुवर्तमाना यत्र प्रत्यङ्मुखेन तं द्या-
 नमनुष्णतर्पणं कर्तव्यं ॥ अथ नदद्यात् विहितत्वात् ॥ अस्यादिति चेत् तमेवं ॥ जतिनेन स्त्रीनविक्षावतज्ज-
 म् ॥ कृत्वा तत्र इह ॥ कवितुं दुर्गतिं गतानां मपि पितृमातृसाधारण्यद्वयः पीडनोदकं दत्वा यम-
 नुष्णं तर्पयितुं द- ॥ मनुष्णतर्पणं मंतरणं तेषां दानाधिकारः स्मृतः ॥ यथाह योगयोगी-
 शः ॥ यावाद्वाटपीश्वरपितृश्वरपीयता न तावत्पीडयेद्दस्त्रं येन स्त्रीनो नयेदिकं दत्ति स्म
 यः सनकाद्याः सप्तमनुष्याः यतः सनकश्च सनंदश्च तृतीयश्च सनातनः ॥ कपितृश्वरसुरिश्चैव

ठाः पंचशिषस्तथा। सप्तेतेव सनकाद्याः प्रयत्नेन च तर्पणं तु

आहुयः कश्चिन्वाह्येण शान्दुर्वैतः। निःपीडयति तद्वस्त्रं स्नानं ह्येव वृथा न वेत्त।

निःपीडयति तद्वस्त्रं स्नानं ह्येव वृथा न वेदिति - लकेवलं वस्त्रनिःपीडनं स्मृतेः। स्नानांगतर्पणं
अतिष्ठता तत्रैव कर्तव्यं। इतरत्पि रयज्ञादिसिद्धयामवसिता विनियतो देवानृषीरपि हन्ते
पिंजयेद्वस्त्रं ततः संध्यं समावर्तयति। एतेन हि जन्मो जन्मानिनापि

यज्ञमिच्छासमापि - - - - - वयथाह ब्रह्मांडपुराणे। निःशान्तिप्रितिकं कामं त्रि
विधं स्नानं मुच्यते। तर्पणं जन्मवेत्तस्य स्नानांगत्वेन कीर्तितमिति। एतेनैतदकारणादंगविकल्पं
स्यादिति गम्यते। अथ गृहस्नाने ये तत्र हिंसेति चेत्तन्निबन्धं नुक्तं। रीषसा। पित्रयज्ञासिद्धय
गृहहन्दीतीरादिषु सतावकरणं कुतः। नित्यविद्याह। पुराणवचनात् कुतः। स्त्रे स्नात्वा जले यस्तु प्र
येदुदकं नरः। नोपतिष्ठेत्तिष्ठणं नु सति तन्निरर्थकं। उदकेनोदकं दद्यात्तिष्ठेत्तु नृश्वकदाचन। उ
त्तीर्य उच्छ्रुत्वा देहो कुर्यात्पितृ तर्पणं। नोदेवेषु न पात्रेषु न कुक्षौ न कपालिना नोपतिष्ठति। यज्ञो य
न्मन्त्रप्रदीयत इति। अथ मन्यसे गृहहन्दीतीरादिस्त्रे न स्नानं पित्रयज्ञसिद्धिं संबोद्धि तर्पणं
यविधेयं स्यात्। यथाह। प्रमादयः। आपो देवगणाः सर्वे आप। पित्रगणास्तथा। तस्मादापो जले दे
याः स्त्रे पित्रगणां दत्तमहयं। द्विहस्तौ युग्मतः सन्ता प्ररयेदुदकं जलिं। जोशृंगमात्रमुत्र जल एव
जलं हि वेदिति। एतद्विदितं स्मृत्यर्थः। यवस्त्रानिधनं कुतः। इत्यादि स्मृतीनामपि स्नानांगतर्पणं
ह्यंगपरत्वात्। इतरथा पुराणवचनवार्थत्वं संनवोऽपि न वेत्त। न चेतदिति। तस्मादाह। गृहहन्दीती

मानादत्रातपस्यातीवतीव्रचादत्रहृष्टांतः यथायेन प्रकारेण शरद्वत् भवातपनयनीतोमर्त्यः। ठावा
 मिठेन। एवं यथेतेदिति प्रत्येकं संबंधः पयोजनं। तत्पिपासुः पातुमिठुः तदिति एव। अथ विप्रश्नः
 धितोबुद्धिहेतोः अतथाजनयति इति जनयित्री। मातेत्यर्थः तां बालोऽसंप्रसोः णोऽशवर्षः सन् यतो
 जनादिका मइति। एवं मावस्वंबानकं उत्रं च शब्दोऽन्योन्यममत्वदर्शनाय। एवं योषिन्नारी प्रातपो
 वनासती। अथ वदुस्त्रानासती उमां संपुरुषं सवर्षाज्जाधिकवर्षो योषां स्त्रियमिति वेति परस्परं
 नुगतापनार्थः॥ ठा। एवमिति व्याहृतं। तथा नृत्वा निमग्नो लिच्छावराणि व। विप्रादुदकमिठं नि। सर्वाभ्य
 दयतद्विषः। तदित्येव च स्मारकं। तथा तन प्रकारेण स्थावराणि मृत्तानि चराणि च
 ह्यादीनि तानुख्येणार्थः विप्रात् ब्राह्मणत्वं उदकस्योदकं भवतर्पणस्य इहामीहां ऊर्वेति उत॥ हि
 यस्मात् सर्वेषां स्थावरादिब्रह्मपयंतानां सविप्रः उदकादिदानेन तत्त्वा। अन्यदयः तत्तुल्यवक्तृत्वे
 र्थः। सर्ववर्षो धिकारः सत्त्वयति प्रयदहं मुखं च मवश्यं अथ विप्रग्रहणादितरवर्षो न धिकार इति
 वेत्। इति हेतुद्विजातीनां त्रयोवर्षो द्विजातयः प्रातरुच्यः ऊटीरत्रिति स्मने बहिः स्नानांगतपेक्षा

वस्य कत्वा चेनेतदयोग्यमिति॥ ठा। इति सति किं कर्तव्यमिति व्याहृतं॥ तस्मात्प्रोदेव कर्तव्यमनुर्वे महोत्त
 नसा युज्यात ब्राह्मणः ऊर्वे विश्वमेतद्विनाशेयः॥ एतस्मादुक्ता हेतोः सर्वान्यदयस्ततयमात्माभ्य
 त्वेत्यर्थः सदापि पितृमातृत्वं एतदेव पितृमनुष्यतर्पणं नारण करणीयं सदाशब्देन सर्वप्रकारे
 पितृयज्ञसिद्धिः सत्यामयेत कर्तव्यमवेति दर्शयति। नवयदि सा जीवपितृक एतानृत्यः पितृस्त
 थायेन एवापपिता दद्यात्तेभ्यः पुत्रोपि दापयेदिति स्मृते जीवपितृकेणापि नित्यतया तर्पणं कर्तव्य
 मित्याशंकनीयं यतो यत्वापि पितृमातृपौत्रादिति स्तवं मुक्तं। ननु निजपितृपितृं स्तवपौत्रादिति वस्तुति वा
 सपितुः पितृतंत्रेषु कसेन विद्यात् इति। अथ तथा सति स्मृतिविप्रतिपत्तिरिति वेत्। मिवैः अनर्था विज
 द्देश्यादिषु त्वस्मात् साफल्यं संति। अथ तथापि पितृतर्पणरहितमितरदनुष्ठेयमिति वेत्। नेवं स
 कालस्येतस्य पितृत्वात् एतदंतरे कलानधिकारात् तद्वदेतस्य पितृयज्ञत्वेनोपत्यासाच्च किंच यतो
 नवीच उद्देश्यानि पितृपितृके वनादवा दितर्पणानधिकारो दृढ एवेत्यतो येनोक्तं पितृता दद्यात्
 ति स्मृतिः प्रयोगोऽत्र यथा। पितृतर्पणं विनेतरत्तन्न कर्तव्यं। एतस्य पितृप्रधान्यं तस्माद्देवुक्तान्

तद्विकदिजसंवेदिति पञ्चत अथवायदिवांगीवपिटकइति स्मृतिसंन्यासादि संपन्नपिटक
 नरणरतिनत्वेतदुर्वेतः किंस्यादिवाहः अत्रुर्वेतिवाह्यएस्तदुर्वेन महतागरीद्वयाएनसाप्र
 नायुज्यातयतोभवतीति पञ्चातुर्वैश्वेवत्रिभुवनलक्षणंविश्वंविभक्तिः विश्वंभरणंकरेतीत्य
 र्थः कृतः द्वभक्षानार्तरणार्थत्वात् एतेनितनूत्वाफलबहुलतास्यादिति दर्शितं हीतिविश्वार्थः इ
 हसंशयः पूर्वतावदिप्रस्यसवनद्वयेऽपिकर्तव्यमितप्रातराहोश्चिन्मध्यंदिनइतितदर्थमाहः अ
 त्वात्वाहोमकावस्यबहुत्वात्मानकमीणः प्रातर्नतनुयास्नानं होमयोपोहिगर्हितः १० प्रातः समय
 होमविधिकानस्य लो - - एतस्नानकर्मणो मृदुश्चरणमार्जनतर्पणदिनिबहुत्वात्तत्रस्नानंनत
 नुयातुनविस्तारतुकेवतंजयमात्रमवावगाहयेदित्यर्थः कृतः हियतः कोवलोपादिहेतुजिहोम
 स्यगर्हितोनिंदितोत्योपः अनादेशादपिनिः एतेनोक्तकावावयनया - - साग्निभिः स्नानंतर्प
 णमपिसंग्रहेषुवाकर्तव्यं तच्चाहविष्णुपुराणः आब्रह्मस्तनपर्वतं जगद - स्थितिक्रवन्जनां
 नित्रयंदद्यात्तुर्वसं होपतर्पणमिति प्रातर्नतनुयादित्यनेनकालात्पयत्रावाहहस्नानपक्षेय

८५

स्थापितः तत्रतर्पणं वसंग्रहे णापिनकर्तव्यं कृतः स्रवन्तीस्तनिरुद्धास्त्रितिस्मृत्या गृहेरिशानं का
 त्तर्पणमकुर्वतो दोषस्मृतिर्यथा अज्ञानादथवाहोमोहात्तर्पयति यः पितृपुत्रिर्वतिवैहाने
 स्थावंपितराण्यज्ञार्थिनइति ॥ ८ ॥ इत्योपासनिकश्रीवक्रथरात्मज आशादित्यस्तोत्रकर्मप्रदीपभा
 ष्ये द्वितीयस्यद्वितीयाकंडिका ॥ ८ ॥ उक्तस्तर्पणंतोविधिः तत्रतर्पणस्यपितृयज्ञत्वेनोपदेशात्तमुख्य
 तायेतेनैवेतस्य प्राधान्यं मानूदित्यवगत्येतत्प्रसंगे नगृहस्तस्यरूप्यादिनिमित्तं नवपंचसो
 निकणोपशमनार्थः पंचयज्ञाधिकारमारुन्ते पंचानामथसत्राणां महतामुद्यतेविधिः पेरिष्ठा
 सततंविप्रः प्राप्नुयात्प्रशान्तं १ ॥ अथेतिप्रकरणंतरप्रांनार्थः अर्थतर्पणादिविध्यापादशाद
 नंतरं दवादिभेदादनपंचसंख्यानां महतां पुरतः प्रभावानां सत्राणां यज्ञानां यथाकरणाविधिरुच्य
 ते कथ्यातइति प्र - - - - - ववः सत्रववश्चायावत् - वाचुष्मानाबहुवर्षकरणंदर्शयति अ
 थकथामतदावरणपरनरशरीररुद्धपंचसोनिकणोपशमः स्यादितिचेत्तुमनुस्मरेत्प्रथाहः पंच
 पंचस्रनागृहस्तस्यबुद्धीपणपणपसरः ॥ कं - नीचोदुंनश्चवाध्यातयाश्चवाहयं नृतासां क्राम

शिवत्वमतिप्रसंगेन नवकोर्मेवात्मज्ञानस्युत्पादयतीतिवक्तव्यं यतस्तस्यैतन्नमवेत
 नंवा। अथादहस्यवित्तन्यदयापतिः। इतरकर्मणः पाप्माणां जन्मनि क्रियन्तेवत प्रवृत्तक
 रणा। त्वापनामेवापहंतीति यदुक्तं तदुक्तं मनुष्यपुंवेतान्महायज्ञात्रहापयति शक्तिः
 सगृहेपिवसन्नितां श्रमादोषिर्नविशतिइति शक्तितत्त्वोपादिनापीत्यर्थः स्मृतं वा वेदाभ्यास
 तं कृतं पंचयज्ञक्रियापरं न स्पृशंतीह पापानि महापातकज्ञानपि इति महापातकशब्देन पं
 चश्रुनापापान्मुच्यंते। ननु ब्रह्मवर्मादिकं कृतं तेषां पृथक् प्रायश्चित्तं स्मृते। तदन्मानवस्य
 तिविद्यर्थं संपातश्चेत्सुर-----। अथ कानितानीत्याह। देवभूतपितृमनुष्याणामनुक
 मात् महासत्राणि जानीयात् एवेहि महा मखाः। शान्तार्थं सर्वमत्तु श्रुतिश्चित्तानेवाह। पंच
 यमहायज्ञाः पंचैव महासत्राणि नृतयज्ञो मनुष्ययज्ञः पितृयज्ञो देवयज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यो
 जीशोऽपि वायिकर्मस्य ब्रह्मो मन्वथमयातिथिसक्रियाः भूतपित्रमय ब्रह्म मनुष्याणां महा मखा
 इति॥७॥ इत्येतसंज्ञानिरूपयित्वेदानीमुत्तममध्यममथमाधमत्वेनापित सिध्यर्थं पृथक्

विवक्षामाह। अध्यापने ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणं होमो देवो वारिन्नो तो नृपज्ञोऽतिथिस्तु
 ॥१॥ लापत्राणामध्यापने पाठनं ब्रह्मलो वदस्य यज्ञः अथ वा स्युस्यः पक्षः अत्राध्यापनं ब्रह्म
 यज्ञ इति वक्तव्येऽध्यापनवचो नृतकादि रहितस्य केवल ब्रह्मदानेन छण्यातिरेकदर्शनाप
 नः। नृतकाध्यापको यश्चा नृतकाध्यापितश्च यः। उच्यते न शक्यो तो यावदा नृतसंज्ञवमिति
 तथा वेदाक्षराणि यावन्तिकीर्तयत्यर्थः कारणतु तावद्यो ब्रह्महत्यासु वेदक्रियादवापुयादिति स्प
 तिनववेदमादित आरभ्येतस्यापि किं न प्रधानमपि स्यापि वायं कृतं ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्मदानमे
 वाधिकमिति निरूपणीयस्य तो अध्यापनस्य मुख्यत्वमिक्तं ननु। उदकेन तर्पणं पितृयज्ञः कृतः
 एतस्योदके निरूपणात् उराश्चादय मयं ता संपन्नौ सत्या मध्यमः पक्षः कृतः अप्येकमाशयेदि
 त्रपित्रर्थं पंचयज्ञिय इति वक्तव्यं वचनात् आह वमनु॥ यादवतर्पणं तद्विः पित्रे स्नानं समा
 हितः तानेव सम्यगाप्नोति पितृयज्ञक्रियाफलमिति एव शब्दोऽयं ता संपत्तिरनेन वदितार्थः
 अनेन देवमनुष्ययोराद्यत दर्शितं अथादवादिसंज्ञाकेषां मिथ्याह होमो देव इति होमो

त्यहोमविश्वदेवप्राणाग्निहोत्रादि संज्ञां केषां प्रित्याहं होमो नियोसावगोम्यानुभवेदेव
 नांतथापि दृष्ट्यादीनां भूतानां यो यो बलिः सन्निता भूतानामिति पि नृयज्ञो न मनुष्याणां यज्ञः
 यदति विशेषः सोऽतिथीनांतदतिथितकामनाभिः पूजनमर्हणं तद्वत्तदणमाहं कां ज्ञेयं
 यपुशणं॥ अनित्यो हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते तस्मिन्नुच्यते नृयज्ञो यमुच्यते नृयज्ञो
 श्रीमतीति अशमतिः अतिथेर्यथा प्रार्थितार्थममर्थनेन तावत्तर्पणं कर्त्तव्यमिति विधिरसु परं
 ----- तस्य प्रकपोतेन याचितत्वात् तद्वत्सकवचस्य कर्त्तव्यमिति कर्त्तव्यं इत्यस्य श्री
 क्षेपकृत्तितातिथिरूपेण गृहीतत्वात् एवमिन्द्रादिरस्य वियोपि दादिधर्षणादर्शना कलावा
 तिथेर्यवभास्यमिति आह वज्रराणं ब्रह्मवर्षे वियोगे न संतानकरणं सुरां कलावतिथिं नृजानं
 वविप्रः समाचारदिति अत्रोच्यते यतः कलावयतिथिं पूजनं न कर्त्तव्यं मनुष्ययज्ञहानः स्याद
 वअतः सति द्वेयथा भूतयज्ञमाचार्यो नित्यत्वेनावोचदेवामतमथाह अतिथिभिः काम ७
 संन्याप्यतवित्यात् ततिथिद्विः कलावपिन निवर्त्ततदिति भावः अपि वंशविप्रभृतिदृष्टं

८९

तविरोधः पुराणवचसावेति चेत्तमेवं अवांतमात्रदानेनाप्येतत्पूजनवर्तितार्थतानुष्ठेः
 अत्रैवातिथिकामनापणवचनमाचार्योक्तकलिकाभाषापकं वीक्ष्य कात्यायनो नृमनुष्ये
 न्नोदद्यादहरहरितिवक्ष्यति॥ आह वमनुः॥ तन्वितद्वनिकर्त्तव्यमिति पूर्वमाशयत् नृ
 न्नोदद्यादहरहरितिवक्ष्यति॥ यत्तु कलावतिथिं पूजावेति पुराणवचः तदित
 स्म सर्वकामं पूरणं प्रतिषेधार्थमित्यविरुद्धं एवं महाभारतानुवाये प्रतिपि नृयज्ञं ब्रह्मयज्ञयोः
 कल्यांतरमाह॥८॥ आहं चापि नृयज्ञः स्यात्ति शोर्बनिरथापि वा यश्च अतिजपः शोको ब्रह्मयज्ञः
 सवोच्यते॥८॥ यन्नित्य आह मादेवं स्यादव्यावाहनवर्जितमिति स्मृतिप्रकारेणाहरहः आ
 इंतति नृयज्ञो न वेदित्येवार्थः अयं तावन्मनुष्यपक्षे वक्ष्यमाणत्वादतश्च अथ नित्य आह
 त्ति नृयज्ञसिद्धौ सत्यापि नृबलिभूतयज्ञांतर्गतत्वात् स्यादुत नेति शंका शमनायादिशान्तिपि
 न्नोबलिरिति पि नृणां पणपि नृः॥ अथ यद्यपि पि नृतां सकलवतीनां नोति कृतं योपनासो
 स्तितथापि सबलिः पि नृयज्ञः स्यात् अत्राविप्रभोजनादिनापि पि नृयज्ञसिद्धौ वचनस्यादि

ति। नास्ति किं न वेदव। अत्रापि निपातितानामनेकार्थत्वाद्वा द्वे निश्चयार्थः। एके वा शब्दं
 विकल्पिकं वा वस्तुतः। तदन्वयं दवादि यज्ञानां त्रिनेददृशीनां तु अथ कथमेव मेति उच्यते।
 इव यज्ञस्तवतः। निसृष्टे माविश्वे देव प्राणा दुति निश्चिन्नेदः। अतएव जः पृथिव्या दिश्व वां जातः
 जना गवति निश्चिन्नेथापि त्वबिजलतर्पणेः इति। एवं त्रि प्रकारः अतो अतयज्ञां तर्पणपि त्व
 बले नैतयज्ञत्वमिति सिद्धं। प्रयोगश्चात्र यथापि त्वबले नैतयज्ञत्वं बलित्वात् प्राजापत्यव
 निवदति। एवं पि त्वयज्ञसिद्धिप्राप्तये न निश्चयादयुक्तार्थं ब्रह्मयज्ञार्थमाह। यश्च अविजप
 इति चेति त्वैवं संबन्धो द्यातमार्थः यः श्रौतौ पश्चान्तरं तद्वदमादित आरभ्येत्येतेन अतिजपो
 वेदस्य जपः पुरस्तादुक्तः। सर्ववृत्त्ययज्ञसंज्ञो यो अतो चकारावितरकात्वाद्वा दयो तस्यासौ
 मुखः कालः। किं वा सवावी कर्षण कार्यः पश्चाद्वा प्रातरुदुति। विश्वे देवा वसाने वा नान्यत्रेति ॥ १० ॥
 निमित्तकानां पवेति प्रसतापो यो तमार्थः। मन्त्रयज्ञः तर्पणादुच्यते। अवीकपूर्वकाले वा कने
 व्यः। तर्पणं तैत्वा ततस्तत्रैव न कुप्यदिति। वावशब्दार्थः अत्रेति तदसंभवात्। प्रातरुदुति।

प्रातर्होमायाश्चास्य काले वा कार्य इति। सर्वत्र वाक्यशेषः अयमस्य मध्यमकालः अत्राह
 संभवात् ब्रह्मं त्वविश्वदिविक इत्युक्तत्वात् तदवसाने वेति। असावस्याधरः कालः नन्व
 अकालोऽप्यनक्रियत उत नेत्यपेक्षित आह। नान्यत्रेति। अन्यवेत कालत्रयव्यतिरिक्तस्य
 मये। वामदेवगानादिकमपि निमित्तं नास्ति तस्मान्निमित्तकादृते विना एष न कार्यः इत्यर्थः।
 प्राक्पुतराशिकमिति श्रुतेर्निदृश्यादवावसाने च कर्तव्य इत्युक्तार्थः ॥ ७ ॥ इति ब्रह्मयज्ञक
 रणकालान्मुख्यगोणत्वेनाभाष्येदानीं पि त्वयज्ञः स्यात् ॥ आप्यकमाशयेदिप्रपि त्वर्थं पंच
 यज्ञिय अदेवं नास्ति वेदमो नोक्तो ज्ञातमोपि वा ॥ ८ ॥ अपीत्यसंपत्तिज्ञापका यदा विप्रादि
 षट्स्य पि त्वयज्ञे त्रीनि निविध्यन्त ॥ वाता परमेक एव विष्णोर्नो जनार्थो विद्य
 तौ नावदन्तः। तदित्युक्ताकारेणायेनो नयत्रयोज ॥ विप्रादि सत्त्वे पि यज्ञमानस्यान्ना
 दिकं नो ज्यं नो ज्ञानापो पयो गिह्यन्नादिकं वसुनास्ति तथापि पि त्वयज्ञसिद्धयर्थं पि त्वप्रभृतीनां
 आदिवं विश्वे देवा संबन्धि विप्रनोजनमविधुः। एवं विप्रमाशयज्ञो जप इति। आहवामिति।

29

[illegible]

पुष्कलानिवत्तारिहंतकारोऽत्रिधीयतेदति। एवंपंचमहामंशानहरहर्विषा। ततोवावादी
 नुसंनोऽपदंपतीभोजनाद्योभवतःइतथादोषसंनवेदेष। आहमनुः। उक्तवसुत्रविप्रमुन
 तेषुचतपिबहिः। उंजीथानांततःपश्चादवसिष्ठुंउदंपती। इतिजायापती। योगीशश्च। अत्रपि
 उमचुष्टेनोदेयमप्यचहंजलांस्वाध्यायंसततंउयोः। उपवेदनमात्मनेवालः। स्वासिनीचइग
 त्रिण्णत्ररक्त्यकाः। संनोऽपतिथिद्वंद्वंश्वदंपत्योः। शेषनोऽनमिति। अपिशब्दोऽनदानासंभावपि
 जयतर्पणस्यावशकत्वंजापयति। अत्रमनुनावातिथिनोऽनदानादवगपिस्ववासिनीयादीनांनो
 जनमत्रियथा। स्वासिनीकुमारश्रयेणिलोगर्भिलीश्रियः। अतिथिन्योः। एवेतात्रोजाप
 दविचारयन्निति। एवमकुर्वतुः। किमित्याह। अत्र। अनिवर्त्यमहायज्ञान्योऽनुक्तेप्रत्यहंगृही। अ
 नात्रुः। सविधनेसरोढाईनशुद्धातीति। अहःशब्दः। स्तकादिदनवर्जितदर्शनार्थः। अना १२
 उरंनीरोगः। धनमधनस्यापदकादिदानीयंद्रव्यं। आवानमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञात्रहापये
 दित्याद्याः। स्मृतयः। श्रद्धाणामपिविद्यंतइत्यनमतिप्रसंगः। अत्र। अथेवंविधमनुवंजमान

कृतिवारानुंजितित्याह। अणिनिर्दिष्टमममुक्तंविप्राणांमर्त्यवासिनांनित्यं। अहनितथा। उ
 तनश्चिन्यासाईप्रथमयाप्रांतः। ए। अणिनिर्दिष्टमममुक्तंविप्राणांमर्त्यवासिनांविप्राणांअश
 नंनोऽनंवारद्वययुक्तंकथितं। द्विरितिद्वितीयादिनोऽनंनियमार्थः। ननुदिनेवारद्वयंतकर्त
 व्यमुननिशमप्रत्येकंउभयोरितितदर्थमाह। अहनीति। अहनिदिने। नित्यतन्मानंतरंएक
 वारंतकर्तव्यं। तथातेनेवप्रकारेणविश्वदेवातिथिज्जनप्राणाग्रिहोत्रपूर्वमित्यर्थः। त
 मश्चिन्यांशत्रोसाईप्रथमयाप्रांतप्रहरस्यांतर्मध्यतदुक्तत्वाकर्तव्यमिति। आर्दनमहवर्तत
 इतितथातत्रेति। एतेनानःपरंनिशायां। भोजनोदकपानादिकंनिरस्यातः। अतः। अथिविधानात्
 अथापानीयपानमप्यत्रात्रवन्निषिद्धत्वेनकेनमीयतइति। वेत्। वकारेणेतिसूत्रः। आहवय
 रः। अपेयं हि सशतोयंशत्रौमध्यमयामयोः। स्नानंनकुर्वीतनविवाचमनक्रियामितिनिमित्त
 नावाहित्यर्थः। नवसाईप्रथमयाप्रांतइत्यमुस्मृत्याविशेषोबोधयः। अतः। आहिताग्रादीना
 होमादिवित्त्वासाईत्वमपिसंपन्नेः। साग्निपरत्वाच्चकात्यायनवचनस्येति। अत्रवारद्वयनोऽ

न नित्यमुतविकल्पिकं इति प्रतिमतामिति विकल्पिकमिति ब्रूमः कृतः। अनश्नतापि सततमि
 तिवचना नो जनस्यानित्यत्वस्य वनात् न च सायं प्रातर्वाशनमिति श्रुतेरेतन्नित्यमित्यपि मेत
 व्युक्तः। अनश्नतापि पीत्यनेन विशेषबोधः। अथ अस्यास्मृतिबाह्यनन्यायादिति मतान्तराः
 निवसाग्नीनां दशाहनिमित्तेषु व्रतलोपाभावात्तद्वै महाकष्टादिना मरणदशायां। त्वयादिच्छा
 नस्तस्य स्वस्वगृहस्थकार्यामादिना अरसस्य निश्चोतनप्रसंगात्तद्वै कादश्यादिदिनन
 वोपवासनाशास्त्रात्वेव सिद्धं। अतो यदुक्तं तद्युक्तं तर्हि सायं प्रातर्वाशनमिति श्रुतिनवस्य
 प्रजापतिवचनसंकोः धरति उच्यते। यथा मासि मासि वाशनमिति वदन्ति तन्पितृणां मेतरा
 न्नोजनं निरस्तमस्यैवं मनुष्याणां मयं तश न्नोजनमावामनियम्यते ननु नो जननियमेनेति
 ग्राह्यं तद्वै ह्याशरत्नं त्रिंशत्त्रयणं॥ सायं प्रातर्दिनातीनाशी मशनं श्रुतिवोदितं नांतरा नो
 जनेनैव मग्निहोत्रममं हित इति एतयो रंतरा नश्रीयादित्यर्थः तस्माद्भोजने वायां निशि
 जातायां मादौ प्रहरं शक्यं तेषां नंतरथेति स्थितं तथाह योगीशः उपेक्ष्य पश्चिमां संध्यां दुःखी

७२

स्तानुपास्य च नृत्तैः परिचृतो भुक्ताना नातिष्ठेत् प्राथमं विशेषेदिति स विशेषोऽप्यदिश्यर्थः। ठ
 अपि च सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्तव्यो बलिकर्मवः। अनश्नतापि सततमन्यथा किल्बिषी भवतु
 ॥१०॥ सायं शक्वे नोदिष्ट प्रमाणायामित्यत्रिधायात् प्रातः शक्वे सं प्रसीद न परः यदि यजमा
 नो यजनीयदिनामिन्नेन सायं समये नान्न मश्नाति एवं वादि कादश्यादिभिः प्राते तदा अनश्नात्
 न्नोजनमकुर्वतापि सायं प्रातः सततं सदैव विश्वदेवः कर्तव्यः किं क्व वर एव नैव किं तर्हि विनि
 कर्मवकर्तव्यमिति वाक्यशेषः वराहो विश्वदेवावदेतस्य नित्यत्वं दर्शयति न च अस्तत्र न कसे
 तिवेत्तदा किं स्यादित्याह। अन्यथेति। अन्यथा विश्वादेव द्वयस्य बलिकर्म सहितस्य हानितः कि
 ल्बिषी पापवान् भवतु प्रज्ञताग्निमानतः ऊर्ध्वोदिति एतेनेतरथा प्रायश्चित्तीयानुसङ्गति शो
 यात्। कुतो विश्वदेवद्वयस्य वेति वक्तव्यत्वात् ननु नित्यमिति शिष्यक्रिया क्रियत इति उत नेति तदु
 च्यता यतां कालद्वयसाधारण विश्वदेवकरणप्रसंगेनाचार्य इति वनात्। अथवा गतो वली
 हार इति शिष्यक्रियासंभवात्तेति। अतोऽत्राश्रयतिषा बुद्धिं ते तदातिथेयं ऊर्ध्वोदिति अथाह

मात्तैलपुत्रराण॥ सायंवेपविधिः कार्यः सूर्योदंतत्रवातिथिं प्रजयीतयथाऽऽज्ञायना
 नत्रोत्तरेरिति एतन्नपि ब्रह्मयज्ञयोः करणमत्र निरुक्तं यच्चैवमाह तिष्ठेत्तसायमाश्राप्रातः
 इदं सायं ववसोऽयमर्थः सायमस्य न इति सायमाशः प्रातरश्न इति अपितथा यदि यजमा
 नस्याशिशिष्या नवति तदा सायमाशः प्रातरश्नो मनेत्येवमिति विश्वदेवकरणार्थं पत्नी नूत
 मिति प्रवाच्य ततो विश्वदेव नूतं च यं नुं जीता प्रातरश्नोऽप्येवं युक्तं नवति यदि सायं समप्यशिशि
 ष्यामीहान नवति तदानीं विश्वदेवमपि नुं जीता इति सोप्यन प्रतापिमतमेतन्न निरुक्तः अपि
 वंमेतव्यं साग्रिनिरग्रिव्रतं विनिकादश्यादिब्रतं तत्र वराणपरे न नवितव्यं तन्नामग्रिव्रतत्वा
 त्प्राश्नव्रतं तत्र न्यव्रत इति वदिति आह वगीता सुभगवान् आयो क्रियां वतां द्योदिवि
 द्यो मनीषिणां प्रतिमास्वयं बुद्धीनां योजिनां हृदयहरि रिति नेतरत्रेत्यर्थः रविष्यसुराणं
 अचिरगयसुयविश्रोक्तेषां श्रेयोविधायां ब्रतापवासनियामे रत्नदानिस्तथा नृपतिः प्रतोः ९४
 नन्नादिमतवमिद्यस्यानशानदृष्टां तार्थामकादश्यादिब्रतकथनं व्यर्थमिति एतदमुंदरतं

कृतः यतो अस्तु नामाहिताग्नीनां ब्रतान्तरकरणाभावः परमेकादश्यामस्यामुपवासो ब्रतत्वे
 न नवति किंच तत्र न दणमात्रप्रतिषेधमाधरण्यादवाः -- फपवसुव्यं कथामवमिति व
 ता इति हात्र न दणने केवलपापो यजो गमं न वात् आह वानरदपुत्राण॥ नृषिभ्यां यानि पापानि
 ब्रह्महत्यामभानि च अत्र मश्रित्य तिष्ठंति सं प्राप्ते हरि वासरो इति तथा नशं खेन पिबेत्तो
 यं न दन्या कर्पसकरो एकादश्या न नुं जीत पक्षयोः न योरपि द्वयोरपीत्यर्थः नवसा मान्ये नदि
 रशानववसासाकमस्य विशेषाद्विशेषो बोद्धव्यः अत्र स्ततापीत्यर्थः विवस्वतो कृत्वा तत्तस्मादत्र
 तत्वेन साग्रिनिराप्यकादश्यापवासः कर्तव्य एवेति स्थितं प्रयोगे यथा साग्रिनिराकादश्यां न
 नोक्तव्यं तत्रात्र मश्रित्य तत्तस्मै न के संत्थापासनवदिति ॥ ९५ ॥ इदानीं मावायौ नाख्यातं नूतय
 जकर्तव्यतायां किं विद्विरोधं मंत्रविषयमाह अयुष्मिन्मद्वेवं बलिदानं विधीयते बलिदान
 प्रणामार्थः नमस्कारः सतो यतः ॥ ९६ ॥ एवमप्रक्षीभावः आनाहतेः नृषिभ्यादीनां नूतनां बलिदानं
 न विशेषप्राणाप्रार्थं प्रक्षीभावाय नमस्कारः सतो विहितः प्रनादेशाद्ब्रह्मणा आतामु

णि शब्दस्य सर्वनामवाच्यत्वादास्मेयस्मिदवायवययोदीयता तंतनमसां च विंश्या मुष्ण
 नमद्वयत्वा बलिदानं विधायाता विहितं नवतिनस्वाहा नस्वध्वं हंतकारे रिति कृतः एतदित्याह
 स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारदिवोकसां स्वध्वकारः पिष्टृणां वहतं कारेण नृणां ततः ॥ १ ॥ उपविष्ट
 नयात्राग्राहो मस्तत्र स्वाहाकारः कारप्रवयः शब्दार्थः स्वाहाशब्द इति एवयतिष्ठता तत्र वषट्कारः यत्र
 बलिस्तत्र नमस्कार इति इति विवोकसां दवानां हविर्दानार्थं एते त्रयस्तोत्रवाच्यताः पिष्टृणां स्वध्व
 कारः पिष्टृणां मनुष्याणां हंतकारः कृत इति प्र- कर्मनिर्बंधः प्रतएनिराविते शोदद्यादिति ॥ ७ ॥
 अथ पिष्टृबलित्वा नमस्कारेण दीयता उत पित्र्यत्वा स्वध्वकारेणेति तदर्थमाह ॥ स्वध्वकारेण नि-
 येति त्र्यंबलिमतसदा तदेष्वेकनमस्कारं कुर्यात् नेति गोमतः ॥ ७ ॥ यतः स्वध्वकारः पिष्टृणां चिति
 मूर्तेषु कृतः अतः पिष्टृसंबन्धिने बलिं स्वध्वकारेण निनयेदद्यात् नमस्कारादि निरिति सदाशब्दार्थः ॥
 अथैव सदाशब्दस्यायमर्थः ॥ विप्रमोजनदानादि निरपि पिष्टृयज्ञसिद्धिमत्तां पिष्टृबलिं सदा दद्याद्
 इति एवं निजमतं दर्शयित्वा अमुनिमतमाह तदाध्यक इति तदपि पिष्टृयज्ञ इति शब्दः समीप्य-

१५

एकेण रस्वता देवो मुनयः बलिदानं विषये नमस्कारविधौ न विलोक्य नमस्कारं कुर्यात् अतएव
 मध्यदोषः गीतमो मुनिः तन्मतं विषये नमस्कारं तस्याह नस्मात्कर्तव्य इति आप्यत एतं मुनि
 नाविप्रतियजितः किं कुर्यात् इति उच्यते यदि पिष्टृयज्ञसिद्धिद्विज नोजनदानादिभिः संभवति तदि
 तस्मान्न तयज्ञमध्यस्तत्वा नमस्कारेण दानं इत्यसंभवाच्च पिष्टृयज्ञसिद्धौ स्वध्वकारेणेति कृतः अ
 न्याथा मुनिमतः कश्चिदस्य कात्यायनवचसोलीकता स्यात् न चेत्यमते वदानमिदमिति कश्चिदत्र
 वमाह तदाध्यक इत्यस्यायमर्थः तदसि स्वध्वशब्दसमीप्य नमस्कारं कुर्यात् स्वध्वशब्दमुच्यते नमस्का
 रमुच्चारयति अनुष्णः ॥ एवं व्याख्यायां मंत्रद्वयेन दानसंभवो भवति न चेतदपिष्टृमिष्टं वा तिष्ठा
 त्प्ररनः शिष्टं विंश्यां पुष्टयः तदन्वेक इति वा पाठः ॥ ७ ॥ ननु पूर्वतः वदन्नुति प्रमाणं द्वादशपूर्वत
 रकमुदिष्टं अथ बलिरपि तदवदानान्यदस्तीति तदाह नावगच्छीत यो न वंति महामाजोरप्र
 णवप्रमाणेन एकत्र वेदविज्ञा भवन्तीति तन्मतं संक्राम्य ॥ ४ ॥ अर्थमिति प्रमाणनामावयवाणां
 तयज्ञसंबन्धः ॥ महामाजोरप्रवणप्रमाणात् अरुतरुद्धि जन्तुकार्येन समत्वात् नावगच्छन्ति व

वाचमनायति। स्तानेषु प्रक्षिपेत्प्राज्ञस्तदुद्दिश्य देवताः इति उद्दिश्येति वचसा प्रक्षेप्योऽपि संभवेत्कः
 एतेन काम्या दर्शिताः तदा का प्रतिपत्तिरेषामिह व्याहृ॥ पिंडं ननु पश्चिमा प्रतिपत्तिः वराहः पिंडं प्रति
 पत्यं तरुत्तारकः पश्चिमाः तया सुबोधमन्यत॥ ७॥ अथ सदा नो जनस्योपनीयमानस्यायमग्नौ जुहु
 यादग्निर्विस्वयुषस इति च वैष्णवमिति चोत्तराण्युक्त्या द्विद्वयमभ्यन्योन्यवतीति विविक्षतिः एवमा
 सस्याग्निकदानान्यावायाद्यायाश्चेवतु तर्हि नित्यकाम्याहुतं दानामतद्वत्पुंनियुतं सहेवमिति नो
 स्यादत्र पूर्वोपरभाज्यवस्थापिका विदुः स्त्रीत्यत आह॥ न स्यातां काम्या सामान्ये जुहोति बलिकर्मणी
 पूर्वमिति विशेषोक्तं जुहोति बलिकर्मणीः॥ ८॥ आहुति बलिदानादिकर्मनिर्द्देशादिविद्वत्कर्मकाम्या
 द्वै सामान्यं नित्यहोमादि एतका म्य सामान्ये कर्मणी एको न स्यातां न नव्यातां अथ प्रा० क
 र्मेतन्वातनो निमित्तिकं कर्तव्यं उत अन्यथैव नित्यहोमाह॥ पूर्वमिति जुहोति बलिकार्ये
 यजुहोति बलिकर्मणी जुहोति बलिकर्मणी न एतत् प्रतिकर्म सिद्धं न यो एतयोरेककालम्
 यतयाः पूर्वप्रथमं नित्यतया प्राज्ञा मादिकं कर्म आवायादि निर्विघ्नं ततो विविष्टं न यो तं ननु

७९

योदिति परिशेषः न प्रथमं काम्यामिति॥ ७॥ अथ नित्यस्य कर्मणः पूर्वमारंभे च ते काम्यं तदंतरा च
 होदिति परिशेषः तत्प्रथमं काम्यामिति॥ ८॥ अथ नित्यस्य कर्मणः पूर्वमारंभे च ते काम्यं तदंतरा च
 योदुत नो वेत्याह॥ काम्यं तत्रावयानां ननुः प्राधान्यकदाचन नित्यस्य कर्मणि तत्कर्मोपपत्त्या यात
 ततः॥ ९॥ एते काम्ये जुहोति बलिकर्मणी कतमिच्छया नित्यस्य कर्मणोऽं ते समाप्ता नव्यातां ननु
 कदाचन कदाचिन्नित्यस्य कर्मणोऽं प्राधान्यं नवत इति उक्तं नित्यस्यार्थः कत एतद्व्याहृ॥ नित्य इति
 यतो हेतोः कस्मिन् कर्मणि तानि विस्मृतं अन्यदितरत् तत्राया न विस्मियत इति एतेन इतरथाहु
 श्रुतं नित्यं नवनामावगंतव्यं सायमादित्य प्रातरतारकं कर्म तदुद्देशात् तं पूर्वमासाद्याश्रयं नित्यं
 तरावेच्छेदेव नित्यहोमाद्यं कर्म कार्यमिति उत नित्यबद्धो मादिदानादनवस्था व्यवस्थिता एव
 मतजद्वै गृह्ये प्राविद्यादेशरायोदिष्टु निमित्तं नंग प्रसंगाच्च आनानि कस्मिन् कर्मणी तोतस्य सम
 समयसमारंभं नंगार्थो ज्यायान् नवका म्य नित्यमपि संतव्यं कतः स्वयंत्वे वा मस्यं बलिनं हारदि
 स्मावायादिवचसः प्रवासादिभ्यस्तद्व्योपदेष्टेः स्मृतं नवका म्यं नवका म्यं नवका म्यं नवका म्यं नवका म्यं

शेत। आउरन्ने प्रवासे वलोपो गृह बले नीवत। आउरत्वं एवादिना॥८॥ इदानीं परिवेदनादि
 दोषदमग्निमतापि विश्वदेवो गृह्यात् एवकर्तव्यः। उतान्नादित्याह॥ अग्नादिगोतमाद्यत्तौ होमः
 शाकल एववा अनादिताग्रेरपोपयुज्यात्। बलिनिः सह॥९॥ आदावग्निश्चास्यत्यग्नादि। अपीति
 सेनावनेयदि प्रमादादनाहिताग्निरगृहीतवद्विर्भवतितस्याप्यग्निर्ध्वंनरिविश्वदेवाः प्रजाप
 तिसिद्धं तदिति पंचहोमाः इत्यग्नादिरयं गोतमादिमन्त्रकः कर्तव्युज्यात् योग्यो भवति। एषोप
 कुतेनायदित्यर्थः। अनेनस्मात्तास्य नावातो किके गृह्योक्तो दुतिदानादोषस्यादिति जम्यात् नयादा
 श्चवाय नपरिशिष्टं अगृहीत्वा विवाहगिंगाई मन्त्रात् उयः अनेन स न नोक्तं। वृथापाकाद्य
 यं भवेदिति गार्हस्थ्यं गृहकर्मणे न नवपर्यागौ दुतश्चाप्येति आदिशब्देन मन्त्राद्युक्तोपि दर्शितः॥
 तस्य शाविश्वदेवस्य सिद्धस्य गृह्यो विधिर्नृवंकः। आभ्यः कुर्वीद्वतान्यो ब्राह्मणस्यो होममन्त्र
 र्गृह्योः तस्य लोकाग्निः अग्नेः सोमस्य चिवादि तयोश्चैव समस्तयोः विश्वेषां चैव देवानां ध्वंनं तं
 य एवावित्यादिक इति। अथाविश्वदेवहोमस्यैव करणमिद्विबनयोः गृह्यात् नवान्वति। नोचेत्य

त आह॥ बलिनिः सहति॥ दिग्देवतामश्च ययास्वयादिके गोतमादिभिरिमत बलिनिः सहितः अ
 कर्तव्युज्यात् इत्युक्तेन संबन्धः। अथमथी इन्द्रादिदशदिग्देवताभ्यो दद्यात् न गृह्यात् विहितं वदिति॥
 अत्रापि मन्त्रादयो यथाहुः एवं सम्यग्यविर्द्धत्वा सर्वे दिक्षु प्रदक्षिणं इन्द्रदशदेवताभ्यो न का
 प्यतदुच्यः। मानुगेभ्यो बलिं दारतु इति इन्द्राय नमः इन्द्रानुवाक्यमानमन्त्रेणैवमिति अथवाग्ना
 दयो वो वरदिकृतयोः नुवरास्ते मइति मन्त्रादीनपहाय गोतमग्रहणं सामशाखाश्रयादिति इहा
 रुकश्चित् अगृहीताग्निरगृह्याग्निभावात्। गृह्यात् विहितहोममात्रमवमात्रुरतात्पुंरं बलिनिः सह
 तिसहशब्दस्य सामान्यत्वात् बलीत्युक्तोक्तानपि दविषयं मतांतरमाह॥ शाकलो बलिः उच्यविकल्पः
 अथवास्तपशकलाहोमः। येषं त्रि। एवं कर्तव्युज्यात् इति एव शब्देन नियमात् एवामतन्निरूपयत्वे
 दानीमाचर्यो यदित्याह॥ एतस्यैव बलिहरणस्यातत्कामं प्रजवीतेति। अत्र किं तत्त्वाकामं प्रब्रवी
 तेति। अत्र किं तत्त्वा प्रब्रवीत व्याह॥ दृष्ट्वा पावीक्षेणो ग्निस्तजतिः मनप्रस्तनो यतमानां भूमि
 त्ति सन्वीक्षमाणः पश्यन्वा मदेव्याख्यस्य माघो जपात्पूर्वोस्मिन् काले द्रविणो दसं दद्यादित्यनमि

उच्यते नानादिनिर्दिष्टं किं न दर्शयति साह ॥ आयुसरो गृहमिच्छयं धीवृत्तिः शुभं तं यथा त्वजे
 कर्तव्यं पञ्च नवीनं त्रहस्य स्रष्टुमवव ॥ १० ॥ सो नागं कर्म सिद्धिं च कृत्येष्टं सुकृतं ॥ सर्वमनस्य
 र्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरीहिण ॥ ११ ॥ रिरीही नियाया कर्मणा मिति निर्वृतं ॥ तथा रिगानोद्याचने चेति
 धतोया धार्थं प्रवर्तते सर्वसाजगतः शुभः शुभः कर्मज्ञा तत्त्वात् साक्षिन् साक्षि रूपविणोदः ॥ १२ ॥
 दातरि त्वर्थः ॥ एतद्वारे ग्यादिकं यथोचितं तन्मोः स्मन् प्रति रिरीही त्वर्थः बहु वचनं पुत्राद्याप
 हं साक्षि शब्देनाग्रे रंतयो मितं दर्शितं ॥ अन्तम तत्त्वविणोदो रिरीहिण इति यावद्वत्त्वं त्वं दस्य
 अत्र नाशयणो भाष्य रिदाह ॥ एतस्मिन् बलिहरणः स्थातकामं प्रवर्तते सकामोः स न वात विद्या
 त्तास्मिन् कवचमोदष्टु एकामवकामं भाष्ये ततः समुदायन बहूनि एतदतस्या निष्पत्तिः ॥ तः स
 र्वं रिरीहीति सर्वशब्द दर्शनात् ॥ अथाचार्यस्य कवचनस्य विरोध इति चेत् तमेवं तत्र जातिमा
 त्रनिर्देशादिति ॥ ७ ॥ इति पंचममहाभाष्ये इदानीं ब्रह्मयज्ञ प्रशंसार्थमाह ॥ न ब्रह्मयज्ञाद
 धिकोऽस्तियज्ञो न तत्प्रदानात् ॥ तदन्तः कृतवः सदानानां तो दृष्टुः केचिद

७७

स्यादिति ॥ १२ ॥ ब्राह्मेति वेदनामावेति निषेधो एते ये पंचमखाः पूर्वयुक्ता तन्मध्य एकोपि पत्न्ये
 न ब्रह्मयज्ञादधिको नास्ति किं न तदिति तत्त्वत्वेन प्रस्तुतं ब्रह्मप्रस्तुतं तत्प्रदानात् परमना
 तपोऽत्र महादानादिकं नास्ति एकवचो जात्येष्टं प्रशब्दो मध्यादिगुणरहित शिष्टा विषयहा
 न निषेधार्थः ॥ आह वोपनिषत् विद्याया सार्द्धं प्रियते रधिया मूषण रत्नपत इति ॥ इरण मूषणं न च
 पुपं वस्तु सामान्यतया महत्त्वोपा न के नाम सान्दयादिति मनुष्य विद्योपेव समं कार्यं मर्तव्यं ब्रह्म
 वाकिना आपद्य पिद्या रथां न केना मिश्रिणे वपेत् इति ॥ इरण मूषणं न च पुपं वस्तु सामान्यतया
 महत्त्वोपपत्ति सत्ता कुतोऽस्य सर्वं कृत्यधिकत्वं इत्याह ॥ सर्वं त्वंत इति सार्वदेव न्ततपि तृमन्
 व्यादि कृतको यज्ञा महानः सहिताः कपिलबादरायण मुनिभिः संतवन्त प्रदीपः फलदृष्टाः
 अनेन मग्रीदि प्राप्तिरंतत्त्वती कर्तुं ॥ अस्य ब्रह्मसूत्रस्यां तो न केचिन् दृष्टुः एतत्त्वानां इति ॥
 अतश्च उच्यते अमादिग्रहणाप्यनन्तमज्ञेति त्वर्थः ॥ कुत एतत्त्वदामकं ननु स जेदिनि मृतः ॥
 अथ तत्किं कारणमिति चेत् आत्मज्ञानोपादकत्वादि ॥ यत्तत्त्वोपस्य ब्रह्मणा हर

दर्जयात। परमात्म प्रसादो न वेत्। स्मृतं वा। देवहो। त्रितोये। च। ब्रह्मणि निष्ठा। परं ब्रह्म
 धिजलतो नितिं गुरुणां व॥ योऽसौ निरंजनादेवो नावयाहो। मनो मयः तस्यां कारस्मृतो नामात्
 नादृतः प्रसीदता। प्रतिक्रियद्येवं नास्ति। तदा कथामेकैकस्य रूपदिवां वर्षे सहस्रमति शिर्नवति
 त्यनो नात्प्रज्ञानं विना स्वाध्यायकलमपि स्मृतये। तस्या निष्ठा। स्वाध्याय इति गीतमस्मृतयेति भाष्य
 हरहयतिनापि ब्रह्मयज्ञः कर्तव्य इति छितं॥ ७॥ अथ सर्वशास्त्राभाधारणे नयतुः सामादिजपनकिं
 स्यादित्याह॥ श्रवः पठनं मधुहृतं कृत्या निस्तर्पणं पुराणं च। तामुतो ब्रह्मनिर्गुणं पठनं स
 दा। सामान्यपठे सोमं च त्रुत्पात्रिरचहं। मदः कृत्या निरपि वा अथ वीं गिरसः पठनं॥ १४॥ मां संह
 रोदनं मधुः कृत्या निस्तर्पणं पठनं वाको वाकां पुराणानि अतिहासानि वा चहं॥ १५॥ संगादीना
 मन्धनमेतेषां शक्तितो चहं। पठनं मधुः कृत्या निरपि च नपि च तर्पणं पठनं॥ १६॥ कृत्या गत्रीः वा
 क्रमचनं योगी शोपि मधुना पयसा चैव सदिवां स्तर्पणे दिजः पितृन् मधुहृताभ्यां वसयो धीना
 वयो चहं। यश्च पितृ शक्तितो धीना तयो चहं स च तामृतिः। श्रीगान्तिदेवानां चैव मधुना वपि च

१००

स्तथा। मन्त्रो मधुहृते देवानां वीं गिरसः पठनं पितृन् मधुसर्पिः श्यामचहं शक्तितो दिजः। वाको
 वाको पुराणं वा नासहं सी श्वगाधिगाः॥ अतिहासं तथा विद्यायो धीने शक्तितो चहं। मां संह
 रोदनं मधुसर्पणं सदिवां सो। करोति तृप्तिं कुर्याच्च पितृणां मधुसर्पिषा हति॥ ७॥ अथिते
 त्ताः किं कर्तव्यं। ते तृप्तिस्तर्पयंत्ये न जीवंतप्रतमेव च। कामचारी न वति सर्वेषु सुरसंभु
 ॥ ११॥ - वेपथो न स्मृतिपंक्ति विवदुना तिस॥ च शब्दे जप फलाति एकज्ञापनार्थः मन्त्रहस्त
 त्वत्सर्वे द्वादशगुहेषु कामचारी न वति। यथेष्टं वरतीति यावत् न वितत्रपो विना तोत्रे न त्रिदि
 व प्राप्तिरिति मंतव्यं। कुत एतं करणरतस्य तपः फलश्रुते। यथाह वाजपेयश्रुतिः सोऽको वं चतः
 शवानो न स्वायेण तपस्तपत इति। मन्त्रश्च वेद सदा न्यास्यतपस्तप्यन् द्विजोत्तमः। वेदाभ्या सो हि
 विप्राणां तपः परमिहोच्यता। प्रभुतमनुमयीत। न केवलं कामचारी किं तु गुरुगरीयः महापापा
 दिकमपि एतः पापान् स्मृतिना श्रेययति। प्रसूतं वाजपयं प्रयमर्थः। यदि महापापादि
 हीनो न वति तदं द्वादशगुहेषु कामचारी न वति। महापापादिगुणैः नपि न स्मृष्टः स्वांपंक्तिं पुनाति प

त्रितीयेति एवापिशब्दे निश्चयाणोद्दिष्टा वष्टकश्चित् अर्पितं नृपतेनापि पापोपशान्तिर्नोवदि
 ति आख्या नमन वद्यं किं उमहेदेनो विषयतदनुषंगविहितं प्रार्थयितुं हृष्टे एतदंतं समहायापोपशान्ति
 न स्यात् इति एतदेतस्य तुरतं त्रुपीत्यनेन महत्तये सापिशान्तिः सादित्यर्थो पलब्धौ अन्यथा गुरुत्वाद्वा
 नधिकारः स्यात् एवं पंक्तिपावनकार्यता पाताच्च अतो महत्ता पस्याप्यार्थमुत्पत्तिरितेन न्रवातीति
 युक्तमुक्तं आह वमनुः ब्रह्महत्याधिकारजपित्वा न्यतमे वेदं योजनानां शतं व्रजेता ब्रह्महत्यापञ्च
 त्वर्थमित्युक्तं नित्यं तद्विद्यः इति योगीश्वरः अरण्ये नियतो जन्मा त्रुत्तवो वदसंहितां दत्तपरमते
 ॥ ७ ॥ अत्र व' वसुमते वसुमती त्रिदो न फलमाप्नुयात् ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्मदानमवातिरिच्यता ॥ ९ ॥
 वसुमतं वसुमतं कृदा न शब्दं ववो दाद्यज्ञापकः सृष्टं प्रयत्नं प्रतिरणि त्रीण्यादुरतिदानानि जा
 वः पृथ्वी सरस्वती नरका दुइ रंयेता जप वा पन दोहनादिति ननु ब्रह्मयज्ञो देवेन्द्रादितो केषु काम
 चारुदर्शनादेन दानमवातसादनरिच्यत इति कुतः उक्तमित्युक्तं यतो दीयात तद्वत् अत इति १०१
 स्ति निरतो वाचक शब्द ब्रह्मदानाद्वा परं ब्रह्म प्रकाश्यात् ताः धिकापतदिति आह वमनुः

नाधिकार ब्रह्मदो ब्रह्मशास्त्रमिति कुतः उक्तमित्युक्तं तथा वा यत्रणा भदी वा सति तां को
 न सपिपां सत्वेणां पवदानानां ब्रह्मदानं विशिष्यत इति ॥ ७ ॥ इत्याप सनिकृती चक्रवर्त्त
 जमिस्त्राशादित्युक्तो कर्म प्रदीप्य साष्टादितीयस्य नृपार्थक्येका ॥ ७ ॥ उक्तस्त्वा वत्तं वमहाम
 र्वाधिकारः इदानीं दर्शयिष्यामादिषु दक्षिणादानपात्राद्यधिकारमारभ्यात् ब्रह्मणे दक्षिणाद
 यायायत्रपरिकीर्तनाः कर्मांतु यमानापि पूर्णपात्रादिका नवेतु यदि विमर्षेनामत्वा त्रुत्तं यत्रय
 स्मिन् कर्मणि यथार्थं गोदक्षिणे इत्यादिना व हर्षपात्रं नृपार्थक्ये दित्यव विद्या विदुः स्ति निरतिरिते
 नातो वर प्रमाणं कुर्यादिति ॥ ७ ॥ किं वा विद्वद्भाजो नमस्ये दक्षिणादं हये नवेत स्यां वदु नयं
 यो दनं स्मि प्रतिपादयेत् शवदित्यत्र यत्र शंकायां यदि यजमानस्य स्तनकादिनिमित्तादयः क्षिणा
 दि अग्निहोत्राहोमकर्म विद्वद्भातु तदा हर्षपात्रादि दक्षिणायाः ब्रह्मणे दीयमानमर्थादायाः अर्च
 नागहये नवेतु अयमर्थो यजमानतस्मिन् दक्षिणे द्रव्यं मया मया दद्यात् मवगृहीयादिति मवत्र
 ह्यण एव दक्षिणादं हरः सादिति आख्यायुक्तं कुतः एकशतं गृहीयात् तददं मयोपीत्युक्तं

दिवाहृहरणानधिकारात् अतोमुक्तमिति नवदृष्टादिषु प्रवोसिनोपि एतदुपपन्नं कुतः एत
 दवधितयावहिर्वासनाधिकारस्य वक्तव्यत्वादित्यद्यत्वात् नयं विधीर्णता इत्यनेनो नयं कृत
 त्वेहोत्रकर्मणीवयजमान एव केवलं कुर्यात् तदा तां समस्ता मन्त्रास्मि विप्राय दद्यात् न स्यात् मन्त्र
 हस्तमिति विविच्य अर्चा वा सकलां गृहीयादित्यनिप्रायः ॥ ७ ॥ अथ ब्रह्मन्वादिकमार्तिजं
 दानं मुख्यतया कथोर्विधमिति आह ॥ कुलविजमधीपाः संनिष्ठं तथा पुरं नानि रूपस्य
 दिसन्त्यद्वेदात्मनो हितं ॥ यो यजमानः स्वज्ञते नो कद्वयेऽभिहितमिच्छदी हेतममायश
 पापे मानवतां इति ॥ ब्रह्मन्वादिकमार्तिजं दिक् न दत्तं मिच्छन् अधीयान वेदादीन् मन्त्राणां
 पठमानं संनिष्ठं विकरवर्तिनं कुलविजं निजपि रूपा महादिकुलयातमृत्विजं सदा वृत्ति
 कर्मवपि नातिक्रामत् तमतिक्रान्तिमिरयात इति एतन्नातिक्रान्तादाप्यस्यादिति शायतां कुतः ॥
 तस्मै येन सप्तज्युत इति वाच्यत्वात् अथाह षड्विंशन्मन्त्रं दद्वयविनाशेन ब्रह्मस्वरूपे १०२
 न कुलान्यकुलनां याति ब्राह्मणानि क्रमेण वा अधिकारिविप्रातिक्रमणार्थः तथा प्रत्यासन्न

मधीयानं ब्राह्मणाय अतिक्रामत् निवदानेन पुनात्या सप्तमं कुलं इति अद्विजितः सन्निवर्तः कुतः
 मिच्छन्ति न दत्तमिति हेतुत्वात् यथाह ॥ कुलविजं यस्मिन् ब्राह्मणायो याज्यं रत्नं कर्मणो
 दुष्टं च तयोर्द्वेऽसंतेजसमिति अनादशापणानित्यर्थः दुष्टना नध्ययाना अथवा यस्मिन् कुले
 ब्रह्मन्वा मर्तिजं विज्ञानं पारंपर्यायातं वा नवति सकलविजं अथावेव मृत्विगं संभावत तथा
 द्या गुरु क्रियादिस्तु निवदर्थिना अथमतिः सगुरुयः क्रियाः सन्तावदमस्मि प्रयच्छति एकाद
 शसुपाधाय रत्नं कृतं दद्यात् एतमानाय यथा पूर्वमिति आयोगीशो न विज्ञो गुरो गौरवं
 जी ततः इह वन्विजः प्रथमोक्तत्वात् एवमेतत्तद्विज्ञेय इति पूर्वोक्तं जी शवत्समासाधेयुक्त
 ति ॥ ८ ॥ अथेनायं महज्जेना निरुद्धि स्वतस्तदा कथं कुर्वीत तद्वदह ॥ अहमस्मि ददामीति
 वमानायादीयतेनेता वस्तुष्टा ददतः पात्रेपि पत्रमस्ति हि अहमस्मि विप्राय एतद्विज्ञेयं ददा
 द्येव मनेन साता वन्विगुरु आनाय ॥ ९ ॥ अनासे दीयते अधिकारवशादात्तिजो दिक् कु
 तः हस्तः एतौ प्रस्तुतां च दद्यात् त्रेपि दानाहं पिददतो यजमानस्य फलं नास्ति काष्ठुनरपात्रे

हानशंकेति अतः पृष्टुवदद्यात् इत्यनुपगमः ॥ ७ ॥ अथिवयोर्देशांतरस्थिते प्र
 रञ्जना कथं कर्तव्यं इति तदाह ॥ दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनवसरं इतमन्यस्ततो दद्यात्
 एष्वनविधिपरः ॥ ८ ॥ अपीति यजमानस्य बहुविधसत्त्वादेवं करणं दर्शयन् यदि कथं वि
 द्यते च ॥ ९ ॥ राक्षसो भवतः व्यवधानाच्च तत्प्रसागमनयो रसं प्रवोचति तदा यजमान
 म्दूरस्थाभ्यां द्वाभ्यामनमा तत्त्वा तयोर्दोषा मीतो वेति वरं वादिकम् प्रदाय दद्यात् ततस्तदनं
 तदं दत्तं योऽपि विप्रस्यो अभिस्तदानसिद्धो वरादिकमना दद्यात् ॥ अथमर्थः ॥ अनुज्ञातमयोर्वेयं
 दिक् सदेवाभ्यं वरयेत् ॥ दूरस्थानावतः प्रसाद्यन्नावा तव स दपि वयो दद्यात् इति द्विवेदेन वि
 तारतया वाप्यसं ॥ १० ॥ इदानीं समीपस्थ बहुविधयति क्रमणभ्यां धनुर्वरादि दद्यात् कितम्वा
 दित्याह ॥ मन्त्रि तष्टु मधा यानं ॥ ब्राह्मणं यो वनिक्रम तय दद्यात् तस्य च तस्येन ममुद्य
 तो ॥ यो यजमानः अथ विप्रपि प्रायश्चित्तं दद्यात् न रत्वा संनि तष्टु मन्त्रिकर्षं ॥ अथा यानं १०२
 बहुधनं युतं विप्रं यति क्रमं विप्रोप्य हात्वा यजेदिदं यः सदा तायादव वरादिकं सुखं

यविद्यायः समीपस्था यो ह्येने दद्यात् न संनिकर्षमात्रादतदत्रिमयेदित्यत्रि प्रायः संनिकर्षं
 श्रुत्वा त्रिज्यादिना ॥ ११ ॥ अथा धायाना दूरदेशादिषु वर्तमानास्तस्य सुखं कुलविगादिनिधि
 त्वेनिकारसमीप इति तदा किं कर्तव्यमिति वाह ॥ १२ ॥ यस्मिन्नेको गृहे स्थितो दूरस्थश्च गुणाधिकं य
 एनचित्ता यदा तयो नासि मूर्धे यति क्रमः ॥ ब्रह्म वृत्रोक्त पत्न्या यतिः गृहवाहोः तिसामी यमुप
 लब्धत्वा कुलविगादिनिधित्वनिकरत्नो पत्न्यस्यार्थः उक्तार्थः मन्यतः ॥ १३ ॥ ननु कुतः कुलविगादिनिधि
 त्वनिकं द विप्राति क्रमाद्दोष इत्याह ॥ ब्राह्मणानि क्रमो नास्ति विप्रे वेद विवर्जिता ॥ अतः तमग्नि
 तृप्तं न हि मस्य निदूयतः ॥ १४ ॥ दूरस्थ विद्वद्दि प्रस्थान्ति ज्ञादिदानेन रत्वा तदेन विवर्जिता विप्र
 अति क्रमसाये ब्राह्मणस्याति क्रमण नात्वादोषो नास्ति कुतः हियतः सुखं तं अविष्णुं तं अग्निं
 मृज्यत्यज्ञानं स्मतिरज्ञायां न दूयतः ॥ किं तदर्थं इति इह यणे यमाह ॥ जणेने वनु संसिधौ न
 ब्राह्मणो नाव संशयः कुर्यादयं न वा कुर्यात्सि त्रै ब्राह्मण उच्यते ॥ इति मनुस्मृता ॥ सावित्री सा
 रस्यापि दानं दद्यादिति सापि वेदनाया धनुर्विक ववो विनो कना तत्रापरास्तः अथ जपाने रदि

प्रसिद्धोदितिसंस्तुतविवर्धयामिति चेत्तत्पेवं तत्र जपशब्दस्याध्यायनार्थत्वात् कथं
 त्वमिति चेत्तत्पुनश्च अतिजपद्वयकत्वात् तत्प्राप्त्येतत् ॥ द्विजातीनामध्यायननिदानं
 त्वमेनेन विप्रं दीपां प्रथमोत्तुक्तत्वात् तत्तर्हि कुर्यादध्यायनं त्वमेनेन वेदादिपाठमंतरण
 सावित्रीमात्रजपादवविप्रस्य दानयोत्पत्तास्मि र्वित्तमिदं विद्यायेव द्विजातीनां ध्येयत्वं
 मिति वाच्यं न त्वेवं विवेकेनोक्तं ॥ अतः यत्तत्तत्रायमर्थः प्रथमपुरुषार्थसंस्कारादध्यायनात्
 संस्कारोतिष्ठितं वाक्यं दिहादि कुर्यात्तदिति ॥ अत्र सावित्रीमात्रसारादध्यायनतदध्यायन
 तदर्थं विचारवतुरोक्षुरीण इति तत्प्राप्त्यतिः ॥ त्रिशिवं समधि रत्य शिष्यो अंगिरसो मे त्र
 तं मत्र तदासीदित्यादि मनुष्य अध्यापयामासपि ॥ त्रिशिष्यो रंगिरसः कविः पुत्रका इति हो
 व्यावमानेन परिहृत्य तान्ते वा मर्थमप्युक्तं ॥ देवानां गतमनुवा ॥ देवाश्चैतान् ध्यायात्
 प्रोच्यते ॥ तं वा ॥ शिष्यस्तु त्वान् अग्रे भवति विनालः पिता भवति मंत्रदः ॥ अग्रे हिंवा ॥ १०४
 तमिह्याहुः पिता भवति मंत्रदः तपो यथा काष्ठमयो ह स्त्री ॥ यथा नमो ममो मृगः ॥ ब्राह्मणश्चा

नधीयानम्युपेक्षेनापत्तिरिति ॥ तथा च एवं वा बहुश्रुतं द्विजानामपि विषयवचनं मन्त्र
 संह ॥ ब्राह्मणो ह्यनधीयानमिह शिरिवशा मिति ॥ तस्मिन् ह्यनं दत्तं न हि मन्त्रा निद्रात इत्य
 त्वमिति प्रसंगेना ॥ ७ ॥ एवं तावद्दुष्टत्वात् न्यातिर्न्यादीनां तदं तं निद्रा मिति वा इत्यंती ॥ अथ संस्कार
 करणपात्रमावा योक्तुं किं नवं नवदित्याह ॥ आह ॥ मन्त्री कर्तव्याति जसं द्यसं नवा ॥ मही मयी
 वा कर्तव्या ॥ मयी मयी वा दुतीषु वा ॥ १० ॥ आह ॥ शब्दोऽनृती प्रसंग प्राख्यार्थः ॥ आद्यं तत्र संस्त्रयते
 सा आह ॥ मन्त्री मवमयी मयी वा दुति उद्गयमावा सुन कर्तव्या विरादुति पुन कर्तव्यं नंदरी मास्यो
 रपिते जसं सुवर्मादिपवित्रं द्यसं नवा जंता कर्तव्या ॥ एते द्व्यात्मा नं नृ मही मयी मृदवा वा क
 र्तेया ॥ द्वितीयं मवरो मृत्पात्रे नो जं नपा ननिषेधश्चातो सत्यामथा स मन्त्री मही मयी नवदि
 दिने दृश्यते ॥ अथ वा सुरेण पात्रेणेति पितृर्ध प्रसंगाद्दसुर मृत्पात्रं पणक रिणपात्रं वा
 दित्याह ॥ देवकार्यं त्वपदनस्या आह ॥ नृत्वं नस्यादिति वकर्तव्य इह सत्या यथा ॥ तान्तात्रिणा
 दिद्वयं दशो दिष्टपि द्यता ॥ तदा जसं मन्त्री कर्तव्या नवेति ब्रूम कर्तव्येति कुतः ॥ उत्पत्तादिधर्म

१०५

वैश्यायाः प्रमाणं कथं भवति न काष्ठादिद्रव्यांतरं न वमित्त्वर्थः। अथैवं विरोध इति चेत् तस्मिन् रवेति नियमाय सूचीमेषीकमववेति वा पाठोऽन्तरं एषीकं कांडं वंशपीरणादिप्रचितमिति एवं व्यवदाज्जम्बतीदीनां सूचीनां पात्राणां कारणायावायुज्ज्वल्यप्रमाणे दर्शयित्वा इदानीं क्रमप्राप्तं चैव कर्म न ह्यलमाहा दक्षिणं वामतो बाह्यं मात्मानि मुखं प्रमाणं कथं करस्य ऊर्ध्वं तकरणे चैव कर्मणः ॥ इदं नृपमर्जं जामह इति क्षितिज पमंत्रेण न चैव करद्वयं चैव तित्तं चैव कर्म निस्थाव वायुणो बक्ततयोक्तस्य करणे तथ्यमाणे दक्षिणं मध्यं करं वामतः सव्यं करं बाह्यं मुपरि नवनागगतं ऊर्ध्वं तनूनि सव्यं करयो रंतरति न के वं तं पाकिं तर्हि प्रात्मानि मुखं च संमुखं च त्र्यग्रं ऊर्ध्वं तित्तं तथः एव मन्यथा त्व पशुमायाः प्रनेत्रस्य स्यादक्षिणा दक्षः त्र्यग्रं त्र्यग्रेणाग्रि संमुखं त्वंदर्शितं ॥ ७ ॥ अथ मत्तो ममिति च विनकथं परिसृष्टाह दितिक्रमप्राप्तमाहा रं वा प्राप्तिं मुखोपासी स्वच्छाच्छा सुसंयुतो दक्षिणं तथासीनः कुर्यान्नरि मन्त्रहं ॥ १८ ॥ यथा चैव जपादिकं कर्म प्राप्तीनेनोपविष्टे न त

तमस्ति तथा चायासी न उपविष्ट एव पाणी करो अथाभिमुख्यवग्निसंमुख्यग्नौ
 स्नानं कौ स ह ज स्ति तो न दक्षिणं वामतो वा ह्यनिशादिना विपरीतां भूतो मुखं युता वितर
 न्या पां करण परिहारेण प्रयत्नं वं तो भूत्वा प्रदक्षिणं प्रादक्षिणेन सर्वादि विधिं स्नानात्
 तय वानां परिसेपततः हननं संवरणं कुर्यात् वप्रतिदि कथायायाय प्रदक्षिणं कुर्यात्
 इत्यासी न संवृत्तः अन्तेन करणे च दक्षिणादा न मंतरा कर्तव्यं अन्वयां च विवाहादिना
 बाह्यं चित्तं संभवः स्यात् आहवापे वी न ग्निः समिद्धं मग्निं हस्ताभ्यां परिधाय संजवः सत्त्वो
 ब्रह्मा त्रयो भवन्त्यसी सौ ग्रा एके णां तु व उर्दि शं १९ परिधाय न स्नानत्वा त्रिधायः तय
 जमान वा दु प्रमाणाः संजवो वक्ताः सत्त्ववः वक्त्रमाः अवृणाः सति यजन् यत्रादिभि
 ब्रह्महीना अग्नी सौ ग्रा एवं विधाय ऊशा नावा स्तरण करणा वा धौ क गृह्णाद्देव कर्म वप
 लशास्त्रि नां यत्र त्रि संस्था नां विधि उज्जन एते णां मन इह व्यवतिरिक्त शाखा श्रित १०९
 मी वाप्येय दक्षिणत्वात् परिधी सु न ऊवी व गृह्य कर्म सु या जिक उदकां जलयः स्नि

ए स्तोत्रे परिधयः स्मृताः इति परिसंख्यानं वचनाद्वैत इहोक्तं कर्म रतां परिधी उज्यु रि
 ति त्वेवं परशाखा श्रित धर्म वक्तव्यत्वात् अधिकारत्वात् अथेवं प्रत्यक्षं विरोध इति
 चेत् त्वेवं ऊशा नावा स्तरणे दर्शितत्वात् पिंडह्य सत्त्वादात न दर्शने जरी वदिति यं उ प
 रिधी सु न ऊवी तति परिसंख्यानं ववस्तस्मिन्निग्रहो मधुरी रत्य तातव्यं अतो दशादि
 पुवर्हिणाम सत्त्वा त्रितयं स्यादिति स्थितं ॥ अथ तस्यासः कर्षणं स्यादित्याह प्राग्राव
 जितः पञ्चात उदग्रय मथा परं न्यास परिधि मन्त्रे दुदगयः सप्त वं त्वा रेवा अग्निं संमि
 त्वा दजितः समीप पद्दप प्रागगो पूर्व दिशा नागो द्वि प रिधा वि म्मेता प्रथमं दक्षिणे दि
 ती दक्षिणं तदुत्तरे अथ तदनंतरं अपरं तृतीयं पञ्चा वग्नेः पश्चिमं साणं चतुर्थं मय्युदयमा
 ताग्रं परिधि म्मेदिति वाक्येण त्रि दिशा स्तं स्यात् अथो म्मेता सी वत्परि धि ना स
 वासो करोति तदा स वक्तव्यं परिधिः तददिशा ता ग्रा यः पूर्वतः पूर्वस्यां दिशि ववतीति
 ॥ किं वा यथोक्तं न स्य संपत्तो ग्राह्यं तदनु कारियत् यवांस मि व गो ध म्मा वी हि णा मि व

शास्त्राः सादृश्यादिवाग्निप्राया एतेन दृता इव दृष्टं दर्शितं सुबोधमितरत्ना ॥ ७ ॥
 इत्याशादित्य ततो कर्मप्रदीपप्राप्ये द्वितीयस्य पंचमी कंडिका ॥ ८ ॥ कति दुर्जन इत्याना
 प्राप्ता को को मरुस्वती निर्वोणदा सतात स्या मेवतां सत्प्राप्तप्राप्य साखात स्या घदश
 दिव्या त्विज्यादिदान पात्रकथनद्वारा या या दृश्यनु कल्पकल्पनपयी वा विधि इति
 मथ दर्शितं मासाया त्यादिना सायं लण्यक्तो क्विच्युयशं वरहो म कर्म करण काल क
 नार्थं दृश्या स मा स निर्यमा स नियमाह ॥ ८ ॥ पिंजना हायैकं प्राद्वं क्षीण राज नि स स्यात्
 वासरस्य उ राप्यं शे नाति संध्य मी पतः ॥ पिंज पिंजुय सा दानु प स्या वा द्वियत इति ॥
 पिंजना हायैकं

उपरि फलं तिथि वेदा ॥ ८ ॥ इदानीं न पणोति थिमेतामधि ज्ञाप्येत दाहा यदा वृद्धं दृशीया १०८
 मं उतीय मनु हरयेत् प्रमा वा स्या क्षीयमाणा तदेव प्राद्वं पिण्णात् ॥ ९ ॥ तदा कदा वि

इव शातु वृद्धं दृशीति पिंजना हायैकं उरीयं वृद्धं र्थं वा मं प्रहरं इहा परा क स्यापि मं पत्रिः स्यादि
 यामरावः स्याशयः मुत्तु पूरणत् मुत्तु पूर्वतश्च न अत्र राक्षि वा मा अपरा द्वा का वा पि
 तया क्षयिनी भवति तदा प्राद्वं स मय्या पि न्यां वृद्धं दृश्या म पि प्राद्वं करिष्यात् विधीयते ॥ ९ ॥
 वेति शंकोतर परा मर्थः आवायाः पियदा हस्ते व वं दमान दृश्यात् ताममावा स्यां प्राद्वं
 वं न तया हा एतच्च पिंज पिंजुय सा दानु प स्या वा द्वियत इति ॥ ९ ॥ दिवि को स्रदय
 गामि न्या स्त्री इत न्वा तु व र विवा यं मे द क क गो द व कार्य मुप न स प्रात र्थं स चां तथा हा ॥ ९ ॥
 पीरा अ तं वृक्षा प्र वा स निय मे द वि वि का य द म वेत् उ दाय सति थि प्रो क्ता वि परी तनु पि
 टु के इति विपरीता मध्यम द्वा का स्या स मय्या पि नी मय पि वृत्तो प वा स दा ना दि च वि वि का
 यदा मयिता यद्विपरीतं मुत्तु मय क द री पृष्ठी जिज्ञे दू व वृद्धं दृशी एता पर युता का यो
 शेणाः श्रवण संयुताः दिने नेत्यर्थः तदपि दिव परं पान न च ये च वी उ क र्त्तव्य ति दर्शितं
 पंचिता म त दि त स्मा ॥ ९ ॥ प्रयात्र विरोधः यद ह स्ते व वं दमान दृश्यात् ताममावा स्यां उतीते

चतुर्दशस्य दहारे विषयः पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु पञ्चस्य तद्वत्तु
 एतच्च श्रीगणेशपुत्रमन्त्रोपि वचनं देहीदिनानस्य तथा न च दने यत्तु तद्वत्तु
 मायनियमेन वचनं देहीदिनानस्य तथा न च दने यत्तु तद्वत्तु
 वदति न भवति वचनं देहीदिनानस्य तथा न च दने यत्तु तद्वत्तु
 वसो विसेषार्थं श्रुतं यदा वायु एतत्तु तद्वत्तु पञ्चस्य तद्वत्तु
 ताममावास्यां वचनं देहीदिनानस्य तथा न च दने यत्तु तद्वत्तु
 श्रीगणेशपुत्रमन्त्रोपि वचनं देहीदिनानस्य तथा न च दने यत्तु तद्वत्तु
 दशना न दद्यादिति नालीवर्कः श्रुतिवार्थः एवमाचार्यवचनो यमर्थदति श्रुतथापि
 स्थितय दहारे विषयः पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु
 मूर्धन्येति पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 रानीवाली उसात्रोक्तापि दहारे विषयः पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु

१०९

अतएव श्राद्धादावस्तुगामिनीस्तुतं किं वा यदि जावास्तुतिः स्यतया संयुज्येत तदा स्मृत्यं
 तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 योपि प्रकर्म्मणि सर्वदा इति वचनं देहीदिनानस्य तथा न च दने यत्तु तद्वत्तु
 रहिता ममा मुपतय वचनं देहीदिनानस्य तथा न च दने यत्तु तद्वत्तु
 कर्म्मणी यः तथा ह पदि श्रुतं तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 याति पि दहारे विषयः पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 दातव्यं दहारे विषयः पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 कादिष्टु परंतु यातस्यापि दहारे विषयः पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 तथा बहव नमोस्तुतं तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 दहारे विषयः पञ्चस्य तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु तद्वत्तु
 श्रुतिवार्थः एवमाचार्यवचनो यमर्थदति श्रुतथापि

रंयदिकथंविदयदिनेअमापराङ्गापिनीस्यात्तदाकिंऊर्वीवक्याताअनीवालीऊर्द्ध
 श्रिवअत्तकैपिउकर्मलिस्यात्तद्वत्तुमध्यद्वेआदादिस्थात्तयंतदातिथिहयेमिनीवाली
 तिथिहोहोऊर्द्धस्मृताःस्यामपिउऊर्द्धज्ञेयावेदावदंगतदिनेरितिस्मृतिः।यवस्मासुस्ते
 तिअथयदिकदावित्आदकागार्दयावउर्द्धेराअमासमपापराङ्गोनवाप्याततदाकथंका
 र्यमिति।कथातदितिमतिप्रतिपदादिहृदिमत्वाकृतपवापितापिआह्यकथमवमितिच
 तास्मृत्यंतरदशनातयतः।रतविहाअमावास्याप्रतिपन्निश्रितापिवापित्रेकर्मलिविदिदि
 ग्राह्याकृतपकारिका।अथेतकावागानेपिहृवाज्ञेवेदमावास्यानापराङ्गनववदिप्र
 तिपद्यपिकर्तव्यंआदंआदविदोविदुरिति।अथमतंआदित्यस्योदययत्रअमावास्याउवर्
 ताअपराङ्गःसविज्ञेयः।पिठ्ठांदशमसमिति।जाबालस्मृत्यदिहोदयोपिअपराङ्गेतदि
 दिह्याअस्मादुंदद्यादिति।मिवाएतस्मृत्यन्यथार्थत्वातयतःयत्रादित्योदयसमप्यअमा ११०
 वास्याउवर्त्तताविद्यात।तत्रमतदिनापराङ्गेकावास्याहोविज्ञेयः।ननुप्रातएवउयादि

शर्थः।इहयसप्तदशदिनयागक्रियाधिकारस्यपरास्तत्वाणोऽशोःहृनियागोयथास्यादवं
 विधेयमित्येकअहुःस्मृतिंदशयति।संज्ञेयवनिस्मृतेवद्रष्टव्यंणोऽशोःहृनिपंवदशेपि
 यष्ट्यंदिननाशोयदाअवेतुंति।यतएवमतोहारीतःत्रिमुद्रुतीवकर्त्तव्या।अनदिशोवव
 द्वेविःउर्द्धद्वयैनिःकार्ययण्युंसाभगापेति।यथेष्टुणोऽशुदिनेपिअममतिप्रसंगेरा।
 किंवायद्योक्तंअमापेतिउउर्द्धेरापणमेया।अमावास्याप्रतीहोदातदांतथापिनिर्वीणत।
 वेत्याचार्यवचसोविशेषज्ञापन।यदावाप्येणदृश्यमानोप्यकादत्यक्तंउर्द्धेराविद्यमान
 त्वमपेक्षेतिवेदितव्यं।कृतःयनश्चउर्द्धेरावंडादृश्यतएव।अतःक्षयगामितिलिमद्रवेअप
 राङ्गशेषेयदिउदिमात्रायमास्यात्तदातांताप्रतीहोदाकांक्षेत।अथवाप्रांनेपिजदिवा
 नकावविपयोसोयदिस्यात्तदातदंतवउर्द्धेराष्टमरागेपिजदिनिर्वीलोऊर्द्यातएतदु
 र्त्तनवति।यदिमानेतोपराङ्गोपःस्यात्तदाकांक्षेदमथाकांक्षदिति।एतादतस्यसिद्धो
 ववर्त्तः।अथउर्द्धेराष्टमेरागेनीलोअवतिवंडमाः।अमावास्याष्टमःशेवपुनःकिं

वेदयुः॥७॥ अतः शीघ्रान्तरात्तिसाक्यं इति स्पष्टं मन्यता॥७॥ एवं सामान्यतया सम-
 ग्रमासदर्शनिरूपणं दर्शयित्वा इदानीं मासविशेषेण मासमायाः किंविदिशेषमाह॥
 अथ हायाप्यमावास्या तथा चोष्ठस्य या न वेत्ता विशेषेण मास्यां क्रवति चंद्रावीरविदेन
 ना॥ एतदपि वक्तव्यं॥७॥ कोसाविमाह॥ अत्रिदु राक्षे प्रहारः विशिष्टे वज्रार्थं भागो न कला
 वशिष्ठ॥ तदंत एव क्षया मतिरस्मै एवं यो निश्चिन्नविदेव इति॥ अत्रे तन्मास नवमा
 वास्ययोः इदं चंद्रादिति चंद्रादपि सत्यां आ-या मावास्या वत् दिनस्याप्युपार्थं प्रहरीते
 कला मात्रा वशिष्ठो नावशिष्टो नाकिं उक्तं लोकांशक मध्यमात् वज्रार्थं नाकुसुमं कला वज्र
 पुत्रः स न न मध्यमं दृष्टुं कलिकमात्रे अत्र विष्टे अवच्छितं तत्कलात्रयमात्रं स्थिते
 ति पर्यवशितोऽर्थः तदन्तरं तदंत एव धुर्यया मांत एव रस्मः कलात्रयसहितः क्षयामति
 क्षीणो नवतिरके वज्रिकादि क्रमेणेत्यर्थः एवमुक्तं रूपं चंद्रवारं यो निश्चिन्नविदिनः १११
 त्रगतिरवेदं विवक्षयं नि एतदुक्तं नवति अत्र प्रहारकानंतरं कलात्रयमात्रे दृश्यमानं

अपि प्रथमेव कार्यो न चंद्रमसो बहुलकला दृश्यत्वादुत्तरति॥७॥ इदानीं संवत्सरविशेषे
 पिपीत्याह॥ यस्मिन्नाब्दे दशैकस्य यथस्तस्मिन् द्वितीया परे दृश्यो नियतो पजायता एव
 चंद्रमसो विदित्वा तस्मिन् क्षीणे पराक्षे वदद्यात्॥ नावशब्दोऽन्नामावास्या योऽत्र विशेषः
 सापरार्थः यस्मिन्निति न सर्वदा अवेदावर्षे द्वादशमासमायथा मासाः स्वभावमावा नवति ए
 कस्यान्यः रविवाररहितत्वात् त्रयोदशो नवतीति शेषः॥ तन्नामावास्यायां द्वितीया कलादय
 रेव वज्रार्थं कले कालदयादिविद्यमानतया चंद्रो दृश्यो दर्शनयोग्यः नियतो नियमनजायत
 उत्पद्यत एव मध्यमा विष्टा चंद्रस्य वारं विदित्वा तस्मिन् चंद्रमसि च वीपरक्षे काले क्षीणे
 यमिति आह्लादिद्यादिति॥ अथ मर्थः वज्रार्थं कलादिसमीपं चंद्रस्य दर्शनादपि नवमा
 वज्रवीर्यतति॥ अनेन मतिस्तुत्रेपि प्रचाल्यं स्यादिति दर्शितं॥७॥ एवं तावन्मासविशे
 षादिमास॥ संमिश्रा वज्रदृश्या अमावास्या न वेत्ता वज्रिभां तां विदुः केचित्गता
 क्षमिति वापरा॥७॥ संमिश्रा संमिश्रादयं न मध्यमिति तेत्यर्थः॥ अमावास्यायां य

हणमासादिकावविशेषनवाचउद्देश्यातिथ्यामहसंमिश्राकविकालेनवेत। नमदेव
 त्पार्थः। नामिवविशेषककेचनावायाः। सर्वेतात्रिधंविदुः अपारंयेगोत्रोदायः
 त्पार्थः। असत्तायांचनातवंतइति। अथस्यमाग्रीगणितेनगतोयस्याः सानथेति। ७५
 उक्तंतावत्तद्वयगामिन्नामांज्ञस्यनिरूपणंइदानींवृद्धिगामवित्तव्याहवईमानाप्रमावा
 स्यात्तत्रेत्वेदपरहसियामांस्त्रीनभिकान्नापिपिटयज्ञस्योभवत्। १० वेदिकत्तपहवा
 वृद्धोवृद्धमानांवृद्धिगामिनीममावास्यांचउद्देश्याइत्यर्थः। अपरहसिदिनेत्रीस्त्रिसंख्या
 वयमानप्रहरान् अभिकारान् वृत्तार्थीचाकचंविदुःननेत्प्राप्तुयात्प्रवृत्तत्वात्प्रवृत्त
 मानः ततोयामत्रयइईपिटयज्ञः आहानिधः परहसिन्नवदिति विषयोयादिनक्तिः नष्ट
 वेदिनेमध्याह्नेत्यापिन्नांकियत्वांचउद्देश्यामितिउक्तं। अपरदिनेऽप्यपरद्वयसंपत्तेः
 प्रपीनेवार्थः। ततइतिवापराद्ग्राह्याशयहेत्वर्थः। एतेनमध्याह्नात्परातोयत्रेतिप्रा
 उक्तं। जीवानिस्मरणंदर्शितं। स्मृतं वचंइत्युक्तात्तमावास्यापिटतत्तत्पुनिल्लाहई

११२

कालेचकवैद्यमुनयंचुष्टृथकपृथकइतिउन्नयंपिटकार्ये॥ ७७॥ समाप्तंतावदंशिन
 रूपणोपोसमासस्यवित्तवत्त्वात्तत्रवविदितं। संप्रतिप्रसादयोपिनिग्रहस्या
 इत्याचार्यवचोनिश्चयपरंविबिंल्येतदावष्टपसादावेवउक्तीतसदापसादिकंवचं। पूर्वा
 द्वेवउक्तीतिविदेष्यनेमनीषिलः॥ ११॥ पक्षस्यादिः पसादिप्रतिपदित्यर्थः। तस्यांपसादि
 चरंउक्तीतनायाकायोदिकरणदिनएणापिभवेदित्येवार्थः। स्वार्थेकः अथनुद्वेत्तकादि
 विधेप्रतिपद्यमावेस्यात्। तदाकिंतदपगमः प्रतीत्यः अत्रवाअमानवच्छितावप
 त्रापराद्ग्राह्यार्थीमवेत्यणहितग्राह्यवर्तुल्लेखेतिप्रवर्तुल्लेखेप्रागावर्त्तनात्तत्रेकत्र
 दिने। प्रमयाविदेष्यनेमनीषिलोक्षमनः पूर्वोद्धेएवादवकार्यत्वात्तुक्तीनिनत्रा
 भायाः प्रांतपादावच्छितः प्रांतपदंप्रती संति। नाप्यपराद्गमितिपरदृष्टं। ततोऽस्यमतस्यमय
 संततस्यस्यपकः वसग्रहणं चतादिहविरनूरप्राधान्यपरिहारार्थेननुपसादाववउक्ती
 ततिवदताकिमिच्छतं अत्रोच्यते। यद्वचउद्देश्याष्टमः शेषिशीनदृष्टानएवसमाप्तं

नमोऽपुमात्रो जायत-अनश्च उर्देशाष्टमोऽंशो मावस्त्रादौहः-अमावत्रयोऽंशश्च प्र
 तिपद्याग्येयइति स्मृतं वपर्वलोयश्च उथोऽंश-आद्याः प्रतिपद्युयादवयागस्य कावो
 यंप्रातरक्तो मनीषिनिः। इति प्रातर्युक्तपूर्वोक्तयुतः याश्चैव उवोणः प्रतिपद्गोवत्रयो
 पीत्यादि स्मृतयोऽहंशानां शिषिहृदिविषया इति ज्ञातमं न क्वा विनिर्नतवदुपाचार
 इति मते भवदस्य सादृशं सप्तचटिकावस्त्रिविबट-नादमातावत्येव यागयोगेति कुतर्वस्त्रव
 लीयः कुतः वचनात्प्रवृत्तिरिति आयाता-अनेन णो सीमासमिक्तपरमात्मा इत्योपासनात्
 श्रीमच्चक्रवरात्मजमिश्र-आशादित्यतो कर्मप्रदीपनाणे द्वितीयस्य षष्ठीकं डिक्का-
 उक्तं तावद्दर्शनरूपं दद्यात्। एतदादिकालं नवश्राद्धकरणं अधिकारी जीवति नृकस्य
 दुस्तरनेति तदाह॥ सपित्रः पितृ ततोऽधिकारे न विद्यात् न जीवं वमनिक्रम्य न किंचि
 दद्यादिति श्रुतिः। सहपित्रा वत्तैत इति सपिता जीव जनक इत्यर्थः तस्या-आहो यो दि ११३
 पुपित्रकर्मसुकरणार्थं-अधिकारोऽर्हता न विद्यात् न वे पितृ ततोऽधिकारे न विद्यात्

सपित्रा पितृदिकं निरूपयति न रसात्-अथ कुतो नर्हतायाह-न जीवं तमिति जीवं तं जीवमानं
 पितृसमनिक्रम्य न किंचिदुदकादिपि न द्यात्। पुनः पितृमहोदय इत्यर्थः नृकस्य न विद्यात्
 वचनात् इति कारश्च श्रुतिराह समाध्यायः-अनेन मृतपितृकस्य पितृमहोदयस्य वा त्रिवर्गे
 यत्नस्य दद्यात् न दोषस्यादिति जायत। कुतः श्राद्धकार्येषु पितृमृतपितृमहोदयस्य वा त्रिवर्गे
 त्वात्तस्यापि तमहोदयजीवस्य पितृयैव समावपेदिति जीवजीवति न विद्यात् पितृमहोदयस्य न विद्यात्
 विद्येयं तस्याः प्रतीतपितृमहोदयस्य रत्नात् किं वा यत एव मनोमावचमाध्यादिनस्य
 नृजीवस्य नृकस्य होमां तमनारंभो वेद्यन न जीवति कस्य होमां तमस्यैकाग्रपयैवं कर्म न वतीक
 नृकस्यैकाग्रपयैवं कर्म न वतीक नृकस्यैकाग्रपयैवं कर्म न वतीक नृकस्यैकाग्रपयैवं कर्म न वतीक
 श्राद्धयज्ञार्थः होमां तपितृयज्ञस्या जीवपितरि ज्ञानतः इति शंका मुपन्यस्यततः पितरं नृज
 यिन्नायपितृनि दृष्टुयात् तदा विनिरूप्य मपि परिकल्प्य सिद्धं तमिममाह। तजीवं तमपि
 दद्यादिति ज्ञाने गमी श्रुतिरिति तस्या जीव जनकस्या-नां न एव न्यायः प्रतीतं जनकस्यैव

विष्कार इति स्थितिः एतेन न निर्वपितः यः श्राद्धमिव कृतं वाद्यं स्मरणं दर्शितं ननु मनु
 रित्याह। अथ माण्डुपितरि श्रद्धां प्रामिव निर्वपदिति अतो जीवपिष्टकः पितरमतिक्र
 म्यपितामहादिभ्यो दद्यादिति एतदवागं कृतं न जीवंतमिति ददाति इति श्रावः अथ म
 नु स्मृतः विवर्धमिति वेदमेवं जीवपिष्टकस्याध्यानादिषु सुतादिका मन्त्रा वा तस्य
 लब्धात् स्मृतं वा विवाहेषु व्रजननेषु त्रेषु प्रामिके परे तीर्थे ब्राह्मणे प्रायावप्यडेते जी
 वितः पिता शिवहो द्वितीये स्वस्य पुत्रजननेषु पुत्रजनिमित्तं पुत्रेषु पुत्रनामया होमो
 धिके सोमपा नार्थमावसथाध्यानादौ तीर्थे मया द्वा ब्राह्मणे पुत्रोदयसुवचसः समान्य
 तया पिंडो नृतिः अथ पितरि क्रमण दोषः पण्डे अपि तदवस्थ इति प्रतमेवं तत्र विशेष
 तृकत्वाय न वचसा सामान्यतया पिंडपिष्टयत्तादि निषेधपरत्वाच्च किं वस्मृतिः श्रावः
 ओ एवमवममपि त्रितिक्रान्तिदोषः न वचनामनु द्वितीयविवाहादिषु पिमिहोतमिम ११४
 माहा विप्रविद्धापितं श्राद्धे स्वकं पितरमाशयेदिति अपीति श्रुत्यक्तत्वादति क्रमणनि

विवर्धः अथ प्रतीतपिष्टकपितामहास्तितया किं ज्योदित्याह पितामहे धियति वा पित्रः
 प्रेतस्य निर्वपत् पिंडुस्तस्य वृत्तस्य जीवेत्तस्य पितामहश्च काको दत्ता येनो न्यत्र
 विकल्पावस्थेण प्रमीतजनको यजमानः पितामहे पिष्टपितरि धियमाणे जीवति स्म पित्रो
 न्यवस्था प्रेतस्य परमोक्तमित्येकं पिंडं निर्वपदिति दद्यात् न प्रपितामह इदं प्रपितामहाप
 रपि निर्वपदित्यसामकपक्षः स्मृतं व जीवति तामहोयस्य पितावांतीर्हो नो भवत् पित्रास
 सदा तया मवेत्याहुर्मनीषिणः इति वेत्तक पक्षस्यावज्ञावदितुं न वत् अथ वा तस्य भि
 यमाणस्य पितामहस्यापि पुत्रस्य द्वितीयं पिंडं निर्वपदद्यात् एतत्पितामहस्य पुत्राशात
 वा अयं द्वितीयः पक्षः त्रिदानः स्मृतिदर्शनात् तृतीयः पिंडो वृद्धे पितामहस्य ममिता अ
 थकाव्यायनेन पितामहश्चितविता कृतो न क्रियत इति वेत्त पिष्टपितामह गृहणे न पिताम
 हस्य पुत्रमुपावस्य न संबन्धिनां पिंडं वाक्ते हुनोत्तं वा नो जपदित्येतस्य प्राधान्यादि निषे
 मा उत एतत्तु दुया जीवत्यस्य काव्यायनवचनात् स्मृतं व जीवापि न प्रपितामहस्य

धर्मान्नत्रोदयेनादिपिंडो ब्राह्मणे दद्यात्तदद्याद्वां भूमिवाहिनोऽपि इति स्मिन्मथामपि
 ताग्रहं एवं मन्त्रुरपि पिंडः सनामसंकीर्त्यै कार्त्तव्यत्वात् प्रपितामहं इति पदं तस्मिन् कृतमत्तं
 तरमाह ॥ पितामहो वा तद्वा द्वं भुंजीत यच्च वीमनुः ॥ कामं वा तदनुज्ञातः स्वयामव समाचरे
 दिति प्रपितामहादित्यर्थः ॥ अनेनानुमतः पितामहाति क्रमणं ज्ञत्वा प्रपितामहाय नमदय
 न देवमिति वदतीति तदिति शंकायां अथपि पितामहो प्रमीतो न वतः प्रपितामहस्य क
 थं चिन्तयन् न वदेत्तदा किं कर्त्तव्यमिति वक्तव्यं स च तेषां वक्तव्यमित्यभिप्रायः न वपिताम
 हास्ति तथापि पितामहयोः पिंडं दद्यात्तदद्यात् इति वक्तव्यं कृतं त्रिषु पिंडः प्रवर्त्तते
 इति स्मृतः ॥ तस्मात्तदपि पितामहं प्रपितामहं संचेद्वद्वप्रपितामहयोर्दोने संत्रित्वे
 पूरयेदिति कृतः आदेशेषु पितामहवयवाभ्यां पिंडं सहा संपन्नेः एवं च द्वं प्रपितामहस्य
 कस्य पितामहात्तदायात्रिवत्तरणदर्शनाच्च ॥ अथपि न ददातीति शंकायां चोक्तं ॥ १५
 व्यसतिसमानो दकभाजो नैपुण्ययुक्ते रतिव्याघ्रि रथापद्ये तन्न विवंचि दानं स्मृतिवै

पश्य मवर्गं तव्यं ॥ कथमिति चेत्तपि नरे कस्य दातव्यमिति स्मृतः पितामहो वा तद्वा द्वं
 भुंजीतत्यादिभावतस्माद्युक्तं नैपुण्ययुक्तमिति आह वपितरि जीवति यः आहं कथं यो यथा
 पितामहस्यैव कथं कथं तपितरि पितामहवजीवति येषां पितामहः पितरि पितामहे प्रपि
 तमहं वजीवति निवृत्तं परित इति ॥ अनेनाभ्युदय आह मया तं इति मुनि किं सिद्धं निवत्य
 त्वयं राहित्या ग्रीतां पित्रादित्रयाभावो न वति न दानं त्रिषु पिंडं प्रवर्त्तते इति अनेन त्रिशोद
 यरितिसर्वसं प्रतिपन्नं पितामहसत्त्वे वपिंडः प्रवर्त्तते त्वं कथं ॥ अथवा पितामहो वा त
 दद्यात्तद्वत्तस्मात्तद्वत्तमथाहं उपपत्त्यत्रित्वं तस्मिन् पितामहसत्त्वे वपिंडः प्रवर्त्तते त्वं
 कथं ॥ अथवा त्रयो वस्य यतीति त्रिजीवंचेत्प्रपितामहः पिंडो मिह इत्याहं तस्मात्तदा
 यत्प्रपितामहमिति स्मृतेरेवं कथं ॥ पितामहं प्रपितामहसत्त्वे वपिंडः प्रवर्त्तते त्वं कथं
 दयवा ॥ अथ कस्य त्वं कथं इति अनेनास्ति कथं ददामीति ॥ अथ कस्य कस्य जीवति न वती
 विप्रवद्वापि तस्मिन् तस्मात्तद्वत्तमथाहं उपपत्त्यत्रित्वं तस्मिन् पितामहसत्त्वे वपिंडः प्रवर्त्तते त्वं

दितिः स नाम मितरता एतेन माता महादिश्राद्वंदरितं ॥ ७१ ॥ अथ जीवेद्येन पिता
 मह इति कथं कर्तव्यमिति आह ॥ पित्रः पित्रश्च वत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 त प्रपितामहः ॥ अपीति प्रपितामहो प्रपितामहोऽपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 नेपि समान आदे स्ते वं पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 यश्च तस्य पित्रः पित्रः पितामह इत्यर्थः एवेति क्रमदर्शकः ॥ ७२ ॥ अथ प्रपितामहः सं
 स्मृतोऽस्ति तस्य पित्रश्च वत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 स्थवपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 मित्येतदाजीवंतमतिदद्यात् प्रेतायां नोदके दिजः पित्रः पित्रश्च वत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 श्रुतिः ॥ ७३ ॥ मह पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 श्रुतं कतया आदकत्तव्यतायां जीवमानं पित्रमति क्रम्य प्रेताय न अजोदके दद्यात्

११६

प्रेताये निजातावेकवचः अत्र शब्देनाया आदिश्राद्वंदरितं उदकमुपाकमोदिनिमित्तं
 वतर्पणे च वा शब्दपित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 न साकं विशेष्य बोधः स्यादिति अनुपित्रादित्रिकमति क्रम्य किं ह्यप्रपितामहादिभ्यो दद्यात्
 उत पितामहादिभ्यः पित्रपित्रश्च इति न दर्शयामाह ॥ पित्रः पित्रश्च इति पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 नावा तस्य निजजानुपित्रश्चो दद्यात् पितामहस्येव इत्यर्थः ॥ बहुवचो द्विदानं नित
 स्यति वेत्ते वार्थः अथ केन प्रमाणेनेव मिति इत्येवंता परा अन्य ह्युक्तिवेदो विद्यत इति
 अपरत्वे सुतेरेतस्या मतांतरस्या दर्शयामाह ॥ अहं वत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि पित्रवत्स्यपि
 त्रिविपदिनिवेति पित्रः प्रथमोपवेशनात्वात् अथ जीवंतमति दद्यादिति सूत्रं ब्रह्म
 धादिपापोपयुक्तस्य पित्रः प्रायश्चित्तं अत्याधिकारो यास्याता वस्तुतो दद्यादिति वारम्ये
 अथ वायतिक्रमनरपरतयेति कुतः यत्क्रमाच्च मृते देयं यथा एव ददात्यसाविति उक्तं
 त्वात् अथवा प्रवृज्या विमुनता त विषयतां वक्ति मन्थान जीवंतमति क्रम्य त्वातन विरो

५: स्यात्-अनेन माता महादयोऽप्युक्तः स्वजमानादात्मन इति स्मृतां ॥ ७ ॥ अथ नाम पि
 ता महेश्वर इति त्वयादिना पित्रा एव केवयस्य वाचा हाय आदि दद्यादित्युक्तं तत्किं पि
 ता महामाई दिहिक करण माप्यतस्यैवं विकल्पतु तनित्यमित्यर्थमाहा पिता महः पित्रः प
 श्चात्तं च त्वं यदि गच्छति तत्रैकादशाहादिकं त्वं आद्य षोडशं स्वपितृ पिता पिता म
 हः सद्यदिकथं विधिं उर्जनेतुः पश्चात्तं च गच्छति मृत्युमापद्यत पितरं जीवतीत्यर्थः पित्रः
 पश्चादित्यनेन जीवपितृवस्य कथं विशकर्तुं त्वपियाजमानां जनकस्यैव दर्शयति तदेत
 दह संनृति निमित्तं दर्शयितुं शक्यं विधाय एकादशाहादयः प्रतिमासादि विहितं समा
 न्यनोतं वक्ष्यमाणं वक्ष्यमाणं आद्यानां षोडशकं णेत्रेण मुत्र पुत्रेण कर्तव्यं अनेन प्रपिता
 महोऽप्युक्तः ॥ ८ ॥ इदानीं पुत्रविशेषादतदपवादमाह नित्योत्रे कर्तव्यं पुत्रवांश्चेति त
 महः ॥ पित्रः सपिंडतां तत्वा कुर्यान्मासां मासिकं वेदितुं पक्ष्याह त्वोपिता महः ॥ ९ ॥
 त्रयुतश्चेत्पुत्रनाश्रवति तदतदेकादशाहादिकं आद्य षोडशकं णेत्रेण कर्तव्यं पुत्रवा

नितिसामान्यमुत्तस्त्री वा काशपि त्रिवर्गो निरस्तः एतेन प्रपिता महो दर्शितः ननु पिता
 महस्यैव मरणे सिद्धे स्वपितापि दिवदुमुत्तस्या तदा तस्मान्नयनं मुनेन कर्तव्यमुत्तने
 ति प्रतिपन्नं तत्तु मां दह आह पित्रु रित्यादि अस्मिन्मृतो न संस्कारो दद्यादिवारव्या त्यक्ता
 पाणिस्तु मपि शुद्धेन तिक्रियमपि पिता महो नैव हनस्यर्थे शेषः संस्कारो समानयतः प्रजावा
 मुता तथा तन प्रकाशेण शुद्धे पितरं पापं तत्रापि ता महो न समानयेदित्युक्तं तयो मुनिप्रव
 स्य निश्चय इति अथ मतिः ब्रह्मवक्ष्यादि पापमत्वे सति कुतो देवविरुद्धादि ग्रहणमिति उच्यते
 ता यतो वक्ष्यादिसंज्ञायां तिक्रियार्थं कारणतत्तावती ब्रह्महत्या मुत्तदविकृत्य स्य
 वा मुत्तदात्त इति स्मृतित एवमिति न हि ब्रह्मवक्ष्यादिति द्यौर्वल्लिखिते वेतामवं तस्मत्तस्यो
 द्देहि ककरणं तत्रैत एतत्ता ब्रह्मदं हतानां देव्यादि स्मृतोऽननकाममेरणादि
 कर्मस्य दर्शितं अथैह संदहो मां मेनाता वत्पितृनाशानंतरं पितरं समानीय पितृय
 ज्ञाः कर्तव्य इति स्मृताः अथ यदि कथं विदुः स दं जसमृत्युमापि दृष्टि पद्यततदना

ततः नृदेहिहिककर्तव्यताधिकारोपिकिश्चित्परात्मतः अन्विष्टसंवसरं विरंभनारा
 यणबलिचर्वः समानयनांतविधिरतेषां विधयश्चकृत्। एवंयातित्यप्रवृत्तमरणदि
 दहेतुमांश्चतमरणवधिः प्रतीक्षीभवतीति किञ्चित् --- इति सति किमिच्छादिकं को
 लमहतिपिष्टयज्ञस्त्रिष्टुतासो कुर्येति। तदर्थमाह ब्राह्मणादिहतेतातेपतिते संगव
 जिताय कृमाच्चमृते देयां येन एव ददात्यसो ॥ ततः पिता तस्मिन् ब्राह्मणादिनिहत
 --- आदितो गाराजादयो गृह्याता पतितेः स्वयं ब्रह्मवर्मादिना संगवर्जितप्रवृत्त्यादिनि
 वसवा प्रवधि मतिक्रम्य चाल्वा मृतेन वन्यस्माद्ययादिनिष्पीळ मरणेन एतमा
 दिहेतुनिर्दिष्टः स्वपिष्टयः असावेव पिता आहोदिददाति तेन्यः पुत्रेण दातव्यं पिता म
 हादिभ्य इत्यर्थः अत्र ददातीति वर्तमानक्रिया निर्दिष्टा जीवंतमाप्यतमतिक्रमादयमेत
 निर्वंदर्शयति अथवा पापादिसंनवात्कं --- कृतः जीवन्पितस्मिन् द्विजोतिव ११८
 मीमोहा निरितिगोतमस्मृतः इह व संवसरादिप्रतीक्ष्य --- दवगंतव्यं तत्र

पित्रा कर्तव्यं प्रवर्त्येति इदानीं प्रसंवात्तमाह भूमानयनविशेषकं विद्विषमाह ॥
 मातुः सपिंडीकरणं पितामहा महादितं यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न वस्तुतः ॥ अ
 भ्रात्रिका प्रवारणमिदं च कथा समवन्ततां अस्यां योजायान पुत्रः सामुद्रात्रा न वि
 ष्यतीत्यादिना वशिष्ठस्मृत्युक्तं विधिविशेषविवाहितपुत्रिका तस्मिन् सप्तदश्यां च क
 र्त्तव्यं न वति तदानीमातुर्जीनेत्याः सपिंडीकरणं यथोक्तेना मस्मृता न संस्कार्योक्तं नुपे
 षा कल्पेना गमनम् अथवा दशापिंडादिदानकर्म कथनविधिर्यथोक्तः कल्पेति नित
 न पितामहा पितामहपत्न्या सहैव ब्रह्महारः कर्तुं सदिनमुक्तं एवेति विवियमार्थः ॥ अने
 न पुत्रिका मातामहेन समानयेदिह कृतं इदं वजीवपिष्टकस्तुतः परं ववोवगंतव्यं ॥
 कृतः स्येन न तौ सहेव स्या सपिंडीकरणं स्त्रियः एकत्वं सागताय स्याच्च न मंत्राहु
 तिव्रानिः पतिमानेकेन कर्तव्यं सपिंडीकरणं स्त्रियः इत्येक शब्दः स्वरारादिपिंडयो

एतत्पिंडं मेव नत्वोपार्थः। इहाहं कश्चित् एतद्दिष्ये स्मृत्योऽस्य बलविलोकनाभूत्
 पिंडकादिव्यवस्थां विहाय यावत्किं कर्तव्यं साधु कर्तुं। एतदेतस्मान्नयं। अथ ह स्मृतिविरा
 धदृष्टेः सुव्यवस्थानुपपत्तिरित्याह स्मृतिदर्शनाच्च यथाह लोकादिः। पिता महादिनि
 श्रीनिर्मोतरं नुमपिंडं यत्पितरि ध्रियमाणा उतेनेवोपरते मतीति न परत कश्चिच्च जीवतितापि
 तामहाज्योभातुः। मपिंडं न प्रमति पिंडकः। पित्रातत्पित्रा पुत्री कासुत इति तत्पित्रा मात्रिपि
 तानवमातुः। पितृसमसमानयनपरपररेण वेदविक्रयादिदोषदूषितपितरितद्द्वौ देहिके
 हृष्टपितामहोच्चादेहिके च विधाय केवलं मातरामकेन समानयेदिति वक्तव्यं। कृतः पितृप्र
 णात्रकिरित्यनेन पितरं समुच्योदित्यक्तत्वात्। पितुः पितामहादीनां मंतरितत्वाच्च अनन्ततो
 द्वादहिकेनेकेनपि मृतपिंडको मातरं समानयदिति सिद्धं। एतेन पितामहाद्यादर्शिता। इहा ११९
 नीनरसमसमानीराटकमाटस्यमाट्याद्वकरणकालविशेषमाह। नयोपि द्वाष्टयद्वय

देवसानदिनादृते। स्वप्नटपिंडमात्रा न्यसृष्टिशसोपतः स्मृताः। स्वप्नटपिंडः पिंडो मात्रायासां
 मास्यथा नटपिंडसमसमानीनपिंड इत्यर्थः। मात्राद्वयन निष्ठायात्ताम्योयोपि द्वा नारीभ्य
 अवसानदिनादृते स्मृतिदिनादृते नटपिंडजितरत्नसावेनपिंडादिनदद्यात्। प्रतत्त्वात्मुतादि
 कृतान्नोहेतोः। आसां योपितां स्वप्नटपिंडमध्यादेव वृत्तिः स्मृतिवत्ताः। अनादशादपि त्रिः अ
 तोनदद्यात्। पृथगित्यर्थः। अथवा स्वप्नटपिंडमात्रादिभ्यानिज नटपिंडावयवेभ्यः सकाशादा
 सोट्टिः स्मृतात्कारत पृथगुक्तत्वात्। नटपिंडादिति व्याख्या। अनेन न्यदय आदेतपीणादेवं दर्शि
 तां नवनापेतद्वोपि तस्याद्येन दशा आददानानधिकार इति मंतव्यं। कृतः एभिर्हृष्टातिग्र
 हणात्। नटपिंडातिगतस्यैवावसानदिनदानं स्मृतिः। इतरथापि न्यदय स्मृतिवत्तात् स्मृतं व। यस्यात्
 त्रिनदीयं। प्रेतआद्यानिषोडशापि सावत्वे स्मिन्तस्य दानेः। आदसाने रपि। अनेन प्रेतांज
 विसक्तः नवास्वसक्तमाटकः। प्रेतआद्यादिमाट्यादपि पुः पृथक्पिंडदानेन कुर्यात् किं पु
 तः पृथगिति स्मृतः। मपिंडं न संयक्तपिंडदानं विना दद्यात्कपिंडदानेनपि त्रैमीमी गृहीत्वा

कर्त्तव्यं। उत एतत्कालाच्चरमपरममिति स्थापितमसमानयनमात्रस्योक्तत्वात् ननु माह
 संबन्धिपिंडदाननेतरपिंडादिना नमहेतिकाशंकासमपरणात्प्रतश्चादावपि पृथक्विश
 दिद्वयस्योक्त। कथमिति स्थापितिवेत्यदेतद्विद्वयंतवेत्यादिश्रुते। तत्पेकत्वं सामानाधिकरण्यात्
 दिनाशरीराणां ध्यात्वा तृतीये स्नेहाद्यं दोषदृष्टेः। संपिंडीयतप्रेतपृथक्करणवदिति। अनेने
 वमतिस्नेहादमप्येवंदृष्टिं तां तथाहयोगातिः। मृताहनि समासेन पिंडनिर्वपणं पृथक् न
 वशाद्वदं पान्या रन्ना रोहण एव तदिति समासेन पिंडोक्त्येन पृथक् न नामनी गृहीतेत्यर्थः।
 नवशादो प्रतसंबन्धिपिंडदानं इहाहेकः पथश्चिन्नाचारो हलादपि माह श्राद्धं पिंडमृतिदिने संवे
 नेतसममेव कर्त्तव्यमिति नेतदुक्तं। उतः श्रवसादिना दत्त इत्येतेन श्राद्धमाह मृतिदिने संवे
 धितायां दृश्यमानत्वात् ननु पुत्रिका पुत्रमपि दत्तं सत्त्वं मन्यात्वेन पिंडश्चादिकं माह कं १२०
 नवेदित्यनेन स्रवितांतकिमेव न कार्योदिसंबन्धिपिंडदानमप्येवामेव कर्त्तव्यं उपपिंडमुख्य
 तायनितदर्शमाह मातुः प्रथमतः पिंडं निर्वप्य पुत्रिका मुतः द्वितीयेन पिंडं स्रव्या सृतीये

उपिंडपिंडः ॥ पुत्रिका द्वितीयं पि- तस्या मातुः पिंडं निर्वप्य तमातामस्येवार्थः नित्यं त्र
 पिंडपिंडपयसायः तृतीयं पुत्र- प्रतत्तत्वात् पिंडा मवतत्पिंडं निर्वप्य हुं। प्रमासहं मह
 मृतिः। निजिज्ञेवैवत अनेन स्रव्याहिसंबन्धिमपि श्राद्धं मातामहगोत्रेण दर्शयति यथा
 ह्योक्तः। मातामहसायां त्रयमाह पिंडेदक क्रिया उच्यते पुत्रिका पुत्रपण्यमर्पणमाकर्त्तव्यं
 ति। ॥ इति पयसिकं श्रीवक्तव्यं सत्यं मपि श्राद्धादित्येतां कर्मप्रदीपराष्ट्रद्वितीय
 सप्तममीकंडिका ॥ ७ ॥ वक्तव्यं सर्वश्राद्धाधिकार्यावयव- मिति न पिंडसमानयकि
 पिंडदानीमस्तत्रमिति नेवाचष्टके पूर्वस्यां कर्णोत्तुरक्तादित्यादिना कार्यं स्रव्या कर्त्तव्यं
 वेवं स्रव्यां निदमहस्रव्यां कर्त्तव्यं। कर्त्तव्यं सातर्वापरिकीर्तिताः मध्यमाद दत्तानस्य
 त्रैदहोत्तुत्तमा ॥ आत्मनः कर्त्तव्यं। पुरतो यदेशात् यत्किं नवति सावार्थेण त्वर्वापरि
 कीर्त्तने कथमेतत्तत्रमध्ययाये स एतया पूर्वभागगतसमर्थः कर्त्तव्यं दत्तगर्तव्यं
 तो अथमव्यासात् कर्त्तव्यं माह मथामनेतो यथायथा स्रव्या स्रव्या मथान् अनेनोत्तरोत्तरं द

न विना नीत्यतः पक्षानि रस्ताः। अथेताः किं नृयाः कार्योदयाह। वायुश्रिदिशु
 स्वांतांसाः कार्योमाहं सुवांतयाः तीक्ष्णतायवमध्यममध्यनावइवोक्तिरनुवायु
 श्रिदिशु वायुप्रीदं तयोस्तादिशुस्वे। अतो विद्योतयासांताः तथायवमध्यममध्यम
 मध्यमदशाउक्तार्थमन्यतउक्तिरुपखननं यजमानेन कार्योदिति। पूर्वार्थः अथमनु
 कीवस्य पमाह शंऊस्यस्वदिशु कार्यो रजतेन विनृषितः। शंऊस्त्रिपवेपथ्वदा
 दशंउलदृष्टातवेति शंऊनेन खनननियमाय शंऊः कीवकः मखादिशुः स्वदिशुका
 पुनवः कर्तव्यः। प्रस्तवत्वात् कर्तव्यं शंऊः रजतेन तारणाविनृषितोत्ततः पित्रात्वा
 रजतस्य अथेत्तातः किं मानमिति निमित्तेनावायुचुत्तस्य रूपस्योपावपस्यापि मान
 माह शंऊत्येति उपवेपथ्वप्रतिनृपकं काष्ठं वशकाच्चित्तस्यास्वादिशुत्वं वितस्तिमा
 त्रज्ञापनाथः। अथावायुचुत्तत्वात् ननु योदिति चित्तमेवं वदते साक्षात्कारकरस्य
 स्तस्वदाहादिनापावनत्वं संघातनात्। अतो वनिष्टमिव करणं कार्योयनोचोदनात्

१२१

स्मृतीवदित्यदुष्टं। अथकर्षेस्तरणकिंदिगणे। अथोऽुयोदियाह। अथाशान्ते उयोः
 कार्येकर्षेण स्तरणं वनेः दक्षिणं तांतदग्रे सुपिठयज्ञपरिस्तरतः। अथेत्तात्ता अथाशान्ते
 अथोयोदिगित्वर्थः। तस्यामथापिथ्याततथा। तेरेवमग्रेचिनेबहुते। अथोदोदोदि
 स्तरणं कर्षेण स्तरणं कर्तव्यं। ननु बहुवचनात्पिंडपिठयज्ञकश्चिमायवमिव करणं स्तर
 णस्यमेवं किं नहि दक्षिणं तामिति उराह। प्राक्तपक्षवाहत्वात् दक्षिणं स्तरादिशुत्वं यस्याः
 सयंतया एतेनोदणंतत्वं मपि सिद्धं। पिठयज्ञे पिंडपिठयज्ञोत्तदग्रे दक्षिणाग्रे प्रस्तवत्वा
 उत्तोरवपरिस्तरणं कार्योदिति। इदानीं कर्षेस्तरणं निरूपणमिति त्रिजनावायेण व्यक्तं
 योक्तस्य स्मृगरादिद्वयस्य संज्ञाव्यक्तीकरणार्थमाह। स्मृगं सुरनिर्हयं वंदनादिकेनेपना
 स्तोवीराजं नमस्कृतं पिंडवती नां यदंजनं। सुरनिः सुगंधिकेनेपना है वंदनादिद्वयं स्मृगर
 संज्ञकं ज्ञातयोः आदिशुहृत्तुवोक्तानि एतानेतस्य स्मृगरवादिनः। अथेत्तात्ता अथोऽुनाथ
 ववासेनावतस्यावेवांजनमित्यनेन पिंडवती नोक्ततयदंजनं च प्यातातदंजनं राहं नमो

[illegible]

दिएतान्-प्राप्तुं चर्वकमेणजह्यणमात्रविप्रशरीरगताचिहायतथायैत्रलोधानिपुण्याणि
वंतिवपाववसंतवंपकऊसुमानीतिरतानिअक्षेअपाचुप्रावर्णज्ञापकः एवंअपुत्रुमुच्य
अरुरकर्षैरादिवावेयनेनतत्वेतिशेषः ज्ञातावकववएवंकरणानुरंअग्नोकरणहोनऊय
दित्यपैः प्रजनकत्रैतिअप्राप्तुनायवायोदिमुनिमतावगंतव्येतिनन्वग्नोकरिष्यामीत्यामं
लहोप्यतदत्तादिसंदिग्धादाचार्यवचनादतदुपवीतिकर्तव्यमुतप्राचीनावीतिनेतिनदर्थ
माहअग्नोकरणहोमश्चकर्तव्यमुपवीतिनाप्राज्जुस्वेनेवदेवेन्योमुहेतीतिअतिप्राना
हविराग्राहयानयनतदाग्नोकरणयोगिबीयसंज्ञांतस्यहोमः उपवीतिनाममयनाकर्तव्य
प्रजनन्याकर्तव्यकरणज्ञापकः अथवाचार्यनुक्तेवरुतादर्शनायजनः एतत्करणामवमि
त्पादाप्राज्जुस्वेनेतिदेवेभ्यः सोमाग्निप्रवृत्तिनाप्राज्जुस्वेनहोमनिमुस्वेनवाजुहोतिहो
मंकरयति यतमानोहविरत्यर्थेवाणः इत्येवंविधया आतेवैदस्यअवणात्परंपरायात्एव
अक्षुभुनारवस्ववर्णोद्वयतिअनेननिम्नहोमादेषोपवदंशिताः इदानीमनंकरणेभन

तरमाह॥ अपसवो नवाकार्यो दक्षिणानि सुखेन वनिरुपहृतिरुच्यमादयस्मिन् नहि ह्य
 ता॥ १२॥ नेत्यक्तपक्ष्याद्यतो अपाकरण होम इत्युच्यते॥ अपसवो न प्राचीनावीतिनाद
 रणामुखेन वनिरुपहृतिरुच्यमादयस्मिन् नहि ह्य
 ता॥ हो॥ विधीयते इति किञ्च त्वं वनिरुपहृतिरुच्यमादयस्मिन् नहि ह्य
 स्वादिनदां युतां किञ्च सोमाग्निदवयोऽपि रमथावर्तिनादयस्मिन् नहि ह्य
 होमशारतासुतिरुकेण जातव्यं॥ अथि अन्वो सुव्यविकृत्य त्वं वनिरुपहृतिरुच्यमादयस्मिन् नहि ह्य
 निवदेव न्यदस्येव कारकणानिरासात्॥ तद्वदत्तव्यताविधाभावात्॥ अथि अन्वो करिष्यामी
 तारम्य अन्वो करण
 वायोऽपुपवीतिनितु त्वानिति॥ अतो यदुक्तं तदुक्तं॥ अथवा अन्वो करण होमश्चेत्येव नद
 पृथक् प्रकरणे प्रवर्तते॥ तनावद्यपि अन्वो यत्तव्यं मयसवो नवाकार्यं मिथ्याचार्यं॥ अथपिंड
 टयत्ते कथं मंत्रोच्चार इत्याह॥ स्वाहा क्रयो नवात्रांत नवेव जुहुयाद्वि॥ स्वाहा कारणदुवाय

पश्चात्प्रमं संमापयेत्॥ वेति सामगानामेवंकरणं तापनाय॥ अत्र के होमशारतायां अन्वो
 करण होमं प्रोक्तं स्वाहाकार्यं त्रयोविंशतिरुच्यते॥ शब्देन हविस्तत्तान ननु दुयाता तर्हि कथं
 स्वाहा स्वाहा अथावगिष्ये न साग्निर्विप्रश्न इति॥ स्वाहा शब्दोच्चारणं हविर्द्विजातन॥ सो
 माग्निदवयोऽपि रमथावर्तिनादयस्मिन् नहि ह्य
 एतदिति चेत् सोमाग्निदवयोऽपि रमथावर्तिनादयस्मिन् नहि ह्य
 त्वात्॥ अनेन सामगानां मंत्राणां दक्षिणानि सुखेन वनिरुपहृतिरुच्यमादयस्मिन् नहि ह्य
 हनाय नहि ह्य॥ अथानग्निरुपहृतिरुच्यमादयस्मिन् नहि ह्य
 त्वात्॥ अनेन सामगानां मंत्राणां दक्षिणानि सुखेन वनिरुपहृतिरुच्यमादयस्मिन् नहि ह्य
 नृवप्यं विदुः हीनप्रिये आह कर्मणि विप्रश्न इति॥ स्वाहा कारणदुवाय
 प्रथमोपविष्टा नवतिविधैर्विदुः इत्यर्थः॥ तस्य पाण्यं कथं परिमंत्रवत्तु कथं त्रेण हवि
 त्वाततो न्येण पित्रादिपंक्तिविप्राणां पात्रेषु नोत्तन क्रियां संकथिषु कर्त्तुं अमंत्रवदन्

क्षिपेत्। यजेत्। अथ मर्त्यः। अथ मर्त्यः। सामानादेवोदेविकद्विजदस्य एवोपवीतादिविधाने
 नक्षत्रं जुहुयुः। ततः पित्रादिपात्रेषु कृत्वा मिति। अथ मर्त्या मंत्रा मन्त्राय नंग प्रसंगादिति। एव
 मितर आस्विपठनया चैवं सत्रयोजनापित्रे पित्र पंक्तो या मन्त्रे मथ मथ मन्त्रवतितत्पाणा
 वेव केवतं मन्त्रवत्। इत्याततो माता महादिपंक्तियुक्तानां पात्रेषु कृत्वा निक्षिपेदिति। अ
 यत्रापि प्रपस्ये न वा का र्थी मित्यक्तत्वा दप्रयेकमवाहनाय साहेत्यादिशेषांतरपराम
 तद्वर्जितं। अथ त्वतिथारव्यापित्रे आदिपंक्तो पित्र सत्पठतो उपविष्टो ब्रूय
 त्तिपंक्तं मुहूर्त्तं मन्त्रवतितत्पाणौ मन्त्रवद्भुत्वा ततो मन्त्रकृत्वा निक्षिपेदिति। इयमथ म
 आस्वापारतिदहाह कश्चिन्। अग्निो जया इत्यग्नौ करणं यत्र विप्रकारणु दीयमानं नाग्नौ क
 रणं नाम वष्टु न वतिष्ठति। तत्प्रिणयया तत्कृत्योदिति एतदनस्या निष्ठुक्तं। पाणि
 दावविधन नंग प्रसंगात्। अथ नंग नाग्नौ करणं निर्वनं वरितार्थं मिति चेत्। मित्यविप्ररा १२५
 शीरपामिसत्तमूतः तदाह मनुः॥ अग्निना वेनु विप्रमणाणां वेवोपवीतादितदाग्नौ जु

योदिति मंत्रयंजतः॥ अस्मान्नावा दितस्य जवादिषु दानविधनानां यथाह मथ्यपुराणां॥
 अथ नावेनु विप्रमणाणां वापजले पिवा। अज कस्य च कस्य वागो मृवापथि वं विकरति।
 अनावादिमर्त्यः॥ प्रसुतमावातस्य तद्दहाह साग्रिग्रावेन चूत्वापि जय मन्त्रमवशेषयत्
 दिवं विना पित्र विप्रादिपात्रेषु जुहोय कृत्वा दद्यात्कृतं पित्र मयः पंक्तं मन्त्रं मन्त्रानेन म
 थम एव मन्त्रं नियमानां पात्रिनिर्हृतं शेषं न दद्यात्। त्रिजिह्वा मन्त्रा न ईकय मिति
 चेत्। नाग्निपित्रा मपि स्नानं यस्तानां प्रीत्युत्पत्ति संनवात् अथेतरपा कपरिवेषणे
 तत्पित्र प्रीतेरस्ति निवेता निवेज्जु शेषं प्राक्यात्। अत्र पुनरेतदवदिति पित्र स्नानं
 त्रयस्त्रिंशति माह वसुः॥ अग्निो हुत तदेव स्नानं मित्यस्नानं द्विजतपीलेः प्रीत्यंति विरय स्नानं
 अग्निं उदने वेपि त्रिनेतिकं वा यत एव मतः साग्रि विषय मविगमाह यमः अथ करण
 शेषं विप्रैरप्रतिपादयेत्। प्रतिपाद्य पित्रां तु न दद्याद्देव्यादव कइति अणुतः
 साग्रिदेवन दद्यादिति। अथ ग्रिहो मा सर्वदेव रत्ति सिद्धे को न्योः पुनर्दवद्विजदाने

१२७

त्रादृष्टं वा सर्वमंत्रेभ्यः निष्पद्यते इति चेन्न त्रयोपामग्रिसंबंधावकाराणां अनिवार्यत्वा
दिमंत्रवचनादिना विधा विज्ञानां प्रकृतत्वाद्दोषसंबंधात् प्राणादिग्रहणेतत्प्रकार्यमिति
निवरादयं विशेषार्थः अथाग्रिहोमादिनिर्वह्यमावाक्यं होममंत्रसंक्षेपत्वमिति विवृज्य
होति आदेति मंत्रविज्ञानात् अनेन प्राणाग्रिहोत्रादयो दर्शिता इति पिबहिवास्याविलोकमाह
विशेष अनिमृत्त्वर्थः यो नान्यर्थयोगात् अथाचार्यकर्मक्षेत्रे मन्त्रेति तस्मिन् स्थिते तद्विज्ञानात्
धर्मस्य पालिनादत्रे पिबुर्लौक्यदक्षिणोत्तरे च स्थापुदिति तस्मिन् स्थिते तदादिज्ञानार्थः
सद्यः पालिरिष्टः निर्वंकित इति दर्शयति सद्यो नवापन पालिनेत्येवं विधेः अस्मिन् स्थिते मनुदी
रिते परिग्रहणमात्रं तस्य स्यादिति तत्र न ११ यद्वदः अत्रास्मिन् गृह्यशास्त्रे सद्यो नवापनप
ालिनेत्येवं विधि आचार्यस्य मनुदीरितं मुक्तं तस्य सद्यस्य पालेः पिबुर्लौक्यदिद्वयपरिग्रहणमा
त्रमयव्रतं नियममादिशति कथयति नक्त्येव नादिकरणमपीत्यर्थः अत्रानेनौवाद्ये सद्य
दिनकृत्येति चेन्न अनादशे सद्यकरणकरणविकारात् अथग्रहणीकरणहेतुरिति चेन्न

धामा - - - देत कथं कर्तुं विधीयत इत्याह ॥ वाममावर्त्तनं के विदुः दगंतं प्रवृत्तं त
 सर्वं गतं मशं डिग्यां शं डिग्याय न एव वा २१ के विदा वा यो वाममावर्त्तनं मन्त्रं दक्षिण
 वाममावर्त्तनं उदगं नमुदं डिग्याय न एव वा २२ प्रवृत्तं त प्रवृत्तं त कर्त्तुं मित्रार्थं ॥ गौतमशं डि
 ग्या वा यो सर्वं मया वर्त्तनं मन्त्रं नरा वर्त्तनं प्रवृत्तं इति शेषः न के कुर्यात् किं वा शं डि
 ग्याय न आचार्यः शं डिग्याया पत्यमि मर्थः ॥ एवेति नियमाच्च अयं उक्त्य विधे विकल्पः ॥ २१ ॥
 ततः आहृत्य प्राणमायमापि नृणां यन्मार्थतः ॥ जपेनैव वा चतुस्ततः प्राणं प्रमोचये
 त् ॥ २२ ॥ पिंडादिदानानंतरं उक्त विधौ नादा इत्यावर्त्तनं कृत्वा प्राणं प्राणं सारिणं वापुं नि
 यम्य निमनं विधाय निष्कृष्टोत्सर्गः तत्र यथा र्थं तोययादृष्टः शुतः नित्यं कान्ध्यानात् पिंडस्य
 दीनां धामनं विधितं यन्तला विप्लव दिवर्त्तवर्त्तमानो जपेन मन्त्रं पितर इत्याचार्यं व
 सेति जपेन ते निवावर्त्तने नम्या इत्यागम्य ततो ननु वं पिनात्रिमुखा भूत्वा प्राणं पूर्ववत् १२९
 दं प्रसारयत् ॥ प्रणोक्तुं इति विवाशब्दो गौतमादिभुवि - तमानार्थः - उक्तं वाचं च पुका

दिष्टुः कथादिकरणे विरुमः अथाचार्यो यदित्याह माद्यत - मष्टमां छाती पाककां कं यं जनमन्त्र
 हाये देयेन दिष्टय किं विदिशे माह शं के व फा ७ उना ७ मा ७ यं पत्रा पिवापदेत यमुशाकादि हो
 मं च कार्यं शृणुका च ता ॥ २३ ॥ वा ७ ७ ७ ७ का ७ संगता देवा पूर्व प्रकारं प्रारंभार्थः शं के वा मुकादि
 तदेतच्च फा ७ उना ७ मा ७ यं पत्रा पिवापदेत यमुशाकादि हो मं च कार्यं शृणुका च ता ॥ २३ ॥
 यवापत्री यजमानजायापवेदिति विधेय शेषः ॥ अथ मर्थः यजमाना मापीयादमन्त्रिजाता कपाको
 रावशाद्वेकं न कारयेत् किंतुः होविः पाकादिना राण कर्त्तव्येन अपि वां जनपाककरणं किं सन्वे मसा
 पि वां जनपाककरणं कोशतस्मादि पिजं मन्त्रा न्यो वितयावेत् न तत्राना पुरुषत्रया ता नत्रं
 ता नवदिति पाकशब्दं कं जनादि वधर्मं कर्म द्रुः ॥ अथ फा ७ उना ७ मा ७ यं पत्रा पिवापदेत यमुशाकादि हो
 मं च कार्यं शृणुका च ता ॥ २३ ॥ वा ७ ७ ७ ७ का ७ संगता देवा पूर्व प्रकारं प्रारंभार्थः शं के वा मुकादि
 तदेतच्च फा ७ उना ७ मा ७ यं पत्रा पिवापदेत यमुशाकादि हो मं च कार्यं शृणुका च ता ॥ २३ ॥
 यवापत्री यजमानजायापवेदिति विधेय शेषः ॥ अथ मर्थः यजमाना मापीयादमन्त्रिजाता कपाको
 रावशाद्वेकं न कारयेत् किंतुः होविः पाकादिना राण कर्त्तव्येन अपि वां जनपाककरणं किं सन्वे मसा
 पि वां जनपाककरणं कोशतस्मादि पिजं मन्त्रा न्यो वितयावेत् न तत्राना पुरुषत्रया ता नत्रं
 ता नवदिति पाकशब्दं कं जनादि वधर्मं कर्म द्रुः ॥ अथ फा ७ उना ७ मा ७ यं पत्रा पिवापदेत यमुशाकादि हो
 मं च कार्यं शृणुका च ता ॥ २३ ॥ वा ७ ७ ७ ७ का ७ संगता देवा पूर्व प्रकारं प्रारंभार्थः शं के वा मुकादि
 तदेतच्च फा ७ उना ७ मा ७ यं पत्रा पिवापदेत यमुशाकादि हो मं च कार्यं शृणुका च ता ॥ २३ ॥

गरपेणवदवदिष्यतेतत्राचैवमित्यतः कामं गृह्यो ग्राविनादिनायजमानासंनिधिविधिर
 वासादिनि-अथतद्वैमः कथं कार्यं इत्याह। यस्मिन्निवेतेशावेनापिहोमं दर्शयति सन्वा-आह
 ये आदिभिः शक संभवार्थः अ- - पुकादृष्टांतामध्यप्रवोदोद्यवदनादनादशार्थः अतिदश
 लाववार्थ इति अनेनावार्थेवसापिशवहोमसाप्राप्तत्वादन्यस्यार्थः वादिनः प्रकृताः ॥ २३ ॥ अथान
 पुकाविषयेनावदेवमाहावायताः सवः अमांसाधिकीर्णदिद्यादि-अत्रेवामतद्वदमित्येसादि
 मुनिमतदर्शोननायसाप्राथः नपुकाश्राद्वकदाकार्यमितितदर्थमाह अत्रपुकांमध्यामायामि
 तिगोत्रिनलगतमा वाप्येकंदिशमवोमुकोमोमनेपुकासुहुः ॥ २४ ॥ अत्रपुकांनोनवतीत्यत्र
 पुकां मध्यामायामिति नवमीश्रादमित्यर्थः तदतगोत्रिनग्रहणमाहवावायवेतां नकेवलमेवे
 वंकिंतहिवाक्वेवदिशुद्वकश्चद्वयत्यर्थः पुत्रनः किमः कुमापयमावार्थः सवोमुमासचपुका
 नवमीपुत्रवतीतिमानतस्मान्वापिकिवि-कार्यमित्यनिप्रायः अथकनिकादिनादियुगवादि ॥ २५ ॥
 पशुविशसनाधिकारपरकरस्मरणत्वादवदितमुसागदशरपिकथंक्रममाकल्पोमित्याह ॥ २६ ॥

पाकं पशुच्छाने कुर्याद-अत्रकल्पिवं अपयत्रं सवसाया अरण्यागो पयस्य ॥ २७ ॥ वा इतिनिर
 पार्थः छायाभवात्तत्रपवनइतिच्छालीपाकनायतं पुशुच्छानेगवादिपशुविधानच्छाने-अत्र
 नत्यिकं प्रतिज्ञातिरुपंजयोयजमानः अणितद्वेकेनमहिष्यादिदुग्धनवाकिंतहिच्छालीपाक
 अफनचउण्यो वशवत्यादिमुण्युणितयाः ॥ गोमोरनेयाः पयस्यस्त्रीरस्यांरोनप्रपयेदमि
 यत् नोदकेननवमहिष्यादिदुग्धस्यापीत्यर्थः जलमि-रन्वादवयवार्थात्पशुपदमइतिव
 त्तयो यजस्येति तदोनामसांकादसां ॥ ७ ॥ इतिगोमामेकः श्रीमद्वज्रसूत्रात्मजमिश्र-आधा
 दिद्यज्ञातकर्मप्रदीपनाण्यादितीयस्यापुमीकंडिका ॥ ८ ॥ उक्तोचपुकादिषुकश्रीदिन
 त्यविशेषविधिः संप्रतिसाथं प्रातर्होमदनादिप्रकीर्णप्रायश्चित्तप्रकरणप्रादंनार्थमित्यधि
 काश्चाराण्यतः सायमादिप्रातरंतमकं कर्मप्रवृत्तान् दर्शयितुं स मासाद्यामकामेवमनीपि
 ॥ १ ॥ सव्यं निष्पुग्वंप्रातर्दिनमातिनिपातार्थं सायमादिप्रातरंतायस्येति तत्रथाएवप्रातर्
 तत्वमपिमनीपिणधीमंतः सायमादिः प्रातः पयंतं यकापुनरतणमेवतकर्मक्रियाविशे

॥ २५ ॥

अथानुष्ठानं पशुच्छानं
 ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

किं ऊच्यते यजमान इत्याह ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चादन्निरूपंश्च शक्तिः ॥ यजमानस्त
 तस्त्रीयादिति कात्यायनो ब्रवीत् ॥ ७ ॥ पश्चादिति विश्वदेवान् दत्तं नंतरं ननु पूर्वमवय
 जमानः स्वशक्तिनो निजवित्रादिना स्त्रीयाथोपेक्षमीव तस्यादानानुरूपता ब्राह्मणाभो
 जनं कार्येदिति बहुवचनस्याधिकभोजनदानादशयावेति प्रथमं विप्रैरभोजननि
 षेधार्थं ॥ अथवा सावर्थात् सर्वविप्रान् संभोजयत्ततो निरूपानामप्यादीनां जनदानानुरूपान्
 भोजयत्ततो न यजमान इत्यादि संभोजनार्थं ॥ एतन् युक्तान् च विशिष्टवस्तुपदं सति
 नावीर्यं नुपता अनवरणे कातं क्रमप्राप्तमाह ॥ विवाहिके प्रोक्तव्यं तसायं प्रातः सातं वि
 तां चतुर्थी कर्मोत्तरेतादत काद्यायनेर्मितं ॥ ८ ॥ विवाहकालात्ततो विवाहिकः स्यात् ॥ वि
 वाहनात् अनपहृद हो यजमानः ॥ अतः दितो न य समुत्तः ॥ एतस्मिन् प्रो विवाहदिना दार
 ण्यः सायं प्रातः ऊच्यते सायं प्रातः ऊच्यते संबन्धि होममित्यर्थः ॥ अथान्वेष्टि तविश्वदि १३२
 तो येवामवकर्तव्यः मिवा कथं तर्हि तदाह ॥ प्रथा तश्चतुर्थी कर्मोत्तरेतादिना वायोर्तं चतुर्थी

कर्मोत्तरेता एतद्विश्वदेवकादिकर्मोत्तरेता तयो त काद्यायने मत्तं चित्तो मपि मत्तं तरा
 सायेनात्यपेति तदतदन्वयं ऊतः होमकालपरतयो यमानेव बो विद्यमानो दिति तस्मा
 दितन्नानित्यहोमविश्वदेवपर इति स्थितं ॥ अथवा सायं प्रातः शब्दो विश्वदेवा ह केव
 मपि उक्तार्थः ॥ इत्युक्त्वा विवाहाप्रोक्तव्यं चतुर्थी कांततो स्मिन् बलिकर्मो दि ऊच्यते
 ऊच्यते कथा चानति विश्वदेवादीत्यर्थः ॥ अथ यद्यद्वैरादि समय संभूतस्मादिवशात्
 संयसमय होमा संभवतदा कथं प्रात होमाधिकार इत्याह ॥ न द्वै ह्युक्तं प्रातर्होमा
 तां सायमाहुतिं प्रातर्होमं स देवस्यादृष्ट एवोत्तरो विधिः ॥ ९ ॥ कथं चित्रादिना सायं स
 मय होमो नो सत्यांततः प्रातः प्रातरे न यवाववा ॥ ह्युक्तं होमादूर्ध्वं मनंतरं तो चतुर्थी
 तितं सायं समय संभूति माहुतिं कुत्वा ततस्तदनंतरं प्रातः समय होमं कर्तुं हामस्य
 जातविकवव ॥ एतेन कोर्थः ॥ सिद्धः शस्त्रे विवाहाग्राह्य अनघट नात् अतः पूर्वः ह्युक्तं
 कुत्वा ततः सायं प्रातर्होमो स्यात् ॥ अथ समयत्वात् सायमादित्वं जहादिति होमस्य

दोविश्वदेवनिश्चयति। अतः एतस्य मायमादित्वा नावात्। अथोत्र विवाहोपेक्षामिह सति कथं
 मिहत्याह। एष इति प्रकीर्त इत्यर्थः। यत्कृमना तन्नुवाच कथं विद्वन्नीयं इत्याह विष्णुमान
 त्वात्प्राप्तमासदृश्याहोमहानाकिं जुनः। नृसमायाय हवाहा तावदहो वत्। तदहो
 जुयात् एवममावासात्पेपि वृणोर्मासः प्रसिद्धः तदस्यायत्तसंस्तुताहोमस्य हवाहा
 त्रमावां कातिविषयी सपदहयस्मिन्दितीयादिदिने हवाहवनीयं इत्यसंप्रदातः। अत्र मिह
 ये। हवाह इति न केवलमनतु किं तु। हाताहोम तत्र वावति संभवपरः। तदस्मात्वात्रादिनि
 जुहुयात्। अतः नृसमासांतरमासपितृकर्म कृत्वा दित्याग्नेप्रायः अग्नौ नृसंज्ञावत्
 गतपत्न्यादात्मनि प्रायादिविधविभक्तिः। अथप्राप्तमासस्य कर्मादित्वादेवं सिद्धावमा
 याः कथं कार्यमिति तदर्थमाह। अमावासात्पेपीति अपीति संबन्धदर्शयति यश्चोत्रा
 पिप्राक्तजानमात्राहोमः कार्यज्ञापकार्थः। अथयदिकथमपि नृदिनहवनविधुहितं
 रः स्यात्तदा कथमनेन होतव्यमिति स्यमेव शंका माह॥ अहूयमानेन नृ - नृयकार्थः

१२२

समाहितः। संपन्नं पुनस्तस्मिन् हूयते तदिहोमात् वेदितिशंकार्थः। घावं न हूयते ताभोज
 नेनेव तावत्तनुपदद्यादिना वा यो दिववसा अहूयमानेह विषिममाहितः। माधनः हवा
 होतुलानायेत्यर्थः। अत्र नृनदन्वेक्षणं वि-कारं हवादि संप्रतिपर्यंतं नृत्तुन हूयात्।
 होमं त्रयात्तद्वदनकर्म स्तुतं। इहात्र शास्त्रे प्रमापयत्। प्रतत्तत्वाप्यतमानः तत्तत्तु पुनः
 संपन्नं लब्धे हवादा विनिर्देशः। यथा येन प्रकारेण तत्र तस्मिन् कारे हूयात्। होमं त्रयात् तद्व
 नकर्म स्तुतं इहात्र शास्त्रे प्रमापयत्। उच्यते मयेन प्रतिज्ञा वेदिमानेन अत्र ताकात्तनयनसु
 नृगथा नृयुक्तं। ऊवः होमकात्तात्पेन मा पुनराश्रयनमिष्यत इति वाच्यवत्मात् कथमिति याह
 आहुतापरिसंख्या यपात्रे तत्वाहुतीः सत्तत्। मंत्रेण विधिवद्बुद्ध्या एवामवापराहुतिः। अ
 हुतिबहुवचो होमवाहनादपेक्षं दर्शयति। आहुतहोमसंबन्धोर्जिनाः। आहुतीनामाथी
 परिसंख्या यत्तु होमत्रयसंबन्धनपरिगणय सत्तादककालनृपो नः। पुण्यो नृकात्तनकरणा
 तया रक्तादिपात्रे तत्वाधयनपरिसंख्यापि प्रतिपात्रकरणेनेत्रिकवाद्यर्थः। ततो संबन्धि

नामनेत्यथाग्रयेस्वाहेत्येवमादिविविधप्रतिहोमसंबंधं ननुत्वाग्नौहोमं च वावृतं
तत्तं कुर्यादिति वाक्येण एकपात्रग्रहणात् नृजपादिकमपि सत्तत्तत्तद्विवक्षितमिति
सोमासाद्योक्तयोनिहोमाया कथं परिहृत्य एवमेवेति परान्वितहोमायाः अधीति
संनवनियमाय अतिदशोत्तरार्थः अथनामिवं व्रतस्य संनवनं सत्वस्य पिहामस्य
रुचस्य संनवनावात् प्रायश्चित्तमंतरेणाधिकारः करणस्य तद्व्याकुलितिरिति स्यादिति
सर्वोपमसिद्धत्वाच्च प्रायश्चित्तनिमित्तव्याकुलतयस्तत्र कस्यनामपरित्यागार्थोपपत्ति
शरीरेनामप्युक्तयोक्तं स्यात्तद्व्याकुलतयस्तत्र कस्यनामपरित्यागार्थोपपत्ति
त्रविज्ञयाः श्रीपाणिग्रहणे यथा १० यत्रेति सर्वनामनामाग्नौ यत्रैवकावहोमादभ्यापि
व्याकुलितिरित्येवमिति ननु प्रायश्चित्तार्थमुद्दिश्य होमो भवति उवाच तत्र सर्वत्र
तस्य श्रुतः संख्या व्याकुलतयोहोयाज्ञातव्या न विद्यते न व्याकुलितिसमादिनवापेवमप्रादि
स्यादिदृश्यः कुत्रेव यथा येन प्रकारेण श्रीपाणिग्रहणकर्मणिविवादेव तस्मिन्

१३४

वतीत्येवमिति तथाह शा - यनः अत्र गते लोकानि क्रमहोमयोर्दशोपसृष्टास्यो
ग्रयणातिमेकां जुहुयात् न नृजः सत्तनाप्यष्टाकपात्रपुराजशादिनिर्वपणात्तद्वत्
स्यात्तद्विष्णुदित्येकवृत्तवृत्तिराकारः अथादिशामुवरा अनेन वक्तव्यमनायातव्या
किंवा अग्रेयेष्टामतेन वज्रजुहुयाद्विद्यते न वेत् अग्रेयेष्टययचिवजुहुयाद्विदुरस्मिन्
वेदिहोमयत्रशंकायाविद्यते न शान्ताद्विदुरस्मिन्नावद्वययोगाच्च वनयणोपासनाग्नौ
जायदास्यात् तदाक्रमेण अष्टममुविश्वामाहुती जुहुयादित्येकै न संबन्धः प्रततव्या
हृतनिवचिवेति प्रसंगार्थः ११४ किंवा गृहदग्निनाग्निसुयष्ट्याः क्षामवान्दिजे वावाग्नि
नावसंमयेद्वयं यदित्यात् ११५ गृहस्यापि दहकेनाग्निना अ - वीर्यामनस्य संसर्गं ज्ञातो हि
जिह्मिन्निमुत्तनः क्षामवा उच्यते न योगिर्गुणः न वदुक्तः र्थे एवं दवदहने न वदुक्तः
दने निवच्यते इत्यर्थः अथ यदि गृहदहनदवशिष्टिनाग्निना तेन संसर्गं ज्ञाते यजमान
स्याद्वयं परित्यातनापमुपयाति प्रायश्चित्तं कुतेपीत्यर्थः तदा कथं कर्तव्यमिति यावत्तम

नदृष्टेनाह ॥ दिन्नीतायदि संसृजोत् ॥ संसृष्टमुपशामयेत् ॥ अंसं सृष्टं जागरण्यदि रशमे
 वमुक्तवान् ॥ १५ ॥ जिरिशामावायै ॥ एवमनेन प्रकारेण वाच्यं ॥ कार्यमिह कृतवानुपदि
 श्वान किमिति यदिकं नितु द्विन्नीता नागद्वयं नृत् ॥ एको नृत्तेतरो नृत्तेतावमिति ॥ स
 सृजो संसृष्टो भवेत् ॥ मिश्रित इत्यर्थः ॥ ततस्तं संसृष्टं संसृष्टं गताग्निं ॥ उपशामाय दुपशान्तं कथं
 त् ॥ अंसं सृष्टं मंगारवावक्षनेना संसृष्टं जागरिन्सीत्याशयः ॥ अयमर्थः ॥ विष्णुविंशतिमात्रेण
 नावा दया पाशा पाशुन रादध्यात् ॥ अनाथातितापादि नृत्त प्रायश्चित्तं नृत्तं पाशापादि नृत्तं नापा
 येयं ॥ एवं तावत्यायश्चित्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं सताग्रं पाशो रवत्रिया दशमात्रं प्रदृश्येदावान्न प्रा
 त्याना ज्ञानं प्रवृत्ति प्रायश्चित्तं नृत्तं नृत्तं ॥ ततः पाहि नृत्तं एनमेवाहं नृत्तं मादि प्रायश्चि
 त्ता ज्ञानं नृत्तं नृत्तं सिद्धं तमिमया ह मन्त्रा द्युति निः ॥ सुदुश्चानेनेवा समग्रं पाशु नृत्तं मविदि
 त्तं सततं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं कामाजादिद्वयं ॥ अणेनातिरक्ताति प्रायश्चित्तं ॥ १२५
 त्रविधिः स्मृतः इति ॥ इति सर्वमंत्रे होमाधिकार्यः ॥ अपि वति विकल्पः ॥ प्रोक्तं पशुयादृशे

अनांतं यदनांतं यदस्य क्रियात्तमिच्छेत् ॥ तदस्य कल्पयन् ॥ हि वक्ष्यथा यथ ॥ स्वाहये
 पापं द्विंशतिना वा वाहुतिर्होतव्या ॥ एषेते कवचं तस्य ॥ तत्त्वो निषेधार्थं ॥ अपि वा यमो
 तनात्तं प्राजापत्या प्रजापति विंशतिना हुतिः ॥ होतव्योतिरोषः ॥ प्रजापति नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं
 जानानि परितः ॥ यका मासे जुहु मस्तं नृत्तं ॥ सुवयं ॥ स्याम पतयो रयीणां ॥ स्वाहयेना
 मिह एकवचः ॥ नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं
 दवशि मिनाग्निं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं
 नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं
 विः ॥ त्रिविकल्पावचनः ॥ प्राजापत्या प्रजापतये स्वाहेत्येतामवाप्य यं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं
 वयं पिवा प्राजापत्या मिथ्यं नृत्तं प्राजापत नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं नृत्तं
 या रणीयमिति ॥ अथा नादश स्वावययत्रेति व्याप्तिवचनाग्निं तर संसृष्टादिनिमित्तं प्रा
 यश्चित्तं प्राजापत्यापत्तं प्रकीर्ष्य प्रायश्चित्तं विंशति पकरणं परमं वमात्रं दृश्येति ॥ य

135

दहनदवनाचनवेतनसंमर्थे जातहुदयं वमानस्य संपरितप्यता प्रतापमुपयाति प्रापि
वेदुतपीत्यर्थः तदा किं कार्यं मित्राणां कार्यं मतमनुदरीयन्नाह ॥ दिनेता यदि संसृष्टं
संसृष्टमुपयाति प्रापि ॥ असंमृष्टं जगत्प्रापि दिनेता मोक्षं कृतवान् ॥ जिहिरामो वायुः एवं
वयवः कार्यं मित्राणां कार्यं दिनेता किं तत् यदि कथं विदितं तोनागद्वयं तत् ॥ एकोनात्र
तयेन त्रेवमिति नतः संसृष्टं संमर्थं मुपयाति ॥ मित्रतो न वेदित्यर्थः ॥ ततः संसृष्टं संम
यमुपयाति प्रापि तत्रांतं उच्यते ॥ असंमृष्टं मृगादिभ्यश्चानेनासंमर्गिलं जागरये जागरितुमीह
त्प्रापयदि न्याशयः ॥ एतदुक्तं भवति विद्यालिंगमात्रे कानावादिष्यपराशर्युनयदध्यात् इ
तरथा पातानि संमर्गोदुक्तप्रायश्चित्तं त्रिभुवैपालयेदित्येवं तापोपनेयः ॥ एवं तावत्प्रायश्चित्तहे
त्वेनैकं सत्त्वपि ग्रंथगोचरं नियोद्धुं दर्शयित्वेदानीं मनस्योपासनादिसंबंधिहोमः स्यादुत
नेत्येव निमित्तादाह ॥ नये प्रावच्यहोमः स्यान्मुक्तो कांसमिदाहुतिं स्य गन्तुं सक्तं सक्तिं याचोश्च या
वन्नासो प्रजायान् ॥ १६ ॥ नेति नेत्यर्थो समिदाहुतिरूपेतास्य नाम कानुक्ता पहायादरपि स्वेष्टो

जसाशावागोहोमानिनिमित्रादिभवेनस्यात्रवेदेतिहोममतिजावेकववः एकाननामपी
 तस्यापिहोमात्रपरक्रमासोतिनवोपकारणनिमित्तेष्वेवमनितदिनकार्यइतिवक्तव्यं कुतः
 वादिनादितिहोमस्येवेदेवादिनिद्वयेष्वेकमिदमितिचेत्तदा नोदानार्थत्वात्तुमन्त्रित
 रनरसंबंधिसर्वहोमनिषेधत्राभिप्रांतःमिव किंतर्हिअग्निस्यामनोदितगर्भस्यामन्त्रि
 पाथीसंस्कारपरिपूरणाय दिनिमिहोमवराद्यात्रसुतेत्यर्थः स्वराद्यः पित्रापि
 नैसंकासंगार्थः अथअग्निस्यसर्वसंस्कारकरणसंशक्तहोमातदेकत्रेस्यःमिव किंतर्हिआव
 दवाधः अतोअग्निरप्रजायादिष्वेतस्याग्निकस्यादित्याह अग्निमुनामप्ययाहोमेसर्वत्रे
 किकः नहिपित्रासमानंतः कुत्रस्यनवविद्वचित् १७ त्वयत्राग्निविशेषसंज्ञाय त्रुपुनः स
 गर्भजननानंतरंतयमध्ययादौकर्मणिहोमहोमविषयसर्वत्रतकर्मणोत्पत्त्यापिदो
 किकोवौकिकाग्निर्जावत् ननुस्मात्तदिरिति आदिशब्दं वज्रकमोदिपरः अथकतो १२७
 स्मात्तोग्रानधिकाशस्येतिनदाह नहीतिहीतिहोमोपिरतः पित्राज्ञनित्रसमानीता आ

कुतश्चतोयिकेचिदपिपुत्रस्यनवविद्वत्पुण्यदित्यर्थः अथवाहीतिभिमाय ए
 तन्ननुवादादनस्ययुक्तं यदाहोमतायमपरिशिष्टंअमारस्यनुजातस्य अरणीषो ज
 शोयुक्तेवमादिशुण्वपतया विरोधइतिचेत्तदास्वाप्तुचादिति अथवासाश्ववरा
 मःस्यान्तिप्रायश्चित्तपूर्वजुहुयादित्याह यस्याग्रवचहोमास्यामविआनरादवतवहं
 निरूपयजुहुयात्प्रायश्चित्तंनुतस्यतत् १८ अन्यस्यसुतदिहोमस्यया न्दित्यानाप्रायश्चि
 त्रनिद्वत्तोहोमेकववः सत्संवादतस्येतदश्रयति कुतः अथास्यासुनराव्यनविद्वत्
 नातुवाक्ताथमन्यत् अथकेषुकेषुनिमित्तेषुतस्यायश्चित्तंरतिः आदित्याह परेणाशो
 दुतस्यापेपरमाग्रेहुतस्ययं पित्रयहात्ययेविवावेदेवद्वयस्यव १९ अनिष्टाननय
 दूननुवात्रप्राशनंतया नोअनेपनितात्रस्यव सर्वज्ञानसोभवत् २० पराणपुत्रादिनासा
 र्यमात्रश्रेयोथेअग्रावाहितहोमहोमेवपरमाकस्यचित् अग्रावित्यर्थः स्वयमा

तमनाहोममात्रसिद्धिमाकांक्षननुतएवविविष्टयज्ञानयेपिउपिष्टयज्ञयज्ञस्य
 समया तत्तद्विष्टादवस्यपृथक्केनकरणाकावात्ययेत्याशिवन्नवयज्ञनाग्रयणको
 मेणाश्विनियुगागमन्त्रवानवस्यन्तनात्रस्यत्रकामतयाप्राप्तितेप्रसिद्धेनद्रुहव
 थादिमापतितस्यज्ञानासिद्धिनेननोज्ञनेज्ञानेनरुदकद्रवपाहाद्रव्यप्रतिगृहीत्वे
 ति एषुह्युक्त्येषुविश्वानरश्चउःप्राणेश्वातायभावात्तद्विश्वानरशोदिवतापर
 नितयासदृतिपरेणप्रावित्यादिनापृथग्विगनिर्देशाप्रत्येकमेतस्यसंपत्तिप्राय
 श्चित्ररुर्वेत्तुनहोमादिप्रतिदर्शयति इहकश्चित्प्रवासादिप्राप्तिपासनेपिहो
 मविधिमाहा एतदितस्यानर्दुतः तं प्रवासादिप्राप्तिपरेणसमाद्ययावागमने
 कं परस्मत्त्वात्तद्वद्विष्कारिकयनप्रवासात्तमानसमर्वात्तुद्रवणयोर्वीर्यातामुप
 पत्तेर्नितन्याश्चमिति अथपिष्टयज्ञात्प्रयववःकालमेतदित्येकमनोपार्थमिति

१३८

मिवंजते होमद्वयात्पेदरीप्रसमायेतथेतेनसर्वथातुष्टेः पुनरात्मनस्यवत्तमत्वात्
 अथनरुदरीशक्येनापिष्टयज्ञंविनावागएताजिप्रतद्विचेतमिवंदरीप्रसमासात्यस्य
 ह्यनयागपृथक्करणान् अतोदरीदिमंबंधकर्मकालतोपातोपरेमेतदितिस्थितिः अथका
 मत्तानवात्राशनेकयमित्युक्त्यात् अनिष्टानवयज्ञेननेनाकामववस्याकामतः पुनरात्मन
 विधानात् एवमन्यतापन्नस्यप्राणत्राणपरायणस्यपत्तिताच्चनहन्निगहंमन्येसम्यप्रा
 यश्चिन्नेनात्योत आत्मनात्तताग्रयणेनग्रनेनायात्यप्रायश्चिन्नेनार्हनाहोमादेस्यादित्यसि
 न्प्रतंजतः उषः स्मृतं पलांकमाप्यदणस्यरहस्यब्राह्मणेदृष्टत्वादिति इदानीमन्यवि
 ता आत्मनात्तताग्रयणेनमानतयायजेदुतनेतिब्रूमः आहिताग्निरसोमयजीरः सोमेनयाज
 यित्वायविकंजवीतत्वात्तन्सोमिकन्यायेनात्रापिप्रायश्चित्रमंनवात्मादनमीयतद्यनेकित
 दुक्तमितिस्थितिः एवंलिगाद्यागम्यविषयसिद्धिरनविधायवयस्यायवोदायनापडास
 क्तस्याकलिंणान्प्रपद्यात्तकयोनिज्ञातं तस्य प्राहुर्विश्वानरंहवैरित्याद्यन्यस्मृतिनोव

जेतवमिति नमिति प्रसंगना अथमतिः गन्धो धनादि सुत संस्कार मक्रो मव आह त्रितियाज
 मानं पित्रुरिति सर्वे स्मृति संस्कारावतस्य समस्त संस्कार दद्यात् तत्तया का विधा वस्त्राया मीति न
 दयं माह स्वपि न्यः पिता दद्यात् सुतः संस्कार कर्म सुः पित्रो नोद्धरना त्रेण तस्या नावतु तक्र मा
 तः आचार्य स्नायां पिता जनकः सुतस्य मृग नो धनादि संस्कार कर्म सुः त्रय माणेषु तस्या द्वे ह
 जो द्विवाहातः आचार्य नया स्वपि न्यो नित पित्रादि न्यः आह दद्यात् धुर्य विवाहां ताया वदित्य
 र्थः एतेन माता महारतस्यो दर्शिता अथ यदि सुत विवाहादवो किं नृमृति स पद्यात् तदा कथं
 यो दित्याह तस्या पित्या दित क्व पित्रु पय मर्गो या तु पुनः तस्या नावे पिता मृतं जित दत्त कु
 त्ति नृमातः तेषां पित्रुः पित्रु पिता महानां व सुत क्रमाना ननु विवाहा वधिसुथा पित्रु यं ज मा ना
 तितर मति क्रम द्वा न्ना त्रि नो वा दशो दिति तु स क्व बहव वना लो अथ वा नहु त्वपि नृमह न्ना
 र्थे अथ वा स माता मह पंत्तया पक्षे कृतः पित्रुः संबंध स्याद नत्रा दिति तस्या नावे सुतः क्रमादिति १३९
 वाणठः अत्रा पि क्रमा पित्रुरिति केचिच्च तेषां तस्या नावतु तक्र मादित्य ताद वमर्थं यंति

तस्य पित्रु रश्ना वत तेषां पित्रुः पित्रुणां त्रयाणां तनु माण्य नक्रमेण पिता दत्त वा स माह व क्रमा
 सुत सुदया तपि वद मति क्रम्ये र्थः एतेन तस्यैव माता मह पंक्ति सिद्धा इत्येवमर्थं समर्थता वा
 र्थो मसुः मृत पित्रु क स आदा दार वतया धन्या वः अत्रा पित्रुया न यत इत्यादि दोष मृति
 संनवाद्येति अत्र वा वन स्या मृत पित्रु क स्या व शो संनवेन पित्रु पंक्ति माहुः तत्रा नृद एतस्य चि
 न्न रूप तानु ब्रत एव दिति एवं ता हि द्व प्रायश्चित्त विं न नादि द्या त्रं प्रद स्ये दानी वि आद वा
 दत्रा चार्थे यदि वा वाच निश्चित माय मासेत्यादि इहेति नृतो यदि शो यो गादि हत्व शो वा
 दि सुत यजमान स्या जाया यं तदा कथं कर्तव्यमिति प्रायश्चित्त पात शंका प्रसंग दाह नृत प्रा
 वा व न पत्री यद्य संनिहिता नावत राजा यो गादि ना तत्र कथं कुर्वीतिया जिकार नृत स्य मि
 द्दस्य हविषः प्रवा व नृत तत्रे र्थः पत्री यज मान स्य यदि कदाचित् राजा यो गादि ना त व द्वा शदि
 राग यो जेन अ सं निहिता ना विधु रवे संपद्या ततत्रात्र कर्म णित दा व ना नु पपत्तेः या हि
 का वि आद वा पि हि पं व दशा तिक तौरः कथं कुर्वीत एतत्कर्म वरि ता र्थः इत्या शंका सिद्धं तमा

हा महात्रमेनं यजुर्गोमवर्षांतां प्रवाचयन् प्रणवाद्यपि वाजुर्गोमात्वायनववोयथा ॥ २५ ॥
 समानवर्षांमवर्षांविप्रस्यविप्रति महात्रमेनं यजुर्गोमात्वायनववोयथा ॥ २६ ॥
 तिशब्दं वाक्यं मुञ्चाशयन् तन्वितं वसोपरिणीतामणास्यर्थः एतन्मवर्षां बहुन्तमन्त्रपिज्ञे
 णामवर्षां यजुर्गोमात्वायनववोयथा ॥ २७ ॥
 नः स्यात्तद्विंशुर्गोमात्वायनववोयथा ॥ २८ ॥
 उर्गोमात्वायनववोयथा ॥ २९ ॥
 यथा ॥ ३० ॥
 त्रिवं प्रमाणं तस्मात्तन्नुपरिणीतमवर्षां बहुन्तमन्त्रादौ वादिपाकं ता प्रवाचयन्तु तन्ने
 तिनतिबुधः कुतः पत्नीग्रहणादिति अथ नान्यदाहं यत्तवा मुनिमुष्ट्यां च संनदन् वाम्बो
 तया दन् संनान विदिता विष्टरा स्तरणेषु यथा ॥ ३१ ॥
 मेणिः पुष्ट्या कुरीत वा यो वतदुदुशरतो गृहं न संनदन् मित्यनेन आचार्ये वचसा श्रवणा क

१४०

मेणिः कुरीत वा यो वतदुदुशरतो गृहं न संनदन् मित्यनेन आचार्ये वचसा श्रवणा क
 मयुपकादि संपर्के आचार्ये वचसा श्रवणा क
 कर्मोपेक्षेण यत्तवा मुनिमुष्ट्यां च संनदन् वाम्बो
 ता नन्तता तस्यायथा प्राप्ता तन्नुपान प्रायश्चित्तीयदृतिशेषः ॥ ३२ ॥
 यत्तजमि अत्राद्यादि संपर्के आचार्ये वचसा श्रवणा क
 संपर्कावधि प्रवास प्रसंग प्रायश्चित्ताधिकारमात्रात् ननु प्रवसन्नुपसेदित्यनेन वाये
 एका यथा मिनो यजमानस्य प्रवासो निश्चितः अथ स्यात् किं प्रतिपत्तिरत्रिप्रवसेदिति त
 दर्थमात्रा निश्चित्या गितं यदा एषु परिकल्प्यन्ति वन्तया प्रवासो कार्यवान्ने प्रादृष्टे वनविरेक
 चित् कार्यस्यासीति तद्वानुधनार्थेनादित्यर्थः विप्रो यजमानः अग्निं स्यात्तदिकं संपुष्टारण्य
 निजजायामु विषये प्रादुःकरणादिकरणा यनिश्चित्याकारत्वाय यातन प्रकारेण रिति
 जं कर्म तत्रिकं यद्वादि दानाय परिकल्पयन्नुक्ता ततः प्रवसेत्प्रवासं गते तत्परं दृष्टा क

ये विना व विदपि देशे विरं दीर्घे का तं न प्रवासे दिति एतन्नि ग्रामार्थः संशयो वक्ष्यते ॥ यथा ॥ रथं नि
 प्रस्थाय न द्रव्यं बद्ध्वा दारं परं अथवा दारं बद्ध्वा प्रस्थाय वसति रिति एतन्नि हि वृथा कारितया
 दृष्टौ प्रसंगमासां न तत्र नवहो मादिकर्माहं मापि प्रायश्चित्तीय तद्व्यनुमत् ॥ अथ कृतः ॥ सामा
 यप्रवासववो विज्ञो कना दश प्रसंगमासा वमर्थ कथन मिति ॥ आचार्य वचना दिति ब्रूमः तद्य
 यान प्रवसन्नुपवसेद्दृष्टादपि गृहान्नयेयात् ॥ यथा प्रकाराण्यहं कर्तुं मुपवसं यत्तमानः का
 मयत तथा कुर्यात् न नवोसकरण कामतागम्य सा कुर्यादित्यर्थः ॥ अथाचार्योपि कस्मादिवा वावे
 ति च तमाध्यादिन श्रुतः यतः स यो हि वं विद्वान् स्वयं मुपवसं ये जुहोति सर्वदा हि वासां च यत्
 दुर्तं न वतीति किं वा यत एवमतः स्वयं पूर्वेण जुहुयादिति उक्तं ॥ त्रिजामेकद्वयं कालमिहाने
 न दशानां यत्रा यत्रा यत्रा नानायेन निवस्य होमादधिकारमाह ॥ अथाय न सूत्रां एव कायायनो
 पियथाह माध्यादिन सत्रे उपवसं येति यमदिति ॥ एवमकरणान् प्रायश्चित्तं मयाह ॥ विधि
 श्रुतिः यदि द्वादश यथात्वमित्याह ॥ सदर्श प्रसंगमासं न वतीति स्मृतं च ॥ प्राहिताग्निरस

१४१

पश्चान्नं न कुर्याद्यमुपर्वणि ॥ शतोत्तमं डे द्रव्यावासो न कुर्याद्दमहतीति एवं प्रवासवतः प्रसं
 मासो दित्तं सर्वे श्रोतं स्मार्त्तं च ॥ न स्पृतीत्यादिकं ग्रंथि पुरुषं नीतं न भूहो न इति विप्रवत्
 दारप्रवासविशमार्थः ॥ इदानीं कार्यवतः प्रवासिनो होमादिफलानां किं मयाह ॥ मन्सानित्य
 कं कर्म प्रवसन्नुपवसेदिति ॥ उपविश्य शुचिः सर्वं यथा कालं मुद्रावतः ॥ २॥ अपीति प्रवास प्रसं
 गप्रसूतनाथः ॥ अथवा करणमहत्वं दशकद्वयं विप्रदं मुद्रावतीति ॥ प्रवसन् प्रवासेति स्मृतं ॥ अ
 तं दित्तादितो न न्यः शुचिः स्नानादिभिः सन्तु उपविश्य मीनो न न्वा न उच्छिति गमनादिवा
 पासंतरपरः नित्यकं नित्यहोमादिकं न निमित्तिकं दशोदिकं मपि सर्वसकलं कर्म यथा कालं
 यथायस्य कर्मणः करणकाल उदितानुदितपक्षपरिग्रहदेवमिति मनसा नुध्याय न न्वा
 चरितेनात्मानं द्रव्यं श्वा नुवेदुश्चरितदिति ॥ अत्र न बहिर्विश्वं कं रं दवाकरणं कथितं ॥ ॥
 अथ यत्तमानस्य प्रवासवसादस्या नावपर्यापत्या किं कार्यमित्याह ॥ पश्चादाशविद्योगि सा अ
 शूण्याग्निविनीतया सोमाग्नौ विनव न वा कामया नृ न तया ॥ ॥ वागि शब्दोपनी प्रसंगत

स्तुत्यविशेषाबोधपञ्चायजमानजायया अविद्योगिन्ना अग्रगृह वासादिरूपवियोगव
 र्जितया विनीतया विनियमया सो नाग्ये सुनगं नावतिष्ठेत्तने अविद्ययन्स्त्ववियोगेका
 प्रोयस्याः सयंतथा तथा नक्तिरक्तयापतिपरायणया अग्रिरोपासनः श्रुश्रुणुपसितव्य
 इति एकवचो ज्येष्ठजाया परं अग्रे न श्रोतव्यः अथ यदि ज्येष्ठपत्नी पुत्रप्रसवाभावनावि
 तभावनाया अग्रिः श्रुश्रुणुष्येत्तथा तदानीं किमिच्छाहा वा वासादौ रसरा सामान्या संपादिनी
 तथा दत्ताप्रिये वदन्नुदातामत्र विनियोजयत् ॥ ४ ॥ त्वत्पत्न्यपहृक्कृतो बहुपत्नीको विप्रः आ
 सापत्नीनां मातृयाका विद्येतेतरापीनया वीरसूति प्रभृति प्रकार प्रयुष्मा नवता तच्चित्रस्य
 स्वच्छत्वात्प्राज्ञासंपादिनी मायकायां नामत्राग्रिः श्रुणुष्ये नियोजये त्रियुक्तं कुर्यात्तनुपुत्राना
 वादिहेतु निरस्वस्त विनमपि ज्येष्ठपत्न्यर्थः वीराः पुत्राः अथ सुतादिसत्त्वसुखितानां ज्ये
 ष्ठा विपत्नीनां साधारणेनानि श्रुश्रुणाकरणक्रममाह ॥ दिनक्रमेण वा कर्मयथा ज्येष्ठं सदा
 नः विनमज्यसहवाक्यार्थोद्यथान्या नमरा व्यवत् ॥ निना नं क्रमोदितक्रमः प्रथमादिरूप इति

१४२

पञ्चदशवर्त्तत यथा ज्येष्ठं यथा प्रथमपरिणयक्रममनति क्रमः अशाक्यवत् ॥ दोष
 रहितं दयं कृतो न कश्चेवमिति कर्मो गृह्यश्रुणा विषयं विनम्रं नागं तत्वासाहावकेनावा
 संन्य एका मार्जनं प्रयोपये पनमेवं कुर्यादित्यत्र यत्र संबन्धः विमोच्यतः ॥ ४ ॥ अथ नायावा
 स्याद्वीरसरासावित्यनेन प्रथमपरिणीतपत्नी परिहाराज्येष्ठातिक्रमणपाप्राक्स्मान्नस्यादि
 तितदर्थमाह ॥ श्रीणां सो नाग्यतो ज्येष्ठां विद्येतेव हि जन्मनां ने हि सत्येन तपसा नती श्रुणुति
 वन्ते ॥ ५ ॥ इति वक्तृपमने यथा हि जन्मनां विप्रादीनां विद्यया श्रुतिशास्त्रादिज्ञानरूपयो ज्येष्ठं
 ज्येष्ठभावात्तवेत् एवमनुना विद्वन्मूर्खयोः पिता पुत्रप्रसवप्रियवादादिह उज्जु सो ना
 ग्यतः सुनगाभावात्तु ज्येष्ठं प्राक्ष्यमानवती राणः प्रथमपरिणयमात्रादिति कृतः हियतः य
 पिता श्रीणां सत्येन तपसा कायकैरो न नतीपतिः नृप्यति तापं नयति ॥ ६ ॥ अथ नायावा
 स्यात् अतस्तपश्चिन्तितं श्रुश्रुणा विषयान् ज्येष्ठाति क्रान्तिदाण्डुष्टो यजमानः स्यादित्यनिप्रा
 यः न हि उष्णीतीति वार्थं याजना विद्येतेव हि जन्मनामिति वा पाठांतराण्येष्वाह उदियोक्ता

केनास्याहपनिस्त्रिंशत्तयतइत्याह॥ अर्धशदशवर्तिनायणाभाबुद्धिर्बोतेः अग्निश्च
 तापितोपुत्रसाक्षीसोनाग्रमाप्नुयात्॥ अर्धशदशवर्तिनायवोनिष्पृष्टासमायापयत्य
 हार॥ तथातनप्रकाराद्यादशकरणरूपेणेत्यर्थः॥ उमागोरीरंभाहृतीयादिनिर्बोतेः॥ बुद्धि
 वचनाच्छन्यशयनादिनिर्बोतेः॥ एवमग्निश्चकाशदणोपिदर्शनादिनिर्बोतेः॥ तापितको
 षमुपनीतोभवति॥ तिस्रंविधमग्निमोनागंमुनगत्तंप्राप्नुयादित्युक्त्यर्थः॥ अत्रियंमुनगां
 चअग्निमग्निविर्नितया॥ प्रातरुठाययः पश्येदापदिः सप्रमुच्यते॥ विनयावनतापिस्त्रीन
 र्दुर्गोदुर्गोनावता॥ अष्टोत्रोवाग्निर्नृणांमविशानिस्ततानया॥ पापिष्टुर्नृणांमंनय
 मुच्यतनासिकं॥ प्रातरुठाययः पश्येद्वक्त्रेसपयुज्यात्॥ पतिमुच्छिंक्षामोहास्त्रीकंकननरकं
 जेत॥ अमुष्यतांप्रायस्कंदः रवेनपश्यति॥ अनेनासौकंकनपश्यति॥ नववोक
 यतिर्नवमपीत्यर्थः॥ इतिपुष्करनकिदापंदरीपित्तेदानीमनकुश्रुष्णाफनमाह॥ प
 तिस्रश्चपयिवस्त्रीसर्वोद्योकाप्रपशुत॥ दिवः पुनरिहायातामुखांनमवधिर्नवित॥ १२॥

१४३

श्रीपतिश्चपुष्पपेवसर्वोत्तरोकादशभसाविआदिपर्यंताद्योकांनममगश्रुत॥ प्राज्ञो
 तितनमुपुनयोदृष्टादिवः सतः॥ इहोर्ध्वंआयातजातामुखांनसोनागादीनांअवधिः श्रीमा
 नूनवेदिति॥ एवेतिव्रतान्तरपरिहारणापीवंकवननर्तनकोवदरीयति॥ इदानींश्रीधर्मकमी
 गमाध्यातनिरितेनमुखादोष्णादिदोषदूषितेणापिआग्निमाननादारकरणपरयात्रया
 त्रसेमयेहामोक्तिकेकस्मात्तोग्याः॥ ऊनरत्नानप्रायश्चित्तीयइतिशंकाभाह॥ सदाशयमुनव
 यनकथंविचारणंतरत॥ यहजेदग्निमाकर्तुं॥ कहोमोऽप्यविद्यायात्॥ सहृदारेर्वर्ततइति
 तथा॥ गृहीतगृहीकइत्यर्थः॥ इतिविष्णुनाम॥ अग्निमानुसाग्निः कथंविम्वरैपरिणीतपशुगिया
 व्यापादिकरणं॥ तरादेवविशेषात्॥ पुनर्याद्वयस्यानितरान्दराभुक्तंवाहुमिच्छेदस्येवं
 विद्यस्यातद्विवाहविषयोहोमः॥ ऊनकरणायविहितोभवति॥ लोक्तिकेकस्मात्तोग्यारित्यर्थः॥ इ
 तिशंकोपन्यासतर्कसिद्धावमाह॥ स्वेयाववभवत्तुहोमोक्तिकेनकरावनानद्याहिता
 न्नः स्वकर्मलोक्तिकेगोविधायात्॥ १४॥ स्वेयौस्वीयशावाग्नौननुमुतादिशालाग्रायणीनिष्ठा

र्थो होमः पाणिग्रहणा र्थे एव नियमनं नवत-प्राहिताग्र्ये हीतावसंयमस्य निजं कर्म ज्ञाता
 वेकवचनोक्तिः कर्मोक्तुं विधीयत इति कर्मसंनयसंवां विवाहस्य फलगात्रिकादिनि-अथम
 तं स्यात्तौ श्रोताये रथिकवादिहोत्रनिः श्रोते सो विधेय इति मितं श्रोत इति न भिन्नं
 विवाहस्य स्यात्तौ दपिव-अथे वंछितं यगि रत्न प्रथमादवत-भद्रत्यादा होम मंत्रगणस्य
 ततः फलविलोकने तस्मै ग्राह्यार्थः पर्यवसानाद-ग्राह्यार्थमनमवगम्य प्रायश्चित्तमाह ॥ ५ ॥
 इति कर्मसंनयसंवां कृत्वा कुवदर्शनान् निह्यात्मनो ॥ र्थं स्यात्तावच्छावन्नपरिणीयता ॥ ५ ॥ इति
 विरोधे तु पुनः अन्ये शाखाय नानायादिस-आक्षेपदर्शनान् कुवदर्शनस्य कर्मणो ग्राह्यता-अथा
 र्थं तयाहमभिति मन्वापज-इति कवायवयसावष्टितार्थं तद्वचनकर्मस्य स्यात्तु न नावदिति-अ
 नेन वंछितं नानाकाया यमपुनश्च निप्रायः नवा-ग्राह्यवद्विवाहानुयानि तस्मै नादवं मत
 प्रसिद्धतादिति तु मम विचारान् दर्शितं नानासाप्यव-सुरीतिरिति-अथाप्यमुक्तं सपिडा ॥ ५ ॥
 इति निमित्तैः विरोधस्यान्-अथात्र नित्यफला विवाहिको विधिरिति तस्माद्वाप्यमनयसंवां

१४४

धनविश्रानरादिश्च निरर्केणोक्तं प्रायश्चित्तं कुर्यादिति स्थितं इदानीं अन्यच्चिं स्यात्तु विवा
 ह-कुवदर्शनयोः पृथक् तत्प्रतिकर्मानप्रायश्चित्तं प्रकल्पयेदुत कुवदर्शनान् एव सकलमिति-अ
 त्रेत्यात पृथक् पृथगिति कुतः कर्मपृथक्तात्-अथ गणकर्म-चान्नेयमिति-वेतमिव गणकर्म विवा
 हविहाया कुवदर्शनादित्यनेन विवाहकर्मणः पृथग्विधानात् किं त-तवेदवं तदक्षेपदर्शनं विना
 वतुर्था कर्मानपेक्षितं - - - अत्र विवधानागणकर्मववसा-आह परचादिहोमादिषु पृथक् कर्म
 तमेव युक्तं ॥ ७ ॥ अथ पज-इति कं कितदित्याह-पुरस्तात् विविकल्पं यस्यायश्चित्तमुदाहृतं तस्य
 उदाहृतिकं शिष्टं यैजविद्भिः प्रकीर्तितं ॥ ६ ॥ इति प्रायश्चित्तमंत्रदर्शनाय पुरस्तात् पूर्वमाहुत्याद्या
 इति पद-नेदेन त्रिविकल्पं त्रिदेयं प्रायश्चित्तमुदाहृतमुक्तं तदतस्तज-इति कर्मसंनयसंवां
 विषयावृत्तिः शिष्टं रावाप्ये प्रकीर्तितमिति व्याकृतं ॥ ७ ॥ इत्योपासनिक्त्री वक्रधरात्म
 जमित्र-आरादित्य-तानो कर्मप्रदीपभाष्ये द्वितीयस्य दशमी कंडिका ॥ ७ ॥ अत्राध्यायप्र
 करणानियमासंध्यकरणाविधिः अतिजपः दव-पूजातर्पणविधिः इतच्छास्त्रिः प्रातः स्नाने

शेषः पंचयज्ञः ॥ देवादित्रेदः ॥ त्रिनेदाः ॥ ब्रह्मयज्ञकावः ॥ नित्यश्राद्धे विशेषः ॥ अन्नश्रुताविश्व
 द्वाविबविदानविधिः ॥ होमादिमंत्रपञ्चवाः ॥ पितृबन्धो विशेषः ॥ बलिमानप्रदक्षिणा ॥ एतन्मा
 सः एतन्नतिपत्रिः ॥ कामानिष्कावाः ॥ निर्यविश्रादवः ॥ अग्नेप्रार्थना ॥ वददानमहिमा ॥ ४॥ ब्रह्म
 होदक्षिणाप्रसंपात्रप्रमाणः ॥ अथकर्तृत्वेदक्षिणाप्रतिपत्रिः ॥ दानपात्रंदूरसेविकरिणिविद
 दतिकर्मणिनिषेधः ॥ नृणांतिस्मरेन्नाज्यमृत्वादीदयाप्रमाणेवरुम्हावीवरुणाकः ॥ पञ्चलं ॥ अ
 र्वलमुशलसुपोणिपरिमृहन् ॥ अथकर्मणिपरिचिन्तनं ॥ एतन्मासः अग्नयेदया ॥ ५॥ दत्तं ॥ अ
 मासाअनिर्षेयः ॥ अथविशेषदार्ष्टिक्येविशेषयागकारः ॥ ६॥ जीवतिष्ठकस्यानधिकारः ॥ पितृपि
 तृयज्ञोक्तविदधिकारः ॥ पितामहाद्ययोः कथंनिदूदोदिकाभावः ॥ पितृरत्युक्तमातिष्ठमृत्वा ॥ मा
 तुः सपिंडीकरणं ॥ अविश्रादश्राद्धनिषेधः ॥ पुत्रिकापुत्रविषयः ॥ ७॥ कर्तृस्वरूपं ॥ अंजुपितृय ॥ १४५
 शक्यं ॥ एतच्चरणं ॥ रुग्णदिवाग्वाश्राद्धविधिः ॥ वदकादिदानं ॥ आसुरपात्रनिषेधरूपं ॥ अवि
 द्रहणं ॥ अविदानं ॥ पितृक्रमः ॥ आवर्त्तनं ॥ आकाशकाशु ॥ अत्रष्टकाकारः ॥ पञ्चविकल्पः ॥ ८॥ प्रकीर्णः

प्रायश्चित्तानिकर्मिकाकर्मणि ॥ आधनादशौदिषुविश्वदेवकावः ॥ अन्नेयस्य यज्ञमानसो
 जनकावस्थातः ॥ विवाहास्याधनेविशेषः ॥ १॥ अर्चोद्वारकृद्वातहोमो ॥ नृसमासाद्यन्नापः ॥ अग्नये
 आदिप्राज्ञा ॥ प्रायश्चित्तानि ॥ अग्नयेविशेषः ॥ होमानिषेधः ॥ अथनातानसंस्तृष्टाग्निः ॥ अथहोमप्रा
 यश्चित्तं ॥ पितृयज्ञमानेपितरविश्वदेवपत्नीसमीपान् ॥ उत्तरं संस्था कर्मणि ॥ २॥ प्रवासविधिः
 निहतं पत्नीसंस्था ॥ अग्नयेविशेषः ॥ एतदेवैवः ॥ सुभगादिदृशेनफर्त्तुं ॥ दुर्गगादिदृशेनपापपत्र
 वमानाफलं ॥ अदरमापुनर्विवाहः ॥ अथानंतरप्रायश्चित्तं ॥ ३॥ समाधानुक्रमिका ॥ अनुक्रम
 जगपतये ॥ अकिंस्वर्यसिंधुस्तुकावविषयं ॥ अथत्रिविधप्रायश्चित्तं ॥ अंशुनीनां ॥ अविबुधमनः ॥ प्रम
 वती ॥ सदा ॥ अथैवंकर्मप्रदीपापरिवृत्तिकश्रीसदाशार्की ॥ अथवा ॥ अथानकर्मप्रवृत्तिपरं
 दृष्ट्वा ॥ अंशुनीनां ॥ एतदेवैव ॥ अथप्रपाठकउक्ते ॥ अथविषयः ॥ अथप्राकीर्णप्रायश्चित्तं ॥ अंशुनीनां ॥ क
 र्मेकादशुक्तेदानीं ॥ प्रायश्चित्तनपुनराधनाधिकारिकर्मोद्यधिकारः ॥ अथमारनातः ॥ असम
 दं ॥ अथप्राचीनतयनविवादिनद्वयोरप्यसमदं ॥ अथविदुतमनर्थकं ॥ ४॥ अथिप्रोक्तमता

द्विरोपार्थः साविगादिनाहोदयदंपत्योः पत्रीयजमानयोः असमं हं असं न होतव्यं हवि
 रतिराप्यं कृतः हियतः द्योदंपत्योः असमं हं हं सत प्रततं हविः असं र्थकं विगतमर्थं
 साधनं नावदिति अपीत्यातनैकसमं दोषमर्थं इति गमयति अथ शास्त्रं प्रवसादिवचना
 पपत्तिः स्यात् आदिशब्दः पुत्रादिपरतया ह दत्तः सन्निपुत्रो युरुत्रो नागियो य विद्यात्
 एतत्परवदुतं यमुतदुतं मय्यप्यवहीति म्भराब्दः प्रवसादिनिः स्रुतहोमवदवसाकल्प्यं
 नवार्थः अथ नामासिन्सहोमानर्थे काकपना किं पुनरासनं विक्षयमुतवाप्रायश्चित्तमि
 ति विसाः कृतः विवाहाग्निं सत्रार्थं आदिति वाच्यं वसेव पुनरासनं विक्षना न इह
 म्भराब्दका कालान्तरयतव्यहोमवावहितिमात्रस्यैव सत्यमात्रानोदिष्टं मादुतिक
 प्रायश्चित्तं त्रयी पुनहोमः समं वा दोषापनामार्थः कार्य इति ॥ अथेतत्प्रसंगं प्राज्ञानिपु
 नरासनकरणकरणान्नाह विवाहाग्निं सत्रार्थं आदिति वाच्यं विवाहगतिहोमकालात्पुनः ॥ ५६
 तस्य पुनरासनमिष्यति ॥ वेदित्तिरांकायां अग्निहोमादितं विहाय त्यक्त्वा सीमामग्रा

गारमर्यादा मुचिं व्याति त्रसमार्थः सपत्री कश्चेत्प्रमादादपि गळितियजमानः
 तस्यैवं कृतः होमसंयत्तकालात्पुनराज्ञात इति शेषः पुनराहुतं आसनकरणं इष्य
 तविक्षयत इति इह कश्चिज्जीमाशब्दस्य नगरादिपरतया र्थवाच्ये तदहं दंपतीयात्
 अनेन होकावहोने एव पुनरासनं भवति ॥ एवं जायाशब्दस्य नगराद्रागमनादिविहो
 लेणादृष्टितस्य गृहस्य स्वत्वदत्तेश्च अथ मय्यमे दूरस्थं पिबहा कस्माद्दोषलोपः प्रजाय
 त कर्तव्यं पुनरासनं प्रायश्चित्तं न विद्यत इति मयि विस्मृतः इह शब्दः सत्रार्थस्य नगरादिमि
 मोदं वनपर इति पितृदूरसा इत्येकवचसा यजमानां विष्ठा ह विगादिकर्म नावनाह
 महाना पुनरासनकरणस्य पत्री संविधावपि ब्रुवन्तस्म तावथा पक्षमात्रयत एव भवतः सत्री
 याहा इह व्याप्ता वात कालविपर्ययमभिन्नया ह्यवार्थः कामं गृह्योपत्री ब्रुव्यादप्य
 एवांतो ब्रुव्यात् इति स्मृता ॥ ५७ ॥ विष्ठा अथ एषा सयनाशाग्निदाहं शुभिसमाहितः पा
 लायदुपशांतः स पुनरासनं भवति अथ एषा रिति दिवतः प्राक्कालादिशदशनाथं न द्या

समुदायेन प्ररणारधरादिनेदयोः नयनाग्निदादेष्टुजातपुत्रास्तेषु समाहितायनमान
प्रत्तवमग्निपालयेदन्नायननयोनिदानेनंजह्यादित्यर्थः अथाग्निनग्रावुपशान्तमिति
जनश्रद्धानमिष्यन्नुक्तकार्यं पुनराश्रयनसंबंधः विधिमेव निश्चयनपाशकुरणमात्रेण
नेनहोमानवस्थितिं मत्वा पुनर्होमादिनदद्यादित्यत्रि प्रायः स्मृतं च अरण्योदयाद्यधीपेन
प्रायः स्तीणयोस्तथा प्राहुमान्ने समाशेष्य पुनस्तत्रेव निमोष्यदिति ॥ ७॥ अतिवृज्येष्टाचे
बहुभार्यस्य त्रिवावरणगळति पुनराश्रयनतत्रैकद्वयं तिसृणोत्तमः ॥ ८ ॥ अतिवृज्येष्टाचे
त्रोर्थस्य यजमानस्य ज्येष्ठाग्रपरिणीतापत्नी अतिवावरणमर्थादातिक्रामणम्यानिवासादि
रूपेण त्वर्थः गळति कृपियाति अत्रि वंछितपुत्राश्रयनं पुनराश्रयनं वरके कचनाचार्योः
कंति ईहंति णोत्तमाचार्योः पुत्रनने कंतीति वाक्यशेषः कुतो णोत्तमस्य य मर्थादाति
क्रमादपरिणयन्यायादिति एतन्ज्येष्ठतरपत्नीति वारेण पुनराश्रयनं एकभार्यस्यैवं पु
नराश्रयनं नवति एवमतिवावरणनिमित्तेन पत्नीमुद्दिश्य आतामिषु श्रवतया चिन्तामेव

[illegible]

रिणी दाहयित्वाग्निहोत्राण्यनुपात्रैश्चर्माविवर्तमाना विद्वान्मोक्षीवन्ता ज्ञानादिना
 तिविप्रादिवर्षेकपरा एवं च तामनिहितायां सवर्षावतुशंसवर्षा प्रथमपरिणय
 नेन पूर्वमारिणी प्रथमाप्रतीक्षियं अग्निहोत्रेण विधनाग्निना एवं च न त्रिपात्रे
 समुपि च दाहयित्वा अग्निहोत्रेण चरित्यादि द्वितीयादहना चोदाण्ड्याह द्विती
 याविवर्षा पत्नी दाहयित्वा निकाग्निनिजीवंत्वा द्विसप्तमसप्तमद्वितीयां प्रथमां ब्रह्मा
 नसमं हितत ॥ वेतिदोषदर्शनाय प्रथमायां सवर्षायां पूर्वपरिणयां वा जीवंत्वां स्त्रिया
 यां द्वितीयां च त्रिपात्रे चो विवाहितं सवर्षां वा पत्नीं वितानिकाग्निना ताग्निनिजा जनानो
 दहेत् तत्तदहना पापं ब्रह्म हन ब्रह्म हन्ता समं तुल्यमिति अथ वा ब्रह्म हन तत्तत्तदहना
 होत्रं अतो अग्निहोत्रं महाभादराय न सममिति वाक्यशेष एवेति निश्चयार्थं अथ वा
 मृताया उद्वितीयायां अग्निहोत्रं समुत्पन्नं कृत्वा ज्ञं तं विजानीयाद्यश्चकामासमुत्पन्नं
 त ॥ त्विति पुनर्वचसा मतददं च दर्शयति याजमानो द्वितीयायां मृतायां अग्निहोत्रे

सर्वत्र यो नुनदाहनेति शेषः तमिति कर्त्तारं ब्रह्मो जं वदत्तत्तजं विशिष्येण जानीया
 त एव कामाक्ष्य शरभुग्मादिहोत्रं समुत्पन्नं दग्निहोत्रमिति ॥ संप्रति प्रथमपरिणय
 तं पत्नीं विपत्तावपि पुनः कथं निदत्तकरणं संप्रवमनिवाहवमाह मृताया मपि नापौ
 यां विदिकाग्निनिहिता जे न उपाविना पित कर्म याव जीवं समापयत ॥ अपीति पुनरक
 शययोग्यतायां यजमान इत्यनुवर्त्तते नार्यायां चोप्यायां वा मृतायां पंचवर्षितायां चेदि
 काग्निमग्निहोत्रं हि निश्चयेन सज्जेत किं तु याव जीवाग्निहोत्रं जुहुयादिति श्रुतः स्वमरणा
 यमित्याकनकादिद्रव्यपत्नीकरणं पोषितापित दग्निहोत्रकर्म समापये समाप्तिं कर्त्तुं यादि
 ति विदिकाग्निशब्देन आर्त्तस्य तागः संप्रतः ततः पुनराधनो वा अमा अमनिस्वरणमिति
 द्वितीयापिशब्दे द्वितीयपत्नी सत्वा नोपाविष्य विधिः दर्शयति एके विवद्वनं पुनरा
 धनविधानयोग्यत्वे सत्यपि पत्न्या सहितं न तज्जेदिति निवमनिष्ठं वर्षं यति एवं
 च सत्याग्निवदहेद्रायां मिति वायव्यवसाविशेषबाधः स्यात् अथ मतं एतद्विषये

१
 ५
 ७
 शमदृष्टान्तस्य वक्तव्यत्वाद्वा प्रसक्तं किञ्चन करणा संभवति इति श्रुतिः परमकस्याप्येकपक्षी
 वृत्तत्वात् यत्किञ्चिदतत्तु यत्तद्वत्तत्तु परमरेत्यादिदोषद्वयितयोपि द्विष्यति माश्वे
 यं कृतं दाहं विनाग्निर्नैवायं सदृशं प्रित्यक्तेनामदृशं दाहं निषिद्धत्वात् एवं पतितो
 नचेदिविवाच्यवचनाय किञ्च यन एव प्रतो मादृशतया शमेणापि सीतां त्वच्छाग्रिहोत्रम्
 जीततमत्प्रसन्नमनुसर्ग्यं ॥ ७ ॥ इत्यर्थे दृष्टान्तमाह ॥ समोपि तत्त्वात् सोवर्षो सीतां प
 त्नीयशसिनी इवो जेयस्तेर्वहुविधेः सह आदृशितमाह ॥ अपीति गुरुषु सपत्नदृष्टान्त
 दृष्टो नायः अत्रात्ता विलुशमादाशरथि यत्रासिनी सीतामाश्री सोवर्षो हिरण्यं यो
 त्वा बहुविधेर्वीजि मधुसूते सुविभ्रादृतिर्नैरतादि संक्षुब्धेः सह महायवान्
 जयं प्रवानिति सीतायां वात्मीका अमनीतायां तद्वति इदानीं व्याहृत्या नास्ति उरने
 नार्थे दाहा को दोष इत्याह ॥ पादहेदग्रिहोत्रेण येन नार्थं कथं वनमस्त्री संपदात्तान् १४९
 स्त्रीविवाहस्य पुमान्भवत् ११ यो यजमानः स्वेन स्वकीयनाग्निहोत्रेण कथं वनमोहास्त्रीया

१
 ५
 ७
 या नार्थोदपत्तनस्मीकृतोत्तम एव वृत्तते न कर्मणा स्त्री संपदात्तं योपि नृपापदात्तं अना
 जन्मनीत्यर्थः एवमस्य वस्त्री वपुमान् गुरुषो भवदिति एवेति निश्चयार्थः स्वशब्दोऽग्नि
 होत्रसंबन्धः स्वस्य पुत्रा निरस्यता ॥ ८ ॥ एतन्निमित्ते नानादिताग्निस्तोशधनकरणाधिका
 रार्थं किञ्चिद्विशेषमाह ॥ नार्थो मरणप्राप्तावाद्दशांतरगतापि वा अधिकारं न वस्तुत्रो महा
 पातकिनेदिजे ॥ ९ ॥ द्विजः पिता तस्य नार्थो मनः --- तापीत्यादिवक्तव्यं महापातकर
 दृति ॥ ८ ॥ नार्थो मरणप्राप्तावत्कृतं अधिकाराद्युपाधिनेतमरण
 नृप्रम
 त्यक्तो --- तस्य संगोदाह ॥ मानावेमि यते पूर्वार्थोपनिविमानितास्त्रीलि
 जन्मानिसां च गुरुषु स्त्रीत्वमर्हति चेदिति संकायां पूर्वप्रश्नममानसंकारयेमादिति
 मोघानार्थो न वतीत्यर्थोऽप्यतः पत्न्या विमानिता अवगणिता सती मृत्यात् मृतिमापदते
 मनोजदुःखादित्यर्थः सैवं मृतास्त्रीणि जन्मानि मृतसंख्या न वता सन्तु च गुरुषु नावम
 र्हति तत्र ते गुरुवमानस्तस्त्रीत्वं यापि द्वाध्वं अर्हतीति ॥ १० ॥ सांक्षिपातार्थो योगः एतद

दुष्टयोपिदवमानत्रमानवपरं वचः कृतः कृष्टाया वाग्दं जादि तैस्मृत्कपपत्तेः यथा
 हउर्मनुनारदौयनिचारे स्त्रिया विद्या ५५ः शब्दानवतं ततिः कदं वचं वचं वासकर्म बाहव
 कारयेदिति तथा हताविकारं मतिनां पिंउ मात्रोपजीविनी परिभूता मयः सिद्धां वासयोदिति
 चारणीमिति ॥ ७॥ उक्ता नित्रावदिदरीनमात्रेण पुनरक्षनरतिकारणानि मंप्रत्यवेवाग्रियो
 यादिकरणमुखापादार्थकथनार्थमिदमाह ॥ त्वेवयोनिनृवीष्टुनरक्षनकर्मणि विद्या
 पोत्रा ॥ नृक्षनमाज्याहुतपृकतथा ॥ पुनर्योष्टुयाग्निरक्षीयाननेन निपुनरक्षनंतत्र
 कर्मणि नृवीष्टु शनविक्षनृवेवप्रथमारण्यादिनहाणे वा ॥ यानिरुद्धवः पवनेतेना
 मयः ॥ दिस्मृष्टं विना पुनरानन्यासुनार्थं निमीलं निरम्याततदा पुक्षनादिदकोविशेष
 योपेक्षयाहविशेष इति अत्रप्रतान अग्रेर्धितमा पुनः वक्तव्या गृह्यान्त्यापनोपस्थानं १५०
 तथा पुनप्रकारेण वक्तव्याग्निरवयाप्यमाहृतमाहुतीनामपृकमपृक्षं रमा त्वं विशेप इत्युक्तं
 यत्रार्थशेषं उपशमीयस्तीपन इत्यपस्थानं उपनितिरिति उपहनारणितागमाह ॥ बौद्धयनः ॥

आपमयश्चवांगलशब्दांमजपतित रनसरजसश्चवासंस्पर्शनग्ररणिनाशइतिरुमोमच
 मत्र नतोपस्थानशब्दायाग्रनतिपरत्वात्विष्टतातकर्तव्यमिति मंतव्यं किं उतिष्टनासीनः
 प्रक्षोवेत्सु याथात्रयाया निनिआश्चसं ॥ ५५ ॥ पासनोपस्थितिनदिहापि सादिति वेतमिव
 तत्रितस्य नजोगमाधतियकस्तिनानकाति ॥ शक्यापनार्थत्वात्तुहहयभुजो नूदिवस्योप
 दिष्टेन कंधरावनत्यादिना न अत्रततियोग्यत्वाच्चातो नितदग्निमिति अथापस्तिविकिष्ट
 वौकेनकर्तव्यह ॥ तत्वायाहृतिहोमांतमुपतिष्ठतपावकं ॥ अथायः कवनाग्रेयः कस्तेजामीत
 मानसः ॥ ब्रह्मवरणादारभ्य आजाहुतिपनादशरत्यावायववनसामह ॥ याहुतिहोमांत
 तत्वाततो न न्यवित्रोयजमानः पावकमग्निमुपतिष्ठतकोसावुपस्थित्यथयः कस्तेजामिर्जन
 नामित्यत्र संहितामयश्चकेवलाग्रेय एकाग्निदेवत्वं उपस्थितस्येजप्या नवदिति ॥ ७॥ आ
 न्याहुतमपृकंतयेत्युक्तं ॥ अकिंतदिमृगपृकं यष्टयति ॥ अग्निमीलग्रआयाहि अग्रआदिवी
 तयोतिस्त्रिणीतिरिच्यग्निदूतमग्रेष्टुजेतिव ॥ १५० ॥ वेत्यादित्रिरुद्धसुष्टकयाक्तोकथमिति

अग्निमीडपुरोहतामकाअग्रयायाह्यग्निनिदितीयाअग्रयायाहितीयेरतीयाअग्निमी
 निरग्निरियादिसिआंरवउनरुजातिवर्तयसहज्यानिवर्तयेवषटएवमग्निद्वतं
 वृणीमहेसत्रमीअग्नेमृडमहीअग्नीत्यष्टमीइतिकरणसकलतेनहोमार्थकिंवइत्यष्ट
 दुतीहुत्वायथाविध्युत्तर्वशंरुत्तुत्वादिकंसर्वमभ्यस्रववदावतइत्येवमष्टत्वंसप्त
 यतियथाविधीतिआहाकाशंमनिहोमसंनवार्थइतिप्रागुक्तानिर्वथाविधिहोमसंस्तुतिवि
 मनतिवर्तयुत्तुत्तर्वशंअनुलोम्यतयानप्रतिलोमादिशंस्तर्थाअष्टवष्टसंख्याकाआहुतीहु
 चानेकामष्टनिरिति ततोभ्यस्रर्षाहुतिकं कर्मपूर्ववदग्राधनवदाधनविधा वावदिविननु
 पुनराधनादावभादयश्राद्धं कुर्यादुतनेतिनेतिव्रतः कृतः शुभपामीततिश्रावणः कर्मणरात्रि
 पातिकृत्वातुअथमतिः अन्तर्पूर्ववदावरेदित्यनेयादयश्रापिमादितिमेव अन्तर्शब्देनहो
 मांतायतिरिक्तमावहिवदनादहोर्शित्वातुअथपुनराधनरावृहतोत्पुनररणिकरणमतंनि १५१
 राविकीर्तयह॥७॥ अरण्यारमीत्यमर्थं गंयावतिष्ठतिपूर्वयोः नतावत्पुनराधनमभ्यारणे

विधीयत॥१॥ अहुष्टयोस्मिन्नुवर्ततेपूर्वयोः प्रथमाधनेसंबन्धिनोः अरण्योर्द्वयोः अन्तर्प्राक्का
 दिप्रमितापिमंथनयोगां अंगमवयवंग्यावकावेतिष्ठति तावदरण्यद्वयकुरेणेनउनराधनंन
 कर्तुंविहितंभवतिहोमसंनवादिमर्थः अनेनाहरणपक्षणावि उलादियोनिरेवदक्षीनाएवम
 र्थमाहमेतपरिशिष्टं यदिप्रादिशशेषम्यान्मंथेनहुताशनंमोहादायदिमंथेतहीनपुनस्तुजा
 यतइति॥७॥ इत्येतन्निमित्तेनविनष्टपात्रप्रतिपत्तिविशेषमाह विनष्टंशक्यत्वंगुजप्रत्यव
 स्थावमुदविष्प्रत्यगर्गंवाशुशलंप्रहारजातवदमि॥१॥ विनष्टंनदादिहोपद्विषितंऊनंग
 तस्याप्रहरणचरनातस्तुकुलंस्तुक्त्वादिपात्रंजातोक्तीवतिगंयक्तुमथामुखस्तुलंप्रत्यकस्तु
 लंतयाप्रतीवीदिगातपुष्परंएवंशुशलंप्रत्यग्निगातायंयत्वेतिशेषः उदविष्णिजतिजातवे
 दसिवाहोप्रहारंनृत्तिपदितिप्रहरणशब्दोहोमन्यायेनिरुत्यर्थः विनष्टादिशेषंतदवद
 र्शयति॥ इत्यापासनिकश्रीमन्मन्त्रमशक्तजमिअग्रादिमन्त्रोक्तकर्मप्रदीपमाणाहतीयस्य
 प्रथमकंडिका॥७॥ उक्तत्वावत्पुनराधनविधिः संप्रतिस्मृदुवहोममहत्तस्योक्तत्वायदिदत्त

942

[illegible]

यस्तुमादयो निकराः आदिनः सुतामन्वा सो दयं दयोपि हि रण्यमाह मः शकलानिपंज
 नित्रामासुतस्य सुखेण सुखेण न च सायागि मः सुमन्त्र पुनोन तस्मिन् सप्रग्रहणं ति
 देषुनेत्रादि रं धुषु निष्ठा मय ए नं मृतं निर्हं र सुर्वि प्रादिवर्ण विषय विहित दिनु निरतां
 र नाय धुरिति तथा ह म नु दक्षिणे न मृतं श्रुदं प्ररदा पण विहं र पश्चि मो त्र र पूर्व सुख
 यायोगं द्विजन्म न इति यथा योगं विमादि ब्राह्मण पर्यंतं ॥ ७ ॥ कर्ण निर्हं र युरे तदा ह ॥ आपण
 त्रे गिमादा य म्रे तम गि पुरः मयं ए को न ग ठे त्स्या द्द मदे पण्य सृजे त्भुति ॥ ८ ॥ उरो गि
 सरति याति मयेति तथा तम गि पुरः मयं प्रेतं या तं एकः सुतादि आपण त्रे मही मये य
 द्वा पात्रे अत्र आपण त्र संस्यौ दामा भव आदाया धि गृह ॥ अनु प्रतस्य पया ड ठ त आ
 षि वं ग म ना त रं त स्या द्द मासा त्रा द्द अर्द्धे पणि मो र्प पथः प्रसंगा दक्ष प्रमित ए व भु वि वि
 त्तो न क्त्वा व न ज ना दिषु प्रेत गो त्र ना मा नु वा दे न उ सृ जे दु सृ षं ऊ र्धा दिनि अग्नि सा
 तैः साग्र अथाग्नि व व सा वायस्य ता कि को ऽपि स्यादिति वेतु मि वं दा हा प ना द

१५३

च साग्रे लोकि के न दा हा यु क्तं जतः मण सृष्टी त यथा पि म म आ पि पा पं आ हि
 ए व नु या वि प्रो द ह्या त व द्वा गि ना ब्रा ह्म ण्य र रि न सृ श्रु द्यो न्या प्र प द्या त इति अ ना हि
 ए व म पु न वि त्त या हि ता गि पा र यं मृ ति रि ति वे तु मि वं ब्रा ह्म ण्य सा ग्रे र पि त क्त्वा न
 म मुरा न्ना हि ना ग्रे द्य सु दा हा गृ ह्या गि ना दि जे रि ति न उ लो कि त ने ति ॥ ९ ॥ अथा
 नु तिः अन्नादि न कि ऊ र्धा दि ता ह ॥ जर्द्ध मा द ह नं प्रा ण आ सी ना द क्षि णा भु खः स वा
 जा न्या थ रा ना केः स ति लं पि ड दान वत् ॥ १० ॥ जर्द्ध मा मा त्रा द्द पथा स ग्रो नं त रं आ द ह नं द
 ह दे रां प्रा णा म ए वि कः सु ता दि रि त्थ र्थः आ सी न उ प वि ष्ट द क्षि णा नि भु खा भू त्वा रा ना के
 र त्च र या स वा वा मं जा न्या थ न्त ग तं त्वा पि ड दान व द प म म पि ड ती र्था दि ना स ति लं
 ति ल मि ति तं द्वि ती य मा मा र्द्ध ना र्द्ध सु सृ जे दि ता के ना र्थ यु क्तः अ ने न म स र्ग स वा द म र्द्ध
 त्वे द र्शितं अत्र व व नुः पा पि त्त नः का र्थो ना हि ता ग्रे मृ ता द्वि जे न्म रा स्तो प रि ष्ट व व स त्ना त्रे वा मा
 त मृ णा व रि ता र्थ मि ति ॥ ११ ॥ अथ कि मि थ ता ह ॥ अथ उ त्रा दि रा नु त्त ऊ र्धा दा ह य यं म ह नं न प्र द र

तानि सु
 अना हि
 कथा वो
 परो ज

यः केपश्चाद्विद्यादिरक्षणे ॥ अथेमानंतरे अथपश्चादामान्रपिबदानानंतरं पुत्रादिः कश्चिद
 उवज्जानिप्रदानं नृमानविश्ववृत्तौ पूर्वमन्य संकाशदिरहितं नृपदशो नृमिनागेयुक्तेषु
 खसंस्कारतत्त्वोपयोगिनिविद्यादितत्क्षणे वित्तकरणदिविज्ञवतिथ्यादक्षिणा प्रवर्णं समानकरण
 मिति श्रुतिस्त्वं महत्त्वपातादितया गुरुतश्चरुवयं पशुसकाष्टवयं ॥ कुर्यादिति पुत्रग्रहणामत
 मुता दानप्राधान्यपरसार्थं आदिशब्दे आत्रादिपरः ॥ ७ ॥ तत्रवयं किं कवीत ॥ याह ॥ तत्रोत्तानं नि
 पात्य नंदक्षिणाशिरसं मुखे आद्यपूर्योः स्रवं दद्यादक्षिणाशं सिस्त्रवं पुत्रादिरित्यत्र वतीतत
 र्वापात्रे ॥ ८ ॥ तत्रे तंदक्षिणाशिरसं उत्तानं मुखे वदनोपरि आद्यपूर्योः स्रवं दृतं पूर्योः
 दिग्गतायं स्रवं दद्यादिति वक्तव्येन संबंधः दानशब्दे मोचनार्थेन सिद्धाणामांस्त
 पि वं ॥ ९ ॥ ततो रण्णादिविमोकः कथमिह याह ॥ पादयो रधरां प्राची मरणी
 ता ॥ १० ॥ दद्यादिति वतीत ॥ पादयो र्द्वयोः आद्य
 तैः ॥ ११ ॥ संपाश्वयोः सूर्यवमये मयदक्षिणयोः क्रमात् १२ ॥ दद्यादिति वतीत ॥ पादयो र्द्वयोः आद्य
 मीः ॥ १३ ॥ आधरमधरा रणिं प्राची प्राग्यां हस्तं नाभिरणिं उरमिहदि प्राची ग्रहणादवामव

१५४

एवं सद्यदक्षिणयोः पाश्वयोः क्रमेण क्रमात्क्रमेण सूर्यवमये प्रागये एवाशमेवामे सूर्येदक्षि
 णेवमममिति क्रमार्थः ॥ ७ ॥ अपि च सुमनेन सहस्यं कुं मंतं कवी रूतूणं वा त्रोवी लक मानेव
 घतं क्रतयनो विनी ॥ ११ ॥ त्रद्वयो रंतं शमध्यान्तं मयो मुखं मुखेनेन सहो नृखतं सहोयान
 नमुखं मध्ययो मुखं एवमन्यद्वा त्रोवी लीक प्रमुखं अस्त्रायानयनो शुबिंदु विरहितं
 कश्चिद्विः सत्यमपीत्यर्थः विनीर्विगतं तत्रे तसं सूर्ये नवनयः दद्यादित्यक्तेन संबंधः ॥ ८ ॥ क्रि
 मियाह ॥ अपसव्येन होत्वेव वा गतः पिष्टदिद्वयुतः अथाग्निं सव्यजान्वाक्का दद्यादक्षिणाशः
 शाने ॥ १२ ॥ तदुक्तं पुत्रादिपात्रन्यासमपसव्येनोक्तं रूपेण वा गतं मोनी पिष्टदिद्वयुतं दक्षि
 णा मुखः सत्त्वा अथानंतरं सव्यजान्वाक्का पातितवामजानुः दक्षिणाशश्चिता दक्षिणादशोरा
 निरंतरा सुविंगपातादिकरणरहितः ॥ अग्निमानी तमोपासनं दद्यात्प्रज्ञा तयदित्यर्थः ॥
 दक्षिणाशः शब्दः शिरोधः तयानुदानं दक्षिणयति क्रतुः अंगमुखत्वात्प्रेतस्या ॥ ७ ॥ न च त्रप
 तमुखे च ताहुतिदानविधानं स्मृतिभ्यः किमीदृशान्नेतां तत्र कुडुयादिति तदर्थमाह ॥ ७ ॥

॥८॥ दत्तोपासनिकश्रीमद्वक्त्रशमजमित्राद्यादित्युक्तैकर्मप्रदीपनाशे
 तृतीयसहितीयाकंडिका॥८॥ ननु वत्र ह्येवमयदिह्यमिति शेषमुतदयथा
 शेषं किंचिज्जाततः गच्छेत्प्रदक्षिणासप्तसमिद्धिः सत्त्ववकरणं न वरुता
 दयः किं कुर्युरितितदर्थमाह॥ अथानपद्यतात्मापः सर्वे एव रावस्पृशः स्यात्वा
 सवितरमावमादयस्मादकां स्तुते॥ अथेति दाहने तदं दयशेषदर्शनार्थः॥ अथे
 तंगृहपतिदयशरावस्पृशो मृतस्यालंभनकंतीराः सार्वः पुगताः सुताद्यामेहता
 पुगताश्च अनुपदयापराजैर्नदीराजायोगापमादिकालमनाकांक्षतः रात्रापि सं
 स्कारा वपि आणाः आसियत्रनद्यादिषु स्याः तत्रातिगठं निततः प्रतविधित्वा
 स्थानविधिव्यवस्थाने न सवितरं द्युतवस्त्रद्वयादि सहितं॥ अपनः साधुवदयमि
 ति ग्राह्यांतरमंत्रणदक्षिणासुरवाः सत्त्वस्यात्वा आनम्याप्रतस्य ततसंबांधपट्टी १५५
 संश्रुतनाचुत्थानंदद्यात्प्रतस्य निष्पट्टार्थः॥ स्तुतेती एनत्वाभ्रजालस्तुत्वो ज्ञात

इति स्तुतार्थः॥ उदकमंत्रतिना सार्वसानुगादयुरितिविधिः उदकववोदुष्मादिनिष्प
 यार्थः एकववोऽजतित्रयदाननिषेधाय गृहेनां जतिंदद्यादिति मंत्रयं कृतः अथानप
 द्योयत्रदद्यादो न वंति॥ तत्रयंतीत्यातनगृहकरणपरासात॥ तथाह ब्रह्मपुराणं॥८॥
 क्रुमादाय मनसुभ्रमिति जलो हितः नापि हितयः क्रुमादाय नयादृतिः॥ अस्माद
 पिकर्त्तव्यमिति दहाह कश्चित्सर्वे एव संस्पृशद्वयत दिवसे न रावस्पृशे वनापव
 के वनानामुदकां जतिविधनं नंतरनरपरमिति एतदस्याहुयं कृतः वशिष्ठादिस्मृतिवि
 यथात॥ स्यात्वा नुयायिनो ष्टकंदयुरिति॥८॥ अथ स्तुतं किं तत्वा किमुत्रार्थमित्याह गो
 त्रनामानुवादांतर्पयामीत्यनंतरा॥ दक्षिणाया नुक्रुशानुत्वा सवितरं पुष्टयकृष्टयक
 नुशाका मृतस्यापि पितृत्वादानविधिविशेषार्थः॥ अनंतरा द्वितीयदस्यादिहृदिताः प्रभुस
 वितस्नानन्यायेन दक्षिणादिगता नुक्रुशानुत्वा सवितरं तिरमिति तमुदकं पुष्टयकृष्ट
 यगविकपरणतयानु सार्वे रथनुमतिः पूर्वमकां जतिदानेनेत्यर्थः॥ गाननाग्रा

नुवादांतनुकीर्तनस्यांतयथाकाशापगोत्रं यज्ञशर्माणां प्रतांतपीयमीत्येवं उदकरि
 म्कनैव संजतिः कुशाग्रग्रहणं दिगुणीकरणं निवृत्त्यर्थं कृतः कर्तृरपि दक्षिणां सुरव
 र्तिर्नियम्यत ॥ ७ ॥ ततः किमिच्छाह ॥ एवं सतोदकाभ्यस्य कर्तव्यं कर्तुं संचिंतयतां नृणां
 नृणां पुनरुत्पत्त्यां तात्वादुक्तेनुयायिनः ॥ एवमुक्तप्रकारेण समग्र्यथार्थं चेत्याशानादकान
 दत्तजलांजलीभूतः ततः पुनरुत्पत्त्यां तात्वात् सादृशे सा रहसि रूपां ऊरुविराजितां
 नः वक्तव्यं वंशिवावायुरिति विधिः ॥ ८ ॥ कानितानीत्याह ॥ माशोकं ऊरुतानित्ये सर्व
 सिन्धुप्राणधर्मिलिधर्मं ऊरुतयत्नेन यो वः सहसा प्रप्यति ॥ ९ ॥ हस्तत्रादयः अनित्यविना
 शिनिः सर्वसिन्धुप्राणस्य धर्मिलिमानुष्ये शरीरलोके वा माशोकं ऊरुतया कपरमो न व
 तः सर्वसिन्धुनि यत्नेन नाप्यपि कश्चिच्छास्यतीति वचनोपपत्तिदृष्टान्तं दृष्टीयतीति तसि
 किं ऊर्मन्त्रप्रतिबन्धं शंकापुटिद्वये वमाह ॥ धर्मप्राप्तिधर्मः स्वस्य जातिविदितः पदा १५७
 धर्मोऽज्ञानं तं यत्नेन ऊरुतया वरत किमर्थमिति ॥ यो धर्मः ॥ वायुष्मा सह सहायकृणा

नृणां यास्यति परत्रेत्यर्थः ॥ ७ ॥ किं वा मानुष्ये कदली संतत्र विसारसारमाग्रीलं यः क
 राति स संश्रान्ता जडबुद्धुदसं निरे ॥ ८ ॥ यः कश्चित् मानुष्यजीवितलोके व कदली सं
 भवन्तिः सा रसाररहितजलबुद्धुदसं निरे सदृशे आसारत्वात् दवेतस्य सावस्यतत्वं
 सामार्गलं करोति स सम्यक्प्रकारेण मूढो विज्ञानं न रतिः कदली दृष्टान्तश्चाप्यत र
 म्यत्वे सत्यपि परमार्थतया च दृष्टान्तवशेणात्बुद्धुदस्य जगतीति एकमुत्पत्तिवद्ब्रह्माज्ञा
 ना जगतोऽपि ॥ अपि वा गं त्रीवसु मतीनां शुद्धविदितानि वा केन प्रज्ञाः कथं नाशं म
 त्यलोको न यास्यति ॥ ९ ॥ एतन् सर्वं नावानां ब्रह्मणो पाधित्वा च दनिम्यत्वं दर्शितं
 स्पष्टार्थमन्यत ॥ ७ ॥ किं वा पंचारं संभृतः कायो यदि पंचत्वमागतः कर्मनिः स्वरा
 शीरस्ति सत्रकापरिवदना ॥ १ ॥ परिवेदनमिति दुःखनाम ॥ सुशरीरदुष्टिनिः सतत्त्वा
 समुद्रात् कर्मनिः शुभाशुभिः पंचकायपि व्यादि पंचभूतभेदप्रकारेण कायो दह
 निहतामिति तः स नृपदि स तत्कर्मनिः एव सत्त्वा पंचत्वमागतः पृथक् संभूतपापं

तदवयवमानस्य विताविनुयुरित्यादिकरणं कथयति। अतिदशः पूर्ववत् नवा
 ष्ठवामवेत्यनेनादिताग्रिमावसंभवा मनामादहेदित्यग्रिसंकरसंभवा कथनीयं।
 तथाहृताया यनमभ्यासया वाहिताग्रदहनकर्मणि न प्रयुज्येता वितादशात्प्राग्
 दीयादिशिपेन प्रक्रमानति क्रमो नृजंतीति। एवं ब्रह्मपुराणम्॥ अहिताग्राश्चदं प
 त्थो र्येत्वादिम्रियानश्रुतिः तस्यादाहः सपिंडे सुदृढधम्यश्चिजिरिजिरिति नपेव
 निरित्यर्थः तद्येतेन स्यात्त्रैपात्राभासोपि न स्यादिति चेत्तमेवं बोधयितुं तद्व्य
 यनेपात्राणि प्रयुज्येत्तदादिदर्शितत्वादनाह उः कथनमपि दिति॥ ७॥ इह संदहः। सा
 ग्र्यनाहिताग्रा र्गिसमीपस्थयोरनकर्तृशक्त इति उचितं। अथ यदीतरादशमृति
 स्त्वयोर्भवति। कर्मकथं सफलं भवतु तदर्थमाह॥ विदशमरणे स्त्री नि आहुत्याभ्यास
 पिण्णादाहये हृष्याब्जपात्राभासादि पूर्ववत्॥ ८॥ विदशस्यो नेकविधने दादाग्र १५९
 म्प्रादशः तत्र यजमानस्य मरणे जात तदस्त्री निशिरः प्रसंगजाति आहुत्यानीयमपि

प्राग्भागेनाभ्यास्य कानि चत्वादाहाय द्रुमीकारयेत्। विधिरः आदिशब्दादंजलि
 दा ना मयुक्ते वत् अस्त्री निशबशरीरापलक्षणाथ। अथवा हतशरीरा ना नादस्त्री
 निनाहारदिति शंका नाशार्थमिति॥ ७॥ अथास्त्राभा नाकिमिच्छाह अस्त्रामवाजे
 पास्त्री निशकला न्यक्तया वृता भर्तृपदस्त्रि संख्या विवतः प्रवृत्तिस्तत्कं॥ १॥ अस्त्रायु
 क्तानां अत्राने अप्राप्त्रोपपत्ती निपवाशवृत्तजानि। अस्त्रि संख्या निषण्णधिकत्रीणि
 शतानि उक्त्या वृता मृत्युंतरोक्त्या पूर्ण विष्णुनयवपिष्टप्रलेपादिकषापरिपक्षा
 अथवा पात्राभासादिकषा पूर्वोक्त्या वृत्तिरुजयर्दहत ततो भर्तृनाम्रनृतिश्चेत्तद
 शरादि विधा सुतादीनां मृतकं न विदित्यर्थः॥ शेषः मृतके भर्तृन प्रवृत्तिरावृ
 साग्रिपरः इतराणां मरणमात्रेण करण मरणान्। तथाहहारीतः दहनादग्निहो
 णादशयत्रेण शुद्धति इतराणां मवीणां प्राणस्या तादि शुद्धतीति॥ ७॥ अत्रवपसी
 शरनरकरण परं ब्रह्मपुराणवदोयथा। अनाहिताग्रदहसुदाहो गृह्याग्निना

संकुतो नितो देवा कर्मयोगात्कथं विद्या भवेदिति तदा हारः पुत्रादिः कश्चि
 त्प्रादितो आत्रादयोऽपि सुको होमदानादियोगः अथवा दत्तनियोगः अग्नी स्रस्याग्निहोत्र
 संकुतो आदौ षष्ठं च यात एतदाप्यविषयविहितं प्रायश्चित्तवश्येन होष संतयं मयीदि
 त्तमहोमदानाशाकावाग्निहोत्रेति अनेन स्यात्तोग्रि प्रायश्चित्तं न कुर्याच्च कुर्वन्नाप्रिय
 तयदि गृह्यं निर्वोपयेद्धि तमप्यस्य परिच्छदं पतदग्निहोत्रं प्रतिपत्तिं वा स्यादित्याह
 प्रायश्चित्तं कुर्याच्च प्रतिवाय परस्य च कुर्यात् स्वरूपं वरति ब्रह्महत्या वा श्रामधेन यज्ञत इ
 त्वादियोजमानः कायकष्टं यतीत प्रायश्चित्तं न कुर्यात् अथवेत कुर्वन् यदि कथं विप्रिय
 तपं वत्वा मति वेदित्यर्थं शापः गृह्यामोपासनाग्निं परिच्छदं मरणं दिसु दाय समं निर्वोप
 येदुपशमयेत वत्तरादिषु सप्त विदित्यर्थः अतमग्निहोत्रं परिच्छदमिति शापः अश्वतः
 श्लेष्मिपदि यर्थं सुतं व प्रक्षिपदं सुवेतानमावसथं वत् पात्राणि वा पाथे वा दहेदग्नि
 जमाने वृथा मृत इति वृथामरणं मप्रायश्चित्तवत् वने मास्यदशाग्निं गदिविधिर्निरूप्यते

१५१

एतन्नाग्निसंस्कारमुखात्वात् गृह्यादिनिर्वोपशब्देन दाहविध्यानाञ्चेति अथवा यथमर्थं
 प्रायश्चित्तगतिर्के शोपपत्त्यापेन मृतविकल्पेन गृह्याद्यादिनिर्वोपः कर्तव्यः कृतः प्रायश्चित्त
 स्मरणं परे न सिद्धे अनेन वा आदौ होषिकर्तव्यः अनेन आदौ द्वेदिहिकथं नावेवं सति
 प्रायश्चित्तं कुर्यात् मृतमात्रेण विकल्प कथं न कथं कृतः एतस्य पापोपदाताय प्रायश्चित्तं वा
 वादिति ॥ ७ ॥ किं वा सादयेदुभयं वा सु अज्ञाग्निं न वदतः पात्राणि दद्यादि प्रायश्चित्तं ददं
 वा क्षापतु ॥ याताहेतोः अज्ञोऽग्नेः अग्निं न वज्जातवान् अतो वा विकल्पेन उभयं अतो तमा
 त्तमग्निं अश्वं नो विषयमादाय सन्तुर्वीति एवं पात्राण्यतदं गारिस्तु वादी निव विप्राय वा
 दद्यात् दहेद्वा गृह्याद्यादि विप्रार्थः अथवा अस्ववाग्निकरणात्तव क्षिपदिति वा शब्दस्य क्षं हो
 न्नायस्य व्यतिकल्पार्थः एवं तावय जमानो द्वेदिहिकथं बंधिनं दाहविध्याधिकारमपि निषि
 द्यात्तु वत्तं जीदाहमुक्तवत् वनादिति दिशः आह अनेन वा वृता नारी दग्धया यावत् क्षिता
 अग्निप्रदानं मंत्रोच्चारणं प्रयोष्य इति स्थितिः ॥ अनेन वा वृता नेन प्रागुक्तं नायेन दग्धव्येति स्थि

तिरीवार्यमयोदापरं। कस्मीमताः क्रियास्त्रीणं मिदियोगीसादिस्मृतिप्रोच्छानार्थः। अ
 ग्निप्रदानमंत्रोऽस्मात्प्रमथिजातोऽग्नीयादिकोऽन्ययोक्तव्य इति। अग्निव। अग्निनिवदहे
 द्वायोश्चनंरूपतिनामवेत्। तदुत्तरापपात्रासिद्धादयत्पृथगंतिके। वेदिनिरीको
 यांपतिनापातहेतुपापापनापनीवन्नभवति। तदायजमानस्तंस्तंरांस्ता मोपास
 नेमग्निमोपासनादिकेनदेहेवा। ननुसाक्षीमितरणाग्निनाश्चसंगृह्याग्निमोपादहेदित्ये
 वसद्वार्थः एकस्वसागृह्याग्निनायः। आतपिपुनरायनायायत्वेदर्शितः। अथात्रिवंसनिकापा
 नप्रपतिरिष्याह॥ तदुत्तराणेतितस्याश्चितरुत्तराणमन्वापृथग्यवहितयानुवितावेवम
 तिकेसमीपिनउद्गारापात्राण्यक्तानिद्वहयत्वादितिकिंवा। दत्तत्तपनीमपिदहोदवं
 नर्तुः। नर्वेनृतायदिअनग्निकंदहादवंकपालजहविर्भुजति॥ ७॥ अनुवदंपतीदाहानंतर
 म्पतदस्त्रिववस्त्रिकेकराकार्यमाह॥ अपरद्वस्त्रतीयवाअस्त्रांसंवयनंनवतयस्त्र
 विस्त्रादिपृथपिनिःसोभुनोवाता॥ अपरनोनउतमिनेवाकदिनेयवा। कथंवित्रते॥

७२

तगनात्तंसंववाहतीयेद्वरिति। अस्त्रादंपत्यंगनवानांसंवयनंसंग्रहोऽवेत्। वाय
 विविअर्थेमिष्यर्थः। अस्त्रिबहुवचोबहुस्त्रिग्रहणार्थे। अकार्यमन्यत्। अण्यतरापेक्षाश्रया
 संकोवापीति। कोमोविधिरिष्याह। स्त्रानांतंपूर्ववत्तुवागयेनपयसानतः। सिंवदस्त्रीनिमवी
 शिप्रावीनावीत्यत्रापयत्॥ स्त्रानमंडनेरुत्तुभवंतंदतंकर्महर्ववदुक्तमवत्तुवाविध
 यततआवमनादानंतरं प्रावीनावीमपमयवान्। अत्रापयन्नगदवतुगयेनगोत्रेनपयसाही
 रणमवीषिमस्तकाद्यंगनागानि। अस्त्रीनिमिंदेदिति। आदशासुतादिः। अपराचृतीयाहर्ग्रहण
 विप्रप्राक्षमादिति। ऊतः। इतरणांवत्तुर्थेदिनादिग्रहणोपपन्नोब्रह्मन्तुशणवचनात्॥ यतः
 विचृतीयेविप्रस्यवत्तुर्थेहविप्रस्यव। पंचमविश्राजानिस्तुश्रुदसादशामहनि। अस्त्रांसंव
 यः। प्रेतक्रियतदशनोरवात्। जीवतामपिवर्षांसांसंयज्ञेवायमंक्रमदति। कविदितिद्विती
 यदिनोपवदणार्थंजीवंतेविद्यमाना॥ ८॥ ततः। इमीपलाशशाखायास्तुद्वयोद्वय
 स्मृतः। आजेनाभ्यगयेनसिंवापत्। गंधवारिणा॥ ९॥ अस्त्रीनीत्यनुवर्तत। नमनांका

दिनात्तमीपवाशतयोः शाखाभ्यां तत्वाणेन पुष्पेन सर्वोपमा उद्धृष्टो हृत्य ततो ज
 योनपाजेन आजेन हतेनाभ्यां भक्तानि तत्वा वंदनादिगंधद्वयं च वाच्यं वारिणा सि
 चयेदिति अंगं गणपतेश्च पुष्टप्रशयतीति ॥ ८ ॥ ततः मृत्पात्रं संकुटं तत्वा सूत्रेण
 परिवेष्य च प्रभं खात्वा शुचिभूमौ निखने दक्षिणां च ॥ १२ ॥ मृत्पात्रं मृद्वं प्रवंतयोः
 संकुटं तत्वा विधाय सूत्रेण पदिभवेन परिवेष्य वेष्टयित्वा च ततः शुचिभूमौ यावत्
 मोवास्या शुचिं शंकातो शुचा वपीति मृत्पात्रं शयः शुभ्रं गन्धैश्चात्वा वदार्थं दक्षिणां च
 स्नानि खनेदिति अनेन प्राचीना वीतं सिद्धं ॥ १३ ॥ ततः चरयित्वा वदं पंकपिंडं सेवा रसयुतं
 दत्त्वा परिमंशेषं कुर्यात्सर्वोदकमण्डपं ॥ १४ ॥ अवतं गन्धैः पंकमयं कर्दमं पिंडं सेवातेन नव
 विकारणं संयुक्तं तत्वा ततः परिमंशेषं मृदादिद्वयं किंचिदुत्वा स्रपं पिष्टमवधिविधि
 मंत्रां च तं चरयित्वा कर्मणा प्रथमदिवसं मया येन कुर्यादि शैवं वरहं ॥ १५ ॥
 असितवृषभादि च विपरः परशाखाभाषितो भावनीयः ॥ इह ग्रंथो रवभयात्राया

१५२

तो नय प्राचतो कृत्वा दनाहितवद्रि विषयो यं रविउमर्हति मंतव्यं कृतः अनाहिताग्ने
 काग्निर्ग्रहणान् वव गोप्तादिकर्मोपयोगिनिषिद्धत्वादिति तद्दोषांश्चिप्र
 तिपत्तिः कतिवेत्तुं गंगादिजलक्षेप इति सूत्रं ॥ यतः यावदस्मिन्नुप्यस्य गंगातोयेषु तिष्ठति
 तावद्वर्षं सहस्राणि स्वर्गलोके प्रपहीयते इति ब्रह्मपुराणवचनात् ॥ १६ ॥ एवतावसाग्निमृ
 तिमग्निश्च विवर्तुं केदानीमतिदेशेन निश्चये रग्निदानपरमिदमाह ॥ एवमवागृहीताग्नेः प्र
 तस्य विधिरिष्यावस्त्रीणां मेवाग्निदानं सादधातां कुतस्तु यावत् ॥ १७ ॥ एवमवावरपरिष्का
 रनादारभ्या स्त्रिसंवयनांतः अगृहीताग्नेः सा सापरेतस्य विधिरिष्यात विधीयान्
 कर्तुमर्हति अथैवमववा वसाग्निदानं समंत्रमत्रास्य सातानेवं कथं तर्हि स्त्रीणां विधि
 अयं रावदित्यर्थः अथैवमेवेतां नेन पात्रासादना निष्ठुं संकल्पकत्वात् करणं नो सा संकल्प
 याकृतः पात्राणां मग्नं गत्वा तत्रात्तमभ्युत्तु अत्रानग्निमुद्दिश्याग्निविशेषदानमाह ॥ इति
 काशदात्रेन प्रिकंदाहवत्कपालजहविर्भुजनिमयया अग्निवर्धकपालं च तत्वा तत्र विधि

द्विपक्षं करीषादितरेषां सुखसुखेयः कपालजः इति ॥ ७ ॥ इत्योपासनिकश्रीमन्नखरात
 जमिषा आशादिभ्यस्तत्त्विकर्मप्रदीपनायां तृतीयस्य वचनं कंडिका ॥ ७ ॥ किंविदुक्तं
 तादृशं आशितेः कर्मणां वागः संख्यादीनां विधीयतां होमः श्रौतेः कर्तव्यः शुक्लाग्नेनापि
 वा फलितः ॥ १ ॥ अथ दिशं संश्रितं तच्छिच्छदहनाजते संख्यादीनां कर्मणां परिभाषाः
 कर्तुं विधीयत विहितो नवति आदिग्रहणात् द्विद्विधा द्वादीनां मपि नवतामराहं भूत
 होममन्येन कारयेदिति अथ होम एषा द्विद्विधं कथय प्रश्नोति तदर्थमाह
 होमश्रौतं चिन्ति श्रौतं मग्निहोत्रं तस्मिन् उच्यते सायं प्रातः समयसंबन्धो होमश्च श्रौतेन त
 दुवादिना अपि वा यथाशुष्यान्नानावादिभ्यः फलिते रासत्वं कर्तव्यं त्रिर्नो शुक्लाग्ना
 वादपि कृतं न दुग्धादिना होमा कार्य इत्याशयः अथ फलितमिति वाच्यं बहुवचः पवित्र
 पञ्चवर्ष्यः अथात्र होमग्रहणादा तदिकिं कुर्यात् त्रिंशत्सत्त्वात् शुक्लाग्ना १५४
 दिना होममात्रग्रहणात् अनेन त्रिंशत्सत्त्वेपि स्मार्त्तैस्वकैर्त्वं निरुक्तं तथाह नावाक्यं

नमहानेविता नम्यकर्मसागो न विद्यात् आवागौ केवलं होमः कार्ये एवासागो न जेरिति
 वलशब्दे विश्वदेवादिनिवृत्तार्थः तथा उच्यते यत्र दानो अग्निहोत्रार्थं तस्य सग्निहोत्रमार्थं
 होमवतीत्यर्थः अथ कृतः संश्रितो देवा शौचकस्तु कर्मिणि उच्यते अतादिसंश्रितं स
 सग्निहोत्रं तदवशान् वचनं हापापि संश्रितं नमग्रहणादिति किं वयं एवं न स्यात्तदा स
 पिंडस्यापि विहंशो विहंशं मनुनी वदिष्यत एवं गृहं त्रिमासादितस्यांगिराश्च उक्तं वेव
 मतः संश्रितो देवा शौचकमिति युक्तं न वन्यादशमृतः कश्चिदशगोत्रः कथं वनतस्यापि
 शौचं विज्ञेयं कर्तव्यं अथ अन्नं नक्तमयुक्तं कृतं तत्रापि संश्रितं सूतकसत्त्वं सभा
 लोका संश्रितं पराद्याचार्यं वचनात् अथ अथमात्वं न नमादशरात्रादिति परा
 शयाह संश्रितं दुग्धात् विप्रोजनने मरणे पितृसंपर्कं विनिवृत्तानां न प्रेतानेव सूतक
 मिति तथा यदि पक्षां प्रसूतायां द्विजः संपर्कं मिच्छति सूतकं उच्यते न वेन्न स यदि विप्रः
 द्विजविदिति संवत्तैः जातेषु त्रेपिषु आनं सवेनं उच्यते विधीयत मातुषु ददशाहे न आन

स्यात्तन्निर्गुणरिति। संखः स्रतकेतुमुखं दृष्ट्वा ज्ञातमाजनकस्रतः तेषां स्र
 नं सवेतं त्रुष्टुहो भवति तच्छृणुत इत्यादि ग्रंथगौरव भंगान्न प्रगल्भत इति
 नवदेशजाति किमप्यप्येति॥८॥ स्यात्तत्किं द्रव्ये दिव्याह॥ अत्र तं द्रव्ये स्यात्तद
 भावे सता सतं सतं वाहावये देनं मनारं भविष्यतः॥९॥ अत्र तादिह विवक्तव्य विव
 तदेतप्यजमानः एतन्मृत्विजं स्यात्तं शाखागौ च तस्या वा सतस्य वेद्याचार्यवचनादत्र ता
 चूनहोमस्य यावज्जीवकस्या रं न विवक्तव्य या वावयेत् तदभावे सता त
 तं तदभावेपि सतं हावयेदिति प्रत्येक मशीयामः एतेनेव बोधयति आत्मना सतादि
 हविर्होम पक्षस्त्री काशं भायावज्जीवं तथोवेका प्रवेकं तज्जुदुया तं न कदाचि कुतया
 स्वसं सतादिकं हुनेत् स्रतकादिषु वत्विजो होमदानादत्र ताभावादत्र तादितर द्वावये
 ततत ऊर्ध्वमात्मना प्रथमार्थं न्यायाज्याया निनि अथावयं न्याया अथिका स्रस्य स्रत
 कसत्वे सत्वे तमृत्विज सततामवहावायततदभावे स्रतकभावे सता सतं सतं नेत

१५५

हसत्वा स्यात्समर्थो दिनेरतारं न्यायेनेति॥८॥ अथ सता सतादिह अं किं तदिह्याह॥ सत मोदन
 सत्तादितं शुभादिना सतं वीद्यादिवा सतं प्राक्कमिति हयं त्रिभुवः॥९॥ अथावा यो यदित्यगदत्
 अत्र ऊर्ध्वं दृष्टे गौ बुद्ध्यात् हावाय द्वाजीविता विनृणादित्यतस्य किं वा शब्देन सदा विकल्प
 नार्थकत्वनमथवा न्यायाकथं विदेत्यंतर एतेने तदेवं निमित्तेनाह॥ स्रतकेच प्रवासे वस्यानो
 आह नोजने एवमादि॥ निमित्तेषु हावयेदित्योजयेत्॥१०॥ अस्याप्यथ स्रतकेत्रोक्त संसर्गनि
 प्रवासे कार्ययोगतः अत्राज्ञा स्रतरी रस्य द्रव्याहे आह नोजने आचार्य एव यो यद्वा हावयेदित्या
 दाहृतं एवमादि निमित्तेषु समुत्तदिनियोजयत् नशरीर समुत्तेनेति व शब्दार्थ उदाहृतं॥ विकल्प
 वादिनो नेन निरस्ता प्रतिवादिनः॥८॥ इदानीं सपिंडादि मृत्ति संसर्ग प्रतिपन्न ब्रह्मवायी दीना मु
 क्रमत एव वदति न त्यजे स्रतके कर्म ब्रह्मवारी स्वकं क्वचित् नदी सिंघान्न नयजेन स्रतादित प
 श्यन्॥११॥ नेति निषेध ब्रह्मवायुपरीतः॥ ननु निज जाया निष्ठुः स्रतकेपिंडादि मृत्ता म्रस्य कं
 निजेति सत्यं संसर्गसिंघाग्रिकायोदिकर्म क्वचित् स्वस्य प्रेत सत्य कर्तुरसत्वेपि स्वकर्तृत्वा क

दाविनयजेनजाह्यात् एवंदीक्षिण्या आग्निष्ठेयद्यादिनिवणः परमनंतरं यदुक्तादिना
 म्रियजमानाम्रियजमानादयो निजकर्मणः प्रारब्धत्वात् अथोपवीतादिसंस्कार कागतिरिति
 मतं मात्रादय इति ब्रूमः कृतं शंखः स्मृतः यतः राजः पुरोहितासात्वोमुदिसस्यतदाश्रया
 शिष्यस्थोपुके शैवं श्रुत्वा प्रपद्यता इति उपासीन उपासनातापित्रोस्तसंबंधिस्तत्कर्मित्यर्थः
 नवसंबंधिस्तत्कानंतरं मतसंबंधीतरं तस्यादिति मतं ब्रूमः अंतर्गोचस्मृतः तथाहजातम
 तद्वेदंततः पुनरापात छिप्योपुदोदितिततोममिन्ना दुपतप्रभृतीनां नस्तत्कर्मिति स्थितं स्मृत
 तं पशुसजावावाभ्यां राज्ञोस्तत्कर्मनास्ति वृत्तिनां नवमत्रिणां दीक्षितानां नवमर्षणां यस्यावर्त्तंति न
 मियः तथा ब्रह्मचारिणि नृपादेयतोरायिनिदीक्षितानां विवाहे सत्रे स्मृतं न कदाचनेति ॥ ७ ॥
 अथ सामान्यमपि स्मृतकर्मो वंमिद्वपि स्मृतकर्मो रवदशीना न दंतः - रवेकर्मणि किं कर्तव्यं
 षः स्यादतं वकदितस्मृतकर्मकरणमिति संकाशं नार्थमाह पितर्येपि मृतानि षोडशो नवति
 कर्हि विना अशौचं कर्मणो तस्या अहं वा ब्रह्मचारिणः ॥ ८ ॥ चित्तवधारणे एषा मुपवीता दीनापितरिजन

१६६

केमृतकर्हि विंशति प्राश्नकर्मो लुपानदोषः पापेन वतिताताः र्थकार्यकर्मकार्यमित्यत्रिषा
 यः अपिशब्दः मृपिडादिमरणे कर्मकरणको दोषः कस्मिन्नेवं कथयति अथपि त्रैशैव स्यतरा
 दतेषां कदासादिति तस्येमाह अशौचमिकर्मणः प्राश्नकर्मो वसाने दीक्षितानां दशरात्रा
 दिरूपमशौचं स्याद्वेत् ब्रह्मचारी अहं त्रिदिमपि तुरयशा वमिति एवेवाशब्दः स्याद् दशाह
 दिति कथ्यनेनावतारयति तन्मनुस्मृतत्रिश्रमात्रदशीना दनदं यथाह आशुमुपनीतः अथ
 कृतः सत्रिश्रवस्मृतिरिति आश्रमीतरत्वादिति ब्रूमः तर्हि वनस्थादिकथोऽपि त्रमात्रेव पश्चि
 तिवेत्तुनेवं ब्रह्मचारिणो गृहप्रमजमनवदितरयोरयोभ्यत्वात् एतेनेष्टिकस्य त्रिश्रमपि
 परास्तेपि तु गृहणात्मातर्येणैवं अशौचं शब्दाजनेन अहं मपि निरस्यति अथ सत्ययोगः एषा
 पनीतादीनापितर्येपि मृतसंश्लेषासनादिकर्मनिर्माणयुततद्वैदेहिककरणे कर्हि विनदोषः
 अतः शौचं कर्मणो जत अहं स्यात् ब्रह्मचारिणो अहं वा नति अथवा आपपाशो वा नावः अ
 हं सत्वादिद्यादय मः नाद्यदोषाः शिवेराशौचं वृत्तिनां नवमत्रिणां एतं स्नानमुपासीना ब्रह्म

दिवसादिति॥ ७॥ इदानीं अग्रिमतामकादशाहविकदिवसविचारनात् आदमग्रिमताका
 र्यं दहादकादशोहनि प्रत्याधिकं वक्तव्यं तत्र प्रमीताहनि सर्वे ७॥ अग्रिमता साग्रे आदमवाक्यं
 एकादशाहमित्यर्थः दहादग्रिदानात् एकादशोहनिदिने कार्यं अनेतामग्रिमतादिनादकादशो
 ह्यतदशयति कुता मानवसंज्ञे विवत् एकादशोहनि स्यादतः नव आदमवाक्यं तदिति स्मृतं
 दृष्टव्यं कादशाहविकदिवसः सत्रिणादीनां द्वादशादिनस्तकादि सत्वे सत्यपि सर्ववर्षसामान्य
 मिति मंतव्यं कृतः आद्यं आदमस्य द्वेपि कुर्यादकादशोहनि कर्तव्यं सावकानिकी शुद्धिस्तु दः पुन
 रवसः इति स्मृतं नत्वेव स्मिन्निति स्थितं द्याह आदमस्य कर्णकरणमिति तदाह॥ प्रत्याधिकं
 नित्यं कर्णपक्षपरिहारः अत्र मध्यं प्रतिनवतीति प्रत्याधिकं प्रतिमो वसरि कं इत्यर्थः एतत्तु पुनः
 प्रमीताहनि मृतसंबन्धिदिने मदा कुर्वीत न कदा विदग्रिदान इति सदाशब्दार्थः॥ ७॥ एवामतन्नि
 मितेन त्रेत आदमो ज्ञाता न्याह॥ द्वादशप्रतिमा संतु आद्यं पण्णामिकेतया संपिंडीकरणेति १५
 व एतदि आदमो ज्ञाता॥ मरणादिवसादभ्युपगमासं मासं प्रति नति संभवत्वा द्वादश आद्यं एका

दशाहसं सग्रीविकं तथातन प्रकारणपण्णामिका वपे द्विणां विभनेन मासपद्विनिमि
 तकरणताद्वे एवं समान्य नयनसंबन्धि विवेकमिति एतदुक्तं करणानु आदमनालो ज्ञातं कवे
 नियतं नवति अनेनेतमातनत्रे पक्षिकमपि प्रथममासांगीतिज्ञातं त्रिनिदिने स्मृतं प
 क्षिप हो द्वादशाहसादिति अथप्यासत्र दशसंख्या संपातस्यात् अथविन न द्वादशाहसि
 साग्रीनि पि नृसमानयनस्यावश्यं कर्तव्यं पक्षिकविवक्षाना नी स्याता इति कुतो नेने
 वानुमानेन साग्रे द्वादशे किं समानयन नियमः समं तु स्मृतं यतः यत्मानो ग्रीमामनेत्रे
 तस्याग्रिमानुभवत् द्वादशाहे नावकार्यं संपिंडीकरणं स्मृतेरिति अथविमर्षं मयं नियमः
 आगामिपर्वणि पि नृसमानयनानात् नवा समानीतस्य कस्य विकर्षं संपर्कं कर्तव्यं तथाव
 तावातः संपिंडीकरणं कुर्यात् तद्वदेति ग्रीमामुत परतो दशरात्रात् पूर्वेषु तया पर इति पूर्वत्र
 थाम अत्रो वाहवो हि त्रैव दर्श इति परताः र्थः पराग्री एवं नवा संपिंड्या ग्रीमानु त्रेतपि नृय
 शंसमावतत् पापी नयत्युर्वं नृदि पि नृहावो पजायत इत्यस्मृतिः तद्वादकादशो द्विनिवर्त

955

रणवपुनः धानिद्वदश प्रतिमा सप्रभृतीनायानिपेवदशपेख्याकानि श्राद्धाजित्यनीतारणा
जितरेमेनएकमिनिद्रिदियनिपेवदशनेत्रुत्रम्यानारमपुत्रवतः सर्वदादातव्यानि एते
नितयोतयति पित्रितरस्य मपिंडहनाधिकारादगापिदर्शनांतरमपुत्रवतः सर्वदादातव्यानि
मपिमपिंडनाभूदयायाधिकाराथकार्यानेत्रुत्रियमेनदर्शादर्शमित्यर्थः कुतोभूदयायाभूत
दुक्तत्वाभूततरेपिनकुर्वादिनिवेतुमेवंभ्रातावाभ्रातृपुत्रौवा मपिंडः शिष्याएववा मपिंडः
क्रियांस्तत्वाज्यदिभूदयंततइति स्मृतः विवाहपुत्रजन्मादिसंक्रयाहइत्यर्थः एवंवापुत्राया
पुत्ररहितायाः अपिद्योषितानार्थश्चतस्यानिजमारुपेक्ष्यभ्राताएकमिन्नदिने समानय
नंन्निमित्तानंतरनिरातिकीर्त्तुराह नयोषायाः पतिर्देहादपुत्राया अपिद्यवित्पुत्रस्यपितानि
नापुत्रस्यतथाग्रजः ॥१॥ कुविदिति दोषदुष्टद्वारदर्शनाया पतिर्नर्त्ता अपुत्राया पुत्ररहितायाः
अपि पन्थांश्च विद्वच्चिन्मिच्छिक्कोटिव्यारूपेणकारणे सति समानयनश्राद्धादि
नददद्यात्कापुत्रासपुत्रायाः श्राद्धतर्पणादिदानशंक्त्यपिशब्दार्थः एवंपिताजनकः पुत्रस्य

१५८

द्वादशोदशो नार्थदाहं देकादशो द्विद्विजे । तद्विप्रश्नः साग्रे आद्वकर्तव्यतादिनयापंचदशेतराण्यपि
 दशोदशोक्त्रोमकोदिष्टविधिना निर्वर्तयन्त्वा यथाविधिसमानयमविधिमनिर्कृत्य साग्रेपि
 त्रैः सपिंडं कुर्वीत मनुः साग्रे रागादिदशोदशो नादपकर्षणं पिंडपितृयज्ञार्थं तावत्समाप्त्योरी
 कारात्पितृवन्मातृग्रहणं किमर्थमिति उच्यते । कर्षणविषयपिंडे येन स्यात्साद्वहारादिनिर्कृत्यः
 कुतः साधीतसाद्वहाराणि तत्कस्मृतम् । एतेन पिता महादिकेष्टः । तत्राविधिश्च नैव रूपं पा
 र्त्तं लभ्यते । अत्रापि कोदिष्टेन सात्रावलोकीय इति ॥ ७ ॥ अथैव गच्छमानयनं छित्तामा
 सिक्कं प्रतिमासकरणकल्पेन यदा स्यात्तदा किं त्रेतनदद्यादित्याह ॥ सपिंडीकरणाद्दूर्ध्वं नद्यास्यति प्रा
 सिक्कं एकोदिष्टविधानेन दद्यादित्याह गौतमः ॥ १३ ॥ सपिंडीकरणदूर्ध्वं मन्तरं प्रतिमासिकं प्रति
 मासादिसंबंधिमाद्वं प्रति कोदिष्टप्राद्वं विधिना नदद्यात्पितृपार्वणवत्सुतो दद्यादिभ्यनिप्र
 यः कुतः यः सपिंडीकृतं प्रतिमास्येत नदोषद्वष्टः यथाह उत स्या एकोदिष्टं तत्रावद्यावत्पितृः स
 पिंडनां सपिंडीकरणाद्दूर्ध्वमकोदिष्टं निवर्तत इति प्रातापितरौ तयो रिति । अथ मृता द्विउत स्याः

स्मृतिमाकन्यासकणसंपिंडतानेवरं दिपयतयोपेयोजनजनमिति तस्य नयनाय
 स्यसंवसरादवाकसंपिंडीकरणं नावतुमासिकवोदकं संवादयं स्यपिक्समिति पार्वणवदिति अ
 र्थः अथमतं आ २ इति षोडशादत्ताक्रयाद्युसंपिंडनंतद्वानिउ-अतप्रेतेपिउ-अंनप्रपद्यते
 इतिहदवसिष्ठः स्मृतः विरोधइति मिवंकुताततः स्मृतमासिका दहादिविष्टयासपि
 डकरणकरणार्थं नाततनुस्त्वयसंभाव हाप्रमाद्यन-अहो-नबोधइति प्रतांतरमुयातजित
 मआचार्यः मासिकानेकोदिष्टवदद्यादिताह अतोयवेवंकुर्यादिति अथैवमपिउतः स्मृतंनरे
 पुप्रेतस्यदिमु दृष्टे तथाहयस्य संवसरादवाकसंपिंडीकरणं नावतुप्रेतत्वं नवेत्तस्यविरू
 पानतिमासिकादिप्रतत्वं पार्वणवोदपिउ-अमिथार्थः नवेवंकात्यायनणोतमविराधद्वयः कु
 तांगितममतेनानग्निकस्या-अदयनिमित्रानिअनातुकायायनस्यववस मागिशृत्वादिनि ॥ ७ ॥
 मानुः साग्रेः संपिंडतादनंतरं पार्वणविधानात्रिपिंडदान-भाष्यनसर्वत्रकर्तव्यं निवंकणतर्हि ॥ १९० ॥
 दाह कर्षसमचितं मुक्ता तथाद्यं आद्वयोडशं प्रत्याद्विकंचरोषेषुपिंडास्यः पडितिष्ठितिः

कर्षेयाकप्रोक्तप्रकारः तसमचितं पिंडपिउयज्ञादिपिंडदानं युक्ताविहाय तथातदनु-आद्यं प्र
 थमाप्रतप्रसंगिआदानां षोडशकं एवं प्रत्याद्विकं प्रतिहाय ननवं वुक्तेतिहाषः शेषेय
 चहायोदिषुपिउमातामहपंक्तिनैषण्डुसंस्थापिंडास्यर्तव्युदित्वायीणां स्थितिर्वचनमिति
 अनेनचैप्रत्याद्विकायाः कर्षवर्तिउ-अयंस्यादित्यनुमीयत इवविज्ञानेरात्रिनिःसवद्वि विषयविक
 लिकं पार्वणं व्रतवर्षे निबंधनंतदपिउप्रत्याद्विको-अंकुतः कर्षेयोजनिदर्शनादरापुरणोवस्य
 धर्मस्मृतनैविंव विषमममस्यववसठं दोगशाखाश्रयादिति आहउमदग्नि-आपाद्यमदपिउत्वमो
 रसोविधिवसुत ऊवीतदर्शवश्रुदं मानापित्रोर्मृताहनाति त्रिपिंडादित्यर्थः ॥ ७ ॥ आदतनयः सपि
 डी-अतप्रेतमित्यादिस्मृतिभ्यः पृथक्किं निषेधो-अप्युः किंपित्रादित्रयकीर्तननिबेकंपिंडदानेननेवं
 नेततिउ-अर्वा-अज्ञोदकेवेवपिंडनेवनजने तं त्रस्यउनिवृत्तिः स्यात्स्यवावनएवव ॥ १५ ॥ अर्थः आ
 दंगस्याप्रक्षोदकेषुप्रीतिनस्यानिहिमेपिंडदानेपिआदीनां अवेनेवेपिंडांगिनि एषुउपन
 तत्रस्यैकाभावस्यानिवृत्तिरनावसेता यथाहकणोत्रा-अस्मिन्नि-उपितामहप्रपितामहाः अमुक-अ

कशर्मण एवमिति एतदुक्तं भवति अमुकमगोत्रमस्ति अमुकस्यैव कश्चित् पृथक् चैतरेषां
 रपि दद्यादिति अविपक्षेषु एवं सति स्वभाववन्तं तत्रैव कर्तव्यं निर्वचकारादवामेवेत्यदि न
 दिवं संतव्यं प्रत्यक्षां कथादन्तैषु निनायति न मगृहीत्वा सावने निश्चेति अनेनाचार्यक
 सायतं तत्त्वदर्शनादस्य तद्विचारान्वय इति मितं कृतं आचार्यवचसो नृशुका प्रसंगोक्तस्य प्र
 सोवसरिकादिषु व्यापकत्वात् ॥ ८ ॥ अथैकादशाहं आद्याद्यनर्हः कस्मरि ताहं ब्रह्मदंडादियुक्तानां
 तेषां नास्तीति स त्रया आद्यादि सत्रया भोजन भवतीति हात क्वचित् ॥ १५ ॥ ब्रह्मदंडादियुक्तानां
 आदितो गोरजादिभिः इच्छयेत दादिद्वयं नृमृति युक्तानां यणां पित्रादीनां गृह्यनिर्वाणकत्वं
 च साग्निसंस्कारो नास्ति एतं विधाः एकादशाहं आद्या भोजो भोगिनः इह भोजे तत्त्वो न भवति अ
 तस्तदंजविद्यानाद्यपि न स्यादिति प्रायः नवगृह्यानिर्वाणवचसा साग्नियरत्वादग्निरत्वादगृह्य
 तवक्त्रे एतदोपयुक्तस्य आद्याग्निदानादिविधिन सर्वस्यास्येदिति वाचां कृतं येषामित्यत्र यद
 सर्वनामवाद्यान्ता तथाह योगीशः सर्पविप्रहृता नावष्टं निदंष्ट्रि सरीसृपः आत्मनः सागिनः

१७१

विवमेष्वा नकार्येदिति अत्रापि नात्रौ च नोदकं नात्र न दाह्यं न केर्मव ब्रह्मदंडादियुक्तानां न नृ
 यो कश्चर्यमिति कर्मदशापि न दाह्यं कायस्थीकृतोऽस्यैवमिति च सुबहुकालं निरयः स्थितः तथा
 च यशोपित संज्ञे सधतममिदाज्ञे पशुवर्णमहमाग्निद्वयाभ्यां नवयेनरः कामणदित्यर्थः
 तस्यान्तरायणत्वं विवेनेवा मध्यमप्रले तवो न तं संस्कारमर्हतीति वचनं मृतस्य स्यादित्यभ्यासः
 कृतः एषां प्रादादित्यनेन प्रायश्चित्तं स्मृतं तथाह संवत्सरे एषा मना तमं त्रेव यो वाहनदहे न वा क
 टोदकक्रियां तन्वावृतमां तपनं चरदिति एषा मृतपापवतां कृत्वा इह मरणयुक्तानां परित्यज्या दाह
 सनां विज्ञानेन शुभ्रिः प्राह नारायण बलेन दशपिंदादि पूर्वयद्वा द्वादहिकं कर्म तत्तमनीषिभिः
 विवारेण कर्तव्यं वनादरात् एवमेव दशोचं वनाचार्यतणो तमः तथाह मा बमात्रोचं दशरात्र
 दृष्टिं गृहीतव्रह्मचारिणं सपिंडां एकादशरात्रं विशस्यापि द्विमासमके मासं शूद्रमासं चैव
 तः पुनरापमोक्षेण शुद्धिस्तथा त्रिशोषद्वयं प्रजापतिमृतिर्वा ह्यहताना मन्वयं राजा
 क्रोधादायुधप्रायानाशकश्चाग्निविषोदको ह्यनप्रपतने श्वेततामिने अनेना निहतताम

तस्य वर्षे प्रतीक्ष्य नारायणं ब्रह्मविभूतं मोहोद्दिहिकं स्यादिति ज्ञापयति कृतः अनिबध्यायि महामरणा-
नारतिप्रायः पापिनाम वानरा मरणापपत्तिमनसि च त्वमनुस्मृतः यत्तथाह ॥ वांज्यादुदकोत्प-
त्तौ द्वाह्येणाद्विद्यतादपि दंष्ट्रिभ्यश्च पृष्ठभ्यश्च मरणापपत्तिमिहामिति ॥ अन्वयानारायणब्रह्मविना-
न-मं नो वं मृतिः स्यादवेत्यनमृतिविस्तारण ॥ ७ ॥ इत्योपासनिकस्त्रीमन्त्रं च नारायणमन्त्रमित्य-आशादि-
त्यन्तं कर्म प्रदीपनाये इतीयं स्यात्पंचमी कंडिका ॥ ७ ॥ उत्तराग्रिमतो ग्रीधानादांश्च सप्तमानयनांतः प्र-
संगनवो विधिः ॥ इदानीं सप्तमागमनावाप्येणाव्यक्तोक्तवत्तथादिह प्रकर्मकां उविशदीकरणाथी-
माह ॥ मंत्राग्राह्युदये तत्पंचकलावर्धनि निपद्यात् तत्प्रयोगे स्यान्मेषणा मंत्रविशतिः ॥ १ ॥ आग्राह्यो नृपः
मंत्राग्राह्य मंत्रोपनिषदि अग्नि उदये तत्पंचकं ब्रह्मयज्ञादिषु नाववापि निरविस्ताराग्निं त्रैविह्यपाठि-
निःपद्यात् तत्पंचकं क्रियात् तस्याप्येतस्य मंत्रपंचकस्यावतथी कर्मणि प्रयुज्यते मंत्राणां विशति संख्या
स्याद्भवेदिति ॥ ७ ॥ एवं केन प्रकारेण कथं स्यादित्याह ॥ अग्रगृह्णान्वायुचंद्रसूर्याः बहुवहु ह्यवा सम ११२
स्य पंचमी सत्वे वत्तत्तत्तदिति श्रुते ॥ रश्मिरेगोत्रिभाजिहिते गृह्ये वत्तत्तत्तदिति श्रुते ॥ अग्रगृह्णान्वायुचंद्रसूर्याः म

यपंचमीबहुवद्वाहयेनंविधायवचसःश्रुतःश्रवणात्प्रग्रेष्मनेप्रथमाहुतिवृत्त्यसंबन्धिनेग्रेष
 वृत्त्यादवावायुवंदस्वर्यशक्वाभवन्ति तथापापीतक्ष्मादिशब्दवत्तुवचनंऊहपतिश्रादिशब्दपृथक्
 रणेनोहयित्वावा एवंपृथक्कृतवृत्तसः तत्पाण्डुशब्दतयः संपनीपद्योततन्नोत्रापंचमीमंत्रोत्रा
 यस्माद्भुक्तुतिश्रग्नादिदवतानामन्त्राहसमस्यममस्तां तत्पापापीतक्ष्मादिनेदात् मंत्रः विज्ञानिस्मात्
 केनार्थस्ययुक्तिः॥८॥ दस्यक्तवचसायस्यश्रुतस्यावस्थितः पुनर्वैशद्यार्थमिदमाह॥ प्रथमपंचकेपापी
 तक्ष्मीरिपदंभावत् अपिपंचसु मंत्रेषुइति यजुर्विदो विदुः॥२॥ अवीतिमंत्रवियज्ञविषयज्ञाः इत्यमु
 नाविष्माद्ग्राहतिविशक्तंविदुः जानीयुः संभावाययुः कथमिति प्रग्रेप्रायश्चित्तवायोप्रायश्चित्तं वंदप्रा
 यश्चित्तं तस्यैवायश्चित्त इत्येवमरहितमसह पंचसंख्येपुपापीतक्ष्मादिपदंभावत् इत्युक्तार्थः॥
 कथमित्याह॥ द्वितीयउपनिष्ठीयादृष्टमाचउर्थेत्पपरययेतिइदमाहुतिविशक्तं॥३॥ द्वितीये
 श्रादिमंत्रपंचकेपतिष्ठीयादृष्टमादित्यादांतरदुक्तार्थं अथऊतः णोनः पुण्येन्वतः सन्नोश्रादि
 दवतानिंत्रममंत्रेहोमइतिमते विवाहदिनादारभ्यवतुथीकर्माविधितपाहश्रुतः कृतमप्रसू

ठावत्प्रादिपापोपहतनायेतिब्रूमः यतएवमतस्त्रुथीकर्मतरामतादकंकर्मतिप्रवृत्तं
 नेनपंचाष्टनचमन्नदशाहुतिवादिमतंनिरस्तं॥८॥इदानींवक्ष्यंवरमेदयानायापणाश्रवाज्याहुती
 हुतिहेतिइहृतिरिहोतानिहोतानाचार्यवचनादत्रहोमकिंवत्तुथीविरक्तिप्रयोगः॥कर्तव्यमनयथासा
 यानतितदर्थमाह॥५॥तहोमनप्रयुज्याप्राप्तामस्तुतथापुष्टुवत्तुथीमद्वइत्येतज्ज्ञानाग्निहोम
 ता॥५॥इतिहोमेकर्मणिचत्तुथीविरक्तिनप्रयुज्यातुकिंविहृतिस्वादेत्येवंप्रमाणानामत्रणहो
 मप्रयोगं कुर्यादित्यर्थः॥तथातनप्रकारणपासनाश्रुतीकर्मणिकाम्यासीमेवमादिषुगवानामस्तु
 विषयवत्तुथीनप्रयुज्यादिति॥कवाक्यशेषः॥एवमथइत्युक्तेगवानाग्निहोमवत्तुथीविरक्तिर्ह्येत
 इत्युक्तार्थः॥८॥नवाचार्यःश्रुगाकर्मणियदित्याह॥इदानींदिदिगतानांश्रुगांउभयतः
 पुरादिश्रुणितामानीनांव्रतवतीब्रह्मबंधुर्वापनपृति॥अथेतयश्रुगादिशब्दकिमितिप्रतमि
 त्याह॥नतापपचवोबधुःश्रुणतिपरिकीर्त्तयतिव्रताव्रतवतीब्रह्मबंधुस्तथाश्रुता॥५॥नततिम
 रलमयशाखाभुपलक्षयति॥एतदग्रादशस्तनवपलक्षयति॥कंनपाकुश्लमूलंआवापीणमगति

परिकीर्त्तयति॥तत्रमहजोनेवत्यस्यद्रावान्रवटेशानदियवाकाम्यादृषणादिविज्ञांश्रुगाकी
 र्त्तयति॥तद्वद्विप्रायःव्रतवतीपतिव्रतायुतायोपिततुमासोपवासादिपारति॥तथाब्रह्मबंधुस्त
 तस्मिन्निरितिब्रह्मवदःबंधुश्चपितसयस्यसतयेति॥विग्रहः॥८॥किंवत्तुशलाहुतीनमित्युक्तंयस्मिन्न
 वकउयात्राकमुष्णिकानितःकेशामूर्द्धिपश्चात्कमुठवं॥५॥यद्वाचार्यसीमंतकर्मणिशलाहुत्यश्रु
 माबध्नोत्येवमुक्तं॥तत्रितठबुननीलमित्युक्तंमातनयप्रशक्तेमस्तबकोमुठउयात्राइत्युक्तं॥कार्य
 एवंतोपकर्मणिदक्षिणांकमुष्णिकामुदतीतिकमुष्णिकारादुनमूर्द्धिपश्चात्कमितःपञ्चदशसंबं
 धिनंकेशाःएवमत्रेवपश्चान्नाश्रायप्रदशेकमुठलमुयात्राभुपुष्टु॥किंशिरःउष्मातीतिकमुष्णि
 काकमुठलामितिवा॥८॥अथिवश्चाविठवाशालनीतथावीरतरःतिलतंदुलसंपकाःचरारःसो
 त्रिधायात्रा॥आविठेधत्रिधेतयाचशालेत्यत्रशालनीशब्देनितठरीरजशालाकानिधायतात्रा
 वाप्येतिसर्वत्रसंबंधः॥तथावीरतरशालेत्यनेनशरःतश्चेतनवीरशरतिवीरतरःतस्यत्यसोवीरा
 नित्याचार्यः॥एकंशलाशरशालीपाकउत्तरवृत्तइत्यत्रतिलतंदुलान्यांमम्यकश्चरःचरारइतिउ

नेनचोक्तकर्मत्रशेयक्तः॥७॥इदानीनामथेयत्रकर्मणिपयनवातत्रयात्त्रप्रतिपदादिनिधि
 दवतानां ब्रह्मादीनां मध्यमप्रमाणमीनवमीवउद्देश्यमात्रेणमात्रिणीनांमुनिवस्त्रपिश्यावयवभूषि
 ट्विष्टादवानिःसंबन्धिन्मोदवताःसदासर्वदाबहुवचसाहोतयाःनदाविदकनइतिमदाराष्ट्रा
 र्यः॥प्रयोगोऽत्रयथाभुनिःस्यः॥७॥एवंवस्तुभ्यः॥विश्वेभ्यः॥१४॥विष्टभ्यः॥१५॥वि
 ष्टभ्योदवेभ्यः॥१५॥एवमिति॥अनेनामप्यवताहोमामकववसादरीयति॥तद्यथाब्रह्मणे१३॥इतिविज्ञा
 ता३यमाय४सोमप५कुमारप६धर्माय७१०॥रुद्राय११२वप१२कामापति१३॥७॥किंवप्राग्रेयावथस
 र्वाद्यविश्वस्याद्यतथेव॥१०॥इदानीनांनिबहुवदसाणांहुद्रयासदाइदंयद्विद्वत्तपमवशि
 ष्टान्येणवत्॥१०॥प्राग्रेयंत्रत्रिकाभ्यामेवमश्रेणादयोरप्यर्थयुक्तिः॥एकतानिनक्षत्राणां
 ण३इदंनिद्युमानिसदासर्वदाबहुवद्वचसाहुद्रयात्तथात्रत्रिकाभ्यः॥स्यः॥१०४
 एनीभ्यः॥स्यः॥विश्वभ्यः॥अत्रराभ्यः॥चरुषाढाभ्यः॥उत्रराणाढाभ्यः॥शतत्रिण्यः॥१०४
 रणीभ्यः॥स्यः॥इत्येवमिति॥अनेनात्रराणिषट्कायुक्तानितथानक्षत्रद्वययोर्द्वंद्वद्वितयं॥

उपपाः॥भुनेयोरितिद्विवद्विवोवत्तथापूर्वाकाभुनीभ्यामवत्तगपि॥तद्वत्पूर्वात्रदप
 त्र्योऽस्योहोत्वमिति॥अथानंतरंशेषमवशिष्टान्दृष्टानि॥एकवादकववसाहुद्रु
 त्कनयत्रसंबन्धः॥यथाभृगशरसेऽस्मादिति॥७॥किंवदवतास्यपिह्यंतबहुवसर्पपित्रपा
 दवाश्चवसवस्यापिदिवदवाश्चिनोतथा॥११॥अपीतिदवाविश्वपयविभक्तिविशेषात्
 अयदवताभुनेनक्षत्रसंज्ञास्यपिमध्यमश्रेणाविश्वपयसर्पः॥मद्याः॥पितरः॥चरुषा
 ढायाः॥आपः॥उत्ररायाविश्वेदवाः॥धनिष्ठायावसवः॥एतवसदाबहुवद्वचसाहुद्रयात्तथा
 सर्पभ्यः॥स्योहोतीत्यादि॥एवमप्यश्विनोदस्योद्विवद्विववसाहुनेदितिशिष्यः॥यथाश्विभ्यांस्वा
 हेति॥अनेनावशिष्टानामकववोत्रापिदृष्टीतंयथायमायस्याहत्यादि॥७॥एवामत
 यथयित्वाथोपनीतमविगमिवमाह॥ब्रह्मवारीसमादिष्टोऽश्वरूपत्रतकर्मणिनाढमो
 मितिवाक्यानुत्तरेयानुपावपत्॥१२॥इत्युक्तंयुपनीतः॥असावावायीवीनोत्रवान्यत्राव
 वरणादिसादिकव्रतस्यसावित्र्यादिकस्यकर्मणिश्रुतंपनयनादिकर्तृसम्यगादिषु॥

प्रापितः मनुवाटं शक्यमिति प्रणववाक्याददिति। अयं उविकल्पः तदवम
 तत्प्रणवादि रूपमत्यप्रतिज्ञा तं वचनं तथा तन प्रकाश ब्रह्मवर्ष पातयदित्यवश
 कुर्यः॥७॥ अणितणामावायौ यजुशलीकरणमाह॥ तयशिषमशिषं वाक्यकावं
 सादित्याह॥ मशिषं वपनं कार्यमास्मानाद्रह्यवारिणं॥ आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मवर्षेन
 त्वद्रवेत्॥ शब्ददिति शंकायां शरीरविमोक्षे मरणं तदर्थं वक्तुं तमवधि त्वद्रह्यवर्षे
 न भवतु प्रततत्वा दुपनीताना निष्ठिक रूपमिति॥ तदेतत्तत्तवतां आस्मानास्मा
 न कर्मो वधितया मशिषं ब्रह्मग्रंथितिकेशमं वपनं सुतं नं कार्यो स्नानं पश्चाद
 तामावायं वचसा क्षणायु रित्यर्थः॥ एतत्तद्वेगगतमित्कत्वात्तुज्ञातव्यं॥ एतन्नेन
 श्विनामपि निष्ठिकानामवपनं दर्शितं अथ निष्ठिका कासाविति चेत् ब्रह्मवर्षाति
 मः कृतः वत्समात्रमासां हि द्विद्विनेदविनेदतः ब्रह्मवर्षपञ्चवर्षाणि निष्ठिकस्या १७५
 पिसंभवादिति तथा ह दक्षः द्विविधं ब्रह्मवर्षं स्याद्वाद्याह पञ्चवर्षाणि द्विवि

यो निष्ठिकश्चैव तस्मिन्निवसात् स्थित इति अथनाम सुतं नं परावावायं वचसा सावित्र्याद्युब्रवत्
 पितृभिरसंभवात्तानां पुण्येन वपनं स्यादुतैतद्वदकरणावधिका विदस्तीत्याह॥ वपनं नास्य कर्तव्यं
 मवर्षाणि दानिका द्रुतात्तु तिनो वसं द्यावप्यण्मासा निमित्तम॥१८॥ गोदानं के यथा षोडशवर्षाणां
 दानं मित्यावायौ तत्तस्माद्द्रुतादवर्षपूर्वमस्मात्तिनो ब्रह्मवारिणं वपनं कार्यं अस्मिन्नवस्येव केशांत
 न्यो जीवाः स्मृतः॥ यतः केशांतश्चैव षोडश इति॥ एतन्नगर्भो मृगोपनयनादितद्वद्वर्षयावसायि
 त्रं पातयेदिति मुख्यमतं दर्शयति कथमिति चेत् आवायं मतस्य प्रथमं षोडशवर्षं स्यात्तु एवंना
 येन स्या षोडशवर्षं मवपनं त्वेवं कथं तर्हि संवत्सवं वर्षं यावत् अवपनमिति शेषः षोडशवर्षं पातय
 मत्तमनिवृत्त्यावदवपनमित्याह॥ अतस्तथापि महाभाग यागादिग्रन्थां गम्य कुर्यादित्यर्थः॥७॥ किं
 वनगोत्रो मदनं कुर्यादनापदिकं कश्चन जलक्रीडामवकां व्रती दंडं दवाधुवत्॥१९॥ गोदानिकादवर्षा
 यन्नुवर्ती न कदाचिदपि अनापदिकं न रोगाद्यापदं विना गानस्यां गम्य तस्मादनंतिनादिना भयं

दृकादिना एव मन्याद्येव जयेतोयेत्रीं जयेत् न प्रतरादिना अथ जवाजलायनेरप्यक्षादिभिः त्रीणां
 तद्व्याहृदि पराधीनत्वमिति तद्व्याहृतिवती प्रस्तुतः दंडमेव युक्तार्थः बहिरुक्ततादकिरित्याशयः
 तथाहृतीतः अस्यायीत्यायां वादंडवदिति अस्यायीत्तन्मानो बह्व्यासीदंडस्यायीभावतः इति
 चेत्तार्थः ॥ ७॥ इदानीं विषयसो जुहोतिषुकं न भवतु मना कथं चित्रयादिहोमो न ततस्तदा किं स्या
 दित्याह इदं नाना विषयसो जुहोतिषुकं न भवतु सर्वप्रायश्चित्तं दुत्वाक्रमणं शुद्धया सुन ॥ ११॥ सर्व
 प्रायश्चित्तयुक्तं पमाहुतिकां पुनर्यथा त्रातादवता संवत्थनया हृत्वा उक्तार्थं मन्वत् ॥ ७॥ अथ नामये
 यकर्मणा त्रेयमिषेण गत्रीक्षनादीनि अणत्तमेवमाह संस्कारा अतिपदेरस्य कावाचे कथं वन
 दुत्तितदवकत्रेयापेरूपनयनादधः ॥ १०॥ तदिति यावत् कास्यस्य कावेकरणां स्वयति संस्कारां
 विदित्वा वत्तकास्यस्य कलेकस्य संस्कारां नोक्षनादयो गोतमादिस्मृता तदंतर्गतं पुनः उपनयना
 दधः ॥ तदं नोक्षनप्रवृत्तयः सप्तसंख्याः तत्र एकादपिकथं वनमाहात अतिपदेरन अतिक वत्तरे १७५
 नूतदेतादव सर्वप्रायश्चित्तं दुत्वा पुनः कत्रेया नक्षत्रादिककावलोपं मत्वा संस्कारलोपस्यादिति

अतो नोपनयनसमयहाने ब्राह्मस्तोमामते तदर्थं नियमनसूचयति अथाग्निष्टोमादीनां इत्यासाध
 त्वाद नियमइति वत्तमिव अथा संस्कारपूरणाभावान् नवद्वयादिसंस्मृतिर्द्वौ दशादिसंख्या
 बहिरुक्तं यद्युक्त्या विदुषा तस्मान्निष्ठापसंस्कारपरिपूरणाय प्राहोदकमात्रेण अग्निष्टोमादीनां
 योदावत्तवदतार्थः ॥ ७॥ इदानीं कारणं तदुक्तं प्रायश्चित्तापवादमाह अनिष्टानवयहेनवान्
 योत्तकामतः विज्ञानसंस्मृत्यप्रायश्चित्तं विधीयता ॥ १०॥ उक्तार्थमिदं अत्र वदो ब्रीहियवा
 दिहवनीयद्वयोपरक्षणांते एव यागस्याधिकृतत्वात् इतरणुविधिप्रतिषेधनावाच्च तथा
 हपरिसंख्यानं नवयज्ञाधिकारिस्माश्यामाकाव्रीहायायवाः नात्रीया तान्दुत्तवाराणेष्वनियमः
 स्मृतइति अथ उक्तः शेषे अनियमइति वेत् वणकादिनिर्होमानावात् निरूपितमनसुरस्तात्
 तथाह न्याशाखापरिशिष्टं अनिष्टाय यणेनेवशा माकाव्रीहयोयवाः कामतस्तुतनोक्त्याः त
 ष्वनियमः स्मृतः इति एतन्सारूप्याठानि गोधमादीनि दर्शयति ॥ ७॥ इतोपासनिक्लीप्त
 क्रधरात्मजमिष्ट आशादिभ्यस्तनो कर्मप्रदीपनापेक्षती यस्याप्यष्टीकंडिका ॥ ७॥ एवता वच्च

श्रीकर्मोद्दिष्टादवताद्वयकीकरणाभावाद्योगाप्रतिबन्धकोक्तयोः समशमनीयवस्तुनिर्वापहे
 मयोर्निमित्तेनैवदिष्टिणीणां यज्ञादिष्टिनिर्वापदेवताबहुत्वात्कामाह॥ वस्तुसमशमनीया
 यस्तथागोयज्ञकर्मणि सप्तमोऽर्जुनदेवताश्च यज्ञेवतयेव॥ आवृणोतप्रदोषयः स्यादं
 तथैववक्तुमत्तुनिर्वापः कथंविबुद्धोतिपा॥ समशमनीयश्चर्यथा॥ आन्तरातवेतादिनावायो
 त्तं गोवृणयज्ञोऽर्जुनेयथा॥ पायसश्चरुर्गृह्यजेतयादिवास्तुयजेतया॥ अवसानंजोपायदिता
 दि॥ आवृणोतसिमायां प्रदोषयिष्युर्वावायायथा॥ पायसश्चरुस्तस्य जुहुया प्रवृणोतयादिप्र
 दोषयहणस्यावाप्येणापि तत्त्वाद्दृष्टिवा संप्रबन्धार्थं शक्त्युरणयवमुष्टिनिर्वापनिषेधार्थः स
 प्यारंभेयथा॥ अथातोहवाम्रियोगः स्मृतीपाकमतामो॥ देवता जुहुयादिदोषेयादिरातस्तुक्तक
 र्मसु देवताबहुत्वात्तत्रास्तननेदनकथं कनप्रकारणहविषा निर्वापायाह्याः एवंविबुद्धोति
 योतयोहोमास्तत्रानवाक्यंकार्यं इतिबदाह॥ **क**॥ देवतासंख्यायाह्यानिर्वापाश्चतुर्थक्युप
 कृतीदिरवगृहीयाद्दामश्चापिचतुर्थक्युपकृतीतिभक्तसंकाशांमर्थः॥ देवताप्रग्राह्याः तामां

१९९

म्वावागयज्यानिर्वापाहविष्युत्तुपनसंसर्गिणं चतुर्थक्युपकृतीति॥ तत्रणप्रदग्रयेत्तानुष्टुत्रि
 पाभीतोवं प्रजापतायत्ताविश्वेभ्योदेवेभ्योवः॥ अनुमतायत्तयेवं इत्तं ग्राह्याग्रहीतयाः ननुभंज
 रायथाग्रिप्रजापतिविश्वेदेवाः अनुमतिः यस्तदाह॥ कृतीमिति॥ कृतीप्रजुणाचतुर्थक्युपकृतीः संवत्स
 रमृथगेवद्विर्विदयं गृहीयादिति॥ अत्रकश्चिद्वक्तुर्वसर्वनिर्वापपरिचरणात्तथा कृतीग्रहण
 माह॥ तद्वद्वयं कुतः॥ देवतानामादशः संवत्स्रजुणादिकृतीमावायैववसामितिद्वयतं निर्वा
 पदिकृतीग्रहणार्थोपवत्ते॥ अत्राद्यादेवतेकात्रायेपिमातुं किं॥ यदीकनार्थयुक्तिमत्ता
 त्रदिष्टोत्तर्द्धमिमादिनातिदशमावायेनावदिष्यतु॥ आहवातायदुक्तं तथुक्तमितिनिष्ठे
 तं॥ अथादेवं स्थितहोमः कथंकार्यं इत्याहोमश्चापीत्यावक्तार्थं नवनिर्वापदेवतायाः चतुर्थमि
 दिदं दशानावृणोतपाकस्य चतुर्थक्युपकृतीमावनीयः॥ समनीयः॥ स्मृतीपाकं कुर्वीतयेववा
 निदं॥ शान्तिपत्रकनवक्तिवितावंतं निर्वापवस्तुमितिबवत्पति॥ अनेनमवयवादिषु देव
 ताद्वंहादिसन्वादिनिर्वापहेमायास्तत्रमित्यवगम्यत॥ **उ**त॥ नवयज्ञेपायसश्चरुदिद्रा

श्रोत्रदेवता विना कोना चार्थवत्मात् । एवं समरात्रीयादिष्टाग्निशब्दादीनां पृथग्विभक्तैः
 कृतोदलं काकदंतावद्गुणसमानार्थं शंको कल्पनेन ॥ ७ ॥ अणिकत्र वसं कियत्प्रमाणं निर्वीप
 दिव्याह ॥ यावता ह्यमनिर्वृत्तिर्न विद्यावत्कीर्तिता शेषं विवराव किं विज्ञावत्तं निर्वीप
 सं ॥ ८ ॥ वरवीह्यादिभवः चृतादिनिर्वीपाभावात् वक्ष्यमाणद्वयार्थवचनादिति । यावता प्रमाण
 स्वसूत्रायाहोमस्य निवृत्तिः समाप्तिः । यत्र यस्मिन् समरात्रीयादिके कर्मणि भावदुष्टाद्यता
 एवं शेषं प्रवक्षिष्वं चित्तं विज्ञोक मन्त्रं भावद्वय आत्मनो बोधयोगाद्यद्वय एव रिति शेष
 श्रेः । तावन्तं तावत्प्रमाणं भूतं निर्वीप दुःखं खल इति ॥ ७ ॥ इदानीं भूत निरूपेण निमित्तेना
 नृष्टकादिपिष्ट यज्ञे श्रयो करण होम किं विदिशेष माह ॥ चरिते समरात्रीयापिष्ट यज्ञे वर
 तथा होतव्यं भूत एना नृष्टपस्त्रीसो निवारितं चित्तं यथा ताः त्रेति विज्ञेयार्थं यत्कर्म भूत
 अथ भूतं क ॥ सेवसं समवदायाम् चोलेनोपवातं शुद्धया दिव्या चार्थेणोक्तत्वात् नृवत्समाका
 र्य इति उच्यते । दर्शे पिष्ट यज्ञात्मा पक्त्वा द्यार्थवत्सं । अथ नृष्टकाच्छादीपाकेन पिष्ट पिष्ट

१७८

यज्ञोद्याख्यात इति दिश्या एव इति चतुर्मेवं कविद चार्थार्थदिष्टाग्निशब्दादीनां पृथग्विभक्तैः
 अथा नृष्टा यज्ञमभिज्ञेयत्वात् । कात्यायानोक्तो विधिश्चैव समासनः दृष्टो सार्थे यनोता
 यज्ञोत्रियेन उभापितं ५ अता हेतोः । अत्रास्मिन् नृष्टा यज्ञात्मा गोत्रिवा चार्थेण उच्यते । दृष्टो
 जने कर्मणि जने कातो विज्ञान शेषे च समासनेन संग्रहात् । अतः उक्तं गोयज्ञकत्वेनति
 शेषः । अतो हेतोः कात्यायनेन मुनिना त्रपरिशिष्टे कातो विधिश्चैवोक्त इति ॥ ७ ॥ अथ गोयज्ञ
 पापसंश्रुते तावता चोर्ध्वेण दृष्टो सार्थे कावदृष्टां तस्य गोयज्ञकावसां यमनिष्ठा होतकः कः
 करणकात्वात् स्यादिव्याह ॥ परिभाषेक एव सा कावो गोवा जियज्ञयोः । अन्वसादु पादशा
 त्रुसंश्रयहृणसा १० अन्वसांतरस्य कावसा समयस्य उच्यते । अनुपादशादकथनात् गोय
 ज्ञस्य यज्ञयोः । एवं पश्चादग्नः । अन्वसात्ताये दुदगं ग्रेः शृणो रती कं संवशनाय सस्य सस्य
 हृणस्य च कर्मणः करणाय परिभाषिकभाषा स्तत्र भावायाणां दृष्टयने पूर्वपक्ष इत्याश्रयाम्
 वकात् । समयः स्याद्भावक उक्तिः । अथवा परिभाषिको यथागाः प्रकाशमाना अनुमंत्रय

तेत्यादिनागो यज्ञश्च यज्ञयोः कर्मकरणप्रभवः कांतसप्रयइति। एवमाग्रहायणी कर्मो न
 उपरिभाषितं चाग्रहायणी ह्येककर्मलोपि। इति स्मृतं तु चोक्तुना तदनुसारिभूतं
 तस्मात्। अत्र मार्गपात्रादिकर्मो गोयज्ञकर्मणः। नीराजने द्विवाच्यानामिति मंत्रांतर
 विधिः। अथ चेत्कर्मप्रवृत्तिः अथवा विकल्पेन मंत्रांतरगोपात्रादिशास्त्रतंत्रवि
 शेषे। इत्येवंगोयज्ञकर्मणः करणकावतः कइति। मार्गवत्ये द्वि मार्गलोपि न मणदिन
 अथ युक्तं नवम्यामिदर्थः। एवमग्रहानां वनीराजनाद्विनीराजनशब्दे नदीयातद्विही
 मावादिने कर्त्तिकमासाभावाद्यामिति दिनादिषु पुंजः। अतो यमपिकानः स्यादि
 त्कते न संबन्धः। अथ नमप्राप्तमावायोक्तं नवयज्ञसतिकावैक्ययति शरदसंत
 योः। कचिन्नवयज्ञं प्रवृत्तं। अन्यपाकवशादये शा माको वनिनः स्मृतः। शरदसंत
 तितयोः केवनावायोः। नमपनवत्री हि नवयज्ञादीतिष्ठाः संबन्धपट्टी। यज्ञोयजनं प्र
 चक्षत। प्रवदति। एवमन्येत्यावायो एव अन्यस्य यवविज्ञस्य पाकवशादितदुच्यते।

१७९

केणान्यत्र नौवपि प्रवृत्तं। नवान्नोजननवनयसामर्थ्यादिमर्थः। तद्धामाका
 मारण्यसस्यत्वाद्धनिनो वि ने आमाकामफलेन पुत्रत्वादितद्विर्नवः स्मृतं तत्रानि
 नयेवाहुताशमाकयवानामिति वचः संसर्गनास्त्र। पिण्डगवस्येत्यावायोरा
 यइत्यर्थः। एतानि तेन श्यामाकेः शरदसंबन्धे सिद्धी संतो विणवयवादिभिः कर्त्तव्यात्
 तः शरदवासंतिकयोः। आद्यंतत्वेन कर्मकायुक्तेः। आद्यं प्रातर्होमवदिति। किं यस्मादावा
 योप्यतिथेवाहुताशमाकयवानामित्यनेन गृहस्वविशेषेण कवयवग्रहणं त्रववात्प्रातायाव
 णतदसंतसंबन्धित्येव ययणं कार्यमिति स्मृतं। ननवगृहस्तेपिश्यामाकं करोतीति तद्वक्तव्यं
 कृतः। अत्र मांतरयमै संनवान्दं नगरणवदितनवदुर्निष्ठादिति हेनूपपन्नो गृहस्तेराप्यन
 विर्नकरोति कतः। आपधर्मनिभातुक्तं होमवदिति। इदानीं नवयज्ञवदश्चिनी कर्मणा पिशाच
 दत्तान्। एतद्वैमनिरूपणमिति तेन नृणादिषु प्रायोः। अथामनं कर्त्तुं प्रवृत्तं तद्व्याहः। अथ
 युज्यांतथातृणां वा शुक्रमैलियाजिकाः। यज्ञार्थतत्त्ववित्तारोहमामवप्रवृत्तान्। अथ युजी

पूरिमातत्रमृणातकसेहणंश्वकमीणि तथा तप्यामिवाकार्यं हामश्चतयवः तामवंवायवकला
 यति॥ ७॥ दे पंचादकामिणेताहविशदुतयः स्मृताः॥ शेषा आजेनहेतयाः इतिकात्यायनो ब्रवीत॥
 द्विदिसंख्ये आश्रयुज्यामिवायं पंचरूपिकर्मो लिग्यास्तु कर्मणि द्वि एव एताः कामिणो तसंख्याः हविष
 श्वाराशुतयोहेमजो निवाद्याचार्यः स्मृताः॥ नन्वानो मित्रावरणेतिप्रथमं मानसो कइति द्विती
 या मित्राक्तो गोनाममुत्रयमिति वशहेनेता मुपि नवदुतयइत्यनि प्रायः आश्रयुज्यामिति सिद्धि तयो
 त्तप्रकारणतप्याः तपिकर्मणि द्रव्यमसद्वाः पर्यगायात्रानि रगायेति पंचवरुणाहुत्वा मीतादिहा
 मश्चरुणे वनिवतहद्वास्तु कर्मणि नयनवनावरसंबंधिवा स्थाप्यतइति युयो वतुसंदिह्यवामद
 यमहावाइति होमोपेता निवर्ति तद्विलं प्रजापतयइत्यत्र मा मित्रमुनाहविषा प्रशयदिहानुप
 ॥ अथ गोनामप्रवृत्त्याहुतयः केनहविषा शरिति आजेन शेषा होतया इत्याद्यकार्यं अनेना
 पृथवोदुतिपक्षं नित्यं चयति॥ ८॥ अथितनृणातकंतदित्याह॥ पयोदुधं यदाजसंयुक्तं चूतं
 संयुक्तं हतं तं यदि मन्त्रयः तदिदं नृणातकमुच्यते कथ्यते॥ आवायौ दिनि रित्यर्थः तादत

१९०

दिवा कलनावायोः दक्षिणतमिषमाहुः अतस्तदपि दुग्धमावा कर्तव्यं मित्रावाचार्यं तमनदृष्टाना
 र्थं॥ अथितनृणातके पायसश्चरु रोदइत्याचार्यं ववसा नृणातकं नव एव पायसश्चरुः कर्तव्यः॥
 मित्रं तर्हि उपग्रेरुत्तरं पूर्वस्यां दिशि समीपे प्रक्षणा र्थमासाद्य विभुमतदिह्या नयनसंबंधः
 पायसो दुग्धं नक्तं चरुहोमो हे विधेयं नृणातकं इति कृतं एतस्य पयसो नावा इध्मपिकरणे प
 यांको विराजस्तथास्याच्च दाश्वायनस्तत्र तं चयथा नदत्यसिद्धयदिति अथ तत्राश्रायदि
 त्तोके इत्यथा नमत्तजोक्तमिति वेत एकइत्यनेन केणां विस्माकन्या तद्वत्त्रपायसश्चरुनिरूपणनि
 यमाहेति एतेन कस्यचिच्छायां नुक्तं निरस्यति आह उपरि संख्या नदात्तो च दध्मथ पायसायवा
 स्थावृतमिषं नृणातकं होमकाले नुतस्याग्नेः स्नानमुत्तरं पूर्वतइति अथितस्यासादनं किमिति
 चेत् कामित्वादसावक्ष्यार्थमिति ब्रूम यथाहावायौ नृणातकं प्रदक्षिणायवाहणानावक्ष्य
 यित्वा अथितस्य कथं कामित्वमिति तच्च क्षुरित्यावक्ष्यमाणं नार्थद्वयं॥ ९॥ ननु वावायौ त्रयदित
 दणदत्तानुपान्नाणीतु सत्विषमिषानावक्षी रश्चस्तथानार्थमिषनेन सत्विषमिषावक्ष्य

किमत्रिमतमिमाह ब्रीहयः शाखयोः सुजगो धूमाः सर्पपाक्षिताः ॥ ७ ॥ अथेवं संसेतदादीनां
 यवाश्चोषधयः सन्नविपदो द्युतिश्चरिताः ॥ ८ ॥ सन्नरावः संख्यानिप्रमार्थः अत्रुवाख्यातमन्यतु ॥ ९ ॥
 अथेवं संसेतदादीनां काम्यानां मनियमादकरणं माभूदित्याह संस्काराः पुरुषस्योत्तमप्रीतिणा
 तमादिनिः आतापकादयः कार्यः सर्वकालक्रमादिवगातमादिनिर्मुनिनिः एतगर्भोक्षनादयः
 पुरुषस्य हि जस्य अथवा हेतस्य अथवा हेतस्य शरीरसंस्काराः अष्टावत्वादिंश संख्यास्य
 रीतिद्वयार्थे तेषां अतो हेतोः अष्टकादयः सर्वे रूपाणि संबन्धिनः पाकयज्ञाः कालक्रमादिवस्व
 लुकारणत्रयप्रतिज्ञात्तयथाश्रयुज्यामश्चिनां कर्माणि एवं प्रतिहावनं कार्यः एतन्मोक्षताद
 रिताः तत्राह कश्चित् कामं कर्माणि विधत्तु न कर्तव्यं शुभं कुत्रिः नित्यं द्वेर्विप्रकृवीत प्रत्यहं
 यजिहासयेति हाउमीह जिहासा एतमुक्तं न विवंचि विप्राधुमुक्तं कर्माणां न निसेधः ॥ १० ॥
 शीरमात्रसंस्कारसंबंधः संज्ञावा इति ॥ ११ ॥ अथेत्तच्छरणपरमस्य किंतस्यादित्याह सन्नदप्य ॥ १२ ॥
 पृकादीनि कुयो कर्माणि यो दिजः संपत्तिपावनो भूत्वा लोकात्रैति वृत्तस्य ॥ १५ ॥ सन्नदपीत्यतो

नेकवारकृष्णाद्वं पलदृष्टेनात्प्रतिवशरंकावक्रमकरणेन संस्कारशुद्धदहस्यज्ञानात्रामेव
 शंभाहं रक्षयति प्रपेवितमत्तसुरस्मान् एतन्नाग्रिष्ठामादिमोमसंस्त्रानमवित्रस्योदमादमा
 त्रादपिकरणात् नियमात् ॥ १३ ॥ इदानीं पुनरेतदादिकरणात्तदाह ॥ एकाहमपिकर्मस्यो यो जि
 शुभ्रपुष्पकः शुचिः नयत्ततदवासात्ताहं दिविजायत ॥ १४ ॥ अपीतिश्च सुसमयसंभवाद्यद्य
 करणेन नित्यत्वं दर्शयति उक्तार्थमन्यतु ॥ १५ ॥ अथयदिसाग्निरष्टकादिपुरुषसंस्कारसत्ताक
 र्मत्रिनेष्टुवांस्तदास्य किंतस्यादित्याह ॥ यस्यायाग्निकस्यादवादीनि निरिष्टवान् निराकरोमि
 रादीनां सविज्ञेयो निराकरोति ॥ १६ ॥ त्वित्यक्तां पुण्यप्रसंगपक्षज्ञातायाः साग्निसहोपासनादिकर्मो
 क्षयहत्यादवानिद्रायादीनां आमास्यास्मात्सौयज्ञतात्याशासुत्याद्येनिरष्टकादिसंस्कार
 कर्माणि नष्टत्वात् यागं न च तवान्मएवात्रेत् अमरादीनां दवादीनां आदितः पितृमनुष्याणां
 मयिनिराकरोति रश्मिराशीत् निराकरोति नमविज्ञेय इत्याशयः ॥ १७ ॥ इत्योपासनिकश्रीमा
 चक्रतश्चमूजमिश्रआशादित्यज्ञातकर्मप्रदीपनाये इतीयस्य सन्नमीकंजिका ॥ १८ ॥ श्री ॥

॥३॥ इदानीं प्रसंगादधिकारमाह॥ ननु सर्वाणि कर्माणि अत्राचार्यवन्ति इति आचार्यो बोध
 तत्राचार्यो निश्चितं ननु आत इत्याह॥ नन्वाहं कर्मणा मादियावा तदक्षिणानावत् अमावा
 स्याद्वितीयं द्वाहं ननु आत यदनु पश्चात्कर्मा क्रियात कर्मणो वा यदित्यत्र या यद्विद्वत्तु
 कर्मणा माध्यानादीनामादावा रंनेन वेदिति॥ अत्र येनार्थयुक्तिः॥ एवं सकल कर्मां तव माने याव
 शदिदक्षिणावत्तदादिभ्यः तथा यदा मावा ममासंबंधि द्वितीयं पिंडपिष्टयज्ञादितरत्तुषादि
 वत्तमिदं॥ तदतनुत्रयमचार्यो मंजयो आत इति इत्येतदन्तरं नित्यहोमादि हि प्रकर्म
 एव विद्वत्तु किं विद्वि शेषमाह॥ एवमाध्याप्य कृष्णस्य तारि सप्तहं नो गेदसादनं वेव
 क्षिप्रहोमादि न मताः॥ ॥४॥ एवमाहुतिवत्तु एव॥ स्यात्तत्तत्तथा तत्तथा वहिषु त्रिहतादि
 विविदिषा पविहित बहिः स्तरण विधुरणु इमाः॥ स्ताममिति नृविनाग्रेः परिसप्तहं न न स्या
 त् एव विवयवादिह विरमादनं स्तापनं नोदमुदीचां दिशि नावदिनिवाकाशायः॥ ॥५॥ इति
 यनः॥ तत्राक्तोक्ताः क्षिप्रहोम मंजपा मताः श्रोक्ताः प्राचार्यो दिनिदित्यर्थः॥ ॥६॥ अथ नित्यहो

मादिक्षिप्रसंज्ञेषु ब्रह्मादिह विष्णु इत्यावा किदुनेदित्याह॥ अत्रावब्रीहि यवयोर्द्व्या
 वापयसापिवा तदत्रावयवाचा वाजुदुयादुकेन वा॥ ॥७॥ अत्रावा दमावा दिति शेषः न प्रथमं द
 क्षिप्रहोमं तस्य दुःशने केपार्थे एवं सर्पिस्तु रंदविपय इत्यनेन दुःशद्विप्राधनमाचार्योऽप्या
 ह॥ प्रायुक्तार्थे अनेन विष्णुदेवादिषु ह विरक्तं॥ ॥८॥ किंवा रोद्रु राक्षसां पित्रा मासुरं वा त्रि
 वारिकं उक्ता मंत्रं स्पृशेदापत्रानन्यात्माना मवच॥ ॥९॥ क्षिप्रहोमादिषु पीत्युवत्तत्ता रोशे
 मानसोदिकः एवं वरहोजने नो नमः पिष्टो न म इत्यादिषु तद्विद्विः तदतंगलं विरत्र
 कर्मकरणांतरं नरोच्चा एण द्वापो वायुपस्पृष्टिः॥ कार्यत्यादि आभ्युदयिक आदिसंबंध
 त्रायुक्तार्थः अनेन रोद्रादि मत्र कर्मणानि रंतय करणांतरं तरापः स्पृशेदिति॥ ॥१०॥
 अथ यादियागदिने वं द्वाहयेत किंतु प्रायश्चित्तमित्याह॥ यजनीयं क्रिया सामंश्च द्वासाणां
 दिशि दृश्यात तत्र याहुति त्रिदुत्वा चंजं द्वादिजातया॥ ॥११॥ यजनीयं हनि
 मादपि वासण्यां प्रतीयां दिशिरिति सोमादृश्यात तत्र तस्मिन् न हनिमाह

तिन्निः प्रसंगप्रोक्तसंख्यानिःकुत्वाहोमं न च अथ त्वर्थः
 द्विजाय दंडं पूसादि न वंदहि पादिरूपं दद्यादि
 शसंकशेति न वा न ब्राह्मणं हत्वा दंडं दहि पादं दद्यात्
 आचार्येण उक्तत्वात् एवमत्रापि हि प्रहोमस्तथा च
 दानं किमर्थं कमिति उच्यते अथामावासेति म
 मानपशूनां दंडादाने न वस्य दर्शितत्वा यमधिकत्वावाप्य दण्डत्वं न
 एवमर्थं के कार्यो दसर्वमपि सायंतन्यायनं जुतीता कतिचित् अदनीय दद्यादि नैरदिन
 इति शंकाया हरं न्राह ॥ एवमं मधुमां संवत्सराद्यो य न रूयान उपवासे न जुतीत नो
 रुशत्रो न किंचन इत्यां मधुशरदादि न वं मां संमा
 ग्रीहिवकाश मादयः एवं च प्रातः प्रतिपदि १८३
 इत्यथायनय दिह विष्णु ह्यत उपवासे हनि एतस्य वणादि न क्तां प्रह नित्यजमाने

न जुतीत नाश्रीत तर्पित न वणा दिवर्जित मपि ह विष्णं रुबुहु तया रात्रि च नापिते
 स्नान न संबंधः जुतीत त्वेकवा वायजमान मुर्या तारवाप नार्थ
 कृद्भिज्यो रथाप हं न वि तन कामा सन पपणा चार्थ वव सायति
 रेकावकाशो बोद्धव्यः उक्तः श्रोत न ह्यत इति अनेने तस्य हवनीय व्रीहियवादि द्र
 वापि धिका मनार्थं चात सृ तं व के च न विन यत्र त्वर्षि स पिष्पाद विष्णं न रू नो ज न न साय त्राप वा
 दश्चोत्तरतामिष विवर्जित मिति अणिव सुप वा स व न मनु पप न मिति व व मिव अग्नि समीप ब्रह्म
 चार्यो दिगुणवतो वा स उपवास इत्यर्थः स्पष्टः सृ तं व क्षत्र पा वृ तस्य पाप न्य सहवासो गुणैरिह उप
 वासः स विज्ञेयः सर्वज्ञो विवर्जितः अत्र त्रिवि क्रमश्चो मं ध क व वणा दिह विष्णो न सृ तं व तारा न
 परतया यो जयति तच्चा न्नस्य क्षार करण परा स्या व वना दिह द्विर्वि वार्थं कार्य मिति ॥ इदानीं
 पुनः हि प्रहोम निमित्तेन नित्यहोम पुररीक्षत्या च न्राह स्वकावे सायमाहुत र प्रात्रो हो हव्य
 यो प्राक् प्रातराहुते कालः प्रायश्चित्ते हुत सति ॥ सायमाहुत सायं समया सक्त होमस्य स्वकाल

निजसंनवसमयहोदययोर्ज्ञेयविषयो॥ अन्तरसिद्धयोर्वाअप्रानौअन्तावज्ञानइतिशो
 षः प्रातराहुतप्रातर्होमात्प्राक्पूर्वप्रायश्चित्तेअन्नादिषुषजहुनिकनोहिनिमाणमननिमित्त
 हुतेमतिकान्सायंप्रातर्होमः पुनस्तद्धोमार्थसायातरान्हेत्यभिप्रायः॥७॥ अथकर्मणः सायमा
 दित्यादिहेतिष्ठितप्रातरहितमभिप्रायः॥८॥ अथकर्मणः सायमादित्या नयोससत्वाक्किमित्या
 ह॥ प्राक्साधमाहुतः प्रातर्होमकालानतिक्रमः प्राक्सोर्होमाद्दर्शमाग्रादशादितरमुत्त॥ इतरः
 पूर्यमासअनतिक्रमशब्दः पुनरासननिष्पत्त्यर्थः आदिष्टार्थमन्यत्॥९॥ अथनामनयोइतिष्ठित
 विश्वदेवकालनोपादयेवमवतक्तश्चिद्विशेषोस्तीत्यत आह॥ विश्वदेवचतिकांतप्रहोरात्रमनो
 जनंप्रायश्चित्तमयोहुताहुतः संतनुयाद्भूतं॥ उराहोहोमादत्रविशेषंदर्शयतिविश्वदेवसा
 यंप्रातर्नवनातावकवयः अतिकान्ताकावप्रविशियत्ततः अहोरात्रमात्रमनोजनमनशनं
 अथोअथानंतरमनादशादनादिषुष्वैवप्रायश्चित्तंहुत्वापुनर्वाह्यश्वसवसमयव्रतित
 प्रेणव्रतंविश्वदेवकृतं संतनुयात्ततः कथाविज्ञमानइति एतद्वागवदनेनपर वार्थिक

१८४

वनादह्यमाननंअथैकैकैवानशानेनसमाध्वयदानाद्देगादिषुप्रायश्चित्तववः कृतः इत्याह॥
 होमदयात्तयोदर्शपूर्यमाशात्पयतया पुनरवाग्निमादध्यादिति नार्जवशासनं॥ नोजनं क
 वीतव्यनुषंगः प्रायुक्तार्थमिदं नार्जवशासनमित्यनेनोशनोमवादशस्वपरोक्तमनुयाति॥१०॥
 इतिहिप्रहोमानंतरमावायोदिष्टतंमाणवकादिवोविचारमारुतः अन्तवोमाणवकोहोयाएणः
 तस्मिन्मृगः मृतः सस्योरिमृगः प्राक्तस्मिन्वराणउच्यते॥११॥ यदहसपेय्यआणवकोभवतीत्या
 त्रमाणवकोन्वावानधीतसावित्रवीविज्ञेयः एवमादयोद्विजाविधित्तोणयरोरवनवान्यजिना
 न्यथाननसक्तोणोरमृणोतद्विशोऽशनासंमर्षितंवरशब्देनशणउच्यतेआवाय्येणेत्यक्ता
 ॥१२॥ अथतृष्णापसीदिदंजः कतिप्रमाणाः कार्यदिग्धाहकेशांतिकोब्राह्मणस्यदंडः कार्यः प्रमाण
 तः जवाटः संमितोराज्ञः स्यात्तुनसांतिकोविशः॥१३॥ ब्राह्मणस्याध्वजमनः दंडः पार्श्विकशांतिकोया
 यज्जेशायप्रभिनः प्रमाणतादहिकमानातराज्ञः सुत्रियस्याजवाटसंमितः प्रमाणः स्याद्ब्रह्मदिक्ता
 तार्थः॥१४॥ किंवा रजवस्त्रेउसाथीस्यरप्रणाः सोम्यदर्शनाः अनुद्विगकरानृणांसववोनाग्नि

दूषिताः॥१३॥ उच्यते दंडनां विशेषः पुण्यं सं-सर्वं दर्शयति तत्सर्वं दिनादिसंबंधिनो दंडः स
 जुवकाः अप्रणहन् विधुराः सोमदर्शनीयपुण्यः नृणां मानवानामनुद्विगकरा मरणदिनव
 भयायुजनेनाविशग्यवारिणः नृगृहलंजुंजुनातिप्राधान्यात् सर्वसत्त्वोपलक्षणाथं सत्त्ववश
 वासहिता अनग्निदूषिता वज्रिदाहजदोषा दुष्प्राप्ताः सौख्ययुरिति प्रत्येकं प्रथयुक्तिः॥१४॥ अ
 थोपनीततमापहनाम्रावृतांतनद्वीकं सोवा सोवर इति दक्षिणादया इत्यावाप्येण अवरवशा
 त्त्रिभुवात्॥ इति आह॥ लोर्विशिष्टतमाविष्टावदप्यपि निगद्यत नतो न्यदं यस्यात्तस्माज्जि
 रउच्यते॥१५॥ तमराहः प्रकृषौ - वरमुत्तमं वसु-प्रावार्यो दिनि रूपात इत्यर्थः॥ वरववसावरं दत्ते
 वमादर्शयति वक्तार्यमनात्॥१६॥ इदानीयातिपाद्यनुर्दिष्टदक्षिणावतेषु पितृतिरक्तगुरोर्दक्षि
 णादानं किं दय-सर्वं सादिद्याह॥ येष्वांवातिकादि व्रतानां मांतपुदक्षिणा न विधीयता वरस्तत्र
 अतद्वनमपि वादादप्यहुं॥१७॥ येष्वांवातिकादि व्रतानां मांतपु-अवसानेषु दक्षिणादानीयं द
 यं-प्रावार्यो दिनि रूपायान विहितं भवति॥ तत्र व्रतांतपुदानदक्षिणा व्रतं वरः प्रायुक्ता

१८५

नावतः पितृतिररुगुरोर्दक्षिणार्थः॥ एकेवदक्षिणादादानं पितृगुरुपरमप्राहुः॥ तद्वद्वं ब्रह्मवाशि
 लोत्रिहामात्राण्यत्रामात्रवतिग्रहणं विहाय दद्यात्तस्य मप्रहृतिस्मृतः यथाह॥ मनु॥ अ
 ह्मवाशीयति श्रितपक्वा-अस्वामिनावुत्तानयोर्त्रिहो-मदत्वा तु गृहीवां द्रायलं वारत इति त्रिहो
 सिद्धमन्त्रं अथ मन्त्रं निजक्रियाकरणयोगा विद्वद्यमादय पितृगुरो रवन्तादिदानं पराम्त
 दिति नित्यं कृतं तथा वाशानि सुतयादाना नविकाशत इतरगुरुद्वयमादाय दानवत् न द्या
 पनयनमथ नववस्तुजमिवरदानपरमिदमिति वेत्तुमिवां-प्रात्रापि विद्यामवस्मृतः यथाह
 मन्त्रं नारातो-त्रय एवाधना लोके भार्यादासस्तथा सुतः यत्तममधिगच्छति यस्याततस्याधनमिति
 यं पितृवतिरिक्तगुरो रपि पितृद्वयादादाय दाना उपपन्नं मन्त्रं तथा कथमिति वेत्तुमिवां नारा
 दिषु सुतसंस्कारेषु पितृयाजमानं न दद्यात्तदक्षिणादानं विहाय नृपयत्तं न स्यात्तदावादि
 नं दत्तं सोवा सोवर इत्याहुः पितृद्वयं दत्तं विहाय वक्तव्यकरणमर्थे न दत्तं मन्त्रमतागादिषु न
 उक्तं वादादप्यहुः सति येकद पितृतिररुगुरो रववरदानमिति युक्तं अथ यदि जनका

पुस्तकदादिकेणादिषु रकर्मणा फलत्वस्मृतः॥ किञ्च योऽस्य त्वान् अन्त्ये प्रतिपादयदित्
 त्वावाजनकः॥ ऊर्थादिति प्रचनमत्र मर्यातः॥ अथपि पुत्रयः पुत्रोर्वशद्विभ्रमत्वा कथं कार्यमित्या
 ह॥ अपि वा यवावरसत्वादित्यर्थः॥ पुत्रीपुत्ररितरं आढादयत्परिष्ठापयत् एतदुक्तं भवति॥
 पुत्ररसत्वात्तद्वत्त्वादिनापि पुत्रवित्तमवदक्षिणादानेनाप्युक्तं॥ सदक्षिणापवकर्मकार्ये
 नित्यतोदक्षिणादानमाह॥ नारतं मृतोदरिद्रः पुत्रो मृतं शङ्खमराजकं॥ मृतमश्रोत्रियं प्रा
 दं मृतो यश्चक्षुदक्षिणा इति॥ ७॥ अथोपनीतनिमित्तनोक्तोपकर्मणा किं न्यादित्याह॥
 अन्त्योपनीतमविच्छेदवोषणाध्यापनादिकं प्रामादिकं श्रुतौ यस्याद्यातयामन्त्रकारितत्वं॥
 नन्त्यनगच्छानं पदापरिष्ठापनादिरित्यर्थः॥ श्रुतौ दत्तवशादस्य प्राणपवनस्य विच्छेदः पदापरि
 ष्ठापनौ च स्तुतिः॥ दक्षिणमभ्यासाथः॥ अध्यापनं शिष्याभ्याः आदितः स्वरवसोदिहीनमपि प्रा
 मादिकं मकारितं॥ उच्यते॥ यस्याठकर्मणा दत्तवत्॥ सा केमिच्छन्तवन्मन्त्रेव स्तुतिः॥ अनेन काम
 कारितो महादोषं दर्शयति॥ तथाह नारदः॥ मन्त्रोहीनस्वरतो वसीतावा निष्ठा प्रयुक्तो न तम

र्थमाह॥ सवागुक्तो यज्ञमानः॥ दिनस्त्रियेयं दशत्रुश्च शतोपराधतु इति॥ ७॥ तकिमि
 त्याह॥ प्रत्यक्षं यदुपाकर्म सा अर्थे विधिवद्विज्ञेः॥ अथावच्छेदसांतनपुत्राया यनं भव
 त्॥ १७॥ छेदसांतनदिसंयतानां गायत्र्यादीनां उपाकर्म समीप्यक्षरणाथैकमोपाकर्म प्र
 त्यक्षमनुहायनाद्विज्ञेमिति॥ यदुपाकर्म॥ यैकमर्थे विधिवदुक्तं विद्वान्मन्त्रार्थे सोम
 र्थे कर्मणा सहितं क्रियात् अत्र मृष्टीयात् विनेतेन कर्मणा छेदसां श्रुतिस्ति नानां पुनर्यो
 दृष्ट्या आयायनं प्रणयनं निजदहादनपगमनेन भवदिति॥ ७॥ एवमपि किमिवा
 ह॥ अपावयामिः स्मृतेन स मन्त्रे छेदेनिय कर्म क्रियात् विज्ञेः॥ २॥ ममाणोरपि सदा तत्रोपां सिद्धि
 कारणं॥ १॥ अथावयामिः स्वाननयजं वृत्तिः समीप्य छेदिकर्मणात्यर्थं॥ ७॥ दोनिरुक्तेः सद्रियं स्वर्थसाध
 नादिकर्म द्विज्ञेः॥ स्मृतं शिष्ये रममाणेः त्रीजानिरपि सद्रिः शोभावादिनायादित्यनुपंगः क्रियात् विधी
 यान्॥ नदत्तादातृणां द्विज्ञां कर्म सदा सर्वदा सिद्धिकारकं मन्त्रित्वेन सिद्धिः सद्रावदित्युक्तं नार्थमुक्तिः॥
 किञ्च नः रममाणेरित्यपिशब्दार्थः॥ ७॥ अथयुसंविनं वा शिष्याभ्याः श्रुतिमुपाययौ दित्यावात्येणवक्त

[illegible]

निरवहोमं कर्तुं मिष्टानामेवं कथं वर्हितदर्थमाह॥ तद्वदस्मान्निशितनिदिगायमादिपरागरीपरः
तद्वदस्मान्निगयिआदिद्वंद्वयुतानिः आद्यानिः प्रथमानिः प्रथमतया प्राप्ता निरवद्विर्यथागायमृग्यु
त्वेसन्नापि आद्यर्शिः अग्रआयाहिवीतयइति उल्लिख्य॥ उरुवादाशिवा - वदयानिः एवंयहितास
यादिसंबां आविध्य एवंवर्तुर्विः शादुतया॥ संपन्नापदान्तइति नवान्निरेवकेवनानिर्हीमः मेवं
किंतर्हितदाह॥ पर्वनिश्चवगायनेषु ब्राह्मणेषु तत्रादिनिः अणेषु चर्वां मंत्रेषु इति पण्डितो
यः॥ २१ चशब्दः सर्वसूत्रोक्तसंख्यानिषेधयगात्रेषु वेदादिषु विषये पर्वनिर्विः शातिसंख्ये श्वर
त्वेति सर्वत्रार्थशापः॥ एवंपंचविः शादि अष्टब्राह्मणेषु तत्रादिनिर्व्यथा निम्नोहिकरोति सप्र
थमयाश्चाहेति॥ तद्वद्वं गानां विंकादिसंस्कृतानां मंगणुः सपरशाखास्तेषु तत्रादिनिरेव ए
वंब्राह्मणो यदि षोडशोदशोदशेषु मंत्रेषु अनवतं नदुत्तरादिनो संबद्धात्त्वं पण्डिसंख्याता
होतयः॥ आहुतीर्हृत्वा आवायं स्रग्मिदिः उरुर्विदयादिमन्त्रे नार्थशापः॥ ७॥ अणेतन्निमित्तेनो
क्ता हतव्यनादिनिर्णयमाह॥ अस्तस्युयवाः प्रोक्ताः अण्यथाना नवंतिताः॥ ७॥ श्रीः॥

[Faint, illegible handwritten text]

١٥٧

नष्टा सुव्रीहयो लजा वृंटाः श्वर्षिकं च ततः ॥ २२ ॥ न विद्यात क्षत्रो ब्रह्मण्यप्यां तक्षताः सहजं च कर्मा-
दित्यर्थः ॥ नष्टं नृजितं स वचनानां त्रिष्वन्वति त्रिवेन प्रसंगेन विवाहादिषु लजा इति द्वयदर्श-
नाय ॥ श्वं डिके च नृका कानुगायन वचसि वचं डिको वचः ॥ शिष्याणां माचार्येणायात इति ॥ ७॥ ७॥
॥ इत्योपासनिक श्रीमच्चक्रयसमजनिश्र-आशादित्यस्तोत्रं कर्मप्रदीपनाम्ने रती यस्याष्टमी कं-
डिका ॥ अथुना पातत आतः पितृदिग्यने सर्वं तद्वत् ॥ अथ न सा प्राज्ञत्वं कति विद्वंथा ॥ अथ नाप-
वाहमाहारहस्येकांतधीयंत इति रहस्यानि-आरस्यकादीन्यर्थः ॥ विवक्षाणादक्षरवेकवी-
रससिक्कक्रमण रहस्येकांतधीयंत इति रहस्यावाक्यसदक्षिणा यनापि-टदिग्यनसंबंधानुष-
ट संख्यानुमासानुयतानि मोक्षराण्यतराक्षासंहितासामानिमाधीयत न पठेत् ॥ उत्तराक्षासं-
हितायादक्षिणा यने- नाधिकारात्-य-य-बहुवचनमूल्यसोनादि परतो वचनादुपनिष-
दावदक्षिणसि-अधीयतति शब्दार्थः बहुवचनपुरतोपनिषदुपलक्ष्यार्थः ॥ ७॥ अथ रहस्यादु-
पातति युक्तकाले-तत्वाकदाधीधीतयाह ॥ उपातस्योदगायनतत्ताधीतवर्षवत् ॥ उत्तरार्धकाल

यत्तत्प्रकाशवर्णनादिभ्यश्चैव यजमानादितमवदिशमन्त्रिमुखः संमुखं सदा दद्यादित्य
 र्थः अनेन त्वं श्चादववनायापिता दशकर्तृत्वादव नियमिता एव मिह दियि मस्य दस्य
 नादत्र प्रसावाक्चिन्मः पृथिव्यादिति मंत्रेण करणा संवर्कर्म कर्म प्रारुभ्य रावदथा तत
 दाहः श्रवणकर्मणीति पूर्वपक्षात्तानार्थमिदं अनेन श्रवणकर्म समाप्तमत्वा दध्यहयण्यां
 प्रतिहं त्रमंत्रेण न्यंत करणा मावायोक्तमिहिवदति तं नमो दद्यान्ममास वत्तु पृथ संभ
 वयिकर्म विहमिरस्यति ॥ ७ ॥ किं च बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनं तथा
 प्रत्यहं न भव तां मुक्तुं कुं सुदाम तवत् किं च बलयः प्रसुताः शेषो दत्तावशिष्टः प्रण
 यिनं नृत्त एण करण पूर्वमाग्नः प्रत्यहं महर्ह मास वत्तु पृथ यथा वत्तु शब्दा नितं प्रण
 यथर्ममावाहु मुक्त ए लंक यं कल्पय नं कल्पयति अतानति प्रणीताग्निश्च उद्दिश प्रम
 हं महर्ह हस्त संवतिहारदि आचार्य वचनाद्यर्थः अत्र कश्चिर्निश्चित्य लुक संभव परत १९०
 यो उ शब्दार्थः माहात्म्य दमर्दः ॥ ८ ॥ प्रमादनापि वाङ्मि विष्णुलिङ्गानां वरुणाद्वहिर्ग

मनेनायश्चिन्मं सर्ववाकांशका कर्मनयोः मुक्तादिका नां पृथु करणा स्या कथनादहरशिते
 एतानां पृथक् पकारिण निरुत्ता उक्तार्थ मन्त्रः ॥ इदानीं मास्य युजी कर्म नवय न्न संभ
 कयोः पृथक्ता कनवह विष्णो रव ह एण नत्तापन विषा र्व पा हो म ----- न प स न द
 ब्राह्मणानां वक्ष्येति तत्वा वायव्यवनादवत्त ए रा वा सर्व इति तदर्थमाह ॥ पृथक्ता कः
 प्रेक्षणीय नवस्य ह विष्णु स्या ॥ शिष्टस्य प्राशानमंत्र सप्तमार्तः विकारिण दशैक म
 णितथापत न प्रकारण नवस्य नृत्त न स्य ह विष्णो वी ह्यादः शिष्टस्य पुता प्राशान दाने यो न
 द्वांतः श्रोया मंत्रः तत्रे तयो र्यथा विषण्य सार्वा वषणा दिक्तीरा मिकरणो विषयिणः
 ननु स्य यमेवे चे ता सस्वा दं निगिरि दिता वायोक्ते कव वंसा यजमान एवा कव न इत्य
 र्थः नवेव माचार्य ववसा बिरोध बोधः कथमिति वेत मंत्र स्या स्येक वं वसः सस्य विष्ण
 य निष्पत्त्यादिति ॥ ९ ॥ अथे तस्या विक्षणा दिक्षा तन्पद्मिना द्यमान वंसा कथं कवी त इत्याह
 ब्राह्मणानां मसं निधे स्य यामव पृथक्ता कः अत्र च पद विः शेषं नवय नो गिन न्हाय त

नन्वचोपेवतोपदितोवापिशक्योवक्तार्यमन्यत॥७॥ उक्तमावदाचार्योनाख्यातः
 पुष्पातकनययज्ञावसिक्तव्यकश्चित्विशेषः॥ इदानीं क्रमाद्योतयाग्रहायणीतत्कर्म
 एिफलवतीयातनशीराब्दविशब्दकरणार्थमाह॥ सफलबदरीशाणाफलवत्यनि
 धीयाताचनार्थिसिक्किताशंकास्मृताजातशिलास्मृताः॥ अबदरीककैद्युतशाणासफ
 लासतीफलवतीसतीशाचार्येणानिधीयतात्रएयातएवंमणिकस्यनिश्चलीकरणा
 र्थेउउनः॥ चंदसंभग्राहदृढार्थः॥ वस्तुकताशंकावक्तव्यतवालाकणापकर्षणक्रमा
 वलोकामनकिमिकमाः॥ शिकुव्यातेपलमित्येवंशंकायुताः॥ शिलाणाणाएनिजीतशिला
 त्पत्राशिलास्मृताः॥ प्राक्ताइति॥ अथमणिकस्यग्रहायणीमप्राणतः॥ शनाशादियोगादाश्चाद
 नार्थेग्रहायणीतरमाह॥ ततदिवास्वसंजयोदितितदाह॥ नष्टोविनष्टोमणिकः॥ शिलानाशत
 एववातदिवाहृत्संस्कार्योनापक्षेवाग्रहायणी॥१॥ मणिकोहेमहेउज्ज्वलधराणापत्रंसनः॥ १८९
 कथंविदुतः॥ विनष्टोऽत्रिनयदेतदाग्रहायणीमप्राणोऽस्मादित्यर्थः॥ तत्राग्रहायणीमागामिनी॥

नाकोहिनेत्याह॥ किंतुतदातस्मिन्नेवममेयेअन्यंनवमिनातत्यजातशिलासुविषयेसंस्कार्योऽत्रो
 क्तासमोदकामकादिष्ठापनातिरिक्तयातनेवप्रकारेणमणिकवदितिशेषः॥ एतद्वरणंजातश
 लानां॥ नारेजातमणिकप्रसंगोक्तूरूपद्वयार्थः॥ वराब्दार्थतदेवात्रसंस्कारः॥ कार्यइति॥ अथेतया
 तरोपवातदुरिष्टशुभः॥ सर्वप्रायश्चित्तंमणिकापात्रिनेत्याहितिभिर्जुहुयात्॥ इत्यादिवचनाद
 वगंतव्यं॥७॥ उक्तश्रवणाग्रहायणीकर्मणोरात्रंभसमात्रिभ्यायतः॥ कार्मकावलोचनादांरंभे
 तंश्रवणाकर्मकथंविदत्तंयदिश्यात्तदानीमाग्रहायणिकस्यकर्मणः॥ करोतिरितिशंकापनादार्थ
 सिद्धोत्तमाह॥ श्रवणाकर्मपुत्रं॥ कथंविदुस्तकादिना॥ आग्रहायणिकंऊर्यात्बलिवर्जमशेष
 तः॥१॥ वेदितिशंकायांश्रवणाकर्मबलिविषयादस्यरात्रिभवंकर्मोतंतदिदंवेत्तावीनातुसूत
 कादिनित्तंसंभूतात्॥ पुत्रलोपमितंभवदितिवाक्यशेषः॥ आदिशब्दादशभ्रंशादिनिरति
 तदत्याहारः॥ सर्पसंबंधः॥ बलिमात्रसंबंधिसर्वकर्मऊर्यात्तजमानः॥ अथमर्थः॥ ब्रह्मादिकर्म
 सिद्धोत्तकादिर्निर्भवात्तदंतबलिसंभवाविश्वदवबलिवद्भवति॥ अथानारंभन्वा

लभ्यमानास्तु पश्यन्तेषु दवतावदिति नेवमिति वेत्तुं
 पनं सामानिश्च नार्थं वादिति। दवतावदित्येवमिति करणमात्रदयणा मवंस्ववितां
 अथ कस्यमावार्थवत्सः संवसरकरणात् न तथार्थोपनक्षेत्रवस्यादिति शंका नार्थमिदमाह
 अस्यानां याविवातः स्यात्सबाधबहुनिः स्मृतः प्राणसंमित इत्यादि दृष्टं तस्मिन्निदर्शनात् ॥
 अस्यानां स्तोत्रवाक्यानां याविवातो नाशस्याद्वा विमविवातः बहुनिशार्थवाक्यैः स्मृतं त्र
 त्तः इहाकादृष्टं तद्वत्माह ॥ प्राणसंमित इत्यादि प्रकथयति एतन्नेतद्वत्तुं यति यत्रमणिकादि
 दृष्टव्यस्य प्रति संवसरकरण एवाप्यत्र काका निष्कः अकरणायव प्रचुराणि तत्र प्रचुरेभ्य
 वाक्यविवातो विधेय इति ॥ तर्हि परस्परवाक्यादिना विकपाद्यस्य दर्शनात्ता स्थिति रित्याह
 त्रिंशत्त्रवाक्यानां प्रमाण्यं तत्र न्यसां तु न्यप्रमाणकत्वं तत्रैव विधीयता ॥ यत्रयस्मिन्
 कर्मणि वाक्यानां सुनिमित्तानां विशेषो विस्तृतो यजमानर्तियथा ॥ गत्यागा १९३
 सुविशरानविधानस्य कालावपि प्रथम्या प्रचुर --- निषध्यत इति एव तत्र कर्मप्रमाण्यं प्रा

माणा भवः स्यात् एवंचतुनः सुव्यप्रमा --- तिमुत्तमा कानामवय
 याद्याममद्यमानानशानर नीत्यावप्रिति न्यायात्तद्विवातिवर्षि विष
 रदति ॥ ७ ॥ इदानीं कर्मप्राप्तामावार्थमुदिष्टुं दिमाशा कर्माह ॥ त्रिं
 वकं करतलसत्रपामंडकाः स्मृताः पावा - जोलकाश्चैव ताहकसंभवीवरं त्रिवकप्रमा
 ४ रूपकरण एतान्नशब्देन करतलं हस्ततावकाः स्मृताः स्मृतवान् मुक्तवादावार्थेण तत्रो रस्यात्रय
 वतश्चकत्वात् तयागौ एन्यायादिगर्थः अनेन मंडकादावादर्जिता ॥ ७ ॥ अथाष्टकादिषु ब्रह्म
 त्रिंजानिवा नाक्यामिवा मनु मंत्रायदित्याह ॥ स्मृताश्च नामिकाग्रेण कविदा लोकयत्रिणि अ
 नुमंत्रणीयं सर्वत्र सोदेव मनु मंत्रायत ॥ १० ॥ आ मंत्रमानि सुखीकरणं तत्रयान्वमस्मिन्क
 म्प्रेणि ब्रह्मानवत्या संबोधनमिति सर्वत्रो न्येनो न्यत्रापि चतुनः अत्र कर्मणि अनामिका
 मुनि ग्रेण स्मृताश्च न्यमानः मनुसदा सर्वदा एव युक्तावकारण जो प्रकाशतादिक
 म्प्रेस्तु अलोकयत्र पिवा वाकनं कर्तव्यं न प्रततायजमानः अत्र मंत्रायदिति वाक्यशेषः ॥

रावंतामबहुवादिहेतुत्रिरित्याशयः अथवाकविद्वयः
 सौमिकमणादिप्रपादिप्रवक्तव्योक्तार्थः ॥ ७ ॥ इत्यापासनिक्षयीमध्वरुषराभजमिअआरा
 दिवत्तलोकर्मप्रदीपनाप्यहतीयस्यनवमीकंडिका ॥ ८ ॥ अष्टकाकर्मवधितयापाकपमा
 चार्थणापिवाख्यातकर्मद्वयविशेषनिर्णयविधिः इदानीं क्रमाप्राप्तामात्रमथाष्टकापञ्चम
 निवाच्यताद्वान्नातनादिकरणकांमानभवत्कार्यावतीकरणथमिदमाहः क्षात्रनंदन
 कर्तव्यसर्वत्रप्राप्तसांपाशाः कृषीमिच्छाक्रमणम्याह्वपार्थम्यदासणी पत्नीवाद्यकमादाय
 पशोः सर्वाणिश्रोतांमिप्रज्ञातपदित्याचार्यवचसापराजवाद् श्रोतसांनशादिमुश्विरा
 हांसर्वत्रपाद्यादिश्रोतपरिहारणदर्शनकर्तव्यकुरात्रुजननरुषंममंत्रवप्राणतश्चवागी
 त्वादिसंनविधुरं तस्यस्मार्तपशोरित्यर्थः इत्थंक्रमणप्राणादिक्रमकारणनावनक्षान
 प्रसिद्धं अथद्वयानादृशादुदकेनिवद्भावदिति अथवासर्वत्रवक्तव्यकर्मोदिपञ्चपरं ॥ १९४
 थवापाञ्चपाण्योपार्थकिंइहभावस्यातामिदर्थमह ॥ चपार्थनद्विचपावशाद्रहणार्थे

द्वेपार्थदासणीपवाशकाष्टात्रवशाण्णभावतामिति अथतानि श्रोतांमीत्याह ॥ सप्तत
 वन्मूर्द्धन्यानि तथा सप्तनवतुष्टयं नानिः श्रोतिश्रपानं वणाः श्रोतांमिद्वर्द्धश ॥ ९ ॥ तावत्तु
 प्रसिद्धतांदरीयति सप्तसंख्यावितावन्नासादीनिमूर्द्धन्यानिमस्तकस्तानि तथातन्मोतत्र
 पतक्षणायायेनस्तनानांपयः आवाद्यां वतुष्टयं वतुष्टं एवंनानिः प्राणग्रंथिः श्रोतीकटिप्रो
 निरित्यर्थः अपानं पायुः वराद्वादयंजोपशोः वतुर्द्धरासंख्यानिश्रोतांमिप्रज्ञावापदित्यर्थः
 श्रोणः ॥ गारिह्येनेनकागपञ्चविषयपयोवरस्तानविकल्पितं अथावाष्टयवदानानिसर्वाणि
 श्रोत्रान्मत्रवाभावसक्तः आमुश्चनानादानग्रहणं तदित्याह ॥ श्रोतमांभावदानार्थं तस्मा
 श्लिष्टं तदाहतापादादापञ्चद्वयात्तत्रमंत्रसमापयत् ॥ १० ॥ श्रोतमोदुः व्यक्तार्थमन्यत
 यश्चिष्टं तत्तश्चतुर्थकाशद्वयत्रातनेतदर्थं कियमानां वपापादाप्येतदुदुयादित्याह ॥ तस्मा
 मिमिति निरवशापादित्यर्थः ॥ तंत्रं कर्मणः ॥ उच्छिष्टदानाद्यभावनान्निवस्त्रिष्टं तत्तं सर्वं
 वपयादुत्वाकर्मसमाप्तिंयुयति ॥ अनीष्टार्थं ननुकान्यंगानीत्याह ॥ इतिहोत्राडसानि

यत्र ह - मुदाऽऽनाः श्रोत्रिस्तंभसरापार्श्वपञ्चगानि प्रवक्ष्याताम् । कुतः हृदयं जिह्वारमरा
 क्रोमं स्तनबाह्वोरंतरा नरादशः । अस्त्रीनि प्रसिद्धानि यत्र तत्कालस्वंगः । वृत्ताजठराय सुखं जग
 दंपायः सनाः प्रसिद्धाः । श्रोत्रिस्तंभसरा कदादशकेशाः पालिकाः । पार्श्वकक्षाभागाः पत्रोर्ग
 वाददृमां न्यंगान् प्रवदानग्रहणार्थं । प्रवक्ष्यातां प्रवदंति । गोत्रितादय इत्यर्थः । अथ कथं मंगलानां च
 उद्देशां गान्यादुशवायीदय इत्याह । एकादशानां मंगलानां प्रवदानां नि संख्या । पार्श्वस्य वक्षस्य
 श्रद्धितादाहुः श्रुत उद्देशः । एकादशानां हृदयादारुम्यस्तनवत्तुष्टयां तानां मंगलानां । एवं पार्श्वस्य
 कक्षाभागास्थे कक्षादितीयस्य स्पष्टा कथं च तत्त्वादि

१८५

नैसर्गिकं अपेक्षेत् प्रणमनं विनेत्यर्थः । अथा त्वष्टकानि रपणानि मित्रे न गर्व आह प्रक्षानपदार्थ
 वचोर्गमिदमाह । प्रक्षान्यपिंडदानस्य कविदाहुर्मनीषिणाः । गवादिपिंडमात्रस्य दीयमाननि
 दर्शनात् । केचिन्मनीषिणाः प्राज्ञा गवादितीर्थे आदिशब्दादवत्यादिषु पादुकाद्यपरिपिंडदा
 नस्य दीयमानदुष्टांतननिदर्शनाद्धतोः आदिषु पिप्रक्षानत्वं । नो जनास्य प्रक्षानत्वं । वदंत्ये म
 हर्षयः । ब्राह्मणानां परीक्षायां महायज्ञप्रदर्शनात् । नो जनादावित्यर्थः । कुतः दूरादपि परी
 क्षेत ब्राह्मणं वदपारगमिति । ब्राह्मणं दूरात्पित्रो यत्र क्रमान् । अथिवा । ग्रामाद्दिविषानस्य

थञ्जीहि प्रयुञ्जीयेव श्रुतामणदिन्यार्थव्यक्ताकरपार्थमाह॥ वशंगमाविनित्रीही
 तसंख्यश्रुति यवोक्तया॥ अविश्वनामोक्ता जुहुयात्तद्विप्रहोमवता॥ ता असोराह स्य सर्व
 नामत्वात्॥ मन्त्रांतर्हतायि द्वादशासाध्यासादवदत्तादन्नामाध्यासात्ताद्यार्थ आयायेणक्षिप्र
 होमप्रकरणप्रोक्तत्वात्तद्विदत्ता जुहुयाद्वा नरिति॥ अनुक्तयुक्तार्थ एतेनासोराद्यार्थ अन्यत्र
 णिव प्राप्नोति॥ ७॥ अथ ह्येकवर्मावसा तथा वार्योक्तार्थमधुपकयोर्निर्नयमाह॥ साक्षतं सुमनो
 युक्तमुदकंदधिसंयुतं वैदधिमधुभ्यो वमधुपकोन्निधीयता॥ वकव्यमवार्थे गतवस्तु यो
 तदिदं स एव पुण्यदस्युतं त्रिधा कर्तुं विधीयता इति॥

१९७

राजहार उअतिस्मृतिः ज्ञानविशिष्टकर्मवारणकवृष्यनिषिद्धमर्मातसुत्ररासी
 मायोगिः तनाशपशुरशमर्मा॥ ४॥ तर्ह्यशमवदणविचपाणिनामाहृष्टा जनपर
 श्वार आत्मान मथपुण्यजनेर्यमृद्विप्रकरायुताविव प्रयत्न॥ ५॥
 कश्चिद्भूत दिक्शब्द दलं कर्तृरत्यङ्कृतं कारय्ययन ऊरुहोत्रपिध
 याधरं यत्तु र्यसमन्तदिदं तस्य सन्निविष्टपापपर्यता॥ ६॥ शत्रुं नुविमा समगमसजीया
 दयं वक्ति॥ ७॥ ततः श्रीमादत्तानिद्वः संबन्धव फलोक्तं मनी
 चः राजजातनवक्षिप्रमादनदृश्यन्तृणा नृहरिपूजनजाते महोदयस्तदन्त
 चक्रधरसमजायतमकववेदविचारपरिवायता विवस्वतवेतना॥ ८॥ एषोयावां आतशिव
 कृपालिश्रीगायत्रासं पनीयाश्रौतस्मार्तिशिष्यामासविद्य प्राप्तानंदीनो

लति ॥ १२ ॥ अत्रियुतस्यनेकसुखस्य गृहस्थित्वमर्पनस्य हनावमवापविचिंत्याप्र
 कृतसंस्तुतं जप ॥ १० ॥ अथानेन प्रभावनभगवद्भावनावितंतावशाख्यक्षपव
 कामलावहमवक्रष्टक ॥ ११ ॥ इत्येतानाननेजनितं सुपक्षवस्यारावजं नतहि
 पद - शुभारायतवनपेनममं सुरसिंधुममिद्धाबहुप्रवहं सिततारकाकाटिस्तुक्ति
 युतं कटमीनक्रीरघुनीरएवंकावे रमेनंनरसिंहं ज्ञात्वा ज्ञानं स्मार्त्तैर्निष्कवपथवि
 - वक्रेनाण्यंगो जिवगृह्यां गिनिशास्त्रे तसंबुधप्रीतियुतो हं निजवानं ॥ १४ ॥ विभवम
 तिष्ठनवांकर्मप्रदीपप्रतापं विवरणमतिरम्यं पंडितैरर्थगम्यं ॥ नवतियदिनिरस्तं ब्राह्मणं
 लोकशेखं कलुषवयतस्करणा जनि तं जायतं ॥ जन्मदाशः श्रीगायत्रीरथवरणसृक्तेजाया
 जं प्रसादात् न नवदिदं जन्मवेदशास्त्रार्थश्च प्रदुरविषयास्तत्वाता पित्रयुद्ध ॥ १५ ॥
 ॥ पुनवावमिमां मदीयां श्रुत्वा दावष्टनतयेव यदि प्रमत्तः एतच्छतं विवरणं किमकर्मत्र ॥ १६ ॥
 दीपं शुद्धं धियेदुदिविषयविशोधयधं ॥ १७ ॥ प्रमत्ते वा दुःखानां परोक्षे मर्मदानकं ॥ १८ ॥

ज्ञेयो नरः कश्चिज्ज्ञेयो नोपलक्ष्यत ॥ १९ ॥ ज्ञेयं ज्ञेयं न युं वति नावं विबुधः प्रभास्यपि संवमा
 एतं विविधसुतीर्थं ज्ञेयं हिहाधाता नवतिनृकर्वरमपवित्रे ॥ २० ॥ महत् प्रेममहीपतिम
 हीमन्नुशासकपमार्गसंपदात् ॥ इदं सुज्ञयनीनिवासिनो त्रतमासाकं विपश्चितास्तथामति ॥
 ॥ २० ॥ इत्याशादियमिष्टविरचितकर्मप्रदीपाण्यं समाप्तं ॥ २१ ॥ अथाध्यायप्रकरणं मन्त्र
 क्र - कातथा दंपत्यो पुनराधननिमित्तानि दारमरणानि होत्रा अमवर्त्तय
 दाद्वारादौ दत्तदववापनपाधि पुनरापनीदाहदापथ्यत्वायाजवने पुत्रायायावने
 पुत्राधिकारः ॥ अदुष्टशास्त्रतर्जनावाण्यपुनराधनो अथ आहुति
 मंत्रः ॥ प्रसीदति ॥ प्रसीदति होमाभामार्गः सत्रमरणमाहोमकालः ॥ नृनिवरा
 नं यजमानस्य हिरण्यशकवादी त्रक्षेपः ॥ विवाकरणं चोर्द्धदहिकविधिपात्रायाः दाममं
 त्रः ॥ फलं त्रक्षोजनिदानं ॥ प्रविकारा अथ याविकस्य ववांसिम्भ
 तादित्यं सुतादंतरशुद्धितरनिदिशः ॥ वदेशमरणं प्रतिपत्तिः ॥ ज्ञेयो दापातात्र

नियजमानाग्रिप्रतिस्त्रीदाहवित्तेविशं वयानाहः अश्विरोषसत्तामणः अ
ग्रहीताग्रः १४ अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
पवादः उपनीतस्य तदीहामो दशाहः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
सपिंडकरणकावः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
सिद्धयः अश्विरोषसत्तामणः समानयनादुद्वैप्रतिमासिकादिस्थितिः पार्वणिकस्थि
तिः तत्रदावनिवृत्तिकर्मीणित्रद्वैदहिकविचारः सुतादिवचोविचारः नामाधाय
दवतादिविचक्रिविचारः उपनीतप्रतिवचनः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
पवादः उपनीतस्य तदीहामो दशाहः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
शानः ५॥ समशनीयादि विवापाहुत्योविचारः दृष्टान्तकतः सर्वोषधिद्वय
संस्कारनियमाः एतानाहमः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
प्राप्रक्षनहविष्णोनावद्व्यांतरः राडादिभेदोच्चारः प्रायश्चित्तं यजमानं वद्विचंद्र

मसिद्धयः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
पवादः उपनीतस्य तदीहामो दशाहः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
सपिंडकरणकावः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
सिद्धयः अश्विरोषसत्तामणः समानयनादुद्वैप्रतिमासिकादिस्थितिः पार्वणिकस्थि
तिः तत्रदावनिवृत्तिकर्मीणित्रद्वैदहिकविचारः सुतादिवचोविचारः नामाधाय
दवतादिविचक्रिविचारः उपनीतप्रतिवचनः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
पवादः उपनीतस्य तदीहामो दशाहः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
शानः ५॥ समशनीयादि विवापाहुत्योविचारः दृष्टान्तकतः सर्वोषधिद्वय
संस्कारनियमाः एतानाहमः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः अश्विरोषसत्तामणः
प्राप्रक्षनहविष्णोनावद्व्यांतरः राडादिभेदोच्चारः प्रायश्चित्तं यजमानं वद्विचंद्र

नियतमानाग्रिप्रतिस्त्रीदाहविष्मेविशं चयानाह। अस्त्रांशेषतन्वाशेषां
ग्रहीताग्र॥१४॥ आशोवेकव्यागः श्रोतविशेषः अतन्वादिद्वयविद्वं कथंविस्तृतं
पवादः। उपनीतस्य सतद्दीक्षामो दशाह- - - - - आषोऽसश्चाद्विविधिः
सपिंडकरणकावः। षोऽसश्चादापकपैः साग्रः अउन्नसमाभयनो अउन्नोस्त्रीम
क्षित्य अउन्नस्त्री सनानयनाद्वद्वं प्रतिमाशिकादिस्त्रितिः। पार्वणिकस्त्रि
तिः। तत्रदावनिवृत्तिकर्मीणि तद्दीददिकविचारः। सुतादिवचोविचारः। नामाधाय
दवतादिविभक्तिविचारः। उपनीतप्रतिवचनं। सशिषवपनलोकावस्थकविदत्त
पवादः। उपनीतकृत्योहाभादवता पर्यासाथीक्षतादिकावलोपः। प्रमदानवान्नप्र
शानः॥५॥ समशानीयादि निवापाहुत्योविचारः। दृष्टातकत सतोषषिद्वय
संस्कारनियमाः॥ एतानाहम- - - अकउप्रदाषः तन्वायथाकमीशिषियहोपविशो १८८
षः प्रधनहविष्णोनावद्व्यांतरं। रादादिभेदोच्चारः। प्रायश्चित्तं यजमानं वद्विचंड

ॐ यश्चित्तं पवारादिना त्रिहोत्रकृत्वा वासायं प्रातर्होमका सावधि दर्शप्रार्थ
मा सयोश्च विश्वादेव का ताना पत्रायश्चित्तं हामदयादि उपकर्मफलं आयातक
मन्त्रं देवतं उपक्रमक्रमद्वयाहुतिनिर्णयः ॥ अनात्रीहिद्रयं खंडकविद्धं ॥ दक्षिणायं नकरा
विदध्ययननिर्णयः ॥ रहस्याध्यायनकालः ॥ आली - दिविद्धं प्रक्रमविद्धं बतिशानदिशः ॥ ग्रंथक
र्मका लव्यदिशणादिहवनकालः ॥ वृष्णातका प्रावक्षणे धिकारिणः ॥ प्रविशित्त्रिध्या फलवयादिहव
णं ॥ मणिकादिना षण्णतायका लव्यवणा भालापः ॥ स्रस्तरशयनकालः ॥ ग्रयममंत्रादिकालः ॥ मणिहृदा ल
पवक्षल पात्रस्थानसवकादिहवक्षणे ॥ ग्रामंत्रणलक्षणे ॥ पञ्चश्रुतांमि आलनाथात
यंख्या लुरक्षतां पक्षवज्रदृश पूरणं वरापयसर्वनियमः ॥ पञ्च दाननियमः ॥ आविदिष्टुनुवा
तकर्मण ॥ य लयोमृतं ॥ इत्याशादित्यमिश्रविरवितायां कर्मप्रदीपनायं समाप्तमिति
॥ ७ ॥ सैवत १५५५ वार्षिकश्चिनवदि १२ शुक्ले प्रवह श्रीटकारी वास्तव्य ॥ विवाडी नना सुताना
पठनीयं ॥ उस्तिका लिपा पितमिति ॥ ७ ॥ यादृशं प्रवहकेदृष्टं ॥ नादृशं तिखितं मया ॥ यद्विष्टुद
मस्तुदं वा ॥ प्रमदोष्णो नदी यता ॥ ७ ॥ श्रीरघु ॥ ७ ॥ कस्याणमस्तु ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

